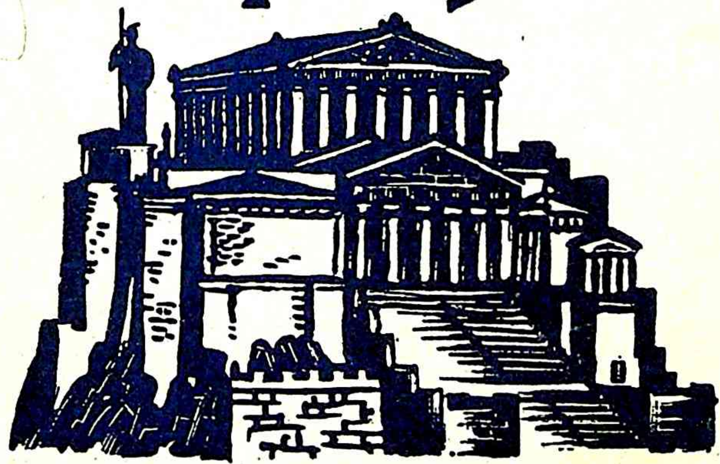
FUSTEL
DE
COULANGES

SENOVĖS MIESTAS

I D.

1933

ŠM
KLK

M. Dobužinsk.

ŠVIETIMO·MINISTERIJOS·KNYGŲ·LEIDIMO·KOMISIJA
1933

FUSTEL DE COULANGES

SENOVĖS MIESTAS

STUDIJA APIE GRAIKIJOS IR ROMOS KULTĄ, TEISĘ IR INSTITUCIJAS

I DALIS

IŠ ORIGINALO VERTĖ
D. J. BLYNAS

KAUNAS, 1932 M.

ŠVIETIMO MINISTERIJOS KNYGŲ LEIDIMO KOMISIJOS LEIDINYS, 375 Nr.

Įvadas

Norint pažinti visuomenės santvarką žiloje senovėje, reikia tirti tų laikų tikybinės žmonių pažiūros.

Čia manoma išdėti, kokiais pradais ir kokiomis taisyklėmis buvo valdoma graikų ir romėnų visuomenė. Dedami į vieną rašinį ir romėnai ir graikai todėl, kad šios dvi tautos buvo tos pačios rasės šakos, kalbėjo kalbomis, išaugusiomis iš vieno ir to paties kamieno, jos abi turėjo panašų visuomeninių institucijų pagrindą ir abi pergyveno eilę panašių revoliucijų.

Kartu bus stengiamasi nušviesti pagrindiniai ir esminiai skirtumai, kurie skyrė šias senas gentis nuo dabarties visuomenių. Mūsų paimtas tyrimo būdas, neduodąs mums skirtis iš graikų ir romėnų tarpo, pripratina mus visada lyginti juos su mumis, spręsti jų istoriją pagal mūsų ir aiškinti mūsų revoliucijas pagal jų revoliucijas. Ką mes iš jų paėmėme ir ką jie mums paliko, verčia mus tikėti, kad jie buvo į mus panašūs; mes lyg ir nesiryžtame žiūrėti į juos, kaip į svetimas tautas; beveik visados per juos mes matome patys save.

Dėl to buvo padaryta daug klaidų. Mes suklystume kalbėdami apie tas senąsias gentis, jei mes žiūrėtume į jas pro dabartinių laikų ir faktų akinius.

Šios rūšies klaidose glūdi ir pavojaus. Susidariusios apie graikus ir romėnus nuomonės mūsų padermėms visados rūpėjo.

Kadangi senovės miesto santvarka nebuvo gerai ištirta, tai buvo manoma mėginti ji atgaivinti pas mus.

Mes apsigauname, tvirtindami, kad senovės gentys yra turėjusios daug laisvės; dėl to šiais laikais laisvei grėsė pavojus.

Paskutinių aštuonių dešimtų metų laikas mums aiškiai rodo, kad didžiausia kliūtis dabartinės visuomenės kelyje yra įprotis turėti visados prieš akis graikų ir romėnų senumą.

Norint pažinti tikra tiesa apie tas senovės gentis, protinga būtų tirti jos, negalvojant apie save, t. y. žiūrėti į jas, kaip į visai mums svetimas ir taip laisvai, lyg mes tirtume mums svetimas šalis — tolimą senovės Indiją arba Arabiją.

Taip tiriami graikai ir romėnai mums parodys toli gražu nesektiną savo būdą. Nieko nėra panašaus į juos naujaisiais laikais. Nieko panašaus į juos negalės būti ir ateityje.

Mes pasistengsime parodyti, kokiomis taisyklėmis tos visuomenės buvo valdomos, ir įtikinsime, kad tokiomis taisyklėmis žmonija nebegali būti valdoma.

Iš kur toks tvirtinimas? Kodėl žmonių valdymo sąlygos nebetokios, kokios buvo kitados? Didelės permainos, kurios ilgainiui pasireiškė visuomenės santvarkoje, negali būti nei atsitikimo, nei plikos jėgos vaisius. Tų permainų priežastis turi būti galinga; ji turi būti pačiame žmoguje. Jei žmonių bendravimo įstatymai dabar nebetokie, kokie buvo senaisiais laikais, tai ir žmoguje kaikas pakitėjo. Ir tikrai, viena mūsų gyvenimo pradų dalis — **sąmonė — visas laikas kinta.** Ji beveik visados **žengia į priekį**; dėlto kinta ir mūsų institucijos ir įstatymai. Šiandieną žmogus nebeprotauja taip, kaip jis protavo prieš dvidešimt penkis šimtmečius, todėl jis ir nebetaip valdomas, kaip buvo valdomas seniau. Graikų ir Romos istorija duoda pavyzdį to glaudaus santykio, kuris visados yra tarp žmogaus sąmonės idėjų ir socijalinės tautos būklės.

Pažvelgkime į senųjų laikų institucijas, neturėdami prieš akis jų tikybinių įsitikinimų, ir jos mums bus tamsios, keistos, nesuprantamos... Kam reikalingi buvo patricijai ir plebėjai, patronai ir klijentai, eupatridai ir tėtai? Iš kur kilo buvę tarp luomų esminiai ir neišdildomi skirtingumai? Ką reiškia lakedemoniečių institucijos, pažiūrėti, tokios priešingos prigimčiai? Kaip išaiškinti senovinės privatinės teisės, priešingos teisingumui, keistenybės — draudimas savo žemę parduoti Korinte bei Tėbuose arba nelygybė tarp brolio ir sesers, turtus paveldint Atėnuose ir Romoje? Kas, teisininkų supratimu, buvo agnacija, gens? Ko norėjo revoliucijos įstatymų ir revoliucijos politikos srityse? Kaip suprasti tas savotiškas patrijotiškumas, išdildąs kartais visus įgimtus jausmus? Kaip jie suprasdavo laisvę, apie kurią kalbėdavo be atvangos? Kaip galėjo atsitikti, kad institucijos, kurios šiandieną yra tokios svetimos mūsų turimosioms, galėjo įsigyventi ir

taip ilgai būti? Koks buvo galingiausias akstinas, judinęs žmogaus sąmonę ir ją valdęs?

Tačiau, sugretinkim tas institucijas ir įstatymus su tikybiniais įsitikinimais, ir viskas tuojau paaiškės; jų prasmė iškyla savaime. Pažvelgę į tos rasės kūdikystės amžių, tiksliau sakant, į laiką, kada ji kūrė savo institucijas, įžiūrime mintį, kuria ji vadovavosi vaizduodama žmogaus gyvybės pradą, gyvenimą, mirtį, būklę po mirties, dievybės pradą, — įžiūrime vidaus santykį tarp šių galvojimų ir seniausios privatinės teisės nuostatų, tarp apeigų, kilusių iš tikybinių įsitikinimų, ir politinių institucijų.

Tikybinių įsitikinimų gretinimas su įstatymais rodo, kad pirmykštė tikyba yra sutvarkiusi graikų ir romėnų šeimą, įvedusi sutuoktuves, vaikus išmokiusi klausyti tėvų, nustačiusi giminingumo laipsnius ir padariusi šventas nuosavybės ir paveldėjimo teises.

Toji pati tikyba, išplėtusi ir praplatinusi šeimą, sukūrė platesnę žmonių bendruomenę — miestą ir valdė jį, kaip šeimą. Ji taip pat davė pradžią visoms institucijoms ir visokiai senųjų amžių privatinei teisei. Iš jos miestas ėmė sau pradus, taisykles, įpročius ir magistratūras. Bet ilgainiui senieji tikybiniai įsitikinimai pasikeitė arba išnyko; kartu pakitėjo ir privatinės teisės taisyklės ir politinės institucijos. Ir iškilo eilė revoliucijų. Socijalinės permainos buvo pakitėjusių nusistatymų pasėka. Todėl visų pirma reikia tirti tikybiniai tų tautų įsitikinimai, kurie kaip tik mums ir svarbu pažinti.

Institucijos ir *tikybiniai įsitikinimai*, kurių mes randame šviesiausioje Graikijos ir Italijos epochoje, yra tiktai pirmiau buvusiųjų tikybinių įsitikinimų ir institucijų klestėjimas; jų šaknų reikia ieškoti tolimoje praeityje. Graikijos ir Italijos gyventojai daug senesni, negu Romulas ir Homėras. Tikybiniai įsitikinimai yra susidarę ir įsitvirtinusios institucijos arba joms įsitvirtinti buvo ruošta dirva dar tais senaisiais laikais, kurie metų skaičiais nematuojami.

Tačiau, kaip būtų smagu mums pažinti ta tolima praeitis? Kas mums pasakys, ką galvojo žmonės, gyvenę dešimt ar penkiolika amžių prieš mūsų erą? Ar galima suvokti tai, kas yra taip neapčiuopiama ir kintama — tikybiniai įsitikinimai ir nusistatymai? Mes žinome, ką galvojo arijai prieš trisdešimt penkis amžius; mes juos pažįstame iš vėdų giesmių, ku-

rios, be abejonės, yra labai senos, ir iš Manaus įstatymų, kurie ne tokie seni, bet kuriuose galima įžiūrėti kaikurie bruožai, kilusieji iš be galo tolimos epochos. Bet imkime senovės helėnų giesmes? Helėnai, kaip ir italai, mokėjo senų giesmių ir turėjo šventų raštų; tačiau iš viso to nieko ligišiol neišliko. Koks paminklas galėjo mums likti iš anų padermių, kurios nepaliko mums jokio rašyto žodžio?

Praeitis žmogui niekada visai nemiršta. Žmogus gali ją labai pamiršti, bet vis tiek ji visados jame glūdi. Kokioje epochoje žmogus gyventų, visados jis yra visų pirmiau buvusiųjų epochų vaisius ir santrauka. Atskleidę jo dvasios gelmes, galime ten rasti kiekvienos tų epochų paliktus savotiškumus.

Tirkime Periklo laikų graikus ir Cicerono laikų romėnus. Jie turi savyje tikrų tikriausių tolimiausios praeities žymių ir tam tikrų pėdsakų. Cicerono laikų žmogus (aš visada kalbu apie tautos asmenybę) turi pilną legendų vaizduoklę; šios legendos liko jam iš labai senų laikų. Šios legendos taip pat padeda suvokti anų laikų galvojimo būdą. Cicerono laikų žmogus kalbėjo kalba, kurios kamienai yra labai seni. Toji kalba, reikšdama senų laikų mintis, amžiais kitėjo, kaip kitėjo ir pačios žmonių mintys, bet vis dėlto išlaikė savyje kaikuriuos posakius, kurie vėlesniais amžiais buvo vartojami. Vidinė kurių-ne-kurių **kamienų prasmė gali kartais atskleisti senovės mintį** ar pasakyti, kuriais atvejais ją anais laikais vartojo. Nuomonės pakitėjo ir atminimai išnyko, bet **žodžiai,** tie nepakeičiami išnykusių tikybinių įsitikinimų reiškėjai, išliko. Cicerono laikų žmogus vykdė apeigas, aukodamas, laidodamas mirusius ir keldamas sutuoktuves.

Apeigos buvo daug senesnės už jį; tai rodo, kad jos jau tuomet nebetiko tikybiniams aukotojo įsitikinimams. Bet arčiau įsižiūrėję į jų apeigas arba į kalbamas formules, rasime pėdsakų, rodančių, kaip žmonės yra tikėję prieš penkiolika ar dvidešimt amžių.

PIRMOJI KNYGA.

TIKYBINIAI SENOVĖS ĮSITIKINIMAI.

I skyrius.

TIKYBINIAI ĮSITIKINIMAI APIE VĖLĘ IR MIRTĮ.

Ligi paskutinių Graikijos ir Romos istorijos laikų liaudyje išliko minčių ir papročių, kurie, nėra abejonės, buvo paveldėti iš labai tolimos epochos; iš jų mes galime spręsti, kaip žmogus žiūrėjo kitados į savo prigimimą, į savo sielą, į mirties paslaptį.

Iš labai tolimų laikų, perkeliančių mus į istoriją indų ir europiečių rasės, kurios šakomis yra Graikijos ir Romos gyventojai, neįžiūrime, kad ši rasė kada nors būtų maniusi, jog, praėjus šiam trumpam gyvenimui, viskas žmogui baigiasi. Seniausios padermės daug ankščiau, negu radosi filosofų, tikėjo, kad po šio yra antrasis gyvenimas. Mirtį jos vaizdavosi ne kaip gyvenimo galą, o kaip paprastą gyvenimo permainą.

Kame ir kuriuo būdu slinko antrasis gyvenimas? Ar tikėta, kad nemirtingoji sąmonė, pametusi vieną kūną, ėjo gaivinti antro? Ne, tikėjimas metampsichoze (vėlės persikėlimu) niekados negalėjo įsisąmoninti Graikijos ir Italijos gyventojuose; jo nežinojo nė seniausieji rytų arijų galvočiai, nors vėdų giesmės verčia daryti kitokią išvadą. Ar tikėta, kad vėlė kilo į dangų, į šviesybės viešpatiją? Nė to tiek; kad vėlės einančios į kažkokį gyvenimą danguje, vakaruose pradėta tikėti palyginti daug vėlesniais laikais; dangus buvo atlyginimu tiktai kaikurioms didelėms asmenybėms ir žmonijos geradariams. Sekant seniausiais italų ir graikų įsitikinimais, vėlė po žmogaus mirties ėjusi gyventi ne į kokį nežinomą pasaulį, o likdavusi visai arti gyvųjų žmonių ir gyvendavusi po že-

me.[1] Be to, labai ilgai tikėta, kad antrasis sielos gyvenimas liekąs susijęs su kūnu. Mirtis gimusios su kūnu sielos neatskirdavusi nuo kūno, tik uždarydavusi ją karste su kūnu.

Tokių senų, kaip šitie, tikybinių įsitikinimų liko, vis dėlto, labai tikrų liudininkų. Tokiais liudininkais yra láidotuvių apeigos, išgyvenusios daug ilgiau, negu patys įsitikinimai. Sakytosios apeigos, be abejonės, susikūrė kartu su įsitikinimais, ir dėl to gali mums juos nušviesti.

Laidojimo apeigos aiškiai rodo, kad į dedamą karstan lavoną senoliai žiūrėdavo kaip į kažką gyvą. Vergilijus, visados taip sąžiningai ir tiksliai aprašinėjęs tikybines apeigas, baigia Polidoro laidotuvių aprašymą šiais žodžiais: „Mes uždarome vėlę į karstą". Tokį pat pasakymą randame Ovidijaus ir Plinijaus Jaunojo raštuose. Tačiau, tai dar nereiškia, kad šių rašytojų pažiūros į vėlės gyvenimą sutinka su tais žodžiais. Tas faktas rodo, kad ir neatmenamais laikais tokio pasakymo kalboje būta; jis nušviečia seniausius ir pačioje liaudyje buvusius tikybinius įsitikinimus.[2]

Buvo paprotys, kad baigdami laidotuvių apeigas, tris kartus sušukdavo mirusiojo vėlei, tardami velionies vardą. Linkėdami jai laimingai gyventi po žeme, tris kartus sušukdavo: „būk sveika"! Ir pridurdavo: „Tesie tau lengva žemė".[3] Iš tikrųjų tikėta, kad vėlė žemėje nenustojanti gyvenusi ir kad ji galinti jausti ir laimę, ir kančias. Ant kapo akmens rašydavo: „Čia ilsisi žmogus". Šis posakis, gyvenęs ilgiau, kaip tikybiniai įsitikinimai, ėjęs iš amžius į amžių, yra žinomas ir šiandien. Mes ir šiandien jį kartojame, nors nebekitikime, kad nemirtinga vėlė ilsėtųsi kape. Tačiau senaisiais laikais taip tvirtai tuo tikėta, jog dėl to net užkasinėta kartu su kūnu ir mirusiojo daiktai, kurie, kaip jie manė, buvę jam reikalingi: drabužiai, vazos, ginklai.[4] Lieta ant kapo vynas, norint nuvaryti vėlės troškulį, dėta valgių, norint ją papenėti.[5] Pjauta velionies arkliai ir vergai, manant, kad tie daiktai, užkasti drauge su velionimi, bus jam ir ten reikalingi, kaip buvo reikalingi begyvenant.[6]

Graikai, paėmę Trojos miestą, grįžta į savo kraštą. Kiekvienas vedasi po gražią belaisvę. Achilas iš kapo taip pat reikalaująs belaisvės, ir jam skiria Poliksėną.[7]

Viena Pindaro eilių davė mums įdomų senovės padermių pažiūrų bruožą. Priksas buvęs priverstas išsikraustyti iš Graiki-

jos: jis nuvykęs ligi Kolchidos. Toje šalyje jis ir miręs; mirdamas jis labai geidęs sugrįžti į Graikiją. Pasirodęs Pelėjui, jis įsakęs jam vykti į Kolchidą ir pargabenti jo vėlę. Mat, jo vėlė ilgėjusis tėvų žemės ir savo giminių kapo, bet, būdama pririšta prie kūno likučių, negalėjusi be jų išsidanginti iš Kolchidos.

Iš to, kad ir negudraus, įsitikinimo yra kilęs laidojimo reikalingumas. Kad vėlė apsigyventų tame požemio bute, kuris būdavo skiriamas antrajam jos gyvenimui, reikėję, kad kūnas, su kuriuo ji, ir žmogui mirus, buvusi surišta, būtų apipiltas žeme. Vėlė, neturinti savo kapo, neturėjusi buveinės. Ji buvusi klajūnė. Ji beviltiškai svajojusi apie atilsį, kurio pageidavusi po šio gyvenimo sielvartų ir darbų. Ji turėjusi be atilsio klajoti baidyklės šešėlio arba vaiduoklio pavidalu, niekados neapsistodama, niekados negaudama nei dovanų, nei valgio, kurių, vis dėlto, ji buvusi labai reikalinga. Deja, ilgainiui ji tapdavusi piktadare: kamuodavusi gyvuosius, siųsdavusi jiems ligas, naikindavusi jų derlių, baugindavusi juos baisiais regėjimais, tuo būdu norėdama priversti gyvuosius palaidoti jos kūną ir ją pačią. Iš čia yra kilęs įsitikinimas, kad numirėliai vaidenas. — Senovėje žmonių tikėta, kad nepalaidotos vėlės tampančios nelaimingos ir kad tik palaidotos gaunančios amžiną laimę. Todėl laidotuvių apeigos būdavo vykdomos ne nuliūdusiems gyviesiems guosti, o norint teikti atilsį ir laimę velioniui.

Bet ir atidavus kūną žemei, dar ne viskas būdavo baigta: saugant tradicines apeigas, dar reikėdavo kalbėti tam tikros maldelės. Plautas duoda mums vieno vaiduoklio istoriją:[8] tai buvusi viena vėlė, kuri tapusi galinga klajūnė dėl to, kad jos kūnas buvęs palaidotas be reikalingų apeigų. O Svetonijus pasakoja, kad Kaligulos kūnas buvęs užkastas į žemes, neįvykdžius laidotuvinių apeigų; todėl jo vėlė tapusi klajūne: ji rodydavusis gyviesiems, kol kūną atkasę ir palaidoję pagal taisykles.[9]

Šiuodu pavyzdžiu aiškiai rodo, kokiomis svarbiomis senoliai laikė apeigas ir formules laidotuvių apeigose; jų neatlikus, vėlės tapdavusios klajūnėmis ir vaidendavusios gyviesiems; apeigomis vėlės būdavo nuraminamos ir uždaromos į karstus. Ir tikrai, buvo maldelių, turėjusių sakytosios galios; bet senovės žmonės turėjo ir priešingų maldelių, kurios turėjusios galią iššaukti vėlės iš kapo.

Senovės raštai mums sako, kaip žmogų kankinusi baimė dėl to, kad jis, miręs, gali būti palaidotas be laidotuvinių apeigų. Šitai buvę draskančių širdį nėramumų šaltiniu. Mažiau bijota mirti, negu likti nepalaidotam. Nuo to pareidavęs amžinas atilsis ir amžina laimė. Mes neturime perdaug stebėtis atėniečiais, kurie išžudė savo generolus tik dėl to, kad jie, nugalėję priešą jūroje, nepasirūpino užkasti į žemę mirusiųjų. Generolai, filosofų mokiniai, gali būti, skyrė vėlę nuo kūno ir netikėjo, kad vėlės likimas būtų susijęs su kūno likimu. Jiems, gali būti, rodėsi, kad lavonui mažai berūpi, kur jisai pus — žemėje, ar vandenyje.

Jie nesityčiojo iš audros dėl tuščios formalybės — surankioti ir sukasti lavonus į žemę. Tačiau minia, kuri ir Atėnuose buvo aklai prisirišusi prie senų tikybinių pažiūrų, apkaltino generolus ir išžudė juos. Generolų laimėta kova išgelbėjusi Atėnus, bet jų nurūpestingumas pražudęs tūkstančius vėlių. Mirusiųjų tėvai, atminę ilgas kančias, kurias šios vėlės turėsiančios kentėti, nuėjo į tribunolą gedulo rūbais ir pareikalavo keršto.

Senovės miestų įstatymai bausdavo didesnius nusikaltėlius, atimdami iš jų laidojimo teises. Ta bausmė buvo praminta „baisiąja". Tuo būdu būdavusi nubaudžiama ir pati vėlė ir atiduodama beveik amžinoms kančioms.

Reikia pasakyti, kad senovės žmonės kitaip vaizdavosi mirusiųjų gyvenimą. Požemį jie vaizdavosi daug erdvesnį, negu kapas, kuriame vėlės, toli nuo savo kūnų, gyvenusios visos drauge. Jų manymu, čia žmogui būdavę skiriama arba bausmė už blogus darbus arba malonė už gerus. Tačiau tos laidojimo apeigos, kurias ką tik aprašėme, aiškiai prieštarauja anoms tikybinėms pažiūroms ir šitai gali būti šiokiu tokiu įrodymu, kad, įėjus į gyvenimą sakytosioms apeigoms, žmonių dar netikėta Tartaru arba Eliziejaus laukais. Pirmoji senovės padermių pažiūra reiškėsi tikėjimu žmogaus vėlę gyvenant kapuose, nesiskiriant ją nuo kūno ir nesikraustant iš tos žemės vietos, kur ilsisi kaulai. Žmogus vis tik neprivalęs duoti kokios nors apyskaitos iš savo darbų, gyvas būdamas. Patekęs į kapus, žmogus nelaukdavęs sau nei gero, nei blogo. Tokia pažiūra, be abejonės, yra rupi, bet vis dėlto joje glūdi pomirtinio gyvenimo sąvokos pradžia. Vėlė, gyvenanti po žeme, nebuvusi atskirta nuo žmonių taip, kad

nebūtų buvęs reikalingas jai maistas. Todėl gyvieji tam tikromis dienomis atnešdavo maisto į kiekvieną kapą.

Ovidijus ir Vergilijus paliko mums apeigų aprašymus. Jos buvo išlikusios nepakitėjusios ligi tųdviejų vyrų laikų, nors tikybiniai įsitikinimai jau buvo nebe tie. Šie rašytojai mums dar pasakoja, kad kapas būdavęs apdedamas plačiu vainiku iš žolynų ir gėlių, o jo viduryje būdavę dedama pyrago, vaisių, druskos, pieno, vyno, o kaikada net ir kraujo. Labai klystų, kas manytų tą gedulo maistą buvus tik ypatingo pobūdžio velionies atminimą. Atnešamas į kapus maistas būdavo skiriamas tik velioniui. Šitai patvirtina šie faktai: pienas ir vynas būdavo liejamas tiesiai ant kapo, o į išspaustą jame duobelę būdavo pilami tirštieji valgiai, kad pasiektų velionį; atnašaujant gyvulius, visa jų mėsa būdavo sudeginama, kad niekas gyvųjų negautų jos nė mažiausios dalelės: būdavo kalbamos tam tikros formulės, turėjusios galios prišaukti velionis valgyti ir gerti; vis tik niekas iš šeimos, dalyvaująs pokylyje, neragaudavo valgių; galiausiai, uoliai būdavo žiūrima, kad, grįžtant namo, truputys pieno ir truputys pyrago liktų induose; buvo laikomas didžiai nusikaltusiu tas, kas paliesdavo velioniui skirtus maisto likučius.

Tų tikybinių senovės įsitikinimų laikytasi ilgus laikus. Didžiųjų graikų rašytojų raštuose randame dar ir jų paaiškinimus: „Aš lieju ant kapo", sako Euripido Ifigenija, „pieno, medaus, vyno, nes tik tais dalykais galima palinksminti mirusieji". — „Pelėjo sūnau!" — sako Neoptolėmas, — „imk šį vėlių mėgiamą gėrimą! Eik ir gerk šį kraują!" — Elektra lieja gėralus, sakydama: „Gėralas susigerk į žemę, jį gaus mano tėvas." — Štai ir Oresto malda velioniui tėvui: „O, tėve, jei aš gyvensiu — gausiai tave vaišinsiu; jei aš mirsiu — tu nebeturėsi savo dalies dūmų maiste, kuriuo minta velionys!"

Lukijano pašiepimai rodo, kad jo laikais šie papročiai dar tebebuvo: „Žmonės vaizduojas, jog vėlės ateinančios iš požemių pasiimti atneštų joms valgių, jog jos garsiuojasi degančios mėsos dūmais ir geriančios išlietą ant kapo vyną". Graikai prie kiekvieno kapo įtaisydavo tam tikrą vietą gyvulių aukoms dėti ir jų mėsai kepti. Prie romėno kapo būdavo panaši „culina", tam tikra virtuvė, skirta naudotis velionims. Plutarchas pasakoja, kad kovose prie Platėjos nukautiesiems kariams, palaidotiems pačiame karo lauke, platėjiečiai pasiža-

dėję kas metai atnašauti gedulo valgių. Vykdydami pasižadėjimą, metinių sukaktuvių dieną jie eidavę į kapus iškilminga procesija, kurios priešakyje būdavę valdžios didžiūnai. Jie aukodavę velionims pieno, vyno, alyvos, kvepalų ir gyvulių. Padėję ant kapo maistą, platėjiečiai kviesdavę velionis ateiti ir ragauti valgių, kalbėdami tam tikras formules. Dar ir Plutarcho laikais, švenčiant šešių šimtų metų sukaktuves, būdavo atliekamos tos apeigos. — Lukijonas mums nusako, kokie sámprotavimai gaivindavo šiuos papročius: „Velionys", rašo jis, „minta mūsų dedamais ant jų kapų valgiais ir mūsų tenai liejamu vynu; iš to išvada, kad velionis, kuriam niekas nieko neaukoja, yra pasmerktas amžinai badauti".

Štai labai seni tikybiniai įsitikinimai, kurie mums atrodo labai klaidingi ir juokingi. Vis dėlto jie yra valdę žmogų ilgus šimtmečius. Jie valdė žmonių sielas. Toliau pamatysime, kad jie yra buvę visuomenių valdovais ir kad naminės bei socijalinės santvarkos pradai buvo imami daugiausia iš šio šaltinio.

Pastabos.

[1] Sub terra censebant reliquam vitam agi mortuorum. Ciceronas, Tusc. 1. 16. Šis įsitikinimas buvo toks tvirtas, priduria Ciceronas, kad ir įėjus papročiui deginti lavonus nebuvę nustota tikėti mirusiųjų gyvenimu po žeme. Sulyg. Euripidas, Alkesta, 163, Hekuba, ten pat.

[2] Vergilijus, Enejida, III, 67: animamque sepulcro condimus. Ovidijus, Fast., V, 451: tumulo fraternas condidit umbras. Plinijus, Ep., VIII, 27, manes rite conditi. Vergilijaus aprašymas primena kenotafų (tuščių karstų — gr. kenos — tuščias, taphos — karstas) laikymą atminimui, kai kūno palaidojimo vieta nebūdavo arti; negalėdami rasti tėvo lavono, darydavo apeigas, primenančias lavono laidojimą, ir tikėjo, kad uždaroma į karstą nesurastojo kūno vėlė. Euripidas, Elena, 1061, 1240. Scholiast. ad. Pindar. Pyth. IV, 284; Vergilijus VI, 505; XII, 214.

[3] Ilijada, XXIII, 221. Euripidas, Alkesta, 479; Κούφα σοι χθὼν ἐπάνωθεν πέσοι. Pauzanijus; II, 7, 2. — Ave atque vale, Katulas C. 10. Servijus, ad Aeneidam, II, 640; III, 68; XI, 97. Ovidijus, Fast, IV, 852; Metam. X, 62. — Sit tibi terra levis; tenuem et sine pondere terram; Juvenalas, VII, 207; Martial. I, 89; V, 35; IX, 30.

[4] Euripidas, Alkesta, 638; Orestas, 1416—1418. Vergilijus, Enejida, VI, 221; XI, 191—196. Senovišką atėniečių paprotį nešti dovanų mirusiems patvirtina Tukididas, II, 34; Εἰσφέρει τῷ ἑαυτοῦ ἕκαστος. Solono įstatymai draudė kasti į žemę su velionim daugiau, kaip tris atmainas drabužių (Plutarchas, Solonas, 21). Lukijonas taip pat kalba apie tą paprotį: „kad būtų sudeginta ar užkasta su mirusiuoju drabužių ir papuošalų tik tiek, kiek jam jų reikia po žeme!" Dar Cezarį laidojant, kai dar

labai tikėta burtais, nedrista nusidėti šitam senam papročiui: dėjo ant laužo šarvus, drabužius, ginklus, žaislus (Svetonijus, Cezaris, 84). Palyg. Tacitas, Ann. III, 3.

[5] Euripidas, Ifig. Taurydoje, 163. Vergilijus, Enejida, V, 76—80; VI, 225.

[6] Ilijada, XXI, 27—28; XXIII, 165—176. Vergilijus, En., X, 519—520; XI, 80—84, 197. Galai turėjo tą patį paprotį, Cezaris, B. G., V, 17.

[7] Euripidas, Hekuba, 40—41; 107—113; 637—638.

[8] Pindaras, Pythiq., IV, 284, Heines leid., žiūr. Scholijastą.

[9] Ciceronas, Tusc., I, 16, Euripidas, Troad., 1085. Herodotas, V, 92, Vergilijus, VI, 371, 379. Horacijus, Odos, I, 23. Ovidijus, Fast, V, 483. Plinijus, Epist. VII, 27. Svetonijus, Calig., 59. Servijus, ad Aeneidam, III, 68.

[10] Ilijada, XXII, 358; Odisėja, XI, 73.

[11] Plautas, Mostellaria, III, 2.

[12] Svetonijus, Caligula, 59; Satis constat, priusquam id fieret, hortorum custodes umbris inquietatos... nullam noctem sine aliquo terrore transactam.

[13] Žiūr. Ilijados XXII, 338—344, kur Hektoras maldauja savo nugalėtoją nepalikti jo kūno nepalaidoto: „Aš tave meldžiu dėl tavo kelių, dėl gyvenimo, dėl gimdytojų, neišmesk mano kūno šunims prie graikų laivų; imk aukso, kurio mano tėvas apsčiai tau duos, ir atiduok jam mano lavoną, kad trojiečiai ir trojietės mane pagerbtų per laužą"... Taip pat Sofoklo Antigona reikalauja iš mirties, „kad jos brolis nebūtų paliktas nepalaidotas". (Sofoklas, Antigona, 467). Tas pats jausmas yra išreikštas ir Vergilijaus, IX, 213; Horacijus, Odos, I, 18; V, 24—36; Ovidijus, Heroides, X, 119—123; Tristia, III, 3, 45. Prakeikiant savo priešą, norėta jam kuo blogiausio, ypač linkėta, kad liktų nepalaidotas (Vergilijus, Enejida, IV, 620).

[14] Ksenofontas, Hellen. I, 7.

[15] Eschilas, Septyni prieš Tėbus, 1013. Sofoklas, Antigona, 198. Euripidas, Phen., 1627—1632. Palyg. Lizijas, Epitaph., 7—9. Visuose senovės miestuose dideliems nusikaltėliams mirties bausmę pasunkindavo, atimdami palaidojimo teisę.

[16] Lotynų kalba sakydavo inferias ferre, parentare, ferre solemnia. Ciceronas, De legibus, II, 21; maiores nostri mortuis parentari voluerunt. Lukrecijus, III, 52; Parentant et nigras mactant pecudes et manibus divis inferias mittunt. Vergilijus, Enejida, VI, 380: tumulo solemnia mittent; IX, 214; absenti ferat inferias decoretque sepulcro. Ovidijus, Amor., I, 13, 3; annua solemni caede parentat avis. — Aukos, į kurias vėlės turėjo teisės, vadindavosi *Manium jura*. Ciceronas, *De legibus*, II, 21. Ciceronas apie tai sako savo kalboje „pro Flacco", 38, ir savo pirmoje Filipikoje, 6. Tie papročiai buvo saugomi dar ir Tacito laikais (Istorija, II, 95). Tertulijonas mini juos, kaip jo laikais turėjusius galios: defunctis parentant, quos escam desiderare praesumant (De resurr. carnis, I); Defunctos vocas securos, si quando extra portam cum obsoniis et matteis parentans ad busta recedis (De testim. animae, 4).

Solemnes tum forte dapes et tristia dona
Libabat cineri Andromache manesque vocabat

Hectoreum ad tumulum (Vergilijus, En., III, 301—303)
— Hic duo rite mero libans carchesia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro
Purpureisque jacit flores ac talia fatur:
Salve, sancte parens, animaeque umbraeque paternae
(Vergilijus, En., V, 77—81.)
Est honor et tumulis; animas placate paternas.
...Et sparsae fruges parcaque mica salis
Inque mero mollita ceres violaeque solutae
(Ovidijus, Fast., II, 535—542.)

[17] Euripidas. Ifigenija Taurydoje, 157—163.

[18] Euripidas, Hekuba, 536; Elektra, 505 ir toliau.

[19] Eschilas, Choeophores, 162.

[20] Eschilas, Choeophores, 482—484. Knygoje „Persai" Eschilas pasakoja per Atosą graikų mintis: „aš nešu savo vyrui maisto, kuris džiugina velionis — pieno, auksu tviskančio medaus, vynuogių, vaisių; iššaukime Darijaus vėlę ir išliekime šiuos gėralus; juos sugers žemė, bet jie pasieks dievus požemyje". (Persai, 610—620). — Aukojant dangaus dievybėms, mėsa būdavo mirtingųjų suvalgoma; aukojant velionims, mėsa būdavo sudeginama (Pauzanijus, II, 10).

[21] Lukijonas, Charon, 22. — Ovidijus, Fasti, II, 566: posito pascitur umbra cibo.

[22] Lukijonas, Charon, 22: „Jie kasa šalia kapo duobę ir joje kepdina velionims valgius".

[23] Festas, Culina: culina vocatur locus, in quo epulae in funere comburuntur.

[24] Plutarchas, Aristidas, 21: *Παρακαλεῖ τοὺς ἀποθανόντας ἐπὶ τὸ δεῖπνον καὶ τὴν αἱμοκουρίαν.*

[25] Lukijonas, De luctu, s. 9.

II skyrius.

MIRUSIŲJŲ GARBINIMAS.

Pirma aprašytieji tikybiniai įsitikinimai senovės laikais padėjo nustatyti elgimosi taisykles. Kadangi velionys buvę reikalingi valgio ir gėrimo, tai manyta, kad to jų reikalo tenkinimas yra gyvųjų pareiga. Teikti velionims maistą gyvieji turėjo nepaisydami nei savo ūpo arba neūpo, nei nepastovių savo jausmų — tatai buvo prievolė. Tuo būdu susidarė visa tikyba apie mirtį; jos dogmos galėjo jau seniai sudūlėti, bet apeigos išliko ligi krikščionybės.

Velionys buvo laikomi šventomis būtybėmis.[1] Senoliai juos vadindavo garbingiausiais vardais, kokius tik galėjo išgalvoti, kaip antai: gerieji, šventieji, palaimintieji.[2] Juos taip garbino, kaip žmogus gali garbinti tik dievybę, kurią myli arba kurios pribijo. Jų išmanymu, kiekvienas numirėlis tapdavęs dievu.[3]

Šios rūšies apoteozė nebuvo privilegija tik didžiųjų žmonių: mirusiųjų neskirstė. Ciceronas sako: mūsų tėvai norėjo, kad žmonės, išsiskyrę iš šio gyvenimo, būtų priskirti prie dievų.[4] Ir nebuvę reikalo mirusiajam būti doru žmogumi; blogasis lygiai, kaip ir gerasis tapdavęs dievu; tačiau ir antrajame gyvenime žmogaus nepamesdavę blogieji palinkimai, kurių jis turėjo pirmajame gyvenime.[5]

Graikai mėgo vadinti mirusiuosius požemių dievais. Eschilo minimas sūnus šitaip šaukiasi į velionį tėvą: „O tu, požemių dieve!“ Euripidas, kalbėdamas apie Alkestą, sako: „Praeivis sustos prie tavo kapo ir tars: dabar ji yra palaiminta dievybė“.[6] Romėnai velionis vadindavo „dievais-manais“. „Atiduok dievams „manams“, kas jiems priklauso“, sako Ciceronas; „jie yra žmonės, išsiskyrę iš šio gyvenimo; laikykite juos dieviškomis būtybėmis“.[7]

Kapai buvę tų dievybių bažnyčiomis. Kapuose būdavo slėpiningi užrašai „Dis manibus“, ir graikų kalba „θεοῖς

χθονίοις". «Ten gyvena palaidoti dievai, „manesque sepulti"», sako Vergilijus.[8] Prie kapo būdavo aukuras aukoms dėti ir kaip tik toks pat, koks būdavo prie dievams skirtų bažnyčių (šventóvių).[9]

Mirusiųjų garbinimo papročio būta ir helėnuose, ir lotynuose, ir sabiniečiuose[10] ir etruskuose; jo būta ir Indijos arijuose. Šitai patvirtina Rig-vėdos giesmės. Manaus (Manu) įstatymų knygose kalbama apie mirusiųjų garbinimą, kaip apie seniausią žmonių paprotį. Iš šių knygų tikrai matome, kad metampsichozės idėja buvo persisunkusi per šiuos tikybinius senovės įsitikinimus. Nors daug anksčiau jau buvo įsigalėjusi Bramos tikyba, tačiau ir Bramos kultui ir mokslui apie metampsichozę neišnykus, vėlių garbinimas protėvių nuotaikoje išliko gyvas ir neišgriaunamas. Ir Manaus įstatymų autorių sakomos vėlės verčia kalbėti apie jas ir įvesti jų įsakymus į šventąsias knygas. Ne paskutinė vieta tenka skirti tai šių knygų ypatybei, kad jose yra paliktos taisyklės, labai glaudžiai susijusios su seniausiomis tikybinėmis pažiūromis, nors tos pažiūros yra susidariusios tais laikais, kada buvo gavę viršų visai priešingi tikybiniai įsitikinimai. Dėl to turi būti teisinga nuomonė, kad, jei daug laiko reikia tikybiniams žmogaus įsitikinimams pasikeisti, tai dar daugiau reikia laiko pasikeisti tų tikybinių įsitikinimų pasireiškimui, o taip pat įstatymui. Dar ir dabar, po tiekos amžių ir po tiekos revoliucijų, indai tebeaukoja savo protėviams aukas. Šios idėjos ir šios apeigos indoeuropiečių rasėje buvo seniausios ir pastoviausios.

Garbinimas buvo vienodas ir Indijoje, ir Graikijoje, ir Italijoje. Indas turėjo parūpinti manams maisto, vadinamojo sraddha. „Tepadaro namų šeimininkas „sraddha" su ryžiais, pienu, šaknelėmis ir vaisiais, kad įsigytų manų palankumą." Indas tikėjo, kad, aukojant gedulo valgius, protėvių manai susėsdavo aplink aukotoją ir ragaudavo skirtą jiems maistą. Jis taip pat neabejojo, kad tie valgiai mirusiesiems suteikdavo didelio džiaugsmo: „kai sraddha paruoštas pagal apeigų reikalavimus, aukojančiojo protėviai patiria malonaus pasitenkinimo."[11]

Iš to aišku, kad rytų bei vakarų arijai jau pačioje pradžioje vienodai žiūrėjo į žmogaus likimą po mirties. Prieš pradedant tikėti metampsichoze, tikėta, tiesa, miglotai ir netvirtai žmogų turint neregimą vėlę, reikalaujančią iš gy-

vųjų maisto ir gėrimo. Tokia pažiūra galėjo būti įmanoma, tiktai tikint, kad siela yra visai atsiskyrusi nuo kūno. Indas taip pat, kaip ir graikas, žiūrėjo į velionį, kaip į dievišką būtybę, džiaugiančiąsi savo laime. Tačiau, jo laimei buvo reikalinga viena sąlyga, — kad gyvieji tam tikru laiku duotų jam auką. Paliovus duoti velioniui sraddhą, vėlė išeidavo iš ramios savo buveinės ir tapdavo klajūne — vaiduokliu, gyvųjų kankintoja. Trumpiau sakant, manai būdavo dievais tik tol, kol gyvieji garbindavo juos tam tikru kultu.[12]

Graikai ir romėnai šiame dalyke buvo nusiteikę vienodai. Jie manė, kad paliovus aukoti velionims gedulo valgius, velionys išeidavo iš kapų; gyvieji girdėdavo tylią naktį vaitojant klajojančius šešėlius. Jie prikaišiojo gyviesiems nedorą jų apsileidimą ir stengėsi bausti juos ligomis arba nederliumi. Ir tol neduodavo gyviesiems ramumo, kol gedulo pokyliai vėl būdavo keliami.[13] Kruvinos aukos, valgio ir gėrimo dovanos priversdavo velionis grįžti į kapus, grąžindavo jiems ramumą, ir jie vėl tapdavo dieviški. Ir žmogus tuomet buvo laikomas su jais susitaikiusiu.[14]) Jei pamirštoji vėlė buvo piktadarė būtybė, tai vistiek, tinkamai garbinama, ji tapdavo dievu užtarytoju. Ji mylėjo tuos, kurie jai nešdavo maisto. Ji dalyvaudavo visuose žmonių veiksmuose, jiems padėdama. Ir labai silpnas velionis mokėdavo tapti galingas ir veiklus. Jam melsdavosi, prašydavo jo paramos ir malonių. Priėję prie kapo, gyvieji sustodavo ir sakydavo: „Tu, kuris esi požemių dievas, būk mums malonus".[15]

Kokiais galingais senoliai laikė velionis, galima spręsti iš maldos, su kuria Elektra kreipėsi į savo tėvą-maną: „Pasigailėk manęs ir mano brolio Oresto; grąžink jį į šį kraštą; išgirsk mano maldą, o mano tėve; gaudamas mano laistymus, įvykdyk mano troškimus." Šie galingi dievai suteikdavę ne tiktai medžiaginių gėrybių, nes Elektra priduria: „Suteik man širdį skaistesnę — tokią, kaip mano motinos, ir tauresnes rankas".[16] Taip, indas prašo manus, „kad jo šeimoje daugėtų skaičius žmonių, trokštančių daryti gera, ir kad būtų ko duoti".

Sudievintos per mirtį žmonių vėlės buvo tas pat, ką graikai vadino demonais arba herojais.[17] Lotynai jas vadino „l a r e s, m a n e s,[18] g e n i i. „Mūsų prosenoliai tikėję", sako Apulėjas, „kad manai, tapę žalingi, buvę vadinami liarvomis,

o maloningi ir palankūs, buvę vadinami larais".[19] Taip pat skaitome: „genijus bei laras — ta pati būtybė. Ciceronas pažymi, kad ką graikai vadina dėmonais, tai mes vadiname larais".[20]

Velionių tikėjimas, rodos, bus seniausias iš visų žmonių rasės įsitikinimų. Žmogus, prieš atsikvošėdamas ir pradėdamas garbinti Indrą arba Zeusą, garbino velionis; jis jų bijojo, jis jų prašė užtarimo. Bene ir tikybinis jausmas bus iš čia prasidėjęs. Gali būti, kad žmogus, matydamas mirštančius, pradėjo galvoti apie antgamtiškumą ir pradėjo kreipti mintį į tai, kas bus anapus to, ką mato savo akimis.

Mirtis žmogui buvo pirmutinė paslaptis; ji parodė žmogui kelią į kitas paslaptis. Ji nukreipė jo mintis nuo matomo į nematomą, nuo praeinamo į amžiną, nuo žmogiško į dievišką.

Pastabos:

[1] *Ὅσιον τοὺς μεθεστῶτας ἱεροὺς νομίζειν,* Plutarchas, Solonas, 21.

[2] *Χρῆστοι, μάκαρες,* Plutarchas, Quaest. rom. 52: graec., 5. *Μάκαρες χθόνιοι,* Eschilas, Choeph., 475.

[3] Euripidas, Phoenic., 1321; *τοῖς θανοῦσι χρὴ τὸν οὐ τεθνηκότα τιμὰς διδόντα χθόνιον εὖ σέβειν θεόν.* — Odisėja, X, 526: *Εὐχῇσι λίσῃ κλυτὰ ἔθνεα νεκρῶν.* Eschilas, Choeph, 475: „o laimingieji, po žeme gyvenantieji, išklausykite mano prašymo; ateikite pagelbėti savo vaikams ir suteikite nugalėjimą". Tąja mintimi Enėjas savo mirusįjį tėvą vadina Sancte parens, divinus parens; Vergilijus, En., V, 80; V, 47. Plutarchas, Quaest. rom., 14: *Θεὸν γεγονέναι τὸν τεθνηκότα λέγουσι.* - Cornelijus Nepos, fragm., XII: parentabis mihi et invocabis deum parentem.

[4] Ciceronas, De legibus, II, 22.

[5] Šv. Augustinas, Dievo miestas, VIII, 26; IX, 11.

[6] Euripidas, Alkesta, 1015; *Νῦν δ' ἐστὶ μάκαιρα δαίμων χαῖρ', ὦ πότν' εὖ δὲ δοίης.*

[7] Ciceronas, De legibus, II, 9. Šv. Augustinas, paėmęs iš Varono, Dievo miestas, VIII, 26.

[8] Vergilijus, Eneida, IV, 34.

[9] Euripidas, Trojietės, 96: *Τύμβους θ' ἱερὰ τῶν κεκμηκότων.* Elektra, 505-510. Vergilijus, En., VI, 177: aramque sepulcri; III, 63: stant manibus arae; III, 305; et geminas, causam lacrimis, sacraverat aras; V, 48: divini ossa parentis condidimus terra moestasque sacravimus aras. Gramatikas Nonijus Marcelius sako, kad kapas senovėje buvo vadinamas bažnyčia. Ir tikrai, Vergilijus vartoja žodį „templum", norėdamas apibūdinti kapo arba paminklo sąvoką, kurį (kapą ar paminklą) Didona buvo įtaisiusi savo vyrui (En., IV, 457). Plutarchas, Quaest. rom., 14: *ἐπὶ τῶν τάφων ἐπιστρέφονται καθάπερ θεῶν ἱερὰ τιμῶντες τὰ τῶν πατέρων μνήματα.* „Ara" buvo vadinamas akmuo, padėtas ant kapo (Svetonijus, Neronas, 50). Šis žodis buvo vartojamas gedulo užrašuose (Orelli, 4521—4522, 4826).

[10] Varonas, De lingua latina, V, 74.

[11] Manaus įstatymai, I. 95; III, 82, 122, 127, 146, 189, 274.

[12] Mirusiųjų kultas graikų kalba buvo reiškiamas žodžiais „ἐναγίζω, ἐναγισμός" Poluksas, VIII, 91; Herodotas, I, 167; Plutarchas, Aristidas, 21; Katonas, 15; Pauzanijus, IX, 13, 3. Žodis „ἐναγίζω" duodavo suprasti apie aukas velionims; θύω — apie aukas, skiriamas dievams danguje. Šį skirtumą yra pažymėjęs Pauzanijus, II, 10, 1. ir Euripido tyrin. Phoenic., 281. Palyg. Plutarchas, Quaest. rom., 34: χοὰς καὶ ἐναγισμοὺς τοῖς τεθνηκόσι... χοὰς καὶ εναγισμὸν φέρουσιν ἐπὶ τὸν τάφον.

[13] Žiūr. Herodotas, I, 167: Fokejiečių vėlių istorija; — jos ardo visą šalį, kol joms paskiria metines sukaktuves; daug panašių pasakojimų yra Herodoto ir Pauzanijaus raštuose (Pauzanijus, VII, 6, 7). Eschilo Klitemnestra, sužinojusi, kad Agamemnono manai yra įširdę, skubinasi pasiųsti į kapą maisto. Kreipkite taip pat dėmesio į romėnų legendą, Ovidijaus mums atpasakotą (Fasti, II, 549—556: „kartą buvo pamirštos apeigos „parentaria"; vėlės išėjo iš Latium'o kapų, ir gyventojai girdėjo jas bėgiojant miesto gatvėmis ir Latium'o laukais; jos keikėsi tol, kol buvo sudėtos ant kapų aukos". Panašią istoriją pasakoja ir Plinijus Jaunesnysis, VII, 27.

[14] Ovidijus, Fasti, II, 518: animas placate paternas. Vergilijus, En., VI, 379: ossa piabunt et statuent tumulum et tumulo solemnia mittent. Palyg. graikų žodį „ἱλάσκομαι" (Pausanijus, VI, 6, 8). Titas Livijus, I, 20: Justa funebria placandosque manes.

[15] Euripidas, Alkesta, 1004 (1016), „Tikėta, kad nesirūpinant velionimis ir paliovus juos garbinti, jie pradeda mums kenkti; priešingai, jie daug mums gero daro, jei mes prisimeiliname jiems savo dovanomis". Porfirijus, De abstin. II, 37. Žiūr. Horacijus, Odos, II, 23; Platono įstatymai, IX, 926, 927.

[16] Eschilas, Choephores, 122—145

[17] Galimas daiktas, kad pirmapradė žodžio „ἥρως" prasmė buvo mirusysis žmogus. Užrašuose, kurie buvę laikomi rašyti liaudies kalba ir kuriuose geriausiai išliko senoji žodžio prasmė, vartojamas kaikur žodis „ἥρως" tąja prasme, kurią mes duodame žodžiui „velionis": ἥρως, χρῆστε, χαῖρε; Boeckh, Corp. inscr., 1629, 1723, 1781, 1784, 1786, 1789, 3398. Ph. Lebas, Monum. de Morée, p. 205. Žiūr. Teognido, Welckero leid., 513 ir Pauzanijus, VI, 6, 9. Tėbiečiai turėjo seną žodį, kuris vaizdavo žodžio „mirti" sąvoką ῥωα γίνεσθαι (Aristotelis, fragm., Heitzo leid., t. IV p. 260. — Palyg. Plutarcho Proverb. quibus Alex. usi sunt, c. 47). Graikai mirusiojo vėlę vadindavo taip pat δαίμων. Euripidas, Alkesta, 1140. Eschilas, Persai, 620: δαίμονα Δαρεῖον. Pauzanijus, VI, 6: δαίμων ἀνθρώπου.

[18] Manes Virginiae (Titas Livijus, III, 58). Manes conjugis (Vergilijus, VI, 119). Patris Anchisae manes (tas pats, X, 534). Manes Hectoris (tas pats III, 303). Dis manibus martialis, Dis manibus Acutiae (Orelli, 4440, 4441, 4447, 4459 ir tt.). Valerii deos manes (Titas Livijus, III, 19).

[19] Apulėjas, De deo Socratis. Servijus, ad Aeneidam, III, 63.

[20] Cenzorinus, De die natali, 3.

[21] Ciceronas — Timėjas, 11, Dionis Halikarnasietis žodžius „lar familiaris" verčia: κατ' οἰκίαν ἥρως (Antiq. rom., IV. 2).

III skyrius.

ŠVENTOJI UGNIS.

Graikas bei romėnas savo namuose turėjo aukurą, kuriame visados laikė truputį pelenų ir žėrinčių žarijų.[1] Kiekvienų namų šeimininko švenčiausia pareiga buvo laikyti ugnis ir dieną ir naktį. Nelaimė tiems namams, kuriuose ji užgesdavo. Kas vakaras žarijas apkasdavo pelenais, kad jos visai neišblėstų; atsikėlus rytą, pirmasis darbas buvo įpūkšdyti ši ugnis ir įdegti keletas šakelių. Ugnis nustodavo pleventi aukure tik tuomet, kai nustodavo gyventi visa šeimyna; posakiai „užgesęs židinys" ir „išnykusi šeimyna" — prosenoliams buvo sinonimai.[2]

Aišku, kad paprotys visados kūrenti aukure ugnis yra kilęs iš seno tikybinio įsitikinimo. Ir iš to kūrenimo taisyklių ir apeigų galima spręsti, kad tas paprotys nebuvo mažos reikšmės. Draudžiama buvo ši ugnis kūrenti bet-kuriomis malkomis; tikyba pažymėjo medžių rūšis, kuriomis buvo galima naudotis šiam reikalui ir kuriomis naudotis nebuvo padoru.[3] Tikyba dar sakė, kad ši ugnis turi būti visados tauri;[4] žodis į žodį tai reiškė, kad joks suteršas daiktas neturėjo būti mestas į tą ugnį; tolimesnė, netiesioginė tų žodžių prasmė buvo ta, kad prie tos ugnies negalėjo būti daromas joks nusikalstamas veiksmas.

Buvo metuose viena diena (romėnams ji buvo pirmoji kovo diena), kurią kiekviena šeima turėjo šventąją ugnį užgesinti ir tuojau vėl užkurti.[5] Tačiau naujos ugnies buvo galima gauti tik per tam tikras apeigas, kurios reikėjo kuo uoliausiai saugoti. Nebuvo leidžiama kurti šventosios ugnies, išskeliant ją geležimi. Tebuvo leidžiama uždegti ji, sukaupiant į vieną vietą saulės spindulių šilumą arba gauti ugnies, skubiai trinant du tam tikrus medžio gabalus.[6] Tos ypatingos taisyklės aiškiai rodo, kad, senovės žmonių manymu, nebuvo

svarbu tik pasigaminti arba išsaugoti naudingas ir malonus daiktas; tų laikų žmonės kitaip žiūrėjo į degančią jų aukure ugnį.

Ta ugnis turėjo savyje kažką dieviško; ją garbino, jai reiškė tikrą kultą. Jai aukojo visa, kas jų įsitikinimu, galėjo būti dievui malonu: gėles, vaisius, smilkalus, vyną.[7] Prašė jos užtarimo, nes tikėjo esant ją galingą. Kreipėsi į ją su karštomis maldomis, norėdami gauti iš jos didžiausius žmogaus troškimo dalykus: sveikatą, turtą, laimę. Viena tų maldų, išlikusi ligi mūsų laikų orfiškuose himnuose, baigiasi šitaip: „padaryk, kad mes visados šypsotumės, visados būtume laimingi, o židiny; o! tu, kuris esi amžinas, gražus, visados jaunas, tu, kuris mus peni, tu, kuris esi turtingas, priimki su gera širdimi mūsų dovanas ir nuo savęs teiki laimę bei sveikatą, kurias mes taip branginame.[8]

Tokiu būdu židinyje jie matydavo dievą geradarį, palaikantį žmogaus gyvybę, turtingą dievą, apiberiantį juos savo dovanomis, tvirtą dievą, globojantį ir jo namus, ir jo šeimą. Pavojaus valandą jie šaukdavosi jo pagalbos. Priešams apsupus Prijamo rūmus, Hekuba atitempė į židinį seną karalių, sakydama: „tavo šarvai negalės tau padėti, bet šis aukuras mus visur ir visu kuo globos“.[9]

Atsiminkime Alkestą, atidavusią savo gyvybę už savo vyro gelbėjimą. Ji prieina prie židinio ir kalba: „O, dievybe, šių namų šeimininke, paskutinį kartą aš lenkiuosi prieš tave ir siunčiu tau savo prašymus: netrukus žengsiu į ten, kur mirusieji gyvena; saugoki mano vaikus, nes jie nebeturės motinos; mano sūnui suteik lipsnią pačią, mano dukteriai — garbingą vyrą. Padaryk, kad jie nemirtų pačiame gražume, bet kad laimingi džiaugtųsi ilgu gyvenimu“.[10].

Židinys yra ir šeimos padaugintojas. Plautas vienoje savo komedijų vaizduoja židinį, svarstantį dovanas už jam reiškiamą kultą.[11] Graikai jį vadino turtingumo dievu, κτήσιος.[12] Tėvas kreipdavosi į jį savo vaikų reikalais ir prašydavo „suteikti jiems sveikatą, turtus ir perteklių“.[13] Nelaimėje žmogus eidavo prie savo židinio ir jam prikaišiodavo; patyręs pasisekimą, jis sakydavo jam „ačiū“. Grįžęs iš karo karys dėkodavo židiniui, kad išvengė pavojų. Eschilas vaizduoja Agamemnoną, grįžtantį iš Trojos laimingą, visų gerbiamą; jis ne Jupiteriui eina už tai dėkoti, ne į bažnyčią jis neša savo džiaugsmą

ir dėkingumą; dėkingumo jausmų auką jis deda židiniui savo namuose.[14] Žmogus niekados neišeidavo iš savo buto, nepasimeldęs prie židinio; grįžęs namo, jis turėjo, prieš pasimatydamas su savo žmona ir prieš pabučiuodamas savo vaikus, nusilenkti prieš židinį ir paprašyti jo pagalbos.[15]

Ir tikrai, židinio ugnis buvo šeimos apvaizda. Jos garbinimas buvo visai paprastas. Pirmoji taisyklė buvo, kad aukure visą laiką rusentų keletas žarijų, nes tikėta, kad ugniai užgesus, vienas dievų žūsta. Tam tikru laiku kasdien dėdavo į židinį džiovintų žolynų ir sausų malkų; tada pasirodydavo dievas šviesioje liepsnoje.[16] Židiniui aukodavo aukas; tačiau, visus aukojimus pranešdavo pareiga palaikyti ir pūkšdyti šventoji ugnis, maitinti ir puoselėti tas dievo kūnas. Todėl pirmiausia į židinį dėdavo malkų; tai darydavo, gali būti, todėl, kad paskiau į aukurą laistydavo graikų degamojo vyno, alyvos, berdavo rūkalų, dėdavo aukojamųjų riebalų. Dievas priimdavo šias aukas, jomis pasisotindavo; patenkintas ir spindįs, jis įžengdavo į aukurą ir apšviesdavo savo garbintoją spinduliais.[17] Tada prasidėdavo maldavimų valanda; maldos giesmė išsiverždavo iš žmogaus krūtinės.

Valgis buvo laikomas ištisai tikybiniu veiksmu. Dievas vadovavęs valgymo veiksmui. Jisai kepė duoną ir gamino valgius;[18] todėl jam priderėję melstis, pradedant ir baigiant valgyti. Prieš pradėdami valgyti, dėdavo ant aukuro pirmąjį maisto kąsnį; prieš pradėdami gerti, liedavo ant jo vyno, ir tai vadindavo dievo dalimi. Niekam neateidavo į galvą mintis, kad dievas nedalyvauja, nevalgo arba negeria. Iš tikrųjų, argi jie nematydavo, kaip liepsna, lyg ir penima aukojamuoju maistu, pašokdavo. Tuo būdu valgiai buvo dalijami tarp žmogaus ir dievo; tai buvo šventa apeiga, per kurią vyko tarpusavio bendravimas.[19]

Tikybiniai senovės įsitikinimai iš žmonių sąmonės ilgainiui išdilo, bet papročiai, apeigos, kalbos posakiai išliko ilgiems laikams, ir nuo jų net netikįs negalėjo būti laisvas. Horacijus, Ovidijus, Juvenalas vakarienę dar valgė prie savo židinio, darė jam laistymus ir meldėsi.[20]

Toks šventosios ugnies garbinimas buvo ne vienų Graikijos ir Italijos gyventojų prievolė. Jis sutinkamas ir rytuose. Manaus įstatymai, skaitant juos tokius, kokie jie išliko ligi mūsų laikų, rodo, kad Bramos tikybos tuomet būta jau visiš-

kai nusistovėjusios ir gal jau linkstančios eiti į užmirštį. Be to, tie įstatymai išsaugojo dar senesnius tikybos ženklus ir liekanas, būtent: tikėjimą židiniu, kurį Bramos kultas buvo atidėjęs į antraeilę vietą, bet visai išnaikinti negalėjo. Bramanas turi savo židinį ir privalo kūrenti jį dieną ir naktį; kas rytas ir kas vakaras jis jį peni maldomis. Taip pat, kaip ir graikuose, malkos čia gali būti tik tam tikrų, tikybos nustatytų, medžių rūšių. Kaip graikas arba romėnas aukoja židiniui vyną, taip indas aukoja raugintą skystimą, vadinamą soma. Valgymas taip pat laikomas tikybiniu veiksmu ir valgymo tvarka kuosmulkiausiai aprašyta Manaus įstatymuose. Kaip ir graikai, jie kreipėsi į židinį malda; jam aukójamas pirmasis kąsnis — ryžių, sviesto, medaus. Yra pasakyta: „Bramanas neprivalo ragauti naujo ryžių derliaus, nepaaukojęs pirmųjų grūdų židiniui. Kadangi šventoji ugnis godi grūdų, tai, nepagarbinus jos, ji praryja apsileidėlio bramano gyvybę". Indai, taip pat, kaip ir graikai arba romėnai, vaizduodavo dievus godžius ne tiktai garbės ir garbinimo, bet ir gėrimo bei valgymo. Žmogus, norėdamas išvengti dievų rūstybės, jausdavosi privaląs nuraminti jų alkį ir troškulį.

Šią ugnies dievybę indai dažnai vadindavo agni. Rig-Vėdoje yra daug jai skirtų giesmių. Vienoje jų pasakyta: „O, agni, tu esi gyvenimas, tu esi žmogaus globėjas... Už mūsų pagyrimus suteik šeimos tėvui garbės ir turtų... o, agni, tu esi sumanus apgynėjas ir tėvas; mes tau kalti už gyvastį, mes tavo šeima." Tokiu būdu ir čia, kaip ir graikuose, židinio ugnis yra galybė — galingas globėjas. Žmogus prašo ugnies židinį suteikti jam derlių: „Padaryk, kad žemė visados būtų mums duosni". Jis prašo iš jos sveikatos: „Kad aš ilgai naudočiausi šviesa ir sulaukčiau tokios senatvės, kaip saulė vakaropi". Jis prašo iš jos išminties: „O, agni, tu atvesk į gerąjį kelią žmogų, pasukusį į blogąjį; jei mes suklysime, jei mes nuklysime nuo tavęs, dovanoki mums". Židinio ugnis induose buvo taip pat ištisai tauri; bramanui griežčiausiai buvo draudžiama mesti į ugnį kas nors suteršto ir net šildyti prieš ugnį kojos.[21] Kaip ir graikuose, nusikaltęs žmogus negalėjo artintis prie savo židinio tol, kol nusivalė savo purvą.

Šių tikybinių įsitikinimų ir apeiginių papročių senumą rodo tai, kad jie randami žmonėse prie Viduržemio jūros krantų ir Indijos pusiasalyje. Be abejonės, graikai nėra perėmę šios tikybos iš indų, nei indai iš graikų. Ir graikai, ir romėnai, ir indai yra kilę iš tos pačios rasės; jų pirmtakūnai labai tolimoje praeityje gyveno drauge vidurinėje Azijoje. Ten jie įgavo tuos tikybinius įsitikinimus ir nustatė tų apeigų tvarką. Šventosios ugnies tikyba, todėl, bus kilusi tais tolimaisiais miglotais laikais, kai dar nebuvo nei graikų, nei italų, nei indų, o buvo tik vienui vieni arijai. Atsiskirdamos vienos nuo kitų arijų giminės atsinešė su savimi šią tikybą — vieni į Gango krantus, kiti į Viduržemio jūros krantus.

Paskiau, vienos šių giminių, atsiskyrusios nuo kitų ir nebesusisiekdamos tarp savęs, garbino Bramą, kitos Zeusą, vėl kitos Janusą; kiekviena šaka prisidarė sau dievų. Tačiau visos jos išlaikė, kaip kokį senovės palikimą, tą pirmapradį tikėjimą, kurį buvo gavusios ir kurio laikėsi tebebūdamos bendrame rasės lopšyje.

Jei tai, kad šis kultas yra visose indo-europiečių tautose, pakankamai neįtikina esant jį didžiai seną, tai tam yra daugiau įrodymų, imtų iš graikų ir romėnų tikybinių apeigų.

Dėdami aukas, paskirtas net ir Zeuso bei Atėnos garbei, su pirmąja malda visados kreipdavosi į židinį.[22] Kiekviena malda tam ar kitam dievui turėjo prasidėti ir baigtis malda židiniui.[23] Susirinkusieji ant Olimpo graikai pirmąją auką skirdavo židiniui, antrąją Zeusui.[24] Ir Romoje pirmučiausia būdavo pagarbinama Vesta, kuri buvo ne kas kita, kaip židinys.[25] Ovidijus sako, kad toji dievybė tikybiniuose žmonių įpročiuose turi pirmąją vietą. Antai, skaitom Rig-Vedos giesmėse: „Pirmiausia reikia šauktis dievo „Agni". Mes tarsime jo vardą pirmiau už visų kitų nemirtingųjų dievų vardą. O, Agni, kurį iš dievų mes garbintumėm savo aukomis, tau visados teikiami deginamieji aukojimai!"

Todėl netenka abejoti, kad Romoje Ovidijaus laikais ir Indijoje bramanų laikais židinio ugnis būdavo pagarbinama visados, prieš pagarbinant visus kitus dievus; tačiau, tai buvo daroma ne dėl to, kad Jupiteris arba Brama nebūtų buvę įsigiję didesnės svarbos žmonių tikėjime, bet dėl to, kad žmonės atmindavo, jog židinio ugnis buvo buvusi daug pirmiau, kaip tieji dievai. Židinio ugnis jau seniai buvo užėmusi pir-

mąją vietą dievų kulte ir paskesni, kad ir galingesni dievai, nebegalėjo iš tos vietos jos išstumti.

Šios tikybos reiškimasis ilgainiui pakitėjo. Graikijos ir Italijos gyventojams įpratus vaizduoti savo dievus žmogaus pavidalo asmenimis ir vadinti kiekvieną tam tikru vardu, senoviškas židinio garbinimas pasidavė bendram įstatymui, prie kurio žmogaus protas tuo perijodu pritaikė ir visą tikėjimą.

Šventosios ugnies aukuras buvo suasmenintas: jį praminė ἑστια, Vesta. Ir graikų ir lotynų kalbose tas pavadinimas skamba vienodai; bendroje pirmapradėje kalboje tuo žodžiu buvo vadinamas aukuras. Visai paprastu keliu bendrasis pavadinimas gavo tikrinio vardo sąvoką. Pamažu susidarė legenda. Ši dievybė buvo vaizduojama moters pavidalu, tikriausiai dėlto, kad žodis, reiškiąs aukurą, buvo moteriškosios giminės. Paskiau prieita ligi to, kad šios dievybės pavidalas pradėta reikšti statulomis. Tačiau, nebuvo galima išdildyti pirmapradžio tikėjimo pėdsakų, — kad ši dievybė buvo paprasta aukuro ugnis; net ir Ovidijus turėjo sutikti, kad Vesta yra ne kas kita, kaip „gyvoji ugnis".[26]

Jei sulygintume šventosios ugnies kultą su mirusiųjų kultu, apie kurį aukščiau kalbėjome, tai paaiškėtų ir jų santykio artimumas.

Įsidėmėkime, kad kurstomoji židinyje ugnis žmonių sąmonėje nustodavo medžiaginio prigimimo. Tai, kas joje matoma, nebuvo ištisai fizinis elementas, šildąs arba deginąs, keičiąs kūniškus daiktus, tirpdąs nauges, galingas žmonių prāmonės įrankis. Židinio ugnis buvo kitokio prigimimo. Ji buvo tauri ugnis, kuri buvo leidžiama uždegti tik per tam tikras apeigas ir kuri buvo kūrenama tik tam tikromis malkų rūšimis. Ji buvo skaisčioji ugnis; lyčių susituokimas turėjo būti toli nuo jos veido.[27] Žmonės prašė ją suteikti ne tik turtus bei sveikatą, bet ir širdies taurumą, susilaikymo dorybę ir išmintį. „Padaryk mus turtingus ir linksmus", sako viena orfėjų giesmė: „padaryk mus taip pat išmintingus ir skaisčius". Dėl to židinio ugnis buvo ir moralinė būtybė. Tiesa, ji švietė, ji šildė, ji kepė pašvęstuosius valgius, bet tuo pačiu laiku ji ir galvojo bei mintijo, skirstė pareigas ir žiūrėjo, kad jos nebūtų užmirštamos. Žmonės kalbėjo su ja, kaip su žmogumi, nes ji turėjo panašų į žmogaus dvejopą prigimimą; fizinės josios savybės: ji bliksėjo, ji

krutėjo, ji buvo gyva, ji teikė išteklių, gamino valgius, maitino kūną; moralinės josios savybės: ji turėjo jausmus ir palinkimus, ji skaistino žmogų, ji valdė grožį ir palaimą, ji maitino sielą. Žodžiu sakant, ji gaivino dvejopai reiškiančiąsi žmogaus gyvybę. Ji buvo iš karto ir turtingumo, ir sveikatos, ir doros šaltinis. Jinai tikrai buvo žmogaus prigimties dievas. Paskiau, kai Bramos ir Zeuso kultas nustūmė šį kultą į antrąją vietą, židinio ugnis liko tai, kas iš jos dieviškumo buvo žmogui artimiausia: ji tapo tarpininke tarp jo ir fizinio prigimimo dievų; ji nešdavo į dangų žmogaus maldas ir aukas ir parnešdavo žmogui dievų palaiminimą. Dar paskiau, kai iš šventõsios ugniẽs myto pasidarė galingoji Vesta, — Vesta tapo deive skaistuole; ji neatstovavo pasaulyje nei prabangai, nei galingumui; ji buvo tvarka, tačiau nežiauri, permaldaujama, matematiškai tiksli tvarka, įstatymas — įsakymas, lemiąs likimą, ανάγκη, seniai pastebėtas fizinės gamtos pasireiškimuose. Ji buvo tiktai moralinis įsakymas. Ji buvo vaizduojama kaip ir kokia visuomenės siela, valdanti įvairias pasaulio jėgas, — tokia, kaip kad žmogaus siela, nustatanti tvarką mūsų nariams.

Tuo būdu duodasi atskleisti pirmykščių padermių protavimai. Jų kulto pradai nebuvo fizinio prigimimo ir glūdėjo tik tame mažame paslaptingame pasaulyje, kuriuo buvo žmogus.

Taip prieiname prie mirusiųjų kulto. Abudu tie kultai yra vienodo senumo. Jie buvo taip glaudžiai subendrinti, kad tikybiniai prosenolių nusistatymai sudarė iš tų kultų tikybą. Židinys, demonai, herojai, dievai-larai — visa šita buvo suplakta į viena.[28] Plautas ir Kolumelas dviejose vietose mus tikina, kad židinys kasdienėje kalboje reiškė tą pat, ką naminiai larai; matome taip pat, kad ir Ciceronas nedarė skirtumo tarp židinio ir penatų, tarp penatų ir larų.[29] Servijaus raštuose skaitome: „Per židinius mūsų tėvai sužinodavo dievų-larų valią“. Vergilijus taip pat nedarė skirtumo ir kartais dėjo židinį į penatų ir penatus į židinio vietą.[30] Pasakiškoje Enėjidos kelionėje Hektoras sako Enėjui, kad jis jam grąžinsiąs Trojėnų penatus, ir grąžina židinio ugnį. Kitoje kelionėje Enėjas, kreipdamasis į tuos pačius dievus, vadina juos čia penatais, čia larais, čia Vesta.[31]

Mes jau matėme, kad tai, ką senoliai vadino larais arba herojais, tebuvo tik mirusiųjų vėlės, kurioms žmogus pripažino antžmogišką ir dievišką galybę. Tų šventų vėlių atminimas visados buvo lyginamas su židiniu. Garbindamas vieną, negalėjai pamiršti antro.

Paskesnės kartos, kalbėdamos apie židinį, nóroms nenóroms primena savo pãlikuonies vardą: Orestas sako Helenai: „Pasitráuk iš šios vietos ir eik į senovinį Pelopso židinį klausytis mano kalbos". Enėjas, kalbėdamas apie židinį, kurį jis gabeno per jūras, taip pat vadina jį Asarako laro vardu, — sako, dėl to, kad židinyje jis matęs savo pirmtakūno vėlę.

Didis graikų ir romėnų senovės žinovas, gramatikas Servijus (jo laikais senovė buvo karščiau tiriama, nekaip Cicerono laikais) sako, kad buvęs įsigyvenęs paprotys laidoti numirėlius namuose, ir priduria: šis paprotys buvęs priežastimi pradėti garbinti namuose larus ir penatus.[32] Tie žodžiai aiškiai nustato santykį tarp mirusiųjų garbinimo ir židinio kulto. Todėl galim manyti, kad naminis židinys iš pradžių buvo tik mirusiųjų garbinimo ženklas, rodąs, kad po židinio akmeniu ilsisi pirmtakūnas, kad ugnis ten sukurta jo garbei ir kad ji skirta jo gyvybei palaikyti arba atstovauti jo vėlei, turinčiai visados budėti.

Taip tik spėliojame, bet tam įrodyti trūksta medžiagos. Tačiau, galima tikėti, kad seniausios giminės yra tos rasės, iš kurios išsivystė graikai ir romėnai, kuri garbino velionis ir židinį, kuri turėjo senovišką tikybą, ėmusią sau dievus ne iš fizinės gamtos, o iš paties žmogaus ir turėjusią garbinimo objektu esančią mumyse neregimą būtybę, gaivinančią ir mūsų kūną valdančią moralinę ir protaujančią jėgą.

Ta tikyba ne visados darė vienodą įtaką sielai: ilgainiui ji susilpnėjo, bet neišnyko. Kilusi arijų rasės kūdikystės laikais, ji įsigyveno tos rasės gelmėse taip stipriai, kad ir daug tobūlesnė graikų Olimpo tikyba nesugebėjo jos išrauti ir kad tai padaryti tepajėgė tiktai krikščionybė.

Mes veikiai pamatysime, kokis galingas veiksnys buvo ta tikyba senųjų laikų šeimai ir socijalinei santvarkai. Ji prasidėjo ir skleidėsi tais tolimaisiais laikais, kai ši rasė tik ėmė kurti savo institucijas; ji nustatė ir kelią, kuriuo paskiau ėjo visos tautos.

Pastabos:

[1] Graikai šį aukurą vadindavo įvairiais vardais: *βῶμος, ἐσχάρα, ἑστία*: paskutinio žodžio vartojimas labiausiai išsiplatino, ir to žodžio vardą gavo deivė Vesta. Lotynai tokį pat aukurą vadino vesta, ara arba focus. In primis ingressibus domorum vestae, id est arae et foci, solent haberi (Nonijus Marcelius, Quicherat leid., p. 53).

[2] Hymn. homer.., XXIX. Hymn. orph. LXXXIV. Hezijodas, Opera, 679. Eschilas, Agam., 1056. Euripidas, Hercul. fur., 503, 599. Tukididas, I, 136. Aristofanas, Plut., 795. Katonas, De re rust., 143. Ciceronas, Pro domo. 40. Tibulas, I, 1, 4. Horacijus, Epod., II, 43. Ovidijus, A. A. I, 637. Vergilijus, Enejida, II, 512.

[3] Vergilijus, VII, 71; castis taedis. Festus. Felicis. Plutarchas, Numa, 9.

[4] Euripidas, Herc. fur., 715, Katonas. De re rust., 143. Ovidijus, Fast., III. 698.

[5] Makrobijus, Saturn., I. 12.

[6] Plutarchas, Numa, 9; Festus, Miulerio leid. p. 106.

[7] Ovidijus, A. A., I, 637: Dentur in antiquos thura merumque focos. Plautas, Captiv., II, 39—40; Mercator., V. 1, 5. Tibulas, I, 3, 34; Horacijus, Odos, II, 23, 3—4. Katonas, De re rust., 143. Plautas, Prolog. kom. „Aulularia".

[8] Orph. hymnai, 84.

[9] Vergilijus, En., II. 523. Horacijus, Epist., I, 5; Ovidijus, Trist., IV, 8, 22.

[10] Euripidas, Alkesta, 162—168.

11) Plautas, Aulularia, prologas.

[12] *Θεὸς κτήσιος.* Eustat. in Odis., p. 1756 ir 1814. *Ζεὺς κτήσιος*, apie kurį dažnai buvo kalbama, yra ne kas kitas, kaip naminis dievas, t. y. židinys.

[13] Izėjus, De Cironis hered., 16: *ηὔχετο ἡμῖν ὑγίειαν διδόναι καὶ κτῆσιν ἀγαθήν.*

[14] Eschilas, Agamem., 851—853.

[15] Katonas, De re rust., 2. Euripidas, Hercul., fur. 523.

[16] Vergilijus, Enejida, I, 704. Flammis adolere penates.

[17] Vergilijus, Georg., IV, 383—385.

Ter liquido ardentem perfudit nectare vestam
Ter flamma ad summum tecti subjecta reluxit.

Servijus šias dvi eilutes šitaip aiškina: id est, in ignem vinum purissimum fudit, post quod quia magis flamma convaluit bonum omen ostendit.

[18] Ovidijus, Fast., VI, 315.

[19] Plutarchas, Quaest. rom., 64; *ἱερόν τι ἡ τράπεζα*, Id., Symposiaca, VII, 4, 7; *τράπεζα ὑπ' ἐνίων ἑστία καλεῖται* Id., ten pat VII, 4, 4: *ἀπαρχὰς τῷ πύρι ἀποδίδοντας.* Ovidijus, Fasti, VI, 300: Et mensae credere adesse deos., VI, in ornatum fundere vina focum, II, 634: nutriat incinctos mixta patella lares. Plautas, Aulularia, II, 7, 16; Horacijus, Odos, III, 23; Sat., II, 116; Juvenalas, XII, 87—90; Plutarchas, De fort. rom., 10. Palyg. Homero hymn. XXIX, 6. Plutarchas, fragm. Comm. apie Hesiodą, 44. Servijus, in Aeneidam,

I, 730: apud romanos, caena edita, silentium fieri solebat quoad ea quae de coena libata fuerant ad focum ferrentur et igni darentur ac puer deos propitios nuntiasset.

[20] Ante larem proprium vescor vernasque procaces Pasco libatis dapibus (Horacijus, Sat. II, 6, 66). Ovidijus, Fasti, II, 631—633. Juvenalas, XII, 83—90. Petronijus, Satir., 60.

[21] Panašus romėnų tikybos įsakymas: pedem in focum non imponere. Varonas Nonijaus rašt., p. 479 Quicherat leid., p. 557.

[22] Porfirijus, De abstin., II, p. 106. Plutarchas, De frigido, 8.

[23] Hymn. hom., 29; Ten pat, 3, 33; Platonas, Kratilas, 18. Hezichijus, ἀφ' ἑστίας. Diodoras, VI, 2. Aristofanas, Paukščiai, 865.

[24] Pauzanijus, V, 14.

[25] Ciceronas, De nat. deor., II, 27. Ovidijus, Fast., VI, 304.

[26] Ovidijus, Fast., VI, 291.

[27] Hezijodas, Opera, 678—680. Plutarchas, Kom. apie Hez., frag. 48.

[28] Tibulas. II, 2. Horacijus. Odos, IV, 11, 6. Ovidijus, Trist., III, 13; V, 5. Graikai prikergdavo savo naminiams dievams arba herojams epitetą ἐφέστιοι arba ἑστιοῦχοι.

[29] Plautas, Aulular., II, 7, 16: in foco nostro lari, Kolumela, XI, 1, 19: larem focumque familiarem. Ciceronas, Pro domo, 41; Pro Quintio, 27, 28.

[30] Servijus, in Aen., III, 134.

[31] Vergilijus, En., II. 297; IX, 257—258; V, 744.

[32] Euripidas, Orestas, 1420—1422.

[33] Servijus, in Aen., V, 64; VI, 152. Žiūrėk Platono, Minos, p. 315. Ἔθαπτον ἐν τῇ οἰκίᾳ τοὺς ἀποθανόντας.

IV skyrius.

ŠEIMOS TIKYBA.

Senovės tikyba nebuvo panaši į tas tikybas, kurios buvo sudarytos paskiau, jau gerokai pažengusios į priekį žmonijos. Jau daug amžių, kai žmonija užjaučia tik tokį tikybos mokslą, kuris skelbia esant tik vieną Dievą ir kuris artimas visiems žmonėms, kuris savo santvarka neatstumia nuo savęs jokio luomo, jokio visuomenės klodo. Gi pirmųjų laikų tikyba ne tik neskatino garbinti vieno Dievo, bet jos dievai nepriimdavo ir visų žmonių garbinimo. Jie ir nesiskelbė visos žmonijos dievais. Jie nebuvo panašūs nei į Bramą, kuris buvo laikomas kuone visos didžiulės kastos dievu, nei į Zeusą, kuris buvo visos graikų tautos dievu. Pirmapradės tikybos dėsniai reikalavo, kad kiekviena šeima garbintų savo dievą. Tikyba priklausė tik vieniems namams.

Reikia nušviesti šis didelės svarbos reiškinys; be tokio nušvietimo nebūtų suprantamas santykis tarp tikybinių senovės įsitikinimų ir graikų bei romėnų šeimos susidarymo.

Mirusiųjų kultas jokiu atveju nebuvo panašus į krikščionių šventųjų garbinimą. Pirmoji to kulto taisyklė buvo ta, kad velionį galėdavo garbinti tiktai tie žmonės, kurie jam buvo kraujo giminės. Laidotuvių apeigas galėjo atlikinėti, kaip tikyba reikalauja, tiktai artimiausios giminės galva. Gedulo pokyliuose, kurie paskui kartodavosi nustatytu laiku, turėjo teisę dalyvauti tiktai velionies šeima; dalyvauti juose svetimiems buvo griežtai draudžiama.[1]

Buvo tikėta, kad velionis priimąs aukas tik iš savųjų; jisai geidęs garbinimo tik iš savo įpėdinių. Dalyvauti vaišėse svetimos šeimos žmogui — reiškė drumsti namų ramybę. Patys įstatymai draudė svetimajam artintis prie karsto.[2] Paliesti karstas, nors ir iš neatsargumo, buvo nedoras darbas. Už tokį palytėjimą reikėdavo permaldauti velionis ir apgailėti jis pa-

čiam. Ir pats velionies garbinimą reiškiąs žodis buvo reikšmingas: graikai sakydavo — πατριάζειν [3], lotynai — parentare. Tai reiškė, kad ir vienų ir antrų maldos ir aukos būdavo skiriamos tik tėvams.[4] Velionių kultas buvo pirmtakūnų kultas.[5] Lukijonas, pajuokdamas liaudies pažiūras, išdeda jas, kaip ant delno, sakydamas: velionis, nepalikęs sūnaus, negauna aukos, jis amžinai badaus.[6] Ir Indijoje, ir Graikijoje galėjo garbinti velionį aukomis tik tie, kurie buvo iš jo gimę. Indų, lygiai kaip ir atėniečių įstatymai draudė leisti svetimajam valgyti gedulo valgį, nors ir draugas jis būtų buvęs.

Saugoti šis įstatymas reikėdavo, nes valgius aukodavo tiktai mirusiojo pālikuonys, ir buvo manoma, jog manai kartodavę dažnai šį pageidavimą: „Argi negali gimti iš mūsų padermės vienas paskui kitą sūnūs, kurie mums aukotų per ištisas metų eiles piene virtus ryžius, medų ir plautą sviestą".[7]

Iš to išvada, kad tiek graikuose, tiek romėnuose, tiek induose sūnaus pareiga buvo daryti laistymai ir duoti aukos savo tėvo ir visų savo pirmtakūnų manams.[8] Šiai pareigai nusižengti buvo tas pat, kas padaryti didžiausia, kokia tik galima, nedorybė, nes, nustojus garbinti velionis, buvo paniekinama visa mirusiųjų eilė ir atimama iš jų laimė. Tas apsileidimas buvo laikomas ne tik ne mažesne nedorybe, kaip tėvžudybė, bet net tiek kartų didesne, kiek pirmtakūnų buvo laikoma esant šeimoje.

Priešingai, jei dovanos būdavo duodamos, atlikus nustatytąsias apeigas, jei valgiai būdavo nešami ant kapo nustatytomis dienomis, tai pirmtakūnas pasidarydavo dievu-užtarytoju. Kerštingas visiems ne iš jo kilusiems, atstumdamas juos nuo savo kapo, o prisiartinusiems keršydamas ligomis, saviesiems jis darydavęs gera ir duodavęs pagalbą. Kiekvienos šeimos gyvieji ir mirusieji nuolatos dalindavosi gerais patarnavimais vieni kitiems.

Pirmtakūnas gaudavo iš savo pālikuonių tam tikrų rūšių gedulo valgių, kurie, tiesą sakant, būdavę vienintelis galimas antrojo gyvenimo džiaugsmas. Pālikuonis gaudavo iš pirmtakūno pagalbą ir reikalingų šiam gyvenimui jėgų. Gyvasis negalėdavo apsieiti be mirusiojo, nei mirusysis be gyvojo. Per tai susidarydavo galingas ryšys tarp visų tos pačios šeimos kartų, ir šeima tapdavo vienu per amžius neskaidomu kūnu.

Kiekviena šeima turėjo atskirus kapus; juose šalia viens kito ilsėjosi tos pačios šeimos mirusieji visados drauge. Visi vieno kraujo numirėliai turėjo būti tik ten laidojami: jokis kitos šeimos lavonas negalėjo būti ten palaidotas.[9] Ten būdavo atliekamos apeigos ir švenčiamos metinės sukaktys. Kiekviena šeima tikėjosi ten pamatyti savo šventuosius pirmtakūnus. Senaisiais laikais kapai būdavo taisomi šeimos nuosavybės žemėje, arti sodybos gyvenamojo trobesio, netoliese durų, kad sūnus, kaip sako vienas senolis, ir namo grįždamas ir iš namų išeidamas kiekvieną kartą susitiktų savo tėvus ir kiekvieną kartą į juos kreiptųsi, prašydamas pagalbos[10].

Tokiu būdu pirmtakūnas pasilikdavo tarp savųjų; neregimas, bet visados saugus, jis nenustodavo dalyvauti šeimoje ir būti jos galva.

Pats būdamas amžinas, laimingas, dieviškas, jis rūpindavosi paliktais žemėje mirtingaisiais; jis žinodavo čia visus reikalus, jis remdavo čia silpstančius. Tas, kuris dar tebegyveno, kuris tebesidarbavo žemėje, kuris, anot senovinio posakio, nebuvo dar atlikęs šio gyvenimo pareigos, turėjo šalia savęs vadovus ir paramą: tai buvo jo tėvai. Sunkiomis valandomis jis šaukdavosi į jų išmintį, nuliūdimo valandą prašydavo jų paguosti, pavojuose — paremti, suklydus — atleisti.

Ir tikrai, šiandieną mums labai sunku suprasti, kaip žmogus galėjo garbinti savo tėvą ir savo pirmtakūną. Žmogus laikyti dievu, mums rodosi, yra visai priešinga tikėjimui. Mums taip pat sunku suprasti tikybiniai senovės žmonių nusistatymai, kaip jiems būtų buvę sunku suprasti dabartiniai mūsų nusistatymai. Bet įsidėmėkime, kad prosenoliai neišmanė pasaulio įkūrimo; iš to išeina, kad jie tiek tenutuokė apie žmogaus apvaisinimo paslaptį, kiek mes galime pérmanyti pasaulio įkūrimo paslaptį. Reikia, kad šis jausmas būtų buvęs įgimtas ir labai galingas, nes jis pasireiškė iš pat pradžių beveik visoje žmonijoje, kaip tikėjimo pradas; jis randamas ir kiniečiuose, ir senovės gėtuose, ir skytuose, ir Afrikos bei naujojo pasaulio tautelėse.[11]

Šventoji ugnis, taip arti sutapusi su mirusiųjų garbinimu, turėjo ypatumą priklausyti kiekvienai atskirai šeimai, kaip nuosavybė. Ji reiškė pirmtakūnus[12]; ji buvo šeimos globėja

ir nieko bendro neturėjo su svetimos šeimos ugnimi, svetimos šeimos globėja. Kiekvienas židinys globojo tik saviškius.

Tikyba buvo uždaryta sodybos apytvaroje. Garbinimas nebuvo viešas. Priešingai, visos apeigos buvo atliekamos tik šeimos būrelyje.[13] Židinys niekuomet nebūdavo taisomas ore arba namuose arti durų, kur svetimasis gerai galėtų jį matyti. Graikai visada slėpdavo jį apytvaroje, į kurią nei svetimojo koja niekada neįžengė, nei jo akis nepasiekė. Romėnai židinį slėpė savo trobų gilumoje.

Visi tie dievai — židinys, larai, manai — buvo vadinami slaptaisiais dievais, arba vidaus dievais.[14] Visiems šios tikybos veiksmams reikalingas būdavo slaptumas, sacrificia occulta, sako Ciceronas.[15] Betkuri apeiga, svetimojo pastebėta, būdavo laikoma sutrukdyta bei pažvelgimu suteršta.

Naminė tikyba nereikalavo nei bendrų taisyklių, nei bendro ritualo. Kiekviena šeima buvo visai nepriklausoma. Jokia laukuoja galybė neturėjo teisės tvarkyti to kulto ir jo tikybinių nuostatų. Tėvas buvo vienintelis kunigas. Jam nebuvo privaloma jokia hierarchija. Vyriausias Romos kunigas arba Atėnų archontas turėjo galimybę pakankamai įsitikinti, kad šeimos tėvas atlieka visas savo tikybines apeigas, bet jis neturėjo teisės įsakyti įvesti jose kad ir menkiausią atmainą. Suo quisque ritu sacrificium faciat, — tokia buvo bendra taisyklė.[16] Kiekviena šeima atlikinėjo tik jai vienai tinkamas apeigas, kiekviena turėjo savo atskiras šventes, savo maldų ir giesmių formules.[17] Tėvas buvo vienintelis tikėjimo aiškintojas ir vyriausias kunigas, jis vienas teturėjo teisę jį skelbti, bet galėjo jį skelbti tiktai savo sūnui. Apeigos, maldų formulės, giesmės sudarė tikybos pagrindą ir visi tie dalykai buvo paveldimi, buvo šventąja nuosavybe; šeima jos niekam neduodavo, apie ją buvo draudžiama kas sakyti svetimiesiems. Šitaip buvo ir induose. „Prieš savo priešus", sako bramanas, „aš galingas giesmėmis, kurias aš giedu savo šeimoje; jas paliko man mano tėvas".[18]

Tokiu būdu tikyba reiškėsi ne bažnyčiose, bet namuose; kiekvienas turėjo savus dievus; dievas globojo tiktai vieną šeimą ir buvo tiktai vienų namų dievas.

Nuosakiai galvojant, negalima įsivaizduoti, kad tokis tikėjimas būtų vieno žmogaus vaizduoklės kūriniu arba kad jis

būtų buvęs sugalvotas kokios nors kunigų kastos. Jis kilo žmogaus sąmonėje savaime; jo lopšiu buvo šeima; kiekviena šeima darėsi sau atskirus dievus.

Tikyba galėjo plisti tik gimdymo keliu. Tėvas, suteikdamas sūnui gyvybę, tuo pačiu duodavo jam ir savo tikybą, savo kultą, teisę turėti židinį, aukoti gedulo valgius ir kalbėti maldos formules. Gimdymas nustatė slėpiningą ryšį tarp vaiko ir visų šeimos dievų. Dievai buvo tai pat, kas ir šeima, θεοὶ ἐγγενεῖς ; tai tas pats kraujas, θεοὶ σύναιμοι [19]. Gimdamas kūdikis įgydavo teisę garbinti dievus ir jiems aukas aukoti; paskiau, kai mirtis sudievindavo jį patį, jis taip pat turėdavo būti įskaitytas į šeimos dievų skaičių.

Reikia pažymėti tačiau, kad naminę tikybą skelbdavo tiktai vyriškis ir tiktai vyriškiui. Nėra jokios abejonės, kad taip buvo elgiamasi dėl nusistatymo, kurį žmonės buvo susidarę apie gimdymą.[20]

Tais senaisiais laikais, kaip tai randame Vedos knygose ir matome pėdsakų graikų bei romėnų teisėje, tikėta, kad gimdymo galią turi tik tėvas. Tik tėvas turėjęs slėpiningą gyvybės pradą ir tik jis suteikdavęs gyvybę kitam. Tos senovinės pažiūros išdava — visur vyravusi taisyklė, kad naminio kulto teises paveldi visados vyriškas iš vyriško, kad moteriškė dalyvauja kulte, tik jos tėvui ar vyrui tarpininkaujant, kad mirusi ji negauna lygios, kaip vyriškas, kulto ir gedulo valgių dalies. Tie patys nusistatymai sudarė kitas, labai svarbias pasėkas: buvo įvesti tam tikri ypatumai į privačią teisę ir į šeimos sudarymo tvarką. Apie tai kalbėsime toliau.

Pastabos:

[1] Solono įstatymai draudė eiti paskui laidotuvių vežimą ir raudoti žmogui, kuris buvo ne velionies giminė (Plutarchas, Solonas, 21). Moterims tie įstatymai buvo leidę lydėti numirėlį, jei jis nebuvo tolimesnė giminė, kaip pusseserė. ἐντὸς ἀνεψιαδῶν (Demostenas, in Macartatum, 62—63. Palyg. Ciceronο, De legibus, II, 26. Varonas, L. L, VI, 13. Ferunt epulas ad sepulcrum quibus jus ibi parentare. Gajus, II, 5, 6: Si modo mortui funus ad nos pertineat.

[2] Οὐκ ἔξεστιν ἐπ' ἀλλότρια μνήματα βαδίζειν (Solono įstatymai Plutarcho veik. Solonas, 21). Pittacus omnino accedere quemquam vetat in funus aliorum (Ciceronas, De legibus, II, 26).

[3] Poluksas, III, 10.

[4] Izicjaus raštuose taip pat skaitome: De Meneclis hered. 46: „Jei Meneklis neturi vaikų, tai niekas nedarys naminių atnašų jam garbinti, nie-

kas neneš atnašų ant jo kapo". Iš kitų to paties kalbėtojo vietų matome, kad tik sūnus visados turėdavo nešti gėrimus ant kapo; De Philoct. hered., 51; ten pat, 65; De Apollod. hered.. 30.

[5] Taip buvo tik iš pradžių; paskui miestai turėjo vietinius ir tautinius savo herojus, kaip matysime toliau. Taip pat matysime, kad įsūnijimas sudarydavo dirbtinį gimininguma ir suteikdavo teisę garbinti pirmtakūnus.

[6] Lukijonas, De luctu.

[7] Manaus įstatymai, III, 138; III, 274.

[8] Tai yra tai, apie ką graikiškai buvo sakoma ποιεῖν τὰ νομιζόμενα (Eschinas, inTimarch., 40; Dinarkas, inAristog., 18). Plutarchas, Katonas, 15: χρὴ τοῖς γονεῦσιν ἐναγίζειν. Žiūr., kaip Dinarkas prikaišioja Aristog., kad nedarė kas metai atnašų savo tėvui, mirusiam Eritrėjoje. (Dinarkas, in Aristog., 18).

[9] Senas paprotys turėti kapus kiekvienai šeimai yra patikrintas formaliniais duomenimis. Graikų žodžiai τάφος πατρῷος, μνῆμα πατρῷον, μνῆμα τῶν προγόνων reiškia tą pat, ką romėnų žodžiai: *tumulus patrius, monumentum gentis;* Demostenas, in Eubulidem, 28; τὰ πατρῷα μνήματα ὧν κοινωνοῦσιν ὅσοιπερ εἰσὶ τοῦ γένους. Solono įstatymai draudė ten laidoti žmogų iš kitos šeimos: ne alienum inferat (Ciceronas, De legibus, II, 26). Demostenas, in Macartatum, 79, aprašo kapus, kuriuose ilsisi visi, kilę iš Buzelo šeimos; tuos kapus vadino Bazelidų paminklais; tai buvo didelis žemės plotas, aptvertas pagal senoviškus įstatymus. Lakijadų kapai, μνήματα Κιμώνια yra minimi Tukidido bijografo Marcelino, o taip pat ir Plutarcho, Kimon, 4. Yra senoviška patarlė, nusakanti, kaip labai reikėjo kiekvienas numirėlis laidoti savo šeimos kapuose; pasakoja, kad lakedemoniečiai prieš pačias kovynes su meseniečiais buvo prisiraišioję prie dešinės rankos tam tikrus ženklus su parašytais ten savo ir savo tėvų vardais, kad kuriam jų kovynėse žuvus, jo kūnas galėtų būti pažintas ir pergabentas į tėvų kapus; šį senoviško papročio pėdsaką mums paliko Justinas, III, 5. Eschilas nusako tą patį paprotį, pasakodamas, kad kariams, einantiems kautis, pažadėdavo žuvusiuosius pargabenti į tėvų kapus, τάφων πατρῴων λαχαί (Septyni prieš Tėbus, 914). Romėnai taip pat turėdavo šeimos kapus. Ciceronas, De offic., I, 17; Sanguinis conjunctio, eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Graikuose buvo draudžiama ten laidoti žmogus iš kitos šeimos; Ciceronas, De legibus, II, 22; Mortuum extra gentem inferri fas negat. Žiūr. Ovidijus Tristia, IV- 3, 45; Veleijus, II, 119; Svetonijus, Neronas, 50; Tiberijus, I; Ciceronas, Tuscul. I, 7; Digesta, XI, 7; XLVII, 12, 5.

[10] Euripidas, Elena, 1163—1168.

[11] Etruskuose buvo paprotys kiekvienai tikinčiai šeimai saugoti savo pirmtakūnų paveikslai, iškabinti šeimos atrijume. Tarp tų paveikslų būdavo ir paprastų portretų ar stabų.

[12] Ἑστία πατρῴα, Focus patrius. Į vedų *agnį* kaikada taip pat būvo kreipiamasi, kaip į naminį dievą.

[13] Iziejus, De Cironis hereditate, 15—18.

[14] Atatvara, dengianti židinį nuo svetimųjų akių, vadinosi ἕρκος.

[15] θεοὶ μύχιοι, dii penates. Ciceronas, De natura deorum, II, 27: penates, quod penitus insident. Servijus, in Aen., III, 12: penates ideo appellantur quod in penetralibus aedium coli solebant.

[16] Ciceronas. De arusp. resp., 17.

[17] Varonas, De lingua latina, VII, 88.

[18] Hezijodas, Opera, 701; Makrobijus, Sat; I, 16; Ciceronas, De legibus, II, 11: ritus familiae patrumque servare.

[19] Rig-Veda, Langlois vert. į pran. kalbą, t. I, p. 113. Manaus įstatymai dažnai mini kiekvienos šeimos apeigų skirtingumą.

[20] Sofoklas, Antigona, 199; ten pat 650. Palygink πατρῷοί θεοί pas Aristofaną, Vapsvos, 388; Eschilas, Pers., 404; Sofoklas, Elektra, 411 θεοὶ γενέθλιοι; Platonas, įstatymai, V p. 729; Di generis, Ovidijus. Fast, II, 631.

[21] Vedose židinio ugnis laikoma priežastimi, dėl kurios paveldėjimas ėjo vyriškąja linija. Žiūr. Mitakchara, Orijano vertimas į pranc. kalbą. p. 139.

ANTROJI KNYGA
ŠEIMA

I skyrius.

TIKYBA BUVO KURIAMASIS SENOVĖS ŠEIMOS PRADAS.

Jei mintimis persikelsime į senovės žmonių tarpą, tai kiekvienuose namuose rasime aukurą ir apie jį susispietusią šeimą. Ji sueina prie aukuro kas rytas aukotų pirmųjų savo maldų, kas vakaras — kreiptis į jį paskutinį kartą. Dienos metu šeima renkasi aplink židinį valgyti ir, pasimeldusi ir atlikusi laistymus, maldingai valgo. Šeima, atlikdama visus tikybinius savo veiksmus, gieda paveldėtas iš savo tėvų giesmes.

Už sodybos, bet visai čia pat, artimojo lauko plote yra kapai.. Tai antroji šeimos buvimo vieta. Ten ilsisi dažniausiai daugelis pirmtakūnų kartų; mirtis jų neatskyrė. Jie ir antrajame gyvenime esti drauge ir tebesudaro vieną neskaidomą šeimą.

Tarp gyvosios ir mirusiosios šeimos dalies yra tik keleto žingsnių tarpas, skiriąs namus nuo kapų. Tam tikromis dienomis, kiekvienai šeimai jos namų tikybos nustatytomis, gyvieji susirenka prie pirmtakūnų. Jie neša jiems gedulio valgių, laisto pieno ir vyno, deda pyrago ir vaisių arba degina jiems gyvulių mėsą. Mainais už šias aukas jie reikalauja iš anų globos: jie vadina juos dievais ir meldžia jų — laukams suteikti derlių, namams palaimą, o širdis pripildyti dorybių.

Gimdymas nebuvo vienintelis senovės šeimos pagrindas. Šitą nuomonę patvirtina tai, kad seseriai šeimoje skirta ne

toki pat vieta, kaip broliui, kad atsidalijęs sūnus arba ištekėjusi duktė visai nebeturi vietos šeimoje; galiausiai graikų ir romėnų įstatymuose yra daug svarbių nuostatų, kuriuos turėsime progos patyrinėti paskiau.

Šeimos pradas nedaug turi ryšių ir su įgimtu prisirišimu, nes graikų ir romėnų teisė visai nesiskaito su šiuo jausmu. Tas jausmas gali būti širdies gelmėse, bet jo nėra teisėje. Tėvas gali mylėti savo dukterį, bet gali ne jai palikti savo turtą. Paveldėjimo įstatymai visų tiksliausiai rodo, kaip žmonės vertino šeimą; jie aiškių aiškiausiai yra priešingi tiek gimimo tvarkos dėsniams, tiek ir įgimtajam prisirišimui[1].

Romėnų teisės istorikai visai teisingai yra pažymėję, kad ne gimimas ir ne prisirišimas buvo romėnų šeimos pagrindas; jie mano, kad šis pagrindas turi būt tėvo ar vyro galingume. Iš to galingumo jie daro didžiausios svarbos išvadas. Bet jie nepaaiškina, kaip tas galingumas susidarė, ypač, kad tai buvo ne vyro ant moteries, tėvo ant vaikų jėgos viršenybė. Vis tik labai klystų, kas manytų, kad jėga tokiu būdu davė pradžią teisei. Mes toliau matysime, kad pati tėvo ar vyro viršenybė, būdama anaiptol ne pirmoji priežastis, pati tačiau buvo tikybos išdava. Tikyba davė tai viršenybei pradžią: ji pati ją nustatė; todėl toji viršenybė nėra šeimos susidarymo pradas.

Tai, kas jungė senovės šeimos narius, yra kažkas galingesnis, kaip gimimas, kaip jausmas, kaip fizinė jėga; tas galingesnysis — tai židinio ir pranokėjų tikėjimas. Per jo įtaką šeima sudarė vieną kūną šiame ir aname gyvenime. Senovės šeima yra daugiau tikybos, kaip gamtos dėsniais paremtas susibendravimas. Toliau matysime, kad žmona būdavo laikoma esančia šeimoje tiktai tuomet, kai šventos sutuoktuvių apeigos ją padarydavo kulto dalyve; kad sūnus, atsisakęs nuo kulto arba išsiveržęs iš tėvo globos, būdavo laikomas nebėsančiu šeimoje; kad, priešingai, įsūnytasis tapdavo tikruoju jos sūnumi, nes, nors su šeima jis ir neturėjo kraujo ryšių, bet jis turėjo kažką dar tikresnio — būtent: jis turėjo kulto bendrumą; kad įpėdinis, kurs atsisakydavo laikyti savuoju šeimos kultą, nustodavo paveldėjimo teisės; kad, galiausiai, giminystė ir teisė į palikimą buvo tvarkomi, atsižiūrint ne į gimimą, bet į teisę būti tikybos kulto dalininku. Čia reikia pažymėti, kad ne tikyba sudarė šeimą; tačiau yra tikra, kad

tiktai tikyba davė jai savo taisykles; čia štai ir glūdi priežastis, kad senovės šeima buvo sutvarkyta ne taip, kaip ji būtų buvusi sutvarkyta, jei įgimtieji jausmai vienui vieni tebūtų ją kūrę.

Senovės graikų kalba turėjo labai reikšmingą šeimai vadinti žodį: ἐπίστιον, žodis, kurs raidė raidėn reiškia: *tas, kurs yra prie židinio.* Šeima vadindavo tokią asmenų kuopą, kuriai tikyba leisdavo melstis tam pačiam židiniui ir aukoti gedulio valgius tiems patiems pirmtakūnams.[2]

Pastabos:

[1] Aišku, kad mes čia kalbame apie visų seniausiąją teisę. Toliau matysime, kad šie senieji įstatymai buvo pakeisti.

[2] Herodotas, V, 73, norėdamas pasakyti 700 šeimų, vartoją posakį *ἑπτακόσια ἐπιστία.* 176, norėdamas pasakyti 80 šeimų, sako *ὀγδώκοντα ἐστίαι* Tokis pat pasakymas yra ir Plutarcho raštuose, Romulus, 9.

II skyrius.

VEDYBOS.

Pirmoji institucija, kurią naminė tikyba bus įkūrusi, yra, be abejonės, sántuoka, arba sutuoktuvės.

Reikia pažymėti, kad židinio ir pirmtakūnų tikėjimas, kurį perimdavo vyriškas iš vyriško, vis dėlto nepriklausė tik vyrui: žmona taip pat dalyvaudavo kulte. Duktė prieš ištekėdama dalyvaudavo tikybiniuose savo tėvo veiksmuose; ištekėjusi— savo vyro.

Šiuo jau pakankamai apibūdinama esminė moterystės reikšmė pas senolius. Dvi šeimos gyvena šalia viena antros, bet jos turi skirtingus dievus. Vienoje šeimoje duktė nuo mažens vykdo savo tėvo tikėjimą; ji meldžiasi savo židiniui, ji jam aukoja kasdien laistymus, kaišo jį gėlėmis ir švenčių dienomis puošia jį gėlių vainikais, prašo jo globos, dėkoja už jo malonės. Šis tėvo židinys yra jos dievas. Jaunajam iš kaimyninės šeimos pasipiršus, jai pradeda rūpėti dar ir kitoks dalykas, o ne tik tai, kad ji eina iš vienų namų į kitus. Yra reikalo paliauti garbinti tėvų židinys, o pradėti nuošiol garbinti vyro židinys. Yra reikalo keisti tikyba, atlikinėti kitokios apeigos, kalbėti kitokios maldos. Yra reikalo atsimesti nuo savo kūdikystės dievo ir pasiduoti jai ikitol nežinomo dievo valdžiai. Tenesitiki likti ištikima vienam, garbindama kitą; ši tikyba nepakenčia, kad tas pats asmuo melstųsi dviem židiniam arba dviem pirmtakūnų eilėm. „Nuo sutuoktuvių dienos", sako vienas senolis, „moteriškė nebeturi nieko bendro su namine savo tėvų tikyba: ji aukoja jau vyro židiniui." [1]

Todėl sántuoka yra svarbus mergaitės žingsnis, bet ne mažiau ji svarbi taip pat ir vyriškiui, nes tikyba nori, kad arti židinio būtų gimęs tas, kurs turės teisę jam aukoti. O, vis dėlto, jis veda prie savo židinio svetimąją; su ąja jam reikės atlikinėti paslaptingos savo kulto apeigos, ją jis mokys

apeigų ir formulių, sudarančių paveldimąją jo šeimos nuosavybę. Nėra nieko brangesnio, kaip šie palaikai. Ir dievai, ir apeigos, ir giesmės, kurias jis perėmė iš savo tėvų, visa tai sudaro tai, kas jam padeda gyvenime, kas jam žada turtų, laimės, dorybių. Vis dėlto, užuot sergėjęs tiktai sau vienam šitą galybę-rūpintoją taip, kaip laukinis žmogus sergsti savo stabą arba savo amuletą, jis leidžia moteriškei dalytis ją ja.

Ir tikrai, įsigilinę į senovės žmonių protavimą, matome, koks jiems svarbus buvo sutuoktuvių sąryšis, kiek daug tikybos tarpininkavimo reikėjo tam sąryšiui sudaryti. Argi neturėjo būti reikalo, kad koki nors šventa apeiga įvestų jauną mergaitę į kultą, kurį ji nuošiol turės atlikinėti? Ar nebuvo reikalingas ypatingas pažymėjimas ar priėmimas, jog ji tampa kunigiene to kulto, prie kurio gimimas jos nerišo? Sutuoktuvės būdavo ta šventa apeiga, kurios tikslas buvo suteikti šias didelės pasėkas. Lotynų ir graikų rašytojai sutuoktuvių įvykį paprastai būdindavo žodžiais, reiškiančiais tikybinį veiksmą.[2] Poluksas, gyvenęs Antonijaus laikais, bet galėjęs naudotis visokia senovės literatūra, kurios mes nebeturime, sako, kad senaisiais laikais, užuot vadinę sutuoktuvių veiksmą jam skirtu žodžiu (γάμος), reikšdavo jį paprastai žodžiu τέλος, kurs reiškia šventąją apeigą, nes vedybos senais laikais buvo pirmų pirmiausia šventoji apeiga.[3]

Tikyba, laimindavusi sántuokos sąryšį, nebuvo tikyba, kuri sėmė jėgas iš Jupiterio, Junonos ar kitų Olimpo dievų tikėjimo. Apeigos būdavo atliekamos ne maldykloj, o namie, ir pirmoji vieta tose apeigose priklausė tiktai naminiam dievui. Iš tikrųjų, kada dangaus dievų tikėjimas įgavo pirmaeilį svarbumą, tada nebegalima buvo susilaikyti, nesikreipus į juos jungtuvių maldose; buvo susidaręs ir paprotys pirmiausia vykti į maldyklą ir aukoti tiems dievams; tai vadindavo sutuoktuvių apeigų įvadu.[4] Bet svarbioji ir esminė apeigų dalis visados būdavo atliekama prie naminio židinio.

Graikuose sutuoktuvių apeigos susidarydavo, jei taip galima pasakyti, iš trijų veiksmų. Pirmasis įvykdavo prie tėvo židinio, ἐγγύησις; trečiasis prie vyro židinio, τέλος; antrasis — tai perėjimas nuo vieno į antrąjį, πομπή.

1. Savo namuose jaunikio akivaizdoje jaunosios tėvas, paprastai savo šeimos apstotas, aukoja. Baigęs aukoti, jis, tardamas paslaptingos formulės žodžius, pareiškia sutinkąs leisti

už jaunikaičio savo dukterį. Be šios apeigos jaunoji nebūtų galėjusi tučtuojau eiti garbinti vyro židinio, jei tėvas prieš tai nebūtų atpalaidavęs jos nuo gimtojo židinio. Prieš pradėdama laikyti jaunojo tikybą savąja, ji turėjo būti atleista nuo visų ryšių bei santykių su pirmąja tikyba.[5]

2. Jaunoji atvyksta į jaunikio namus. Kaikada jaunikis pats ją parsilydi.[6] Kaikuriuose miestuose pareiga atvesti jaunąją priklausydavo vienam tų žmonių, kurie graikuose buvo laikomi tikybos vaidilomis ir vadinosi *heroldai*. Jaunoji paprastai būdavo įkeliama į ratus[8]; jos veidą dengdavo uždangalas, galvą puošdavo vainikas. Vainikas, kaip mes dažnai turėsime progos matyti, būdavo vartojamas visose kulto apeigose. Ji vilkėdavo baltais drabužiais. Baltos spalvos drabužiai būdavo dėvimi atliekant visokius tikybinius veiksmus. Pirm jos eina žmogus, žibintu nešinas; tai sutuoktuvių žibintas.[9] Ją lydį žmonės visu keliu giedodavo tikybinę giesmę. Šią giesmę vadino *himenėju* ir jąją laikė tokia svarbia, kad tos giesmės vardu buvo pradėta vadinti visos šios sutuoktuvių apeigos.[10]

Jaunoji savo noru į naująją buveinę neidavo. Reikėdavo, kad vyras ją išvogtų, kad jis apsimestų pagrobiąs, kad ji suklyktų ir kad ją lydinčios moterys apsimestų mėginančios ją ginti. Kam šioji apeiga? Ar tai nebuvo jaunosios taurumo ženklas? Taip manyti vargu įmanoma; taurumo parodymo valanda dar neatėjo, nes tai, kas dar bus atliekama šiuose namuose, vis dar bus tikybinės apeigos. Ar ne pravartu bus kaip tik čia pažymėti, kad moteriškė, kuri rengiasi pasišvęsti tarnauti šiam naujam židiniui, pati netur tam tarnavimui jokios teisės, kad ji prie jo nesiartina savo valia ir kad yra reikalo, kad tų namų ir to dievo šeimininkas ją įvesdintų savo galios veiksmu? Šiaip ar taip, bet jaunikis, apsimesdamas kovojąs, griebdavo jaunąją į glėbį ir įnešdavo pro duris, uoliausiai saugodamas, kad jos kojos nepaliestų slenksčio.[11]

Kas buvo atliekama ligišiol, tai buvo tiktai pasiruošimas ir įvadas į apeigas. Pašventinimo veiksmas prasidėdavo namų viduje.

3. Einama prie židinio; žmona statoma akis į akį prieš naminę dievybę. Ją šlaksto švęstu vandeniu; ji paliečia šventąją ugnį[12]. Maldos sukalbėtos. Paskui susituokusieji valgo, vienas antram duodami pyrago, duonos ir keletą vaisių[13].

Ši savotiška lengva užkanda, kuri prasideda ir baigiasi laistymu ir malda, šis maisto pasidalinimas prie židinio susituokusius suveda į tikybinį vieno su antru bendravimą ir į bendravimą su naminiais dievais[14].

Romėnų vedybos buvo labai panašios į graikų vedybas ir, kaip ir anosios, susidėjo iš trijų veiksmų: *traditio, deductio in domum, confarreatio.*

1. Jaunoji pameta gimtinį židinį. Kadangi ne jos pačios teisės riša ją prie šito židinio, bet tiktai šeimos tėvo tarpininkavimas, tai tiktai tėvas vienas ir tegali ją atpalaiduoti nuo to ryšio. Todėl perdavimas yra būtinas formalumo veiksmas[15].

2. Jaunoji eina ar yra vedama į jaunojo namus. Kaip ir graikuose, ji apgaubta, ant galvos vainikas ir iškylos priešakyje[16] sutuoktuvių žibintas. Ją apsupę palydovai gieda senovinę tikybinę giesmę. Šios giesmės žodžiai gal ilgainiui pakitėjo, prisitaikė prie tikybinių įsitikinimų suįvairėjimo arba prie pačios kalbos kitėjimų; bet paslaptingas pakartojimas pasiliko visados, kaip buvęs, negalėdamas būti keičiamas; tai buvo žodis *Talassie;* jo prasmę Horacijaus laikų romėnai suprasdavo ne geriau, kaip graikai jiems susvetimėjusį žodį ὑμέναιε, ir kuris, iš tikrųjų, yra šventa ir nepakeičiama senoviškosios formulės liekana[17].

Eisena ties vyro namais sustoja. Ten jaunajai įteikia ugnies ir vandens. Ugnis — namų dievybės emblema; vanduo — tasai švęstasis vanduo, kurio šeima pasigauna visiems tikybiniams veiksmams[18]. Kad jaunoji patektų į namus, reikia, kad būtų apsimetama, kaip tai buvo ir graikuose, pavagiant[19]. Jaunikis turi sučiupti jaunąją į glėbį ir perkelti ją per slenkstį, jos kojomis jo nepalytėdamas.

3. Tada jaunoji būdavo vedama prie židinio — ten, kur penatai, kur aplink šventąją ugnį greta kits kito sutalpinti visi namų dievai ir pirmtakūnų paveikslai. Abu jaunavedžiai, kaip ir graikuose, aukoja, daro laistymus, atkalba keletą maldos formulių ir valgo geriausios rūšies miltų pyrago *(panis farreus)*[20].

Šisai pyragas, valgomas kalbant maldas, šeimos dievybėms dalyvaujant ir jų akivaizdoje, kaip tik yra tas ženklas, kuris sudaro šventąjį ryšį tarp vyro ir žmonos[21]. Nuošiol juodu yra suėję į vieną kultą. Žmonos dievai, apeigos, maldos, šventės tie patys kur ir vyro. Iš čia kilo šis senas santuokos apibūdini-

mas: Nuptiae sunt divini juris et humani communicatio. Ir dar kitokis: *Uxor socia humanae rei atque divinae.*[22]

Tokiu būdu moteriškė tapo vyro tikybos dalininke; ją, kaip sako Platonas, patys dievai įvedė į namus.

Ištekėjusi šia tvarka moteriškė turi dar mirusiųjų garbinimo kultą; bet nebe savosios padermės pirmtakūnams jai jau tenka nešti gedulo valgių; ji nebeturi teisės to daryti. Ištekėjimas ją visai atpalaiduoja nuo savo tėvų šeimos ir sutraukо visus jos tikybinius santykius su ja. Ji jau turi aukoti savo vyro pirmtakūnams, nes ji jau yra kilusi iš jo šeimos; jo pirmtakūnai patapo ir jos pirmtakūnais. *Ištekėti reiškia antrą kartą gimti.* Nuošiol ji savo vyro duktė, *filiae loco,* kaip sako teisininkai. Negalima priklausyti nei dviem šeimom, nei dviem naminėm tikybom; žmona priklauso tik vyro šeimai ir vyro tikybai. Šitokio nustatymo pasėkas matysime paveldėjimo įstatymuose.

Šventų vedybų institucija tiek pat, turi būti, buvo sena indoeuropiečių rasėje, kiek buvo sena namų tikyba, nes viena be antros buvo neįmanoma. Iš tos tikybos žmogus sužinojo, kad vedybų ryšys yra kitoks dalykas, o ne tiktai lyčių santykis ir praeinąs jausmas. Tikyba suvienijo vedusiąją porą galinga vienokio kulto ir vienokių tikybinių įsitikinimų junge. Sutuoktuvių apeigos, galiausiai, būdavo švenčiamos taip didžiai iškilmingai ir suteikdavo tokį gilų įspūdį, kad negali mūsų stebinti, jog tie žmonės negalėjo manyti kitaip, kaip tiktai taip, kad tos apeigos yra leistinos ir galimos tiktai vienui vienai pačiai kiekvienam namui. Tokia tikyba negalėjo pakęsti *poligamijos.*

Savaime suprantama, kad tokios vedybos buvo neperskiriamos ir kad persiskyrimas buvo beveik negalimas[23]. Romėnų įstatymai leisdavo persiskirti tiktai *coemptio* arba *usus* atsitikimais; tikybinis gi vedybų suardymas buvo labai suvaržytas. *Santuokai* suardyti buvo reikalinga nauja šventa apeiga, nes tiktai tikyba tegalėdavo atrišti, ką ji pati buvo surišusi. *Confarreatio* veiksmas galėdavo būti nuneigtas tiktai *diffarreatio* veiksmu. Norinti persiskirti pora eidavo prie bendrojo židinio paskutinį kartą; dalyvaudavo kunigas ir reiškėjai. Patiekdavo jai, kaip ir sutuoktuvių metu, geriausiųjų miltų pyrago[24]. Bet, kaip manoma, užuot valgę jį bendrai, jie valgyti jį atsisakydavo. Paskui vietoj maldos jie kalbėdavo formules „keistas, rūsčias, paniekinančias ir baugias"[25] — tam tikrą prakeikimą, kuriuo moteris atsisakydavo nuo vyro kulto ir jojo die-

vų. Nuo tos valandos tikybinis ryšys būdavo laikomas sutraukytu. Nebeturint kulto bendrumo, išnykdavo ir visoks bendrumas, ır persiskyrimas būdavo laikomas įvykusiu.

Pastabos:

[1] Dikearkas, kurio raštų posakius paduoda Steponas iš Bizantijos, V, πάτρα·

[2] Θύειν γάμον, sacrum nuptiale.

[3] Poluksas, III. 38.

[4] Προτέλεια, προγάμια.

[5] Herodotas, VI, 130. Iziejus, De Philoctem, hered., 14. Demostenas duoda keletą formulės žodžių: ἐγγυῶ ἐπὶ δικαίοις δάμαρτα εἶναι (in Stephanum, II, 18). Šią sutuoktuvių dalį vadindavo taip pat ἔκδοσις, traditio, Poluksas, III, 35, Demostenas, pro Phormione, 32.

[6] Poluksas, III, 41.

[7] Plutarchas, Quaest graec, 27.

[8] Plutarchas, Quaest. rom., 29. Fotijus, Lex, p. 52: παραλαβόντες αὐτὴν ἐκ τῆς πατρῴας ἑστίας ἐπὶ τὴν ἅμαξαν ἄγουσιν εἰς τὴν τοῦ γαμοῦντος.

[9]) Ilijada, XVIII, 492. Hezijodas, Scutum 275. Euripidas, Ifigenija, 732; Finikietės, 344; Elena, 722—725. Poluksas, III, 41. Lukijonas, Aetion, 5.

[10]) Ilijada, XVIII, 495. Hezijodas, Scutum. 280. Aristofanas, Aves, 1720; Pax, 1332. Poluksas, III, 37; IV, 80. Fotijus, Biblioth., 239.

[11] Plutarchas, Likurgas, 15: ἐγάμουν δι' ἁρπαγῆς. Dijonizas iš Halikar., II, 30: οὐκ ἐφ' ὕβρει τῆς ἁρπαγῆς, ἀλλ'ἐπὶ γάμῳ γενομένης, ἑλληνικὸν καὶ ἀρχαῖον τὸ ἔθος καὶ τρόπον συμπάντων καθ' οὓς συνάπτονται γάμοι ταῖς γυναιξὶν ἐπιφανέστατον.

[12] Ignem undamque jugalem (Valer. Flakas, Argonaut., VIII, 245).

[13] Plutarchas, Solonas, 20; Praec. conjug., I. Toks pat paprotys buvo ir makedoniečiuose; Kvintas Kurcijus, VIII, 16: Jussit afferri patrio more panem; hoc erat apud Macedones sanctissimum coeuntium pignus; quem divisum gladio uterque libabat.

[14] Iš čia seka šis Platono posakis: ταῖς μετὰ θεῶν καὶ ἱερῶν γάμων ἐλθούσαις εἰς τὴν οἰκίαν (Įstat., VIII, p. 841) ir šis Plutarcho posakis, εἰς κοινωνίαν γένους ἐλθεῖν τὰ μέγιστα καὶ τιμιώτατα λαμβάνοντας καὶ διδόντας (Teziejaus gyv., 10). Tas pats rašytojas taip pat sako, kad nėra šventesnio ryšio, kaip vedybų ryšys, οὐκ ἔστι ἱερωτέρα κατάζευξις (Amatorius, 4).

[15] Apie *traditio* ir *sponsio* ypatumus romėnų teisėje skaityk įdomų rašinį apie Servijų Sulpicijų Aulo Gelijaus raštuose, IV, 4. Plautas, Aulul. II, 2, 41—49; II, 3, 4; Trinummus, V, 4; Ciceronas, ad Atticum, I, 3.

[16] Ovidijus, Fasti, II, 558—561.

[17] Plutarchas, Romulus, 15.

[18] Varonas. De lingua lat., V., 71, Quaest. rom., 1. Servijus. Ad. Aeneida, IV, 167.

[19] Plutarchas, Quaest. rom., 29; Romulus, 15. Makrobijus, Saturn, I, 15. Festus, V° rapi.

[20] Plinijus, Hist. nat. XVIII, 3, 10: In sacris nihil religiosius confarreationis vinculo erat, novaeque nuptae farreum praeferebant. Dijonizas iš Halikarn., II, 25; *ἐκάλουν τοὺς ἱεροὺς γάμους φαρράκια ἀπὸ τῆς κοινωνίας τοῦ φαρρός.*

— Tacitas, Ann., IV, 16; XI, 26—27. Juvenalas, X, 329—336, Servijus ad Aen., IV, 103; ad Georg., I, 31. Gajus, I, 110—112. Ulpijonas, IX, Digesta, XXIII, 2, 1. — Etruskų sutuoktuvės būdavo atliekamos taip pat aukojimu. (Varonas, De re rust., II, 4. — Tokios pat apeigos būdavo ir senovės indų (Manaus įstatymai, III, 27—30, 172; V, 152; VIII, 227; IX, 194. Mitachara, Orijano vert., p. 166, 167, 236).

[21] Mes paskiau kalbėsime apie kitokias vedybų formas, kurios būdavo vartojamos romėnuose ir į kurias tikyba nesikišdavo. Tepakanka čia tik pasakyti, kad šventosios vedybos, mums rodosi, yra pačios seniausios, nes glaudžiai susijusios su senų seniausiais tikybiniais įsitikinimais ir išnyko, tiktai tiems įsitikinimams susilpnėjus.

[22] Digesta, XXIII, 2. Just. kodeksas, IX, 32, 4. Dijonizas iš Halikarn., II, 25: *κοινὸς χρημάτων καὶ ἱερῶν.*

[23] Bent iš pradžių Dijonizas iš Halikarn., II, 25, aiškių aiškiausiai sako, kad niekas negalėdavo tokios santuokos paneigti. Persiskyrimo galimybė, rodosi, gana anksti buvo įvesta į Atikos teisę.

[24] Festas. *Diffarreatio.* Poluksas, III. 3 *ἀποπομπή.* Vienoje antraštėje parašyta: Sacerdos confarreationum et diffarreationum. Orelli, n. 2648.

[25] *φρικώδη, ἀλλόκοτα σκυθρωπά.* Plutarchas, Quaest. rom., 50.

III skyrius.

ŠEIMOS NENUTRAUKIAMUMAS; CELIBATAS DRAUDŽIAMAS; PERSISKYRIMAS NEVAISINGUMO ATVEJU. NELYGYBĖ TARP SŪNAUS IR DUKTERS.

Tikybiniai įsitikinimai apie mirusius ir kultas, kuris buvo reikalo jiems reikšti, sudarė senovės šeimą ir suteikė jai daugumą savo taisyklių. Aukščiau matėme, kad mirusysis būdavo apšaukiamas laiminga ir dieviška būtybe, bet tiktai viena sąlyga, kad gyvieji nenustos jam aukoję gedulo valgių. Paliovus aukoti, velionies būtis blogėdavo — jis tapdavo nelaimingu ir pikta darančiu demonu. Anais laikais, kada senovės padermės pradėjo vaizduotis būsimąjį gyvenimą, jos negalvojo apie užmokestį ir bausmes; josios tikėjo, kad mirusiojo laimė nepridera nuo to, kaip patsai velionis, gyvas būdamas, elgėsi, bet nuo to, kaip jo atžvilgiu elgsis jo pālikuonys. Todėl, kiekvienas tėvas laukdavo iš savo palikuonių, kad jam aukotų gedulo valgių be atvangos; tie aukojimai turėdavo laiduoti jo manams atilsį ir laimę.

Šitoks senovės padermių nusistatymas buvo pagrindinis naminės teisės pradas. Iš čia kilo taisyklė, kad jokia šeima neturi išnykti. Mirusiems reikė, kad jų pālikuonių padermė nežūtų. Gyvendami karstuose, jie neturėdavo kitokio rūpesčio, kaip tiktai tą vieną. Vienatinė jų mintis, berods ir vienatinis reikalas, kad rastųsi iš jų kraujo žmogus, kuris aukotų kapams. Indai taip pat tikėjo, kad mirusieji be atadvasčio kartodavę: „tegimsta iš mūsų padermės visados sūnūs, kurie neštų mums ryžių, pieno ir medaus". Indas dar sakydavo: „šeimos išnykimas verčia griūti ir tos šeimos tikybą; pirmtakūnai, netekę pyrago aukų, tampa nelaimingi[1].

Ilgai taip pat protavo ir Italijos, ir Graikijos gyventojai. Nors mums jie nepaliko raštų, apibūdinančių tikybinius jų įsitikimus taip ryškiai, kaip mes randame senose rytų knygose, bet mums liko jų įstatymai, kurie kalba apie senų seniausius jų nusistatymus. Atėnuose įstatymai uždėdavo magistrato pir-

mininkui pareigą budėti, kad nė viena šeima neišnyktų.[2] Ir romėnų įstatymai taip pat uoliai žiūrėjo, kad joks naminis kultas nežūtų.[3] Skaitome vieno atėniečio kalbėtojo kalboje: „Nėra tokio žmogaus, kuris, žinodamas, kad turi mirti, taip mažai sielotųsi savo paties likimu, kad norėtų palikti savo šeimą be įpėdinio, nes tuo atveju nebūtų asmens, kurs tinkamai garbintų mirusiuosius".[4] Kiekvienas turėjo didžiausią reikalą palikti sūnų, žinodamas, kad čia svarbu laimingas jo paties nemirtingumas. Tai, atsižiūrint į pirmtakūnus, būdavo dar ir pareiga, nes pirmtakūnai džiaugdavosi laimingi esą tol, kol gyva būdavo šeima. Taip pat, Manaus įstatymuose vyresnysis sūnus būdavo vadinamas „tas, kurs yra pradėtas pareigai atlikti".

Mes paliečiame čionai vieną reikšmingiausių senovės šeimos pažymių. Ją sudariusi tikyba įsakytinai reikalauja, kad šeima nežūtų. Išnyko šeima, žuvo kultas. Reikia tik įsivaizduoti anos šeimos tais laikais, kai tikybiniai įsitikinimai dar nebuvo pakitėję. Kiekviena šeima turi tikybą ir dievus — tą brangų turtą, kurį privalo saugoti. Didžiausia nelaimė — jausti baimė, kad jo padermė nyksta. Taip atsitikus, jo tikyba išnyktų iš žemės paviršiaus, jo židinys užgestų ir ištisos mirusiųjų kartų kartos būtų pamirštos ir įpultų į amžiną nelaimę. Svarbusis žmogaus gyvenimo tikslas yra išlaikyti savo padermė, kad išliktų kultas.

Išeinant iš tokio protavimo, *celibatas* turėjo būti laikomas didžia nedorybe ir nelaime: nedorybe, nes, nevedęs įstumdavo į pavojų savo šeimos namų palaimą; nelaime, nes, jam pačiam mirus, nebebus, kas garbins jo vėlę, ir ji nebepatirs to, „kas taip džiugina manus". Tai kaip tik būdavo laikoma savotišku jo paties ir jo pranokėjų pasmerkimu.

Reikia, todėl, manyti, kad, ir nėsant įstatymų, šių tikybinių įsitikinimų ilgam laikui visiškai pakakdavo, kad būtų draudžiamas celibatas. Bet, berods, būdavo dar blogiau, nes, kai tiktai pradedame susidurti su įstatymais, patiriame juos skelbus, kad celibatas blogas dalykas ir baustinas reiškinys. Dijonizas iš Halikarnaso, buvęs surankiojęs daug senovės Romos metraščių, sakosi buvęs matęs senovinį įstatymą, kad jaunikaičiai privalą vesti[5]. Cicerono veikalas apie įstatymus, kuriame beveik visur atpasakojami filosofišku būdu senieji Romos įstatymai, pažymi tokį įstatymą, kuris draudžia celibatą[6].

Likurgo įstatymai Spartoje skirdavo sunkią bausmę žmogui už nevedimą.[7] Žinome iš daugelio anekdotų, kad įstatymams paliovus drausti celibatą, jį drausdavo žmonių papročiai. Galiausiai iš Polukso posakių aišku, kad daugelyje Graikijos miestų celibatas buvo laikomas nusikaltimu ir baudžiamas.[8] Tai sutiko su tikybiniais įsitikinimais; žmogus priklausydavo ne sau pačiam, bet šeimai. Jis būdavo laikomas nariu šeimos grandinėje; negalima būdavo leisti, kad toji grandinė būtų pertraukta del jo kaltės. Jis neatsitiktinai yra ir gimęs; jam buvo suteikta gyvybė, kad jis palaikytų kultą; jis neprivalė nustoti gyventi, prieš laiduodamas, kad kultas bus palaikomas ir jam mirus.

Bet nepakakdavo pagimdyti sūnus. Sūnus, kuriam buvo skirta palaikyti namų tikybos kultas, turėjo būti tikybinių sutuoktuvių vaisius. Laisvosios meilės vaikas, gamtos vaikas, kurį graikai vadindavo νόθος, o lotynai *spurius,* negalėdavo atlikti to, kas tikybos buvo numatyta, kad sūnus atliktų. Ir tikrai, kraujo ryšys pats vienas nesudarydavo šeimos; dar reikėdavo, kad ją jungtų kultas. Todėl, sūnus, gimęs iš moteriškės, kuri nebuvo pasisavinusi vyro kulto per sutuoktuvių apeigas, negalėdavo pats būti kulto dalininku.[9] Jis neturėjo teisės aukoti gedulo valgių ir nesudarydavo šeimos tęsinio. Toliau matysime, kad, tąja pačia mintimi, jis neturėjo paveldėjimo teisės.

Todėl vesti buvo prievolė. Vedybų tikslas nebuvo malonumas; svarbusis jų akstinas nebuvo ryšys dviejų asmenų, kurie vienas antram patinka ir kurie nori susituokti gyvenimo laimei arba jo vargams. Susituokti, tikybos ir įstatymų mintimi, reiškė dviem susijungti vienam naminiam kultui ir pagimdyti trečia būtybė, kuri sugebėtų šį kultą palaikyti. Tai aiškiai matome iš slėpiningųjų formulių, sakomų sutuoktuvių veiksmą atliekant: *Ducere uxorem liberum quaerendorum causa,* sakydavo romėnai; παίδων ἐπ' ἀρότῳ γνησίων, sakydavo graikai.[10] Vedus tiktai šeimos nenutraukiamumui išlaikyti, savaime buvo aišku, kad sutuoktuvės galima sulaužyti, jei žmona būdavo nevaisinga. Persiskirti tais atvejais anais laikais buvo laikoma teisėtu dalyku, bet galimas daiktas, kad tai buvo ir prievolė. Indams tikyba įsakydavo, kad „bevaisė“ žmona būtų pašalinta, sukakus aštuoneriems metams po jungtuvių“.[11] Joks viešas raštas nerodo, kad Graikijoje ir Romoje buvo tokia pat prievolė. Tačiau Herodotas kalba apie du Spartos karaliu, kurie

buvo priversti pašalinti savo pačias, buvusias nevaisingas.[12] Romoje pakankamai buvo pagarsėjusi Korvilijaus Rugos istorija; jo persiskyrimas buvo pirmas, kurį Romos metraščiai yra paminėję. „Korvilijus Ruga“, sako Aulas-Gelijus, „buvo garbingas šeimos asmuo, bet persiskyrė su savo žmona persiskyrimo keliu, nes gyvendamas su ja, jis negalėjo turėti vaikų. Jis ją karštai mylėjo ir jos elgesiu galėjo tiktai didžiuotis. Bet jis savo meilę padėjo ant priesaikos gerbimo aukuro, nes buvo prisiekęs (tardamas jungtuvių formulę), kad — vedęs ją — susilauks vaikų.“[13]

Tikyba sakydavo, kad šeima neturi išnykti; betkuris jausmingumas ir betkuri įgimtoji teisė turėdavo nusilenkti šitai nepermaldaujamai taisyklei. Jei santuokos būdavo nevaisingos dėl vyro kaltės, jis ne mažiau turėdavo sielotis, kad šeima išliktų. Tuo atveju brolis arba betkuris giminaitis turėdavo jį atstoti, ir moteris būdavo spiriama atsiduoti šiam žmogui. Gimęs tuo atveju kūdikis būdavo laikomas vyro sūnumi ir palaikydavo jo kultą. Tokios taisyklės buvo senovės indų; jas randame ir Atėnų ir Spartos įstatymuose.[14] Tokia galinga buvo toji tikyba! Taip, pirmiausia už visas kitas prievoles buvo tikybinė prievolė.

Vaduodamiesi šita mintimi, senovės įstatymai įsakydavo našlei, jei ji nebuvo turėjusi vaikų, tekėti už artimiausio savo vyro giminaičio. Gimęs sūnus būdavo vadinamas velionies sūnumi.[15]

Gimusi duktė nepatenkindavo santuokos prasmės. Iš tikrųjų, duktė negalėjo palaikyti kulto jau dėl to vieno, kad ištekėdama sutuoktuvių dieną ji atsisakydavo nuo savo tėvo šeimos ir kulto ir būdavo įskirta į savo vyro šeimą ir kultą. Šeima, kaip ir kultas, palaikyti galima buvo tiktai per vyriškį; tai pagrindinis veiksnys, kurio pasėkas matysime paskiau.

Ne duktė, o sūnus būdavo laukiamas, būdavo reikalingas; tik jo pageidaudavo susilaukti šeima, pirmtakūnai, židinys. „Per jį“, sakydavo senovės indų įstatymai, „tėvas išmoka savo skolą pirmtakūnų manams ir laiduoja sau pačiam nemirtingumą“. Sūnus ne mažiau būdavo brangus ir graikų akyse, nes jis paskiau turėdavo aukoti gedulo valgių ir savo kultu išlaikyti naminę tikybą. Todėl, anot senio Eschilo žodžių, sūnus būdavo vadinamas tėvų židinio gelbėtoju.[16]

Šio sūnaus atsiradimas šeimoje būdavo pažymimas tikybiniu veiksmu. Pirmiausia reikėdavo, kad sūnus būtų tėvo pripažintas. Šisai pastarasis židinio šeimininko bei jo iki gyvos galvos saugotojo ir pirmtakūnų atstovo teise turėdavo pareikšti, ar naujagimys priklauso šeimynai, ar ne. Gimimas sudarydavo tiktai fizinį ryšį. Šis laukuojis veiksmas būdavo privalomas ir Romoje, ir graikams, ir indams. Būdavo reikalingas tam tikras sūnaus į šeimą įvesdinimas, kaip tai jau matėme darant sutuoktuvių apeigose. Įvesdinimas būdavo atliekamas neilgai trukus po kūdikio gimimo: Romoje devintąją dieną, pas graikus dešimtąją.[17]

Skirtąją dieną tėvas sušaukdavo šeimą, pakviesdavo reiškėjus ir aukodavo savo židiniui. Kūdikis buvo supažindinamas su naminiais dievais; moteriškė nešdavo jį ant rankų ir drauge su juo daug kartų apibėgdavo aplink šventąją ugnį.[18] Ši apeiga turėjo dvejopą tikslą: pirmiausia — ištaurinti kūdikį[19] arba, taip sakant, nuplauti nuo jo sutepimą, kurį senovės žmonių manymu, užtraukdavęs buvimas įsčiuje, ir padaryti jį naminio kulto dalininku. Nuo tos valandos kūdikis būdavo laikomas priimtu į savotiškos rūšies šventųjų draugiją ir mažąją bažnyčią, vadinamą šeima. Joje jis gaudavo tikybą, vykdydavo jos apeigas, įgaudavo teisę kalbėti jos maldas; jos pirmtakūnus garbindavo, paskui ir pats tapdavo garbinamu pirmtakūnu.

Pastabos:

[1] Bhagavad - Gita, I, 40.

[2] Iziejus. De Apollod. hered., 30; Demostenas, in Macrat., 75.

[3] Ciceronas, De legibus, II, 19: Perpetua sint sacra. Dijonizas, IX, 22: ἵνα μὴ ἱερὰ ἐκλείφθῃ πατρῷα.

[4] Iziejus, VII, Apollod hered, 30. Stobėjas, Serm, LXVII, 25; εἰ γὰρ ἐκλίποι τὸ γένος, τίς τοῖς θεοῖς θύσει.

[5] Dijonizas Halikarnasietis, IX, 22.

[6] Ciceronas, De legibus, III, 2.

[7] Plutarchas, Lycurg., 15; Lakedemoniečių Apophth.; Lisandro gyvenimas, 30: ἀγαμίου δίκη.

[8] Poluksas, III, 48.

[9] Iziejus, VI, De Philoct. her., 47, Demostenas, in Macartatum, 51.

[10] Menandras, fragment. 185. Demostenas, in Neaeram, 122. Lukijonas, Timonas, 17; Eschilas, Agamemnonas, 1207, Alkifronas, I, 16.

[11] Manaus įstatymai, IX, 81.

[12] Herodotas, V, 39; VI, 61.

[13] Aulas - Gelijus, IV, 3. Valerius Maximus, II, 1, 4. Dijonizas, II, 25.

[14] Plutarchas, Solonas, 20. — Taip, o ne kitaip reikia suprasti, ką Ksenofontas ir Plutarchas sako apie Spartą; Ksen., Resp. Laced, I; Plutarchas, Licurgus, 15 — Manaus įstatym. IX, 121.

[15] Manaus įstatymai, IX, 69, 146. Lygiai taip pat ir pas žydus. Deuteronom., 25.

[16] Eschilas. Choeph 264 (262). Tas pat ir pas Euripidą (Phoenic, 16). Gajus prašo Apolono suteikti jam vaikų berniukų. παίδων ἀρσένων κοινωνίαν.

[17] Aristofanas, Paukščiai, 922. Demostenas, in Baeot. de dote, 28; Makrobijus, Sat. I, 17. Manaus įstat., II, 30.

[18] Platonas, Teetetas, Lizijus, ἀμφιδρόμια. (Harpocrat.)

[19] Puer lustratur, Makrobijus, Sat. I, 17.

IV skyrius.

ĮSŪNIJIMAS IR ATSISKYRIMAS.

Prievolė saugoti, kad naminis kultas nežūtų, buvo įsūnijimo teisės atsiradimo akstinas. Ta pati tikyba, kuri priversdavo žmogų vesti, kuri įsakydavo persiskirti žmonos nevaisingumo atveju, kuri vyro bejėgiškumo arba belaikės mirties atvejais statydavo į vyro vietą giminaitį, teikdavo šeimai dar vieną ir paskutinę priemonę tokiai baisiai šeimos išnykimo nelaimei išvengti; ši priemonė buvo į s ū n i j i m o t e i s ė.

„Asmuo, kuriam gamta nedavė sūnaus, gali įsūnyti vieną, kad būtų, kas palaikytų gedulo apeigas." Taip sako senas indų įstatymininkas.[1] Mes turime įdomią vieno Atėnų kalbėtojo gynimo kalbą byloje, kur buvo ginčijamas įsūnijimo teisėtumas. Gynėjas pirmiausia įrodo, kokia mintimi vadavosi įsūnytojas: „Meneklis, sako, nenorėjo mirti bevaikis; jis sielojosi, kad paliktų ką nors, kurs jį palaidotų ir kurs palaikytų gedulo apeigas." Jis toliau pasako, į kokią padėtį patektų ne pats įsūnytasis, bet tas, kurs jį įsūnija, jei tribunolas nuneigtų įsūnijimą. Meneklis yra miręs, bet tiktai jo vieno reikalas čia dedamas ant svarstyklių. „Jei jūs nuneigsite įsūnijimą, jūs tuo nustatysite, kad Meneklis yra miręs, nepalikęs sūnaus; šios padėties pasėka bus ta, kad nebebus kas jam pagerbti duotų aukų, kas aukotų gedulo valgių ir kad, galų gale, jis liks be kulto."

Įsūnyti — reiškia sielotis, kad naminė tikyba būtų tęsiama, kad židinys būtų išgelbėtas, kad gedulo aukojimai būtų ir toliau atliekami ir kad pirmtakūnų manai ramiai ilsėtųsi. Įsūnijimas būdavo pateisinamas tiktai tuomet, kai būdavo būtino reikalo užkirsti kelias kultui išnykti, ir, todėl, jis būdavo leidžiamas tiktai tuo atveju, kada įsūnytojas neturėdavo sūnaus. Indų įstatymai tuo reikalu labai aprėžti.[3] Atėnuose tas įstatymas ne platesne prasme buvo naudojamas; tai rodo Demosteno ginamoji kalba prieš Leokarėją.[4] Kad panašiai buvo pagal senovės romėnų teisę — jokių rašytų žodžių nėra; atpenč,

mes žinome, kad Gajaus laikais tas pats asmuo galėdavo turėti ir tikrųjų sūnų ir įsūnytų vaikų. Tačiau aišku, kad ši pažiūra Cicerono laikais nebuvo paremta teise, kadangi vienoje ginamoje savo kalboje jis taip išsitaria: „Kuris įstatymas tvarko įsūnijimą? Ar nereikalinga, kad įsūnytojas būtų tokio amžiaus žmogus, kuriame nebegalima turėti vaikų, ir kad prieš įsūnydamas jis būtų ieškojęs kelių jiems turėti? Įsūnyti, reiškia reikalauti iš tikybos ir įstatymų to, ko gamta nebegalėjo duoti“.[5] Ciceronas prieštarauja Klodijaus įsūnijimui, pasiremdamas tuo, kad įsūnytojas jau turi vieną sūnų, ir tvirtina, kad šitas įsūnijimas priešingas tikybinei teisei.

Įsūnijant reikėdavo visupirma padaryti įsūnijamasis savo kulto dalininku, „įvesti jis į savo naminę tikybą, suartinti su savo penatais“.[6]

Įsūnijimas būdavo vykdomas taip pat per tikybos pašvęstas apeigas, kurios, rodosi, turėdavo panašumo į apeigas, pažyminčias sūnaus gimimą. Jomis įsūnijamasis būdavo prileidžiamas prie židinio ir įvedamas į tikybą. Dievai, pašvęstieji daiktai, apeigos, viskas jam tapdavo bendra su savo pasisavintu tėvu. Apie jį sakoma būdavo *in sacra transiit,* jis perėjo į savo naujos šeimos kultą.[7]

Tuo pačiu jis atsisakydavo nuo senojo kulto.[8] Jau matėme, kad, anais senoviniais tikybiniais įsitikinimais, tas pats žmogus tikrai negalėdavo nei aukoti dviem židiniam, nei garbinti dviejų padermių pirmtakūnų. Priėmus į naujuosius namus, senieji gimdytojų namai tapdavo jam svetimi. Jis nebeturėdavo nieko bendro su židiniu, kurs matė jį gimusį, ir nebegalėdavo aukoti gedulo valgių savo tikriesiems pranokėjams. Gimimo ryšys būdavo sutraukytas; jį pradėdavo naujasis ryšys varžyti.[9] Žmogus tapdavo toks svetimas senajai savo šeimai, kad, jam mirus, tikrasai jo tėvas neturėdavo teisės atvykti į laidotuves ir lydėti jo karsto. Įsūnytasis nebegalėdavo vėl grįžti į senąją savo šeimą, nebent tuomet, kai įstatymas jam tai leisdavo,kai, susilaukęs sūnaus, palikdavo jį savo vietoje įsūnijusioje jį šeimoje. Galvodavo, kad, apsaugojęs šios šeimos nenutraukiamumą, jis jau gali iš jos išeiti. Bet tuo atveju jis sutraukydavo visus ryšius su tikruoju savo sūnumi.[10]

Įsūnijimas buvo glaudžiai susijęs su atsiskyrimu. Kad sūnus galėtų tapti naujos šeimos nariu, reikėdavo, kad jis būtų išėjęs iš senosios šeimos, arba, tiksliau sakant, kad jis būtų at-

leistas iš savo tikybos.[11] Svarbioji atsiskyrimo žymė buvo — atsisakymas nuo kulto šeimoje, kurioje jis buvo gimęs. Romėnai šitą veiksmą vadino labai reikšmingu vardu *„sacrorum detestatio“*[12]. Atsiskyręs sūnus nustodavo buvęs šeimos nariu ir tikybos, ir teisės atžvilgiu.*

Pastabos:

[1] Manaus įstatymai, IX, 10.

[2] Iziejus, De Menecl. hered., 10—46. Tas pats kalbėtojas gynimo kalboje del Astifilo palaikų, 7, sako apie žmogų, kurs prieš mirdamas įsūnijo jaunikaitį, kad jis *ἐπὶ τοὺς βωμοὺς τοὺς πατρῴους βαδιεῖται καὶ τελευτήσαντι αὐτῷ καὶ τοῖς ἐκείνου προγόνοις τὰ νομιζόμενα ποιήσει.*

[3] Manaus įstatymai, IX, 168, 174. Dattaca—Sandrica, Oriano vert. p. 260.

[4] Žiūr. taipogi Iziejaus, De Meneclis hereditate, 11—14.

[5] Ciceronas, Pro domo, 13, 14. Palyginti, ką sako Aulas Gelijus apie įsūnijimą, homo sui juris: arrogationes non temere nec inexplicate committuntur; nam comitia, arbitris pontificibus, praebentur; aetasque ejus qui arrogare vult an liberis gignendis idonea sit consideraur (Aulas-Gelijus, V, 19).

[6] *ἐπὶ τα ἱερά ἄγειν* Iziejus. De Appollod. hered. 1. Venire in sacra, Ciceronas, Pro domo, 13; in penates adsciscere. Tacitas, Hist., I, 15.

[7] Valerijus Maksimas, VII, 7. Ciceronas, Pro domo, 1, 13: est heres sacrorum.

[8] Amissis sacris paternis, Ciceronas, Pro domo.

[9] Titas Livijus XLV, 40: Duo filii quos, duobus aliis datis in adoptionem, solos sacrorum heredes retinuerat domi.

[10] Iziejus. De Philoct. her., 45: De Aristarchi her., 11. Demostenas, in Leocharem, 68, Antiphon, fragm, 15. Harpokratijonas, Bekero leidinys, p. 140. — Sulyginkit Manaus įstatymus, IX, 142.

[11] Consuetudo apud antiquos fuit ut qui in familiam transiret prius se abdicaret ab ea in qua natus fuerat, Servijus, ad Aen., II, 156.

[12] Aulas-Gelijus, V, 27. Sulyginti su tuo, ką graikai vadino *ἀποκήρυξις*. Platonas, Leges, XI p. 928: *ὑπὸ κήρυκος ἐναντίον ἁπάντων ἀπειπεῖν υἱὸν κατὰ νόμον μηκέτι εἶναι* Lukijonas, XXIX. Sūnus bedalis. Poluksas, IV, 93, Hezychijus, *Ἀποκηρυκτός*.

V skyrius.

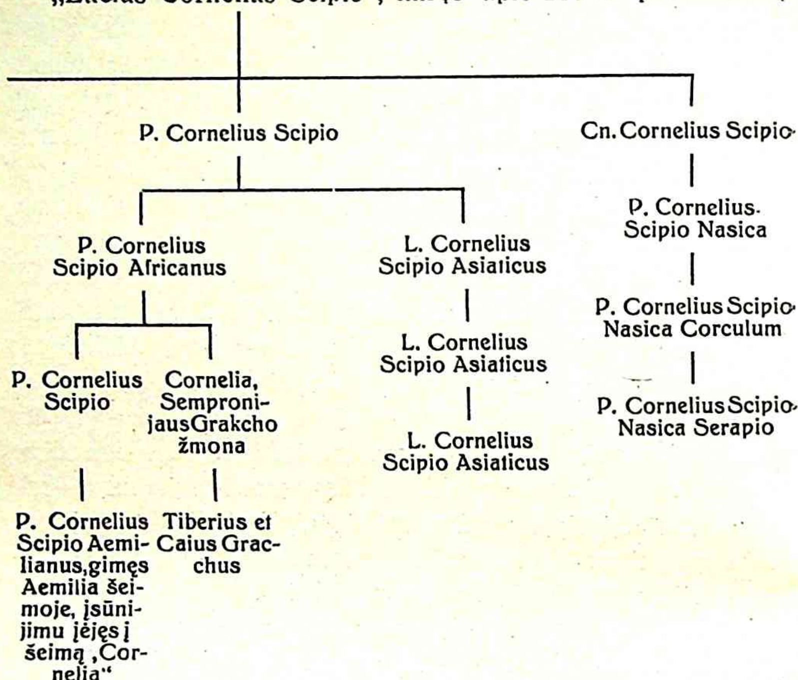
APIE GIMINĘ. APIE TAI, KĄ ROMĖNAI VADINO AGNATIO.

Platonas sako, kad būti giminėms — reiškia turėti tie patys naminiai dievai.[1] Du žmonės, sako dar Plutarchas, yra broliai, jei jie turi tuos pačius tėvų dievus, turi daryti tuos pačius aukojimus ir naudojasi tais pačiais kapais.[2] Demostenas, norėdamas įrodyti, kad tie du žmonės yra giminės, aiškina, kad jie turi bendrą kultą, aukoja gedulo valgius prie tų pačių kapų. Todėl, iš tikrųjų, išeina, kad giminės ryšio rodyklė buvo naminė tikyba. Du žmonės galėjo sakytis esą giminės tuomet, kai jie garbindavo tuos pačius dievus, tą patį židinį ir aukodavo tuos pačius gedulo valgius.

Bet aukščiau pažymėjome, kad teisė aukoti židiniui būdavo perkeliama tiktai iš vyriškio į vyriškį ir kad garbinant mirusiuosius būdavo minimi tiktai vyriškosios lyties pranokėjai. Iš šitos tikybos taisyklės išeina, kad būti gimine nebuvo galima per moteris. Senovės padermių protavimu moteriškė neperduodavo nei buities, nei kulto. Sūnus gaudavo viską iš tėvo. Negalima būdavo priklausyti dviem šeimom, šauktis į du židiniu; todėl sūnus neturėdavo kito tikėjimo ir kitos šeimos, kaip tik tą, kurią paveldėjo iš tėvo.[3] Ir kokiu pagrindu jis būtų galėjęs turėti motinos šeimą? Jo gi motina tą pačią dieną, kurią būdavo atliktos šventos sutuoktuvių apeigos, pati visiškai būdavo išsižadėjusi savosios šeimos; nuo to laiko ji teaukodavo gedulo valgius tiktai vyro pirmtakūnams, nes tapdavo jų dukterim, ir nebeaukodavo saviesiems pirmtakūnams, ne nebebuvo laikoma iš jų kilusia. Jai nepalikdavo nei tikybinio, nei teisinio ryšio su šeima, kurioje ji buvo gimusi. Tuo pačiu ir jos sūnus neturėjo nieko bendro su anąja šeima.

Giminumo pradas nebuvo laikomas materijaliniu gimimo veiksniu; tai kultas. Tai aiškiai matom induose. Ten šeimos galva du kartu per mėnesį aukoja gedulo valgius; jis aukoja vieną pyrago raguolį tikrojo savo tėvo manams, antrą savo senelio, trečią savo prosenelio, bet niekados neaukoja tųjų manams, kurie kilę iš moterų pusės. Toliau, eidamas tuo pačiu keliu, jis aukoja ketvirtajai, penktajai, šeštajai pirmtakūnų kartai. Tačiau, šiesiems auka daroma mažesnė; paprastai tai tiktai vandens laistymai ir keletas ryžiaus grūdelių. Tai toks yra gedulo valgis, tiekiamas manams, atliekant apeigas, kurių reikalauja gimininiškumas. Jei du asmenys, kurių kiekvienas atskirai aukoja gedulo valgius, minėdami kiekvienas sau paeiliui šešis savo pirmtakūnus, gali jų tarpe rasti vieną abiem bendrą pirmtakūną, tai juodu yra giminės. Jie save vadina *samanodacas,* jei bendrasis pirmtakūnas yra iš tųjų tarpo, kuriems aukojami tiktai vandens laistymai, *sapindas* — jei iš tų, kuriems teikiama pyrago.[4] Mūsų papročiais giminiškumas *sapindas* siektų septintąją kartą, ir giminiškumas *samanodacas* — keturioliktąją. Ir pirmuoju, ir antruoju atveju giminiškumas buvo negincytinas, kadangi aukodavo tam pačiam pirmtakūnui; suprantama, kad šioje giminiškumo eilėje moterų padermių nebūdavo páisoma.

Panašiai buvo ir vakaruose. Daug buvo ginčų apie tai, kokią sąvoką romėnų teisininkai dėdavo į žodį „agnatio". Ši problema darosi lengvai išsprendžiama, kai tik agnacija priartinama prie naminės tikybos. Kadangi tikybą perimdavo tiktai vyriškas iš vyriško, tai visų senovės teisininkų buvo pripažinta, kad du žmonės galėdavo būti agnatai tiktai tuo atveju, jei, minėdami pirmtakūnus nuo vyriško prie vyriško, rastų, kad turi bendrų.[5] Agnacijos taisyklės buvo tos pačios, kaip ir kulto. Tarp šių dviejų dalykų buvo aiškus santykis. Agnacija buvo tiktai toks giminiškumas, kurį pačioje pradžioje buvo nustačiusi tikyba. Kad ši tiesa taptų aiškesnė, duodame vienos romėnų šeimos lentelę:

Šioje lentelėje penktoji karta, gyvenusi apie 140 m. prieš Kristų, buvo atstovaujama 4 asmenų. Ar visi jie buvo tarpusavy giminės? Naujovišku mūsų supratimu, jie būtų buvę giminės. Romėnų nuomone, jie visiškai nebuvo giminės.. Iš tikrųjų, patikrinkime, ar jie turėjo tą patį namų kultą, kitaip tariant, ar jie aukojo tiems patiems pirmtakūnams. Vaizduokimės trečiąjį „Scipio Asiaticus", kurs liko vienui vienas iš savo šakos, paskirtąją dieną aukojantį gedulo valgius; primindamas vyriškus pirmtakūnus trečioje kartoje, jis mini Publijų Scipijoną. Aukodamas savo dovanas, „Scipio Aemilianus" savo pirmtakūnų eilėje susitiks su tuo pačiu Publijum Scipijonu. Todėl, Scipio Asiaticus ir Scipio Aemilianus yra giminės; indai tokią giminę būtų pavadinę *sapindas.*

Iš kitos pusės, „Scipio Serapio" ketvirtos kartos pirmtakūnu laiko Lucijų Kornelijų Scipijoną, kuris yra tos pačios kartos Scipijono Emilijono pirmtakūnas. Todėl jie yra gi-

minės. Indai jų giminystę būtų pavadinę *samanodacas*. Romos teisininkų kalba tariant ir Romos tikybos akimis žiūrint, tie trys Scipijonai yra agnatai; pirmieji du šeštosios kartos, o trečiasai tiemdviem — aštuntosios kartos.

Ne taip yra su Tiberijum Grakchu. Šis žmogus mūsų dabartiniais įpročiais būtų artimiausias Scipijono Emilijono giminaitis; anais laikais jis nebuvo laikomas ir tolimiausios kartos giminaičiu. Ir tikrai, Tiberijui nesvarbu, kad jis yra Kornelijos, Scipijono dukters, sūnus: nei jis pats, nei Kornelija, tikybos taisyklėmis, nepriklauso šiai šeimai. Jis neturi kitų pirmtakūnų, kaip vienus tiktai Sempronijonus; jiems jis aukoja gedulo valgius; tarp savo pranokėjų jis nesuras kitų, o tiktai Sempronijonus. Todėl Scipijonas Emilijonas ir Tiberijus Grakchas nėra *agnatai. Kraujo ryšio nepakanka šiam giminiškumui nustatyti;* reikia, kad *jungtų kultas.*

Iš čia suprantama, kodėl, romėnų įstatymo akimis žiūrint, vieno tėvo broliai buvo laikomi agnatais, o vienos motinos ne vieno tėvo broliai jais nebuvo laikomi. Bet netenka sakyti, kad įpėdinybė nuo vyriškio vyriškiui buvo tvirtas pradas, kuriuo buvo remiamas giminiškumas. Iš tiesų ne gimimas, bet kultas darydavo agnatais. Sūnus, kuris atsiskirdamas atsipalaiduodavo nuo kulto, nebebūdavo laikomas tikrojo savo tėvo agnatu. Įsūnytas arba, kitaip tariant, priimtas į kultą svetimasis tapdavo agnatu ir pačiam įsūnytojui, ir visai jo šeimai. Todėl tikra tiesa, kad *tiktai tikyba nustatydavo giminiškumą.*

Aišku, kad ir induose, ir graikuose, kaip lygiai ir Romoje turėjo ateiti laikas, kada giminiškumas per kultą nustojo buvęs vienatiniu giminiškumo pažymiu. Kai tiktai senovinė tikyba susilpnėjo, kraujo balsas garsiai prabilo, ir giminiškumas per gimimą buvo įvestas į teisę. Tokią giminiškumo rūšį, kuri nuo naminės tikybos taisyklių visai nepriderėjo, romėnai vadino *cognatio.*

Skaitydami teisininkų raštus, nuo Cicerono ligi Justinijono, pastebėsime dvi giminiškumo sistemi, kurios lenktyniuoja ir stengiasi nuneigti viena antrai teisės pagrindą. Bet Dvylikos lentelių įstatymų galiojimo laikais buvo pripažįstamas tiktai vienas giminiškumo pažymys „agnatio" ir tiktai jis duodavo paveldėjimo teisę. Toliau matysime, kad taip buvo ir graikuose.

Pastabos:

[1] Platonas, Įstat. V, p. 729: *ξυγγένεια, ὁμογνίων θεῶν κοινωνία.*

[2] Plutarchas, De frat. amore, 7.

[3] Patris, non matris familiam sequitur. Digesta, kn. 50, sk. 14, 196 §

[4] Manaus įstatymai, V, 60; Mitakchara, Orijan vert. p. 213.

[5] Gajus, I, 156: Sunt agnati per virilis sexus personas cognatione juncti, veluti frater ex eodem patre natus, fratris filius, neposve ex eo, item patruus et patrui filius et nepos ex eo. Ten pat. III, 10. Ulpijonas, XXVI. Justinijono įst., III, 2.

VI skyrius.

NUOSAVYBĖS TEISĖ.

Štai senovės institucija, kurios prasmės mums netenka aiškinti, ir pakanka tik apsidairyti aplinkui. Senoliai nuosavybės teisę buvo pagrindę ne tais pradais, kuriais tą teisę remia dabartinės kartos; aišku, kad įstatymai, kuriais tie pradai buvo laiduoti, žymiai skyrėsi nuo mūsiškių.

Žinome, kad yra rasių, kurios privačios nuosavybės niekados nebuvo pas save įsivedusios; yra taip pat tokių, kurios prie privatinės nuosavybės įvedimo reikalo priėjo tiktai per ilgą laiką ir po daugelio pavojų. Visuomenės gyvenimo pradžioje, tikrai, nelengvas buvo dalykas įsitikinti, kad asmuo gali tapti žemės savininku, ir nustatyti tokį glaudų ryšį tarp savęs ir žemės gabalo, kad drįstų sakyti: „Ši žemė mano, ši žemė yra kaip ir mano paties dalelė.". Tartariečiams nuosavybės teisė aiški, kai kalbama apie bandas; o jos jie nebesupranta, kai kalbama apie žemę. Žemė senovės germanuose, kaikurių autorių nurodymais, niekam nepriklausė; kas metai gentys nurodydavo kiekvienam savo nariui reikalingą išdirbti žemės plotą, o ateinančiais metais keisdavo jį kitu. Germanas buvo derliaus savininkas; žemės savininkas jis nebuvo. Panašiai tebedaro dalis semitų rasės ir kaikurios slavų tautos.

Priešingai, Graikijos ir Italijos gyventojai nuo seniausių laikų žinojo visados apie privatinę nuosavybę ir ją turėjo. Neliko jokio istorinio atsiminimo apie laikotarpį, kada žemė būtų buvusi bendra; nepastebima taip pat, kad būtų buvę kas nors panašaus į šį kasmetį žemės dalijimą, kuris buvo germanuose[1]. Vis dėlto vienas dalykas labai reikšmingas. Tuo tarpu, kai rasės, neduodančios asmeniui žemės nuosavybės, duoda jam darbo vaisių nuosavybę, kitaip sakant, duoda į nuosavybę žemės derlių, — graikai daro priešingai. Kaikuriuose miestuose piliečiai būdavo verčiami atiduoti bendruomenei visą arba nors žymią dalį savo pjūties ir turėdavo ja naudotis ben-

drai[2]: asmuo nebūdavo visas sudorotų javų šeimininkas; bet tuo pačiu metu, — tai labai prieštarauja aukščiau sakytam nusistatymui, — jis būdavo visiškas žemės savininkas. Žemę jis brangino labiau, kaip derlių. Išeina, kad nuosavybės teisės supratimas graikuose ėjo visai priešinga vaga, ne ta, kuri, rodytųs, yra įgimta. Jis nebuvo taikomas iš pradžių derliui, o paskui žemei. Laikydavosi priešingos tvarkos.

Pastebima, kad nuo seniausiųjų laikų graikų ir italų bendruomenėje buvo stipriai įsigalėję trys dalykai: naminė tikyba, šeima ir nuosavybės teisė; tie trys dalykai tolimais laikais turėjo aiškų tarp savęs santykį ir vienas nuo kito, rodos, turėjo būti neatskiriami.

Pati tikyba išpuoselėjo privatinės nuosavybės idėją. Kiekviena šeima turėjo savo židinį ir savo pirmtakūnus. Šituos dievus tiktai šeima tegalėjo garbinti; tiktai ją vieną jie ir teglobojo; jie buvo šeimos nuosavybė.

Senovės amžių žmonės tarp dievų ir žemės matė slėpiningą santykį. Imkime pirmiausia židinį: šis aukuras yra ženklas, kad apsigyvenimas yra pastovus; jau pats jo pavadinimas tai išreiškia.[3] Jis turi būti pastatytas ant žemės, o jei pastatytas, tai neturi būti kilnojamas iš vietos į vietą. Šeimos dievas nori turėti nuolatinį pastovų būstą; fiziškų atžvilgiu — sunku bekilnoti akmuo, nuo kurio jis žibsi; tikybos atžvilgiu — dar sunkiau; ir žmogui tai buvo leidžiama tik didžiai svarbiam reikalui ištikus, būtent: kai priešas jį gena arba kai žemė nebeišgali jo išmaitinti. Statydamas židinį, žmogus mano ir vilias visados pasilikti toje pat vietoje. Apsigyvena tenai dievas ne vienai tik dienai ir ne vieno tiktai žmogaus gyvenimo laikui, bet visam tam laikui, kol bus šeima ir kol liks iš jos kas nors, kas palaikys jo liepsną savo aukojimais. Tuo būdu židinys ima valdyti žemę; šį žemės gabalą jis daro nuosavų; jis tampa jo nuosavybe.

Ir šeima, pareigų ir tikybos verčiama spiestis visados apie savo židinį, darosi, kaip ir pats židinys, pastovus tos žemės šeimininkas. Buto reikalas iškyla savaime.

Šeima tampa neatskiriama nuo židinio, židinys nuo žemės; susidaro tokiu būdu glaudus santykis tarp žemės ir šeimos. Ten turi būti jo nuolatinė gyvenamoji vieta, kurios jis nesvajos pamesti, jeigu tik aukštesnė jėga jo prie to nevers. Kartu su židiniu ji visados tos vietos laikysis. Ta vieta jai priklauso; ji

jos nuosavybė, tačiau ne vieno asmens, bet visos vienos šeimos, kurios nariai turės vienas paskui kitą ten gimti ir mirti.

Eikim senolių galvojimo pėdais. Du židiniai — tai dvi atskiros dievybės, kurios nesusijungia ir nesutampa niekados; juk ir pats santuokos ryšys tarp asmenų iš dviejų šeimų nesudaro bendros jungės tarp tų šeimų dievų. Židinys turi likti atskirtas, kitaip sakant, turi būti atidalytas visiškai nuo to, kas jam nepriklauso; nedera, kad svetimas artintųsi prie jo tuo laiku, kai atliekamos kulto apeigos, ar kad mestų akį į jį; todėl šie dievai buvo vadinami slaptaisiais dievais, μύχιοι, vidaus dievais, penatais. Kad šiai taisyklei niekas nenusikalstų, reikėjo, kad aplink židinį būtų (tam tikru atstumu) aptvara. Nesvarbu, ar tai bus tvora, ar sklandi medinė siena, ar akmens mūras. Šiokia ar tokia ji būtų ,vis dėlto ji reiškia sieną, kuri skiria vieno židinio valdymo sritį nuo kito židinio valdymo srities. Ši aptvara buvo įgijusi šventosios vardą.[4] Ją peržengiąs padaro nedorybę. Dievas rūpinasi jąja ir globoja ją: šiam dievui duotas vardas ἑρκεῖος. [5] Ši aptvara, tikybos pažymėta ir jos globojama, yra ryškiausias nuosavybės teisės pažymys ir neginčijamas ženklas.

Persikelkim į arijų rasės kūdikystės laikus. Sventoji aptvara, kurią graikai vadino ἕρκος ir lotynai herctum, reiškia aptvėrimą gana erdvaus žemės ploto, kuriame buvo šeimos gyvenamieji namai, kuriame buvo laikoma šeimos banda ir kuriame dar buvo nedidelis dirbamojo lauko plotas. To žemės gabalo viduryje stovėjo iškilus židinys — globotojas. Sekime paskui į artimesnius laikotarpius: žmonių giminė pasiekė Graikiją ir Italiją ir pasistatė čia miestus. Gyvenamieji namai paartėjo viens prie kito, tačiau jie dar nesusisiekė. Šventoji aptvara dar buvo, bet jos dydis mažėjo; dažniausiai ji tesudarė žemą sieną, griovį, vagą arba paprastą keleto pėdų platumo žemės rėžį. Tačiau jokiu atveju dviejų namų sienos ir stogai neturėjo susciti; bendro valdymo nebuvo galima įsivaizduoti. Bendras dviejų namų aptvėrimas buvo negalimas, nes tada būtų išnykusi namų dievų globojama šventoji aptvara. Romos įstatymai nustatė, kad pustrečio pėdo platumo tarpas turi skirti du namu; tas tarpas pavestas „aptvaros dievo“ globai.[6]

Iš šių senovės tikybos taisyklių tenka padaryti išvados, kad bendras gyvenimas negalėjo būti įmanomas. Bendro nau-

dojimosi butu niekur nebuvo randama. Pitagoras pats neįstengė įkurti institucijų, kurių įsikūrimui buvo priešinga naminė žmonių tikyba. Jokioje senovės žmonių gyvenimo epochoje nerandame ničnieko, kas turėtų šiokio ar tokio panašumo į bendrą apsigyvenimą kaimais, kas taip buvo įprasta Prancūzijoje dvyliktajame amžiuje. Kiekviena šeima, turinti savo dievus ir savo kultą, turėjo turėti taip pat ir tam tikrą vietą ant žemės, savo atskirą butą, savo nuosavybę.

Graikai sakydavo, kad židinys išmokinęs žmogų statytis namus.[6] Ir tikrai, žmogus savo tikybos buvo sulaikomas vienoje vietoje; kad galės būti kuomet nors priverstas iš jos pasitraukti, jam ir mintis į galvą neateidavo; todėl greitu laiku turėjo pradėti galvoti apie pasistatymą sau toje vietoje tvirtos trobos. Molinę ar medinę pirkią greitai pakeitė namai iš akmens. Nestatydavo jokių namų, kad išlaikytų tiktai vieno žmogaus amžių, bet tokius, kurių pakaktų ištisoms šeimos kartoms, kurios turės gimti ir mirti tame pačiame būste.

Namai visados būdavo statomi viduryje. Graikuose aptvertas keturkampis plotas būdavo dalinamas į dvi dali: pirmoji dalis — tai kiemas, antrojoje dalyje būdavo statomi namai. Židinys būdavo statomas apie aptvertojo ploto vidurį ir, tokiu būdu, stovėdavo kiemo gale ir netoliese įėjimo į namus. Romoje išdėstymas būdavo kitokis, bet pradas — tas pats. Židinys būdavo taisomas aptvertojo ploto viduryje, bet iš visų keturių pusių būdavo apstatomas trobesiais ir, tokiu būdu, atsidurdavo mažame kiemelyje tarp trobesių. Čia aiškiai pasireiškia mintis, kuria vaduodavosi statydami trobesius: išvestos aplink židinį sienos atidalindavo jį ir apsaugodavo nuo išorės, ir todėl galima sakyti, kaip sakydavo graikai, kad tikyba nurodydavo, kaip statytis namai. Šiuose namuose šeima yra šeimininkas ir savininkas, jos teises jai patikrina naminė dievybė. Namai pašvęsti, nes dievai visą laiką juose gyvena; namai yra bažnyčia, kuri jiems duoda prieglaudą. „Ar yra kas šventesnio, kaip kiekvieno žmogaus butas?“, sako Ciceronas. „Ten yra aukuras, ten žibsi šventoji ugnis, ten pašvęsti daiktai, ten tikyba“.[7] Įžengti į šiuos namus su nedorais sumanymais — šventvagystė. Būstas yra neliečiamas. Kaip sako vienas romėnų padavimas, namų dievas pašalindavo vagį ir nukreipdavo nuo jų priešą.[8]

Kreipkime dėmesį į kitą kulto objektą — į kapus, ir mums kils tos pačios mintys. Kapai senovės žmonių tikėjime turėjo daug svarbos, nes iš vienos pusės buvo privalomas pirmtakūnų garbinimas, o iš kitos — pirmaeilė kulto apeiga — gedulo valgiai būdavo aukojami toje pačioje vietoje, kurioje ilsėjosi pirmtakūnai.[9] Šeima turėjo vienus bendrus kapus, kur jos nariai turėjo ilsėtis vienas šalia kito. Kapai buvo tvarkomi tąja pat taisykle, kaip ir židinys: neleidžiama būdavo laidoti kartu į vienus kapus mirusių iš dviejų šeimų asmenų lygiai taip, kaip neleidžiama būdavo steigti dviejų židinių vienuose namuose. Vienokia nedorybė būdavo ir palaidoti mirusysis ne šeimos kapuose, ir duoti kapuose vietos svetimojo kūnui.[10]

Naminė tikyba skyrė kiekvieną šeimą nuo kitų, ar tai buvo reikalas dėl gyvųjų, ar dėl mirusiųjų, ir uoliausiai vengė betkurio bendrumo. Kaip namai neturėjo susisiekti, taip ir kapai turėjo būti ne prie ežios; kaip namai, taip ir kapai turėjo savąją skiriamąją aptvarą. Kaip ryškiai visame šiame yra pasireiškęs privatinės nuosavybės pobūdis! Velionys — tai dievai, priklausą, kaip nuosavybė, tiktai vienai šeimai, ir todėl tiktai ji viena turi teisę jų šauktis. Jie paėmė valdyti žemę; jie gyvena, šitos mažos sankasos pridengti, ir niekas, jei jis ne iš tos šeimos, negali turėti vilties įsimaišyti į jų tarpą. Pagaliau, niekas neturi teisės pašalinti jų iš užimamojo ploto; kapai negali būti nei sunaikinti, nei perkelti[11]; smarkiausieji įstatymai juos saugojo. Štai kokiu keliu žemės sklypas tikybos vardu tampa neliečiamąja kiekvienos šeimos nuosavybe. Šeima pasisavina šią žemę, laidodama joje savo numirėlius; ji įsistiprina joje visiems laikams. Gyvoji šios šeimos atžala gali téisėtai pasakyti: ši žemė yra mano. Šeima taip glaudžiai su žeme susijusi, kad nei žemė nuo šeimos negali būti atskirta, nei šeima nuo žemės neturi teisės atsiskirti. Žemė, kurioje ilsisi mirusieji, nenusavintina ir negali būti pavedama kitiems. Romos įstatymai reikalauja, kad ir pardavusi lauką, kuriame yra kapai, šeima mažų mažiausia liktų tų kapų savininkė ir visados turėtų teisę eiti per tą lauką atlikti savo kulto apeigų.[12]

Senovės papročiu numirėliai buvo laidojami ne kapinėse ir ne pakelėse, bet kiekviena šeima juos laidojo savo lauke. Šį seniausiųjų laikų paprotį yra paminėję Solono įstatymai ir daugelį kartų Plutarchas.[13] Vienoje Demosteno ginamojoje kalboje matome, kad dar anais laikais kiekviena šeima laidojo

savo numirėlius savo lauke ir kad pirkdami žemes Atikoje, rasdavo tenai senųjų savininkų laidojamuosius kapus.[14] Kad toks pat paprotys buvo ir Italijoje, mums rodo vienas Dvylikos lentelių įstatymas, dviejų teisininkų bylos ir šitoksai Sikulo Flako pasakymas: „Senovėje buvo du būdai kapinių vietai pasirinkti; vienas — paskiriant kapinėms lauko pakraštį; kitas — pavedant kapinėms žemės gabalą apie lauko vidurį".[15]

Suprantama, kad šitokiam papročiui esant, nuosavybės idėja lengvai buvo išplėsta nuo mažo sklypelio, kuriame ilsėjosi velionys, į laukus apie tą sklypelį. Senojo Katono knygose galime rasti, kaip Italijos žemdirbys prašydavo manų prižiūrėti jo laukus, gerai juos sergėti nuo vagių ir suteikti gausų derlių. Tokiu būdu mirusiųjų vėlės išplėtė savo globojamąjį veiksmą ir kartu nuosavybės teisę ligi valdomųjų žemės ploto pakraščių. Jų įtaka šeima tapo vieninteliu savo lauko šeimininku. Laidojimas sudarė nenutraukiamą ryšį tarp šeimos ir žemės, kitaip tariant — nuosavybę.

Daugelyje pirmapradžių bendruomenių nuosavybės teisė įsitvirtino per tikybą. Senajame įstatyme Viešpats sako Abraomui: „Aš esmi Praamžis, kurs išvedžiau tave iš Chaldėjos Uro, norėdamas duoti tau šią šalį", ir Moizei: „Aš jus įvesiu į šalį, kurią pažadėjęs buvau duoti Abraomui, ir ją duosiu, kaipo tėvynainę." Kaip matome, Dievas, pirmutinis žemės savininkas, kaip jos įkūrėjas, paveda žmogui nuosavybės teises į tam tikrą žemės dalį.[16] Šis tas panašaus buvo ir senovinėse Graikijos-Italijos padermėse. Tiesa, kad ne Jupiterio tikyba padėjo šiai teisei pagrindą, gal, būtent, todėl, kad jos pačios dar ir būti nebuvo. Dievai, kurie suteikė šeimai teises į žemę, buvo tas pat, kas naminiai dievai, židinys ir manai. Tikyba, pirmoji pavergusi žmonių sielas, davė jiems ir nuosavybę.

Pakankamai aišku, kad privatinės nuosavybės institucijos negalėjo nepažymėti naminė tikyba. Ši tikyba įsakydavo kiekvienai šeimai turėti atskirą būstą ir atskirai taisytis kapus: todėl gyventi kartu nebuvo įmanoma. Tikyba taip pat reikalavo, kad židinys būtų įtvirtintas į žemes ir kad kapai būtų ir neardomi, ir nekilnojami. Panaikinkite nuosavybę, židinys taps klajūnu, šeimos susimaišys, velionys bus apleisti ir neteks kulto. Per nekilnojamą židinį ir pastovią laidojimo vietą šeima paėmė valdyti žemę, žemė lyg ir prisisiurbė bei primirko židinio ir pirmtakūnų kulto tikybos. Tokiu būdu, senųjų amžių

žmogui neteko spręsti itin sunkių problemų. Be ginčų, be triūso, be reikalo dvejoti, jam vienu ypu, tuo savo vienu tikybiniu įsitikinimu pasisekė pažinti nuosavybės teisės pradas, tos teisės, kuri yra visokios civilizacijos šaltinis, nes ją naudodamasis žmogus pagerina žemę ir pats tampa geresnis.

Ne įstatymai pirmieji laidavo nuosavybės teises, bet tikyba. Kiekvieną ūkį saugojo budrios naminių dievybių akys.[17] Kiekvienas sklypas turėjo būti atskirtas nuo kaimyninių šeimų ūkių taip, kaip (tai mes jau matėmė) vieni namai nuo kitų buvo atskiriami tvora. Tačiau, tai buvo ne kokia akmens siena: tai keletos pėdų platumo žemės ruožas, kuris turėjo likti nedirbtas ir kurio arklas niekados neturėjo nuarti ar paliesti. Šį ruožą laikydavo pašvęstu; romėnų įstatymai skelbė, kad jie neprivalą jo tvarkyti savo taisyklėmis,[18] nes jis priklausąs tikybai. Tam tikrai nustatytomis mėnesio ir metų dienomis šeimos tėvas apeidavo savo laukus minėtuoju ruožu; varydavo priešais savo aukas, giedodavo giesmes ir aukodavo.[19] Tikėta, kad ši apeiga pakreipdavo dievų palankumą laukams ir namams; tuo pačiu kartu jis, apvesdamas apie laukus naminį savo kultą, dar kartą pažymėdavo savo nuosavybės teises.

Aukoti varomų gyvulių riksmu ir giesmėmis pažymimas kelias būdavo laikomas neginčijama valdomojo žemės ploto ežia.

Šiuo ruožu, protarpiais, šeimininkas dėdavo keletą didelių akmenų arba įkasdavo medinius stulpus, vadindamas juos „terminus". Kokiomis svarbiomis laikė ežias ir kokias mintis jos sukeldavo, galima spręsti iš apeigų, kurias žmonių dievotumas buvo išgalvojęs toms ežioms sudaryti. „Štai", sako Sikulas Flakas, „ką darė mūsų pirmtakūnai: jie iškasdavo duobę ir, pastatę prie jos krašto „terminus", apkaišiodavo jį gėlėmis ir uždėdavo vainikus. Paskui vykdė aukojimus; varvindavo skerdžiamojo gyvulio kraują į duobę, dėdavo į ją žarijų (tur būt, paimtų iš pašvęstos židinio ugnies), berdavo grūdų, mesdavo pyrago, vaisių ir liedavo vyno ir medaus. Visiems šiems daiktams duobėje sudegus, dar į karštus pelenus įritindavo akmenį arba įbesdavo medinį kuolą ar įkasdavo stulpą".[20] Aišku, kad ši apeiga turėjo tikslą padaryti ežios ženklą neatskiriamą nuo naminio kulto ir pastatyti jį kaip ir to kulto pašvęstu ežios saugotoju. Šitam ežios paskyrimui sutvirtinti, kas metai pakartodavo šventus veiksmus, darydami prie tų ežios ženklų laistymus ir kalbėdami tam tikras formules. Pastatytas že-

mėje ežios ženklas kaip ir atstovavo tarsi įdiegtai į žemę naminei tikybai, kad ji rodytų šią žemę esant šeimos nuosavybę visiems laikams. Paskiau, poezijai padedant, ežios ženklas tapo atskiru ir suasmenintu dievu.

Paprotys ežių ženklus statyti arba šventąsias ežias laukų pasieniuose vesti, rodosi, bus buvęs visuotinas indų-europiečių rasėje. Indai jį turėjo labai tolimoje praeityje, ir ežių vedimo apeigos buvo labai panašios į apeigas, Sikulo Flako aprašytąsias, kuriose kalbama apie Italiją.[21] Romos dar nebuvo, o „terminus" jau buvo sabiniečiuose[22]; randame ežias taip pat ir Etruskuose. Graikai irgi turėjo šventas ežias, vadinamas ὅροι, θεοὶ ὅριοι.[23]

Nebuvo pasaulyje tokios galybės, kuri būtų turėjusi galią jau pastatytą, su nustatytomis apeigomis, ežios ženklą nukelti. Jam skirta buvo likti toje pat vietoje ištisi amžiai. Šį tikybos pradą apibūdina legenda, kurią kartodavo dažnai Romoje: Jupiteris norėjęs įsteigti savo buveinę Kapitolino kalne, bet negalėjęs nusavinti iš ežių dievo reikalingo jo dievnamiui žemės sklypo. Šis senovės padavimas rodo, kaip šventai buvo saugoma nuosavybės teisė, nes ežios pastovumas reiškė nuosavybės nesulaužomumą.

Ežia, iš tikrųjų, sergėdavusi lauko pakraščius ir globodavusi juos. Kaimynas nedrįsdavęs prisiartinti labai arti prie ežios, nes prisiartinus, dievas, pasak Ovidijų, gavęs žinoti, kad žagrė ar kaponė ežią yra palietus, piktai surikdavęs: „Sustok, ne tavo čia laukas, saugok savąjį".[24] Norint paveržti iš šeimos lauką, reikėdavo išnaikinti ežia arba ežios ženklal; bet ši ežia tai pats dievas. Kokia baisia tai buvo laikoma šventvagystė, tokia žiauri būdavo taikoma už jos naikinimą bausmė; senovės romėnų karalius sakydavo: „arklo žagrei palietus ežią, tebūnie aukojami požemio dievams ir pats žmogus, ir jo jaučiai";[25] tai reiškė, kad dievui permaldauti turi būti sudeginti ir žmogus, ir jaučiai. Etruskų įstatymai, kalbėdami tikybos vardu, išsitardavo taip: „kas įžeis arba išnaikins ežią, bus dievų nubaustas; jo namai pražus, jo padermė išnyks, jo laukai nebederės; ledai, rūdys, karščiai sunaikins jo pasėlius; nusikaltėlio kūne atsivers žaizdos ir sugedę nariai atkris".[26]

Atėniečių įstatymo teksto šiuo dalyku neturime; išliko mums tiktai du žodžiai, reiškią: „neperženk ežios". Platonas papildė įstatymininko mintį, sakydamas: pirmykštis mūsų įstatymas

štai koks turėjo būti: tenepaliečia niekas ežios, kuri skiria jo lauką nuo kaimyno lauko, nes ji turi likti sveika. Tenedrįsta niekas išjudinti to mažo akmens, kuris skiria draugiškumą nuo priešingumo, akmens, kurio neliesti buvo prisiekta".[27]

Iš visų šių tikybinių nusistatymų, iš visų papročių ir visų anų įstatymų aišku, kad tiktai naminė tikyba išmokė žmogų savintis žemę ir kad toji pati tikyba laidavo jam teisę į tą žemę.

Lengva manyti, kad šitaip suprasta ir šitaip įvykdyta nuosavybės teisė buvo kur kas pilnesnė ir savo išdavomis daug labiau vispusiška, kurios nebegali būti dabartinėje mūsų visuomenėje, nes dabar ši teisė paremta kitais pradais. Nuosavybė taip tvirtai buvo susijusi su namine tikyba, kad šeima negalėjo atsisakyti nei nuo vienos, nei nuo antros. Namai ir laukai buvo tarsi įsikūniję nuosavybėje, ir ji negalėjo jų nei pamesti nei nuo jų atsimesti. Platonas, nurodydamas savo raštuose, kad įstatymai draudžia savininkui parduoti savo lauką, nepažymėjo įvedąs naujovę: tepriminė tiktai senąjį įstatymą. Viskas veda prie įsitikinimo, kad senaisiais laikais nuosavybė buvo *nenusavinama.* Gana žinoma, kad Spartoje įsakmiai buvo draudžiama žemė parduoti.[28] Toks pat draudimas buvo įrašytas Lokrų ir Leukadų įstatymuose.[29] Devintojo šimtmečio įstatymininkas Phidonas iš Korinto buvo įsakęs, kad šeimų ir nuosavybių skaičius nebūtų keičiamas.[30] Bet šitoks įsakymas galėjo būti vykdomas, tiktai draudžiant parduoti ir dalyti žemę. Solono įstatymas, išleistas septyniomis ar aštuoniomis kartomis vėliau kaip Phidono Korintiečio įstatymas, nebedraudė žmogui parduoti savo nuosavybės, tačiau baudė pardavėją sunkia bausme — atimdamas piliečio teises.[31] Galiausiai, Aristotelis bendrais bruožais mums sako, kad senovės įstatymai daugelyje miestų draudę žemę parduoti.[32]

Tokiais įstatymais netenka stebėtis. Padėkit į nuosavybės pagrindą darbo teisę, ir žmogus sugebės ją atsikratyti. Į jos pamatą padėkite *tikybą,* ir jis to nebegalės padaryti: daug *tvirtesnis už žmogaus valią raištis pririša žemę prie jo.* Galiausiai, tas laukas, kuriame yra kapai, kur gyvena dieviškieji pirmtakūnai, kur šeima privalo visais laikais atlikti kulto pareigas, yra ne tiktai vieno asmens, bet visos šeimos nuosavybė. Savo teisę į šią žemę nustatė ne dabar gyvenąs asmuo; tai padarė naminis dievas. Gyvasai asmuo yra tiktai žemės valdytojas;

ji priklauso ir tiems, kurie jau yra mirę, ir tiems, kurie dar gims. Jie sudaro vienumą su šia šeima ir negali būti nuo jos atskirti. Atskirti vieni nuo antrų reiškia tą pat, ką pakeisti kultas ir įžeisti tikyba. *Nuosavybė induose, būdama paremta taip pat kultu, buvo irgi nenusavinama.*[33]

Romėnų teisę mes pažįstame tiktai nuo Dvylikos lentelių įstatymų laiko pradedant; aišku, kad tuo laiku nuosavybę parduoti buvo leidžiama. Tačiau yra pamato manyti, kad pirmaisiais Romos gyvenimo laikais ir aplamai Italijoje dar prieš Romos įsikūrimą žemė buvo *nenusavinama* taip pat, kaip ir graikuose. Jei ir neturime ano senojo įstatymo pėdsakų, tai, vis dėlto, nesunku pastebėti lengvatos, kurios į jį buvo palengvėl įvedamos. Dvylikos lentelių įstatymai, palikdami kapams nenusavinamumo pobūdį, *paleido iš tokio suvaržymo lauką.* Paskui buvo leista, esant keliems broliams, pasidalyti žemę, bet tuo dalyku buvo reikalas atlikti nauji tikybinio pobūdžio formalumai: tiktai tikyba tegalėjo dalyti tai, ką ji pati kitados buvo paskelbusi nedalijama. Galiausiai, buvo leista parduoti ūkis; bet vis dėlto dar reikėjo atlikti tam reikalui tikybinio pobūdžio formalumai. Pardavimas galėdavo įvykti tiktai „libripens" dalyvaujant ir su visomis slėpiningomis „mancipatio" apeigomis. Šis tas panašaus buvo ir graikuose; parduodant namus ar žemę, buvo neišvengiamas aukojimas dievams.[34] Rodosi, kad bet kuris nuosavybės pakitėjimas buvo reikalingas tikybos pripažinimo.

Jei žmogus negalėjo arba jam sunku buvo atsipalaiduoti nuo žemės, vis dėlto, ta pačia mintimi einant, jis negalėjo jos netekti prieš savo valią. Nusavinimas viešajam reikalui senovėje buvo nežinomas. Konfiskavimas buvo taikomas tiktai kaipo ištrėmimo sprendimo pasėka,[35] tariant, kada netekęs piliečio vardo žmogus nebegalėdavo daugiau naudotis betkuria teise į valstybės žemę. *Nusavinimo už skolas* senojoj valstybių teisėj taip pat niekur nerandame.[36] Dvylikos lentelių įstatymas stačiai nesirūpina skolininku; tačiau jis neleidžia, kad jo nuosavybė būtų atimta skolintojo naudai. Žmogaus kūnas atsako už skolą, bet ne jo žemė, nes *žemė neatskiriama nuo šeimos.* Lengviau atiduoti žmogus į verguvę, kaip atimti iš jo nuosavybės *teisė,* kuri *daugiau priklauso jo šeimai, kaip jam pačiam; skolininkas patenka į skolytojo rankas;* jo žemė tam tikra da-

limi eina su juo į verguvę. Šeimininkas, kurs savo naudai vartoja fizines žmogaus jėgas, naudojasi taip pat ir žemės vaisiais, bet žemė netampa jojo nuosavybe. Nuosavybės teisė yra viršiausia ir nesulaužoma.[37]

Pastabos:

[1] Kaikurie istorikai buvo paleidę minti, kad Romoje nuosavybė iš pradžių buvo tiktai bendra ir tapo privati tiktai Numos laikais. Ši klaida pareina iš klaidingo aiškinimo trijų tekstų šių rašytojų: Plutarcho (Numa, 16), Cicerono (Res publica, II, 14) ir Dijonizo (II, 74). Šie trys rašytojai tikrai sako, kad Numa išdalijęs kaikurias žemes piliečiams, bet jie aiškiausiai pažymi, kad jis išdalijęs tiktai tas žemes, kurias jo pirmtakūno pergalės buvo prijungę prie pirmykštės romėnų teritorijos, agri quos bello Romulus ceperat. Kai dėl ager Romanus, t. y. teritorijos penkių mylių tolumo aplink Romą (Strabonas, V, 3, 2), tai ji buvo privatinė nuosavybė nuo pat miesto įsikūrimo. Žiūrėk Dijonizas, II, 7; Varonas, De re rustica-I, 10; Nonijus Marcelas, Quicherat leid. p. 61.

[2] Pav., Krėte kiekvienas viešosioms puotoms duodavo dešimtąją dalį savo žemės derliaus. (Atėna, IV, 22). Spartoje taip pat kiekvienas turėjo teikti savo lėšomis nustatytą miltų, vyno, vaisių kiekį bendrojo stalo reikalams (Aristotelis. Polit., II, 7. Didot. leid. p, 515; Plutarchas, Likurgas, 12; Dikarkas, Atėna, IV, 10).

[3] ἑστία ἵστημι, stare. Žiūr. Plutarchą. De primo frigido, 21; Makrobijus I, 23; Ovidijus, Fast., II, 299.

[4] ἕρκος ἱερόν. Sofoklas, Trachin., 606.[5]

[5] Tuo laiku, kada šis senovinis kultas buvo beveik pamirštas, įsigyvenus prašmatnesnei Zeuso tikybai, ir kada Zeusas buvo įjungtas į židinio dievybę, tada naujasis dievas pasisavino ir pavadinimą ἑρκεῖος. Ne mažiau, tačiau teisinga, kad iš pradžių tikruoju aptvaros globėju buvo naminis dievas. Dijonizas Halikarnasietis tai liudija (I, 67), sakydamas, kad θεοὶ ἑρκεῖοι buvo tas pat, ką penates. Tai patiriama taip pat, sulyginant Pauzanijaus pasakymus (IV, 17) su Euripido (Troja, 17) ir Vergilijaus (Enėjida, II, 514); visi šių trijų rašytojų pasakymai liečia tą patį dalyką ir rodo, kad Ζεὺς ἑρκεῖος yra tiktai naminis dievas.

Festas, Ambitus. Varonas L. L. V. 22; Servijus, Ad. Aeneid., II, 469.

[6] Dijodoras, V. 68. Toks pat tikybinis nusistatymas paduodamas Eustato, kurs sako, kad namai kilę iš židinio (Eust. ad Odyss. XIV, 158; XVII, 156).

[7] Ciceronas, Pro domo, 41.

[8] Ovidijus, Fasti, V, 141.

[9] Bent tokia buvo senovėje taisyklė, nes tikėjo, kad gedulo valgiais sotindavosi numirėliai (Euripidas, Trojietės, 381, 389).

[10] Ciceronas, De legibus, II, 22; II, 26. Gajus, Instit, II, 6. Digest. kn. XLVII, 12. Reikia pažymėti, kad vergas ir klijentas, kaip toliau patirsime, dalyvaudavo šeimoje ir būdavo laidojami bendruose kapuose.

Taisyklė, įsakanti kiekvienam žmogui būti palaidotam šeimos kapuose, leido išimti tuo atveju, kada pati valstybė ruošdavo viešąsias laidotuves.

[11] Likurgas, prieš Leokratą, 25. Kapams perkelti Romoje būdavo reikalaujama vyriausiojo kunigo leidimo. Plinijus, Laiškai, X, 73.

[12] Ciceronas, De legibus, II, 24. Digest. XVIII kn., 1, 6.

[13] Solono įstatymas, Gajaus paminėtas, Digesta, X, 1, 13. Plutarchas, Aristidas, 1, Kimonas, 19, Marcellinus, Tukidido gyvenimas 17 §.

[14] Demostenas, in Calliclem, 13, 14. Jis, tarp kitko, aprašo Buzelidų kapą: „gana didelė, senovės papročiu, aptverta *sankasa*, kurioje ilsisi bendrai visi iš Buzeloso kilę“ (Dem., in Macart, 79).

[15] Siculus Flaccus, Goez'o leid. p. 4, 5. Žiūrėk, Fragm. terminalia, Goez'o leid. p. 147. Pomponius, veikale Digesta, XLVII km., 12, 5., Povilas, Digest. VIII, 1, 14. Digesta, XIX, 1, 53: Si vendidisti fundum in quo sepulcrum habuisti; XI, 7, 2, § 9; XI, 7, 43 ir 46.

[16] Toks pat padavimas buvo Etruskuose: „Cum Jupiter terram Etruriae sibi vindicavit., constituit jussitque metiri campos signarique agros“. „Auctores rei agrariae“, turėjusiam tokią antraštę fragmente: Idem Vegoiae Arrunti, Lachmann'o leid., p. 350.

[17] Lares agri custodes. Tibullus, I, 1, 23. Religio larum posita in fundi villaeque conspectu. Ciceronas, De legibus, II, 11.

[18] Ciceronas, De legib., I, 21.

[19] Katonas. De re rust., 141. Script. rei agrar. Goez'o leid., p, 308, Dijonizas Halikarnasietis, II, 74. Ovidijus, Fast. II, 639. Strabonas, V. 3.

[20] Siculus Flaccus. De conditione agrorum, Lachmano leid., p. 141; Goez'o leid. p. 5.

[21] Manaus įstatymai, VIII, 245.

[22] Varonas, L. L., V, 74.

[23] Poluksas, IX, 9. Platonas, įstatymai, VIII, p. 842. Plutarchas ir Dijonizas žodį *terminus* verčia žodžiu ὅρος. Beje, žodis τέρμων randamas ir pačioje graikų kalboje. (Euripidas, Elektra, 96).

[24] Ovidijus, Fast. II, 677.

[25] Festus, Terminus, Müllerio leid. p. 558; Qui terminum exarasset, et ipsum et boves sacros esse.

[26] Scrip. rei agrar., Goez'o leid. p. 258; Lachmann'o leid p. 351.

[27] Platonas, Įstatymai, VIII, p. 842.

[28] Aristotelis, Politika, II, 6 10 (Didot. leid. p. 512). Heraklidas iš Ponto, Fragm. hist. graec., Didot leid. t. II, p. 211. Plutarchas, Instituta laconica, 22.

[29] Aristotelis, Politika, II, 4, 4.

[30] Aristotelis, Politika, II, 3, 7. Šis senojo įstatymų leidėjo įstatymas neturėjo tikslo siekti turtų lygybės, nes Aristotelis priduria: „nors nuosavybės būdavo nelygios“. Jisai siekė tiktai nuosavybės palaikymo šeimoje. Tėbuose nuosavybių skaičius taipgi buvo nekeičiamas. Aristotelis, Politika, II, 9, 7.

[31] Žmogus, nusavinęs savo tėvynainę, ὁ τὰ πατρῷα κατεδηδοκώς, buvo baudžiamas ἀτιμία. Eschinas, in Timarchum, 30; Dijogenas Laertijas, Solonas, I, 55. Šis įstatymas, be abejo, jau nebebuvo saugomas Echino laikais,

bet savo pavidalu stojo į senojo įstatymo vietą; visados buvo *δίκη κατεδη-δοκέναι τά πατρῷα* Bekker'is, Anecdota, p. 199 ir 310.

[32] Aristotelis, Polit. VI, 2, 5: *ἦν τὸ γ' ἀρχαῖον ἐν πολλαῖς πόλεσι νενομοθε-τημένον μὴ πωλεῖν ἐξεῖναι τους πατρῴους* (kitaip *πρώτους*) *κλήρους*.

[33] Mitachara, Orijano vert., p. 50. Ši taisyklė pamažu išnyko, ypač, kai braminizmas tapo viešpataujančia tikyba.

[34] Nuotrupa iš Teofrasto, Stobėjo paduota. Serm. 42.

[35] Ši taisyklė išnyko demokratiškojo valstybių valdymo laiku.

[36] Helėnų įstatymas draudė užtraukti žemės skolas; Aristotelis, Polit., VII, 2. Senovės Romos teisėje ipoteka nebuvo žinoma. Tai, kas apie ipoteką sakoma, nesiremiant Atėniečių teise prieš Soloną, remiasi blogai suprastu Plutarcho žodžiu. Žodis *ὅρος*, kuris paskui reiškė ipotekuotos nuosavybės teisę, Solono laikais reiškė „šventąją ribą", žyminčią savininko teisę. Žiūr. toliau, kn. IV e. 6. Ipoteka Atikos teisėje pasireiškia tiktai paskiau ir tiktai žemės perdavimo pavidalu su teise ją atpirkti.

[37] Dvylikos lentelių įstatymo straipsnyje, kurs kalba apie skolininkąbeturtį, skaitome: Si volet suo vivito; skolininkui, tapusiam beveik vergu, lieka dar šis tas: jo nuosavybė, jei jis ją turi, iš jo neatimama. Žinomi romėnų teisėje nuostatai vardu „*mancipatio cum fidutia*" ir „*pignus*" buvo įvesti laiduoti, kad skola skolintojui bus išmokėta. Tai netiesiai rodo, kad ekspropriijacijos už skolas nebuvo. Paskiau, kai *asmeninė vergystė* buvo panaikinta, reikėjo rasti būdas apsidrausti skolintojo turtu. Tai nebuvo lengva; bet skirtumas, kurį darydavo tarp nuosavybės ir valdymo, davė išeiti. Skolintojas gavo iš skolininko teisę parduoti ne nuosavybę (dominium), bet skolininko gėrybę, *bona*. Tiktai tuomet, paslėptam nusavinimui įsigyvenus, skolininkas neteko galimybės naudotis savo nuosavybe.

VII skyrius.

PAVELDĖJIMO TEISĖ

1. Paveldėjimo teisės pradžia ir pradai senaisiais laikais.

Paveldėjimo teisė, kilusi paveldėjimo kultui palaikyti, negalėjo išnykti drauge su trumpu vieno žmogaus gyvenimu. Žmonės mirdavo, kultas likdavo; židinys neturėjo užgesti ir kapai neturėjo būti apleisti. Liekant naminei tikybai, turėjo likti ir su ja susijusi nuosavybės teisė.

Tikybiniuose senovės žmonių įsitikinimuose turėjo glaudų santykį du dalykai: kiekvienos šeimos kultas ir šeimos nuosavybė. Išimčių ši taisyklė nei graikų, nei romėnų teisėje, turi būti, neturėjo, nes *negalima buvo įgyti nuosavybės be kulto ir* kulto — be nuosavybės. „Tikyba", sako Ciceronas, „nustato, kad aukojimo rūpestis priklausytų tam, kam tenka palaikai".[1] Štai kokiais žodžiais Atėnuose gynėjas reikalauja palaikų: „Gerai pagalvokite, teisėjai, ir pasakykite, kuris iš mūsų ginamųjų, mano priešininko, ar mano, turi paveldėti Philoktemono turtą ir aukoti ant jo kapo".[2] Argi galima dar ryškiau pasakyti, kad rūpinimasis kultu yra neskiriamas nuo paveldėjimo? Taip pat yra ir Induose: „Asmuo, kuris paveldi, vistiek kas jis bebūtų, turi aukoti ant kapo".[3]

Iš šio prado išsivystė senovėje visos paveldėjimo teisės taisyklės. Pirmoji taisyklė: kaip naminė tikyba yra paveldima vyriškio iš vyriškio (tai jau esame matę), taip ir *nuosavybę paveldi vyras iš vyro.* Kadangi kultas palaikyti priklauso sūnui, kaip įgimta prievolė, tai jis ir paveldi turtą. Tokiu būdu paveldėjimo taisyklė yra rasta; ji nėra paprastos žmonių sudarytos sutarties išdava; ji kyla iš jų įsitikinimų ir iš jų tikybos, iš to, kas jų sielose yra galingiausio. Kad paveldi sūnus, tai tat pridera nuo vieno tėvo valios. Tėvui nėra reikalo daryti palikimo raštų; pati teisė įgalioja sūnų paveldėti, *ipso jure heres existit,* sako teisininkas. Jis, be to, yra nepakeičiamas paveldėtojas, *heres necessarius.*[4] Jam netenka nei atsisa-

kyti nuo paveldėjimo, nei jis priimti. Nuosavybė paveldėti, lygiai kaip ir kultas tęsti, jam yra ir pareiga, ir teisė. Jis nori ar nenori — paveldėjimas tenka jam toks, koks gali būti, t. y. ir su prievolėmis, ir su skolomis. Patikrinti savo prievoles prieš priimant palaikus arba patikrinus atsisakyti nuo paveldėjimo graikų teisėje sūnui nebuvo leidžiama, o romėnų teisėje tokia sūnaus teisė buvo įvesta labai vėlai.

Juridine kalba kalbant, sūnus Romoje buvo vadinamas *heres suus*, arba, kitaip vertus, *heres sui ipsius*. Ir tikrai, jis paveldi tiktai pats nuo savęs. Tarp tėvo ir jo neįvyksta nei dovanojimo, nei palikimo, nei nuosavybės pasikeitimo. Yra paprastas valdymo tęsimas — *morte continuatur dominium*. Dar tėvui tebegyvenant, į sūnų žiūrėta, kaip į bendrą lauko ir namų savininką; jis, *vivo quoque patre dominus existimatur.*[5]

Suprasti tikrajai paveldėjimo sąvokos prasmei senovėje, nereikia imti tokio turto, kuris eina iš vienų rankų į kitas. Turtas yra nekilnojamas, kaip nekilnojami židinys ir kapai, su kuriais jis yra susijęs. *Keičiasi* tiktai vienas žmogus. Žmonės, kuriuos šeima vieną po kito leidžia į pasaulį, stodavo tam tikru laiku palaikyti kulto ir rūpintis turto valdymu.

2. Paveldi sūnus, ne duktė.

Paviršutiniškai žiūrint, mums rodosi, kad senovės įstatymai čia yra keisti ir neteisingi. Nustembame, pamatę, kad romėnų teisėje ištekėjusi duktė nepaveldi turto ir kad einant graikų teise, duktė taip pat jokiu atveju nepaveldi. Kai dėl netiesioginių giminių, tai, tik akimi užmetus, darosi aišku, kad jie dar labiau nutolinti nuo viso to, ko, rodos, reikalauja gamta ir *teisingumas*. Tai pridera nuo to, kad visus šiuos įstatymus pateisina ne logika ar protas, ne lygybės nujautimas, o tikybiniai įsitikinimai ir tikyba, kurie vieni ir tevaldė sielas.

Pagrindinė kulto taisyklė, kad jis yra perduodamas vyriškio vyriškiui; taisyklė dėl palaikų, kad jie tenka kartu su kultu. Duktė netinka tėvų tikybai palaikyti, nes ji išteka, o ištekėdama atsisako nuo tėvo kulto ir pasisavina vyro kultą: todėl ji neturi jokios teisės iš savo tėvo paveldėti. Jei tėvas paliktų savo turtą dukteriai, tai išeitų, kad nuosavybė būtų atskirta nuo kulto, o tai neleistina. Duktė negalėtų atlikti ir pačios svarbiausios paveldėtojo pareigos — kelti gedulo pokylių,

nes ji aukoja tiktai savo vyro pirmtakūnams. Todėl tikyba d r a u d ž i a j a i p a v e l d ė t i s a v o t ė v o t u r t ą.

Tokis yra senovinis pradas; jo vienodai laikėsi ir indų, ir graikų, ir Romos įstatymų leidėjai. Visos trys tautos turi tokius pat įstatymus ne todėl, kad jos viena iš kitos būtų juos skolinusios, bet kad, sudarydamos savo įstatymus, tos tautos turėjo galvoje tokius pat tikybinius įsitikinimus.

„Tėvui mirus", sako Manaus kodeksas, „broliai pasidalija tėvo palikimą"; čia įstatymų leidėjas dar priduria, kad broliams patariama duoti kraitį savo seserims, ir tai aiškiai įrodo, kad jos pačios neturi jokios teisės į tėvo palaikus. Šiuo reikalu panašiai buvo ir Atėnuose. Atikos oratoriai, ginamąsias kalbas sakydami, nepraleidžia progos pareikšti, kad duktė nepaveldi.[6] Pats Demostenas gali būti pavyzdžiu šios taisyklės taikymo gyvenimui, nes jis turėjo seserį, tačiau, iš jo raštų žinome, kad tik jis paveldėjęs tėvo turtą; tėvas savo dukters kraičiui buvo skyręs tiktai septintąją dalį.

Apie pirmapradės Romos teisės nuostatus turime žinių labai nedaug. Iš anų senovinių epochų mes neturime jokio įstatymo teksto, kuris apibūdintų *dukters paveldėjimo* teises, neturime jokio dokumento, panašaus į atėniškes ginamąsias kalbas; tai mus, galiausiai, verčia ieškoti neryškių pirmapradės teisės pėdsakų daug vėlesnėje teisėje, kuri labai skirtinga. Gajus, o taip pat Justinijono įstatymai dar mini, kad duktė buvo laikoma gimtųjų įpėdinių skaičiuje tiktai tiek, kiek ji priklausė tėvo jo mirimo laiku.[7] Ji nebepriklausydavusi tėvo, jei tik buvo ištekėjusi, einant tikybos apeigomis. Galime spėlioti, kad prieš ištekant ji galėdavusi dalintis su broliu palaikais; ji, be abejonės, to negalėdavusi daryti, lig tiktai *confarreatio* ją priversdavusi išeiti iš tėvo šeimos ir įsijungti į vyro šeimą. Tiesa, įstatymai netekėjusios dukters nuo jos dalies palaikuose tiesiogiai neatstumdavo; bet ar gyvenime galėdavo ji paveldėti? Nereikia pamiršti, kad duktė likdavo savo brolio ar savo agnatų globojama ir būdavo globojama visą savo gyvenimą, kad toji globa senovės teisėje buvo įvesta ne pačios dukters asmens, bet tik turtų reikalu ir kad tos globos tikslas buvo turtas išlaikyti šeimos nuosavybėje,[8] kad, galop, duktė, kokio amžiaus ji bebūtų, negalėjo ištekėti be globėjo sutikimo. Šie nuostatai, rodos, gana teisingi, leidžia manyti, kad jei ne

įstatymuose, tai praktikoje kildavo ištisa eilė sunkenybių, kurios kliudydavo dukteriai būti pilna savo tėviškės dalies šeimininke taip, kaip sūnus būdavo savosios dalies šeimininkas. Neturime įrodymų, kad duktė negaudavo paveldėti tėvo turto, tačiau esame tikri, kad ištekėjusi nepaveldėdavo iš savo tėvo, o likdama netekėjusi ji niekados negalėdavo pati savo valia naudotis tuo, ką buvo paveldėjusi. Paveldėdama, ji gaudavo naudotis tėvo palikimu tiktai laikinai, ligi gyvos galvos; ji neturėjo teisės nei palikti turto kitam, nei perleisti jo be savo brolio ar savo agnatų sutikimo, kurie, jai mirus, paveldėdavo jos turtą, o jos gyvos nenustodavo globoti.[9]

Reikia pastebėti dar vienas dalykas: Justinijono įstatymai primena senovinį pradą, tuomet jau nebetaikomą gyvenime, bet dar nepamirštą; tie įstatymai sako, kad palaikai visados turi tekti vyriškiams[10]. Be abejonės, jie jų laikydavosi, atmindami, kad civylinės teisės nuostatais moteriškė niekados negali tapti visiška palaikų paveldėtoja. Juo toliau mes atitolsime nuo Justinijono laikų į senovinius laikus, juo arčiau būsime nuo taisyklių, draudusių moterims paveldėti.

Cicerono laikais tėvas, teturįs vieną sūnų ir vieną dukterį, *dukteriai tegalėjo palikti tik trečdalį savo turto;* duktė, būdama viena pas tėvą, vis dėlto tegalėjo gauti tiktai pusę jo palikimo. Reikia dar pažymėti, kad, norėdamas palikti šiais atvejais dukteriai pusę arba trečdalį savo tėviškės, tėvas turėjo palikti jos naudai palikimo raštą; pačiu įstatymu duktė nieko negauna.[11] Galiausiai, pusantro šimtmečio prieš Ciceroną Katonas, norėdamas atgaivinti senuosius papročius, buvo įvedęs Vokonijaus įstatymą, draudusį: 1, pripažinti paveldėtoja moteriškę, vistiek, ar ji būtų vienatinė duktė, ir ar ištekėjusi ar netekėjusi; 2, palikti moteriškei daugiau, kaip pusę tėviškės.[12] Vokonijaus įstatymas buvo tiktai atnaujinęs seniausius įstatymus, nes negalima įsivaizduoti, kad jis būtų buvęs priimtas Scipijonų vienaamžių, jei nebūtų buvęs paremtas seniausiais, dar tebegerbiamais pradais. Jis mėgino atstatyti tai, ką laikas jau buvo pakeitęs. Bet įdomiausia šiame Vokonijaus įstatyme yra tai, kad jis ničnieko nekalba apie paveldėjimą *ab intestat.* Šis nutylėjimas gali reikšti tik tai, kad šiuo atveju duktė buvo teisėta paveldėtoja, nes negalima prileisti minties, kad įstatymas būtų draudęs dukteriai paveldėti savo tėvo turtą jo palikimo raštu, kada ji paveldi ir be palikimo rašto, paties įstaty-

mo nuostatais. Šis nutylėjimas, galimas daiktas, reiškia tai, kad įstatymo leidėjas ničnieko neturėjo pasakyti apie paveldėjimą *ab intestat,* nes šioje srityje senųjų taisyklių buvo uoliau laikomasi.

Tokiu būdu, negalėdami tvirtinti, kad dukteriai visiškai buvo atimta galimybė paveldėti, vis dėlto turime pripažinti, kad senovės romėnų įstatymai, taip pat, kaip tokie pat graikų įstatymai, statydavo dukterį į žymiai žemesnę padėtį, kaip sūnų, ir kad tokia paveldėjimo tvarka buvo įsigyvenusi ir buvo neišvengiama išdava tų pradų, kuriuos tikyba buvo įdiegusi į visų sielas.

Aišku, kad žmonės labai anksti rado priemonių, suderinusių tikybos įsakymus, draudusius dukteriai paveldėti, su įgimtu jausmu, vertusiu geisti, kad duktė galėtų džiaugtis tėvo paliktu turtu. Tokios pastangos tikrai labai ryškios graikų įstatymuose. Atėnų įstatymai stačiai buvo pabrėžę, kad duktė, kada ji nepaveldi, išteka už paveldėtojo. Pavyzdžiui: tėvui palikus vieną sūnų ir vieną dukterį, įstatymai leido susituokti broliui su seserimi, jei jie nebuvo vienos motinos vaikai. Sūnus, kaipo vienintelis paveldėtojas, gali savo nuožiūra vesti seserį arba jai ištekant duoti kraitį[13]. Tėvas, turėjęs tik vieną dukterį, galėjo įsūnyti vyrišką ir už to įsūnytojo išleisti savo dukterį. Jis taip pat galėdavo palikimo raštu paskirti paveldėtoją, kuris turėdavo vesti jo dukterį.[14]

Mirus tėvui, turėjusiam tiktai dukterį, ir prieš mirštant nieko neįsūnijusiam ir palikimo raštu nepaskyrusiam paveldėtojo, senovinis įstatymas reikalavo, kad paveldėtų jo turtą artimiausias giminietis[15], bet šis giminietis turėjo vesti velionies dukterį. Šitai ryši su pradu, kad įstatymas ne tiktai leido dėdei vesti brolio dukterį[16], bet kad tokių vedybų stačiai reikalavo. Dar daugiau: jei duktė, tėvui mirštant, jau buvo ištekėjusi, tai ji turėjo skirtis nuo vyro ir tekėti už tėvo turtų paveldėtojo[17]. Paveldėtojas ir pats galėjo būti jau vedęs; jis turėjo skirtis su savo žmona ir vesti savo giminaitę[18]. Iš čia matome, kaip labai neigė gamtą senovės įstatymai, stengdamiesi prisitaikyti prie tikybos reikalavimų[19].

Reikalas patenkinti tikybą, derinamas su noru gelbėti vienatūrės dukters reikalus, vertė surasti kitokią išeitį. Čia puikiausiai sutampa ir atėniečių, ir indų teisė. Manaus įstatymuose skaitome: „Neturįs vyriškosios lyties vaikų, gali pavesti

savo dukteriai pagimdyti jam sūnų, kuris būtų jo sūnumi ir jo garbei atlikinėtų gedulo apeigas". Tam tikslui tėvas, leisdamas savo dukteriai susinešti, turėjo įspėti vyrą, sakydamas šią formulę: „Aš duodu tau šitą brangenybėmis papuoštą dukterį, kuri neturi brolio; sūnus, kurį ji pagimdys, bus mano sūnus; jis iškels man pakasynas".[20] Toks pat paprotys buvo ir Atėnuose; tėvas galėdavo padaryti, kad įpėdinystė būtų palaikoma per dukterį, leisdamas jai tekėti su šia ypatinga sąlyga. Gimęs iš tokios santuokos sūnus būdavo vadinamas žmonos tėvo sūnumi; jis laikydavosi jo kulto, dalyvaudavo tikybiniuose jo veiksmuose, o paskui palaikydavo jo kapą[21].

Indų teisėje toks vaikas paveldėdavo iš savo senelio, tartum būtų buvęs tikras jo sūnus. Ištekinęs vienturtę savo dukterį aukščiau išdėta tvarka, tėvas savo įpėdiniu laikydavo ne savo dukterį ar žentą, bet savo dukters sūnų. Tapęs pilnametis, jis imdavo valdyti savo senelio pagal motiną tėviškę, nors jo tėvas ir motina dar būtų buvę gyvi[22].

Šie ypatingi tikybos ir įstatymų pakantrumai patvirtina aukščiau sakytą taisyklę. Duktė netiko būti paveldėtoja. Tačiau šio prado žiaurumui savaime sušvelnėjus, vienaturtė duktė buvo laikoma tarpininke, per kurią eidavo šeimos tęsinys. Ji nebūdavo įpėdinė, bet kultas ir įpėdinystė persikeldavo per ją.

3. Apie šalutinį paveldėjimą.

Žmogus mirė bevaikis; norint sužinoti, kam tenka jo turtas, reikėjo tik surasti, kas turi palaikyti jo kultą. Naminė tikyba persikeldavo iš vyriško į vyrišką kraujo giminiškumu. Pati įpėdinystė per vyrišką kartais nustatydavo tarp dviejų žmonių santykį, kuris vienam leisdavo palaikyti antro kultą. Tai, ką vadino giminumu, kaip aukščiau matėme, buvo tiktai to santykio pasireiškimas. Giminės buvo tie, kurių kultas buvo tas pats, kurių židinys iš pradžių buvo tas pats ir kurių buvo tie patys pirmtakūnai. Tačiau, giminės nebūdavo tiktai dėl to, kad buvo gimę iš vienos motinos; tikyba n e p r i p a ž i n o giminiškumo per moteris. Seserų vaikai arba sesers ir brolio vaikai neturėjo jokio ryšio tarp savęs ir nepriklausė nei tai pačiai tikybai, nei tai pačiai šeimai.

Šie pradai vadovaudavo paveldėjimo tvarkai. Jei žmogus, netekęs ir sūnaus ir dukters, mirdamas palikdavo tiktai sūnai-

čių, tai turtą paveldėdavo *sūnaus sūnus*, bet *ne dukters* sūnus. Nėsant vaikų ir vaikaičių, paveldėdavo mirusiojo brolis, bet ne sesuo; velionies brolio sūnus, bet ne sesers sūnus. Nėsant brolių ir brolvaikių, reikėdavo kreiptis į tolimesnes velionies giminių kartas, visados vyriškos lyties, ir ieškoti tokios kartos, kuri būtų kilusi iš tos pačios šeimos nuo vyriško, kol rasis toje kartoje gyvas tebėsąs vyriškas; jis ir būdavo pripažįstamas įpėdiniu.

Šios taisyklės vyravo lygiai induose, lygiai graikuose, lygiai romėnuose. Indijoje paveldėjimas priklausydavo artimiausiajam *sapindai;* sapindų nėsant — *samanodakai*[24]. Jau žinome, kad giminiškumas būdavo reiškiamas sakytais dviem žodžiais; tai būdavo *tikybinis giminiškumas,* arba giminiškumas per vyriškus. Jis sutapdavo su romėnų agnacija. Štai Atėnų įstatymas: „Mirus žmogui bevaikiui, įpėdiniu laikomas velionies brolis, nors būtų gyvas jo tėvo brolis; jo nėsant — brolio sūnus, nes palaikai tenka visados artimesniųjų kartų vyriškiams[25]. Šis įstatymas būdavo imamas pagrindu dar Demostėno laikais, nors jau buvo kiek pakitėjęs tąja prasme, kad šiam laikotarpyje buvo imta atsižvelgti ir giminiškumo per moteris.

Dvylikos lentelių įstatymai lygiai taip pat buvo nustatę, kad palaikai žmogaus, nepalikusio tikrojo įpėdinio, turi priklausyti artimiausiam agnatui. Tačiau, mes jau žinome, kad agnatais netapdavo per moteris. Senovės romėnų įstatymai dar pažymėdavo, kad paveldi *patruus,* t. y. velionies tėvo brolis, bet nepaveldi *avunculus* — jo motinos brolis.

Jei įsižiūrėsime į mūsų aukščiau nubraižytą Scipijonų giminės lentelę, tai pastebėsime, kad, mirdamas bevaikis, Scipijonas Emilijonas negalėjo savo turto palikti nei savo tetai Kornelijai, nei K. Grakchui, kuris mūsų dabarties nuotaika būtų buvęs tikras giminaitis — sūnėnas (brolvaikis), bet Scipijonui Azijiečiui, kuris, enant senovės tese, buvo artimiausias giminaitis. Justinijono laikų įstatymo leidėjas nebesuprato tų senovės įstatymų; jo nuomone jie buvo neteisingi; jis kaltino už perdidelį žiaurumą Dvylikos lentelių įstatymus, kurie visados duodavo *pirmenybę vyriškajai kartai* ir paveldėjimo teises atimdavo iš tų, kurie su velionim buvo sujungti tiktai per moteris[27].

Ir tikrai, tai buvo nelygi teisė, nes ji neatsižvelgdavo į prigimtį, bet buvo savotiškai loginga, nes, išeidama iš prado, kad paveldėjimas derinamas prie kulto, ji išskirdavo iš paveldėjimo tuos, kurių tikyba neįgaliodavo palaikyti kulto.

4. Įsūnijimo ir atsiskyrimo išdavos.

Aukščiau matėmė, kad atsiskyrimas ir įsūnijimas vesdavo žmogų į reikalą keisti kultą. Pirmasai atskirdavo jį nuo tėvų kulto, antrasai priskirdavo jį prie kitos šeimos tikybos. Senovės teisė čia atsižvelgdavo į tikybos taisykles. Sūnus, atsiskyrimo keliu atšlijęs nuo tėvų kulto, buvo laikomas netekusiu paveldėjimo teisės[28]. Priešingai, svetimas asmuo, įsūnijimu subendrintas su šeimos kultu, tapdavo tikru sūnumi, palaikydavo jos kultą ir paveldėdavo jos turtus. Vienu ir antru atveju senovės teisė buvo labiau tikybinio negu gimimo ryšio šalininkė.

Kaip gi labai buvo priešinga tikybai, kada tas pats žmogus turėdavo du naminiu kultu; tačiau jis negalėdavo paveldėti iš dviejų šeimų. Lygiai taip pat įsūnytasis, paveldėdamas iš jį įsūnijusios šeimos, nepaveldėdavo iš gimtosios šeimos. Atėnų teisė šiuo atveju buvo labai ryški. Atikos oratorių ginamosios kalbos dažnai sako apie žmones, įsūnytus vienoje šeimoje ir norinčius paveldėti iš tos šeimos, kurioje jie buvo gimę. Tačiau įstatymai tam priešingi. Įsūnytasis asmuo negali paveldėti iš savo tikrosios šeimos kitaip, kaip tiktai į ją grįždamas; bet į ją grįžti jis gali, tiktai pasišalinęs iš jį įsūnijusios šeimos. Tačiau iš pastarosios jis gali išeiti tiktai dviem atvejais: vienu, kada jis išsižada šios šeimos tėvynainės; antru, kada naminis kultas, kuriam palaikyti jis buvo įsūnytas, neliekti nutrauktas jo pasišalinimu: tam tikslui jis turi palikti šioje šeimoje jį patį atstojantį savo sūnų.[20] Tasai sūnus ima rūpintis kultu ir valdyti turtą.[20] Tada tėvas gali grįžti į savo gimtąją šeimą ir paveldėti jos turtus. Bet tėvas ir sūnus nebegali paveldėti viens iš antro; jie nebe iš tos pačios šeimos, jie nebe giminės.

Aišku, kokios nuotaikos buvo vedamas senovės įstatymų leidėjas, nustatydamas šias taip smulkiai apibrėžtas taisykles. Jam rodėsi negalimas daiktas, kad vienam asmeniui tektų dveji palaikai, nes du naminiai kultai negalėjo būti rūpinami vieno žmogaus.

5. Palikimo iš pradžių nežinota.

Teisė palikti savo turtą, t. y. nustatyti, kad mirus turtas pereitų kitam kam, bet ne gimtajam įpėdiniui, prieštaravo tikybiniams įsitikinimams, kurie vieni buvo dedami į pamatą nuosavybės ir paveldėjimo teisei nustatyti. Kadangi nuosavybė buvo neskiriama nuo kulto, o kultas paveldimas, tai ar galėjo kas galvoti apie turto palikimą? Be to, nuosavybė priklausė ne asmeniui, o šeimai, nes žmogus nuosavybę buvo įgijęs ne darbo, o naminio kulto teise. Būdama susijusi su tikyba, nuosavybė pareidavo iš velionies gyvajam ne velionies valia ir pasirinkimu, o kilnesnėmis taisyklėmis, kurias buvo nustačiusi tikyba.

Senovės indų įstatymai nežinojo, kas yra palikimas. Atėniečių įstatymai ligi paties Solono griežtu būdu jį draudė[30], o ir pats Solonas buvo jį leidęs tiktai tiems, kurie buvo bevaikiai[31]. Spartoje palikimas ilgai buvo draudžiamas arba, tiksliau sakant, ten jo visai nežinota; jis ten buvo pripažintas tiktai vėliau, po Peloponezo karų[32]. Ir Korinte, ir Tėbuose liko atsiminimų apie laikus, kada palikimo nebuvo[33].

Aišku, kad iš pradžių nebuvo pripažįstama, kad įgimtąja teise remiantis galima savo valia paskirti savo turtas kam nori. Senosiose epochose buvo pastovus pradas, kad visa nuosavybė turi likti šeimai, su kuria tikyba ją buvo surišusi.

Platonas savo veikale apie įstatymus, kuriame daugiausia aiškinami atėniečių įstatymai, labai ryškiai nušviečia senųjų įstatymų leidėjų mintis. Jis išveda, kaip mirties patale gulįs žmogus yra reikalingas turėti galimumo daryti palikimą, šaukdamas: „O! dievai! argi ne žiauru, kad aš negaliu elgtis su savo turtu, kaip tinkamas, ir skirti jo, kam norėčiau, palikdamas daugiau šitam, mažiau anam, pagal prisirišimą, kurį jie man reikšdavo!“ O įstatymų leidėjas šiam žmogui atsako: „Argi tau, kuris negali būti tikras daugiau, kaip viena gyvenimo diena, ir kuris gali tiktai mirti, dera spręsti tokie dalykai“. Tu nėsi nei savo turtų, nei paties savęs viešpats; visa — ir tu ir tavo turtai — priklauso šeimai, kitaip sakant, tavo pirmtakūnams ir jaunesniajai tavo kartai[34]“.

Mums rodosi, kad senovinė Romos teisė buvo labai miglota; tokia ji yra buvusi ir Ciceronui. Kas apie tą teisę mums žinoma,

nesiekia anksčiau, kaip Dvylikos lentelių teisės laikus, bet ši paskutinė teisė iš tiesų visai nėra pirmapradė Romos teisė; tačiau jos mums teliko kaikurios nuotrupos.

Dvylikos lentelių kodeksas leidžia palikti turtą, bet šį dalyką nušviečią teksto likučiai yra labai trumpi ir, be abejonės, neapima viso, kas reikalinga, kad galėtumėm girtis žiną visus įstatymų leidėjo nusistatymus šiuo klausimu. Sužinoję apie teisę daryti palikimą, dar nesužinome, kuriais atvejais ir kuriomis sąlygomis galima buvo tai daryti.[23] Prieš 12-kos lentelių įstatymus mes nerandame jokio įstatymo teksto, kuris draustų arba kuris leistų daryti palikimą. Kalba, tačiau, išsaugojo atminimą tų laikų, kada palikimo nežinota; nes tiktai sūnų ji vadindavo „savasis ir būtinasis paveldėtojas". Šis tarinys, vartotas dar Gajaus ir Justinijono, bet jau nebesuderinamas su jų laikų įstatymais, atėjo, be abejonės, iš tolimos epochos, kada sūnus negalėjo nei būti pašalintas nuo paveldėjimo, nei atsisakyti paveldėti. Todėl, *tėvas negalėdavo savo valia laisvai pavesti savo turto.*

Negalime tvirtinti, kad teisės daryti palikimą visiškai nežinota, bet toks palikimas buvo labai pasunkintas ir buvo reikalingas didelių formalybių. Pirmiausia — nebuvo laiduotas slaptumas ligi gyvos palikėjo galvos; žmogus, kuris iš savo šeimos atimdavo paveldėtojo teises ir laužydavo tikybos duotąjį įstatymą, turėdavo tai daryti viešai, visiems matant ir ligi gyvas kęsti panieką, susijusią su šiuo veiksmu.

Tai dar ne viskas; dar būdavo reikalaujama, kad palikėjo valiai būtų gautas vyriausios valdžios pritarimas, būtent: pritarimas visos tautos, susirinkusios kūrijomis, vyriausiajam kunigui pirmininkaujant.[33] Nemanykime, kad tai buvo tuščia formalybė, ypač pirmaisiais amžiais. Šios kūrijų sueigos būdavo laikomos kuo iškilmingiausiais romėnų valstybės susirinkimais; vaikiška būtų, jei sakytume, kad visos tautos žmonės būdavo šaukiami, kad būtų paprastais liudytojais, skaitant palikimo raštą, tikybos galvai pirmininkaujant. Galima manyti, kad tauta duodavo savo balsą, ir tas balsas, jei į tai įsigilinsim, buvo labai reikalingas; ir kaip gi nebus reikalingas: vyravo visiems privalomas įstatymas, žiauriu būdu tvarkąs paveldėjimo teises; norint šią tvarką atskiru atsitikimu pakeisti, reikėjo kito įstatymo. Šis išimties įstatymas ir buvo palikimas. Turto kam tinkant palikimas nebuvo visų pripažinta žmogaus teisė ir ga-

lėjo būti pripažįstama tik tol, kol visuomenė buvo valdoma senoviškosios tikybos. Anų amžių žmonių nuotaika gyvasis žmogus būdavo laikomas tiktai atstovu tam tikram laikui nuolatinei ir amžinai būtybei — šeimai. Jis buvo tiktai laikinasis kulto ir nuosavybės saugotojas; mirtis tas jo teises panaikindavo.

6. Tėvynainė senovėje buvo nedaloma.

Persikelkime į tuos laikus, kurių neatmena istorija, į anuos tolimesniuosius amžius, kuriais susidarė naminės institucijos ir buvo parengtas visuomeniškų institucijų susidarymas. Iš tos epochos neliko ir negalėjo likti jokio rašyto paminklo. Bet valdę žmones to laiko įstatymai paliko kaikuriuos ženklus paskesnių laikotarpių įstatymuose.

Anuose tolimuose amžiuose pastebima viena institucija, kuriai buvo lemta ilgai išbūti, kuri padarė didelę įtaką būsimajam visuomenių susidarymui ir be kurios pats jų susidarymas būtų neišaiškinamas. Tai yra tėvynainės nedalomumas ir kaikurios vyresniojo teisės. Senovės tikyba buvo nustačiusi skirtumą tarp vyresniojo ir jaunesniojo sūnaus: „vyresnysis“, sakydavo senovės arijai, „buvęs pradėtas atlikti prievolei pirmtakūnams, kiti gimę dėl meilės“. Pasiremdamas tąja gimtosios viršenybės teise, vyresnysis turėjo lengvatą, kurios nuostatais tėvui mirus, stodavo į priešakį visose naminio kulto apeigose; ne kitas kas, bet tiktai jis aukodavo gedulo valgius ir tiktai jis kalbėadvo formules, „nes teisė kalbėti maldas priklauso tam sūnui, kuris pirmas atėjo į šį pasaulį“. Todėl vyresnysis yra ir himnų paveldėtojas, ir kulto tęsėjas, ir tikybinės šeimos galva. Iš tokios tikybinės nuotaikos išplaukė teisė: vyresnysis pats vienas paveldi turtus. Šit kaip skambėjo senieji žodžiai, kuriuos paskutinis Manaus įstatymų redaktorius įrašė į savo kodeksą: „Vyresnysis ima valdyti visą tėvynainę, o kiti broliai gyvena jo globojami, kaip gyveno tėvo globojami. Vyresniajam sūnui tenka prievolės pirmtakūnams, todėl jis turi visa turėti.[34]

Graikų teisė pagrįsta tokia pat tikybine nuotaika, kaip ir indų teisė; todėl, nėra ko stebėtis, kad ir ten randame, tiesa, tik iš pradžių, vyresniojo teisę. Spartoje iš pačios pradžios nustatyti žemės nuosavybės sklypai buvo nedalomi, ir jaunesnysis neturėjo teisės į jokią jų dalį. Taip pat buvo ir daugelyje kitų senovinių įstatymų, kurie Aristoteliui teko tirti: ir tikrai, jis mums praneša Tėbų įstatymus įsakydavus, ir tai tuo būdu, ku-

ris neleidžia išsikalbinėti, kad žemės sklypų skaičius turi likti nekeičiamas; tai, be abejonės, užkirsdavo kelią pasidalinimams tarp brolių. Senovinis Korinto įstatymas taip pat reikalavo, kad šeimų skaičius nesikeistų; vyresniojo teisė, tokiu būdu, kliudydavo priaugančioms šeimų kartoms susiskirstyti.[35]

Dalykas būtų be vilties, jei ir atėniečiuose ieškotume senovinės institucijos Demosteno laikais; bet vis dėlto toje epochoje buvo dar šis tas likę iš to, ką vadino vyresniojo lengvatomis. Tos lengvatos, rodos, turėjo saugoti, kad tėvų namai liktų nedalomi; tai žymus veiksnys materijaliniu atžvilgiu, bet dar žymesnis tikybos atžvilgiu, nes tėvų namuose buvo senovinis šeimos židinys. Jaunesnysis Demosteno laikais žiebdavo sau naują židinį, tuo tarpu kad vyresnysis, vienatinis tikrasis paveldėtojas, likdavo valdyti tėvo židinio ir saugoti pirmtakūnų kapų; jis taip pat vienas pats išlaikydavo šeimos vardą[37].

Čia kaip tik ir yra pėdsakai iš tų laikų, kada jis vienas tevaldė tėvynainę.

Reikia dar pažymėti, kad neteisingumai dėl vyresniojo teisės vyravimo, nors ir nejaudindavo tų sielų, kurios ištisai vadavosi tikyba, tačiau būdavo švelninami daugelio senovinių papročių. Kada jaunesnysis kitos šeimos būdavo įsūnijamas ir iš jos paveldėdavo, tai jis vesdavo vienturtę dukterį; kaikada, pagaliau, gaudavo iš mirusios šeimos sklypą žemės. Nėsant visų šių šaltinių, jaunesnieji būdavo siunčiami į nausėdijas.

Romoje nerasime jokio įstatymo, kuris paliestų vyresniojo teises. Bet iš to nereikia daryti išvados, kad senovinei Italijai jis nebuvo žinomas. Jis galėjo išnykti, nepalikęs ir paties atsiminimo apie save. Kad prieš mums žinomus laikus jis galėjo būti, leidžia manyti, būtent, tai, kad romėnų ir sabiniečių genso buvimo nesisektų be jo išaiškinti. Kokiu būdu viena šeima galėjo atsiekti tokią būklę, kad skaičiuotų savo tarpe, kaip Klaudijų šeima, daugel tūkstančių laisvųjų asmenų, arba vėl, kad turėtų, kaip turėjo Fabijų šeima, visą šimtinę kariautojų, tikrų patricijų, jei vyresniojo teisė nebūtų palaikiusi šeimos vienumo ištisas padermių eiles ir amžiais nebūtų jos dauginusi, kartu kliudydama jai iškrikti. Ši vyresniojo teisė pateisinama šeimos išdavomis ir, jei taip galima pasakyti, jos darbais.

Reikia, vis dėlto, gerai įsidėmėti, kad vyresniojo teisė neapiplėšdavo jaunesniųjų vyresniojo naudai. Manaus kodeksas atskleidžia tos teisės prasmę, kada sako: „Temyli vyresnysis

savo jaunesniuosius brolius, kaip tėvas myli savo sūnus, ir šie savo keliu tegerbia jį, kaip tėvą". Senovinių amžių žmonių nuotaika, vyresniojo teisė pasireikšdavo tiktai bendru gyvenimu. Iš esmės ji buvo tiktai bendras naudojimasis visų brolių turtais, *vyresniajam šeimininkaujant*. Ji reiškė, kad *tėvynainė ir šeima yra nedalijamos*.

Šiąja prasme, kaip turime pamato manyti, ji vyravo pačioje seniausioje Romos teisėje arba, mažų mažiausia, jos papročiuose ir buvo pagrindu romėnų gensui[39].

Pastabos:

[1] Ciceronas. De legibus, II, 19—20. Tiek daug buvo dedama aukojimui „sacra", kad juriskonsultas Gajus rašo šitokį įdomų posakį: Quare autem tam improba possessio et usucapio concessa sit, illa ratio est quod voluerunt veteres maturius hereditates adiri, ut essent qui sacra facerent, quorum illis temporibus summa observatio fuit. (Gajus, II, 55). Festas, Everriator (Müller'io leid. p. 77). Everriator vocatur qui, accepta hereditate, justa facere defuncto debet: si non fecerit, suo capite luat.

[2] Iziejus, VI, 51. Platonas paveldėtoją vadina διάδοχος θεῶν, Įstat. V, p. 740.

[3] Manaus įstatymai, IX, 186.

[4] Digesta, XXVIII kn., 16, 14.

[5] Institut. III, 1, 3; III, 9, 7; III; 19, 2.

[6] Iziejaus raštuose *in Xenoenetum*, 4, pasakojama apie tėvą, palikusį vieną sūnų, dvi dukteri ir antrą sūnų, kurs yra emancipavęsis. Pirmasai sūnus paveldi vienas. Lizijaus rašte *pro Mantitheo*, 10, skaitome, kad du sūnūs pasidalija tėvo palikimą ir susitaria duoti kraičio dviem savo seserim. Tačiau, atėniečių papročiais, kraitis sudarydavo tiktai mažą tėvo turtų dalelę. Demostenas, *in Baeotum, de dote*, 22—24, taip pat sako, kad dukterys nepaveldi. Galiausiai, Aristofanas, Aves, 1653—1654, aiškiai pažymi, kad duktė nepaveldi, kai ji turi brolių.

[7] Gajus, III, 1—2; Justinijono įstatymai, II, 19, 2.

[8] Šitai labai aiškiai įrodė M. Gide'as savo „Etude sur la **condition** de la femme", p. 114.

[9] Gajus, I, 192.

[10] Įstatymai, III, 1, 15; III, 2, 3: Ita jura constitui, ut plerumque hereditates ad masculos confluerent.

[11] Ciceronas, De rep., III, 7.

[12] Ciceronas, in Verr., II, 1, 42: Ne quis heredem virginem neque mulierem faceret. Ten pat, 43: Si plus legarit quam ad heredes perveniat, non licet. Palyg. Titas Livijas. Epitom, XLI; Gajus, II, 226 ir 274: Šv. Augustinas, De civitate Dei, III, 21: Ne quis heredem feminam faceret, nec unicam filiam.

[13] Demostenas, in Eubulidem, 20. Plutarchas, Temistoklas, 32. Kornelijus Nepos, Kimon, I, II. Reikia pažymėti, kad įstatymai neleido ištekėti už vienos motinos, bet kito tėvo brolio, o taip pat už atsiskyrusiojo brolio.

[14] Iziejus. De Pyrrhi hereditate, 68.

[15] Šis senovės Atikos teisės nuostatas nebegaliojo ištisai jau ketvirtame šimtmetyje. Tačiau, aiškūs jo pėdsakai yra Iziejaus pasakytoje ginamojoje kalboje, *De Cironis hereditate*. Štai kas šios bylos esmė. Cironas mirė, palikęs tiktai vieną dukterį. Cirono brolis reikalavo palaikų. Iziejus gynė dukters teises. Neturime priešininko ginamosios kalbos, kuris, aišku, tvirtino, senovės pradais eidamas, kad duktė neturi jokios teisės; bet autorius to ὑποθέσις, kuriuo remiasi Iziejaus kalba, sako, kad šis labai gabus advokatas gynęs čia netikrą reikalą: jo teisė, sako jis, sutinkanti su prigimtąja lygybe, bet prieštaraujanti įstatymams.

[16] Iziejus, De Pyrrhi hereditate, 64, 72—75; De Aristarchi hered., 5; Demostenas, in Leocharem, 10. Vienturė duktė buvo vadinama ἐπίκληρος šis žodis klaidingai verčiamas žodžiu „paveldėtoja"; pirmapradė ir esminė to žodžio reikšmė yra: „kuri yra greta palaikų, kurie imami kartu su ją ja. Įstatymo raide duktė nepaveldi; tikrumoje paveldėtojas ima palaikus σὺν αὐτῇ, kaip tai skelbia įstatymas, Demosteno sakytas ginamoje kalboje *in Macartatum*, 51. Iziejus, III, 42: *De Aristarchi hereditate*, 13. ἐπίκληρος sąlyga nebuvo atėnų teisės savotiškumas; ji randama ir Spartoje (Herodotas, VI, 57; Aristotelis, Politika, II, 6, 11), ir Turijuose (Dijodoras XII, 18).

[17] Iziejus, De Pyrhi hered., 64; De Aristarchi hered., 19.

[18] Demostenas, in Eubulidem, 41; in Onetorem, 1.

[19] Visos šitos prievolės mažu pamažu palengvėjo. Taip antai, Iziejaus ir Demosteno laikais artimiausias giminietis galėdavo išvengti vedimo ἐπίκληρος, jei tiktai jis atsisako paveldėti ar duoda kraitį savo giminietei (Demostenas, *in Macart.*, 54; Iziejus, *de Cleonymi hered.*, 39).

[20] Manaus įstatymai, IX, 127, 136; Vasishta, XVII, 16.

[21] Iziejus, De Cironis, hereditate, 1, 15, 16, 21, 24, 25, 27.

[22] Sūnaičiu (vaikaičiu, arba „anūku") jo nevadino, jam duodavo savotišką vardą θυγατριδοῦς.

[23] Iziejus, de Cironis hered., 31; De Aris. hered, 12. Demostenas, in Stephanum, II, 20.

[24] Manaus įstatymai, IX, 186, 187.

[25] Demostenas, in Macart, 51; in Leocharem. Iziejus, VII, 20.

[26] Institut. III, 2, 4.

[27] Ten pat, III, 3.

[28] Iziejus, De Aristarchi hered., 45 ir 11; De Astyph. hered., 33.

[29] Harpokrat. Ὅτι οἱ ποιητοί, Demostenas, in Leocharem, 66—68.

[30] Plutarchas. Solonas, 21.

[31] Iziejus. De Pyrrhi hered., 68. Demostenas, in Stephanum, II, 14.

[32] Plutarchas. Agis, 5.

[33]. Aristotelis. Polit. II, 3, 4.

[34] Platonas, Įstatymai, XI.

[35] Uti legassit, ita jus esto. Jei Solono įstatyme rastumėm tikrai žodžius διατίθεσθαι ὅπως ἂν ἐθέλῃ, tai galėtumėm tvirtinti, kad palikimas būdavo leidžiamas visais galimais atsitikimais; bet įstatymai darpriduria ἂν μὴ παῖδες ὦσι.

[36] Ulpijonas, XX, 2. Gajus, 1, 102, 119. Aulas-Gelijus, XV, 27. Palikimu *calatis comitiis* buvo senų seniausiais laikais naudojamasi; jo jau nebežinota Cicerono laikais (De orat., I ,53).

[37] Manaus įstat. IX, 105—107, 126. Ši senovinė taisyklė pakitėjo, kai tiktai susilpnėjo senovinė tikyba. Jau ir Manaus kodekse randame posmų, kurie pateisina ir net pataria palaikų padalijimą.

[38] Aristotelis, Polit. II, 9, 7; II, 3, 7; II, 4, 4.

[39] *πρεσβεία* Demostenas, Pro Phorm., 34. Demosteno gadynėje *πρεσβεία* tebuvo tiktai žodis be prasmės, nes jau nuo seniai palikimas būdavo skirstomas tarp brolių į lygias dalis.

[40] Demostenas, in Boeotum, de nomine.

[41] Senovinė lotynų kalba išlaikė šio nedalumo žymes, kurios, kad ir kažin kokios neryškios būtų, tenka vis dėlto, pažymėti. Sklypą žemės, vienos šeimos valdomą, vadino *sors; sors patrimonium significat,* sako Festas; žodžiu *consortes* būdavo vadinami tie, kurie teturėdavo vieną žemės sklypą ir gyvendavo vienoje vietoje; tačiau senovinė kalba šiuo žodžiu suprasdavo brolius ir gana tolimų laipsnių gimines: tai primena tuos laikus, kai tėvynainė būdavo nedaloma (Festas, Sors, Ciceronas, in Verrum, II, 3, 23, Titas Livijus XLI, 27. Veliejus, 1, 10, Lukrecijus, III; 772; VI, 1280).

VIII skyrius.

AUTORITETAS ŠEIMOJE.

1. Tėvo galingumo pradas ir prasmė pas senolius.

Šeima savo įstatymų nėra gavusi iš valstybės. Jei valstybė būtų nustačiusi privatinę teisę, tai, reikia manyti, ji būtų buvusi kitokia, bet ne tokia, kokią mes matėmė. Kitokiais pradais ji būtų sutvarkiusi nuosavybės ir paveldėjimo teises, nes ne jos naudai eina, kad žemė nenusavinama, o tėvynainė nedalijama. Tokio įstatymo, kuris leistų tėvui parduoti ir dargi užmušti savo sūnų, įstatymo, kuris vis dėlto buvo ir graikuose, ir Romoje, valstybė nebūtų sugalvojusi. Valstybė, gali būti, būtų pasakiusi tėvui: „Tavo žmonos ir tavo vaiko gyvybė priklauso tau ne daugiau, kaip ir jų laisvė; aš jais rūpinsiuosi, kad ir prieš tave; ne tu juos teisi, ne tu juos žudysi; jei reikės, aš būsiu vienintelis jų teisėjas". Jei valstybė taip nekalbėjo, — aišku, kad ji taip kalbėti negalėjo. Privatinė teisė jau buvo prieš susidarant valstybei. Kadą valstybė pradėjo rašyti savo įstatymus, tada ši teisė jau buvo nusistojusi, vykdoma, įleidusi šaknis į papročius, jau ji buvo tvirta ir visuotinu pripažinimu. Valstybė ją priėmė, negalėdama kitaip pasielgti ir išdrįso ją keisti tiktai ilgainiui. Senovinė teisė nėra vieno įstatymų leidėjo darbas; priešingai, įstatymų leidėjui ji primesta. Ji atsirado savaime pirmų pirmiausia šeimoje ir ištisai susidarė iš senovinių pradų; tie pradai davė jai pagrindą. Ji išsiplėtė iš tikybinių įsitikinimų, kurie šių tautų gyvenimo pradžioje buvo visų pripažinti ir valdė jų sąmonę ir valią.

Šeimą sudaro tėvas, motina, vaikai ir vergai. Šiai kuopelei, kad ir kokia ji būtų maža, reikia laikytis tam tikros tvarkos. Kam gi priklauso pirmasai žodis? Ar tėvui? Ne. Kiekvienuose namuose yra kažkas viršesnis už patį tėvą; tasai kažkas — tai naminė tikyba, tai dievas, graikų pramintas židiniu — viešpačiu, ἑστία δέσποινα, o lotynų vadintas *Lar familiae Pater*[1]). Ši namų vidaus dievybė, arba, — tai reiškia tą pat, — tikybinis įsitikini-

mas, glūdįs žmogaus sąmonėje, štai kas ima mažiausiai ginčijamą viršų. Ji tatai ir nurodė kiekvienam savo vietą šeimoje. Tėvas — pirmutinis prie židinio; jis jį įžiebia, jis palaiko jo ugnį, jis vyriausias jo kunigas. Visuose tikybiniuose veiksmuose jis atlieka svarbiausiąją pareigą; jis nuduria aukojamąjį gyvulį; jo lūpomis kalbama maldos formulė, kuri turi palenkti dievų malones prie jo ir jo namiškių. Šeima ir kultas palaikomas per jį; jis vienas atstovauja visai palikuonių eilei; juo paremtas naminis kultas. Jis beveik gali sakyti, kaip sako indas: „aš pats esmi *dievas*". *Miręs jis taps dieviška būtybe,* į kurią šauksis palikuonys.

Žmonai tikyba neskiria tokios aukštos vietos. Tiesa, ir ji dalyvauja tikybiniuose veiksmuose, bet ji nėra židinio šeimininkė. Ji savo tikybos neveda nuo gimimo dienos; ji su ja susibendrino tiktai ištekėdama. Maldas, kurias kalba, išmoko iš *savo vyro. Ji neatstovauja pirmtakūnams,* nes ne iš jų yra gimusi. Ir ji pati nepataps pirmtakūne. Paláidota ji nebus ypatingai garbinama. Kaip gyva būdama, taip ir mirusi ji tėra tiktai v y r o s ą n a r y s.

Ir graikų, ir romėnų, ir indų teisės, kurios visos yra kilusios iš tikybinių įsitikinimų, — visos žmonai teskiria žemesniąją vietą. Ji niekados negali turėti savo židinio, ji negali būti kulto šeimininkė. Romoje ją vadindavo *mater familias,* bet vyrui mirus, ji tą vardą prarasdavo[2]. Neturėdama sau priklausančio židinio, ji negali panaudoti to, kas suteikia *viršenybę* namuose. Ji *niekados neįsako, ji pati nėra nei visai laisva, nei pati sau ponia,* sui juris. *Ji visados yra prie kieno kito židinio,* bekartojanti kito maldą. Visuose tikybinio gyvenimo veiksmuose jai reikalingas šeimininkas, visuose civylinio gyvenimo veiksmuose j i n e g a l i a p s e i t i b e g l o b ė j o.

Manaus įstatymai sako: „Moteriškė kūdikystės metais klauso savo tėvo, jaunatvėje — savo vyro, vyrui mirus — savo sūnų; jei ji bevaikė, tai klauso artimųjų savo vyro giminaičių, nes moteriškei nedera valdytis pačiai pagal savo norą[3]." Graikų ir romėnų įstatymai sako taip pat. *Netekėjusią dukterį valdo jos tėvas, tėvui mirus — broliai ir agnatai*[4]; *ištekėjusią globoja vyras;* vyrui mirus, ji negrįžta į buvusiąją savo šeimą, nes per šventas jungtuves ji išsiskyrė iš jos visiems laikams[5]; našle — lieka pavesta savo vyro agnatų globai — būtent: tikrųjų

sūnų, jei jų yra[6], arba, jų nėsant, artimųjų vyro giminaičių[7]. Vyras turi tiek valdžios, kad gali paskirti jai globėją ir net išrinkti antrą vyrą[8].

Pareikšti vyro ant žmonos galingumui romėnai turėjo labai seną posakį, jų teisininkų išlaikytą: tai žodis *manus*. Nėra galimybės atskleisti pirmapradės jo reikšmės. Aiškintojai tuo žodžiu reiškia materijalinę jėgą, tarytum žmona būdavo skirta vyrui, kad jis ją valdytų žiauria, brutalia ranka. Daug yra žymių, kad jų klysta. Vyro ant žmonos galingumas nieku būdu nepriklausė nuo pirmojo didesnio pajėgumo. Tas galingumas, kaip lygiai ir visokia privatinė teisė, gavo pradžią tikybiniuose įsitikinimuose, *pastačiusiuose vyrą aukščiau už moteriškę*. Tai patvirtina ši aplinkybė, kad moteriškė, kuri nebuvo ištekėjusi pagal šventas apeigas ir kuri, todėl, nebuvo įbendrinta į kultą, nebūdavo pavergiama vyriškio galingumui[9]. Tikrosios vedybos nustatydavo moters priklausomybę, bet tuo pačiu metu ir jos garbę. Išvada, kad ne stipresniojo teisė sudarė šeimą.

Imkime kūdikį. Čia pati prigimtis garsiai sako: ji reikalauja, kad kūdikis turėtų globėją, vadovą, valdytoją. Tikyba sutinka su prigimtimi: ji sako, kad tėvas bus kulto šeimininkas, o sūnus turės tiktai padėti tėvui, atliekant šventus veiksmus. Tačiau prigimtis reikalauja priklausomybės tiktai tam tikrą metų skaičių; tikyba reikalauja daugiau. Prigimtis teikia sūnui viršenybės teisių; tikyba šiuo atžvilgiu nesutinka su prigimtimi. Sulig senoviniais pradais židinys yra nedalomas, kaip nedaloma nuosavybė; tėvui mirus, broliai neišsiskirsto; savaime aišku, kad jie negali atsiskirti nuo tėvo, ir jam tebegyvenant. Visu pirmapradės teisės žiaurumu sūnūs liekti sujungti su tėvo židiniu ir tuo pačiu atiduoti jo viršenybei; kol jis gyvas, jie žemesni.

Suprantama, kad ši taisyklė galėjo galioti tiktai tol, kol senoji naminė tikyba buvo galinga. Toks begalinis sūnaus nuo tėvo priklausymas Atėnuose išnyko gana anksti. Romoje kuo uoliausiai buvo laikytasi senovinių taisyklių: sūnus, tėvui tebegyvenant, niekados negalėdavo įkurti atskiro savo židinio; ir vedęs, ir turėdamas vaikų, jis visados likdavo tėvo bevaldomas.[10]

Galiausiai, su tėvo galingumu yra tas pat, kas su vyro galingumu; jo pradai ir sąlygos glūdi naminiame kulte. Sūnus, gimęs iš sugulovės, nebūdavo pavedamas tėvo viršenybei. Tarp jo ir tėvo nebūdavo tikybinio bendrumo; nebūdavo nieko, kas

vienam atiduotų viršenybę, o kitam įsakytų paklusnumą. Tėviškumas pats per save nesuteikdavo tėvui jokių teisių.

Naminės tikybos globojama šeima tapdavo mažu organizuotu kūnu, maža visuomene, turinčia savo viršininką ir savo valdžią. Mūsų dabarties visuomenėje iš nieko negalima spręsti apie tą tėvo galingumą.

Senovėje tėvas buvo ne tiktai tvirtas žmogus, kuris globoja ir gali taip pat priversti savęs klausyti: jis buvo ir kunigas, ir židinio paveldėtojas, ir prosenolių tęsinys, ir palikuonių atžala, ir slėpiningų kulto apeigų ir paslaptingų maldos formulių saugotojas. Jame glūdi visa tikyba.

Patsai vardas *pater* turi savyje įdomų pamokymą. Šis žodis — bendras graikų, lotynų ir sanskritų kalboms; iš to ryški išvada, kad šis žodis yra kilęs iš tų laikų, kai ir helėnai, ir italai, ir indai dar gyveno drauge vidurinėje Azijoje. Kokia buvo jo prasmė ir kaip vaizdavo jį anuomet žmogaus mintys? Tai galime sužinoti, nes pirmykštė jo prasmė išliko ir tikybinės, ir teisinės kalbos posakiuose. Senoliai, šaukdamies į Jupiterį ir vadindami jį *pater hominum deorumque,* nenorėjo tuo pasakyti, kad Jupiteris buvo ir dievų, ir žmonių tėvas; jie niekados taip negalvojo; antraip, jie tikėjo, kad žmonių giminė buvo dar ir prieš jį. Tuo pačiu vardu *pater* buvo vadinamas Neptūnas, Apolonas, Bachas, Vulkanas, Plutonas, kurių žmonės, be abejo, nelaikė savo tėvais[11]; motinos *mater* vardu šaukdavo Minervą, Dijaną, Vestą, vadinamas dar trimis deivėmis mergelėmis. Juridinėje kalboje vardas *pater familias* būdavo duodamas ir žmogui, neturinčiam vaikų, nevedusiam ir dar nesubrendusiam, kad galėtų vesti.[12]

Tėviškumo supratimas nebuvo jungiamas su šiuo žodžiu. Senovinė kalba turėjo kitą žodį, kuris iš tikrųjų reiškė tėvą ir kuris taip pat yra senas, kaip ir žodis *pater,* ir yra graikų, ir lotynų, ir indų kalbose (gânitor, γεννητήρ, genitor). Žodis *pater* turėjo kitokią reikšmę. Tikybinė kalba juo *(pater familias)* vadino visus dievus, teisės kalba — kiekvieną žmogų, kuris nepriklausė jokio kito žmogaus ir kuris turėjo valdžią ir šeimoje, ir ūkyje.

Poetai mums rodo, kad šio žodžio pasigaudavo, kada norėdavo ką nors pagerbti. Vergas ir klijentas tuo vardu vadindavo savo poną. Jis buvo sinonimas žodžiui *rex,* ἄναξ Βασιλεύς. Jis jungė savyje mintis netiktai apie tėviškumą, bet ir apie galin-

gumą, viršenybę ir didingą savęs gerbimą. Kad toks žodis buvo pritaikintas šeimos tėvui ir galėjo pamažu tapti kasdieniniu jo vardu, iš tikrųjų labai reikšmingas dalykas ir bus svarbus kiekvienam, kuris panorės pažinti senovines institucijas. Šio žodžio istorija pakankamai duoda suprasti galingumą, kuriuo tėvas ilgai naudojosi šeimoje, ir pagarbos jausmus, kurie buvo sujungti su juo, kaip vyriausiuoju kunigu ir aukščiausiu šeimininku.

2. Teisės, sudariusios tėvo galingumą.

Graikų ir romėnų įstatymai pripažino tėvui tą begalinį galingumą, kurį tikyba buvo anksčiau jam suteikusi. Tėvui suteiktos labai gausingos ir labai įvairios teisės gali būti suskirstytos į tris kategorijas, einant kuriomis tėvas vaizduojamas, kaip tikybos galva, kaip nuosavybės šeimininkas ir kaip teisėjas.

I. Tėvas yra vyriausias naminis tikybos viršininkas; jis tvarko visas kulto apeigas taip, kaip jis jas supranta arba kaip matė savo tėvą jas atliekant. Šeimoje niekas neginčija jo kunigiškos viršenybės. Pati valstybė ir jos vadai negali nieko pakeisti jo kulte. Būdamas židinio kunigas, jis nepripažįsta jokio viršininko. Kaip tikybos galva, jis atsakingas, kad kultas būtų amžinas ir, suprantama, kad šeima neišnyktų. Visa, kas priklauso tam amžinumui ir kas yra pirmaeilis jo rūpestis ir tiesioginė jo pareiga, pareina tiktai nuo jo vieno. Iš čia kyla ištisa teisių eilė.

Teisė pripažinti savuoju gimusį šeimoje kūdikį arba atsisakyti nuo jo. Šią teisę yra davę tėvui ir graikų[13], ir romėnų įstatymai. Kad ir kokia žiauri būtų ši teisė, ji vis dėlto neprieštarauja tiems pradams, kuriais paremta šeima. Ir visai neginčijamo giminiškumo nepakanka, kad įeitų į šeimos šventovę; reikalingas šeimininko sutikimas ir įvesdinimas į kultą. Kol kūdikis neįbendrintas į naminę tikybą, tol jis tėvui neturi reikšmės.

Teisė atstumti žmoną — ar jai nevaisingai esant, nes neleistina, kad šeima išnyktų, ar jai paleistuvaujant, nes šeima ir palikuonys turi būti taurūs nuo betkokio svetimo geidulingumo.

Teisė išleisti už vyro dukterį, t. y. perleisti kitam tą visišką valdžią, kurią jis turėjo į ją. Teisė vedinti sūnų: sūnaus vedybomis jis rūpindavosi, kad išliktų visiems laikams šeima.

Teisė emancipuotis, t. y. išskirti sūnus iš šeimos ir kulto. Teisė įsūnyti, t. y. įvesti svetimasis prie naminio židinio.

Teisė prieš mirštant paskirti žmonai ir vaikams globėją.

Reikia pastebėti, kad visos šios teisės buvo suteikiamos tiktai vienam tėvui, bet ne kitiems šeimos nariams. Žmona neturėjo teisės atsiskirti, ypač seniausiais laikais. Ir našlė būdama, ji negalėjo nei išskirti, nei įsūnyti. Ji niekados nebūdavo kieno nors globėja, kad ir savo vaikų. Išsiskiriant, visi vaikai, ir sūnūs, ir dukterys, likdavo prie tėvo. Ji niekada nevaldydavo savo vaikų. Dukteriai ištekant, jos sutikimas nebūdavo reikalingas.[14]

II. Aukščiau matėme, kad nuosavybė iš pradžių buvo ne asmeninė, bet visos šeimos teisė. Turtas priklausė, kaip sako žodis į žodį Platonas ir kaip verčia numanyti visi senovės įstatymų leidėjai, pirmtakūnams ir palikuonims. Ši nuosavybė pati savaime buvo nedaloma. Vienoje šeimoje galėjo būti tiktai vienas savininkas — šeima, ir vienas turto vartotojas — tėvas. Šis pradas palengvina suprasti daugelį senovinės teisės nuostatų.

Kadangi nuosavybė buvo nedaloma ir priklausė tiktai vienam tėvui, tai *nei žmona, nei sūnus neturėjo nieko nuosavaus. Duoti kraičio nežinota ir nebuvo įprasta.* Pačios kraitis be jokių sąlygų priklausė vyrui, kuris kraičio turtais naudodavosi ne tiktai kaip valdytojas, bet ir kaip savininkas. Ką pati įgydavo begyvendama su vyru, tekdavo jam vienam. Ji neatgaudavo savo kraičio, ir našlė likusi.[15]

Sūnus būdavo tokiose pat sąlygose, kaip ir žmona — jis nieko neturėdavo. Jis nieko negalėdavo ir dovanoti, nes pats nieko savo neturėjo. Jis nieko negalėdavo ir įsigyti; jo darbo vaisiai, jo prekybos pelnas tekdavo tėvui. Jei jo naudai svetimasai būtų padaręs palikimą, tai jo tėvas, o ne jis būtų gavęs tą palikimą. Todėl suprantamas yra romėnų įstatymo nuostatas, draudžiąs betkokią tėvo sutartį su sūnumi. Jei tėvas būtų ką pardavęs sūnui, tai jis būtų pardavęs sau pačiam, nes sūnus įgyja tiktai tėvui.[16]

Einant romėnų teise, kurios pėdsakų randame ir atėniečių įstatymuose, *tėvas galėjo savo sūnų parduoti.*[17] Tėvas galėjo vartoti visą šeimos nuosavybę ir patį sūnų laikyti, kaip savo nuosavybę, nes jo darbas ir sveikata buvo pelno šaltinis. Todėl,

tėvas galėjo pagal savo norą pasilaikyti sau šį darbo įrankį arba perleisti jį kitam. Išlikę romėnų teisės tekstai tiksliai mūsų nepaakina apie tokio pardavimo sutarties esmę ir apie sąlygas, kurios galėdavo ten būti.

Rodosi, kad taip parduotas sūnus netapdavo visišku pirkėjo vergu. Tėvas galėdavo pažymėti sutartyje, kad sūnus gali būti jam atgal parduotas. Tuo atveju jis apsaugodavo savo valdžią ant jo ir atpirktą galėdavo vėl parduoti[18]. Dvylikos lentelių įstatymai buvo leidę šitokį veiksmą ligi trijų kartų, pabrėžę, tačiau, kad tris kartus parduotas sūnus, galiausiai, atsipalaiduoja iš tėvo valdžios.[19] Iš to galima spręsti, kaip vispusiškai buvo galingas tėvas, pagal senovės teisę[20].

III. Plutarchas sako, kad Romoje moterys negalėdavusios dalyvauti teisme net ir liudininkėmis[21]. Pas teisininką Gajų skaitome: „reikia žinoti, kad teismo keliu nieko negalima perleisti kitų priklausantiems žmonėms, t. y. žmonai, sūnui, vergui. Iš to, kad šie asmenys negalėjo turėti nieko nuosavaus, ne be pamato pareina, kad tuo labiau jie negalėdavo būti atsakovais teisme. Jei nusikalto sūnus, priklausąs tėvo, teismo atsakomybėn šaukiamas tėvas. Sūnaus nusikaltimas tėvui neturi savo vietos teisme“[22]. Iš viso, kas pasakyta, eina aiški išvada, kad žmona ir sūnus negalėdavo nei ieškoti, nei ginti, nei kaltinti, nei būti kaltinami, nei liudyti. Išeina, kad iš visos šeimos tiktai vienas tėvas galėdavo stoti prieš valstybės tribunolą; viešąją teisybę galėdavo rasti tiktai jis vienas. Lygiai jis būdavo atsakingas ir už savųjų padarytus nusikaltimus.

Jei sūnui ir žmonai nebuvo teisybės valstybėje, tai kokia ji buvo namuose? Jų teisėjas — šeimynos galva, sėdįs, kaip tribunole, šeimos vardu naminių dievybių akyvaizdoje, einant vyro ar tėvo teisėmis.[23]

Titas Livijus pasakoja, kad senatas, norėdamas panaikinti Romoje bakchanalijas, buvo paskelbęs bausiąs mirtimi tuos, kurie juose dalyvausią. Nuosprandas buvo be atodairos taikomas piliečiams. Bet taikant jį moterims, kurios ne mažiau būdavo kaltos, kilo didelių sunkumų; moterys teisti valstybei nepriklauso. Tiktai šeima gali jas teisti. Senatas atsižvelgė į šį senovinį pradą ir paliko vyrams ir tėvams skirti mirties bausmes moterims.[24]

Ši šeimos galvos teisė — daryti teismą savo namuose — buvo absoliuti ir neatšaukiama. Jis galėdavo pasmerkti mirti,

kaip tai darė valstybė; jokia valdžia negalėjo keisti jo nutarimo. „Vyras", sako Katonas Senasis, „yra savo žmonos teisėjas; jo galingumo ribų čia nėra; jis gali daryti, ką noris. Jei žmona nusikalto, jis ją baudžia; jei ji išgėrė vyno, jis ją smerkia; jei *ji susineša su kitu vyrišku, jis ją nužudo*". Tokia pat jo teisė ir į vaikus. Valerijus Maksimas pasakoja apie kažkokį Atiliju, kuris užmušė savo dukterį už begėdiškumą, ir visi žinojo apie tėvą, nužudžiusį sūnų — Katilinos sąmokslininką.[25]

Šios rūšies atsitikimų romėnų istorijoje buvo daug. Klaidinga būtų manyti, kad tėvas turėjo visai neaprėžtą teisę užmušti savo žmoną ir savo vaikus. Jis buvo jų teisėjas. Jei jisai juos smerkė mirti, tai tiktai teisėjo teise eidamas. Kaip prieš valstybės teismą stodavo tiktai vienas tėvas, taip žmona ir sūnus negalėdavo rasti kito teisėjo, kaip jis vienas. Šeimos viduje jis buvo vienintelis tvarkytojas.

Tačiau, reikia pažymėti, kad tėvo valdžia buvo nepanaši į tą besaikį galingumą, kuris pareina iš stipresniojo teisės. Josios pamatas — tai sielos gelmėse glūdį tikybiniai įsitikinimai. Ten ji rasdavo ir savo ribas. Pavyzdys: tėvas turėjo teisę atskirti sūnų iš savo šeimos, bet, tai darydamas, jis gerai žinodavo, kad tada šeimai yra pavojaus išnykti, tuomet jo pirmtakūnų manai gali būti amžinai užmiršti. Jis turėjo teisę įsūnyti svetimąjį, bet tikyba jam draudė tai daryti, jei jis pats turėjo sūnų. Jis buvo vienintelis turtų savininkas, bet jis neturėjo teisės, ypač pradžioje, jų nusavinti. Jis galėjo pavaryti savo žmoną, bet šitam padaryti, jam reikėjo išdrįsti nutraukti tikybinė jungė, vedybų sudaryta. Tokiu būdu, tikyba uždėdavo tėvui tiek pat prievolių, kiek suteikdavo jam teisių.

Tokia buvo ilgus laikus senovinė šeima. Buvusių sąmonės gelmėse tikybinių įsitikinimų pakakdavo; jei jų nebūtų buvę, būtų buvusi reikalinga jėgos teisė arba tam tikros socijalinės galybės autoriteto teisė, kuri ją tvarkingai būtų sudariusi, suteikusi jai tvarkos, valdžios, teisingumo ir kuri būtų išdirbusi, su visomis smulkmenomis, privatines teisės dėsnius.

Pastabos:

[1] Plautas, Mercator, V, 1, 5: Dii Penates familiaeque Lar Pater. — Pirmapradė žodžio Lar prasme yra viešpats, kunigaikštis, ponas. Lar Porsenna, Lar Tolumnius.

[2] Festas, Millerio leid., p. 125; Materfamiliae non ante dicebatur quam vir ejus paterfamiliae dictus esset... Nec vidua hoc nomine appellari potest.

[3] Manaus įstatymai, V, 147, 148.

[4] Demostenas, in Onetorem, I, 7; in Baeotum, de dote, 7; in Eubulidem, 40. Iziejus, de Meneclis hered., 2 ir 3. Demostenas, in Stephanum, II, 18.

[5] Ji grįždavo į ją persiskirdama, Demostenas, in Eubul., 41.

[6] Demostenas, in Stephanum, II, 20; in Phaenippum, 27; in Macartatum, 75. Iziejus, De Pyrrhi heredit., 50. Odisėja, XXI, 350—353.

[7] Gajus, I, 145—147, 190; IV, 118; Ulpijonas, XI, 1 ir 27.

[8] Demostenas, in Aphobum, I, 5; pro Phormione, 8.

[9] Ciceronas, Topic., 14. Tacitas, Ann., IV, 16. Aulas Gelijus, XVIII, 6. Toliau patirsime, kad tam tikrą laikotarpį ir dėl paaiškėsiančių toliau priežasčių buvo sugalvoti nauji vedybų būdai ir buvo padaryta, kad juridinės tų vedybų išdavos būtų tos pačios, kaip ir šventųjų vedybų.

[10] Gajaus pasakymas apie tėvų galingumą „Jus proprium est civium Romanorum", reikia taip suprasti, kad Gajaus laikais romėnų teisė pripažino šį galingumą tiktai Romos piliečiams; šituo nenorima pasakyti, kad anksčiau jo nebuvo kitur ir jis nebuvo pripažintas kitų miestų teisės. Šitai paaiškės, kai kalbėsime apie teisinę pavaldinių būklę Romai viešpataujant. Priešsolonine atėniečių teise *tėvas galėjo parduoti savo vaikus.* (Plutarchas, Solonas, 13 ir 23.)

[11] Aulas Gelijus, V, 12; Jupiter... Sic et Neptunuspater conjuncte dictus est et Saturnuspater et Marspater. Laktancijus, Instit., IV, 3: Jupiter a precantibus pater vocatur, et Saturnus et Janus et Liber et ceteri. Plutonas buvo vadinamas Dis pater (Varonas, de ling. lat. V, 66. Ciceronas, de nat. deorum, II, 26). Tuo pačiu žodžiu būdavo šaukiamasi maldose į dievą Tibrą; Tiberine Pater, te, sancte, precor (Titas Livijus, II, 10). Vergilijus Vulkaną vadina *Pater Lemnius,* Lemno salos dievas.

[12] Ulpijonas, Digest. I, 6, 4: Paterfamiliarum sunt qui sunt suae potestatis, sive puberes, sive impuberes.

[13] Herodotas, I, 59. Plutarchas, Alkibijadas, 23; Agezilajus, 3.

[14] Demostenas, in Eubul., 40 ir 43. Gajus, I, 155. Ulpijonas, VIII, 8 Instit. I, 9, Digesta, I kn. st. I, 11.

[15] Gajus, II, 98. Visos šios pirmapradės teisės taisyklės buvo pakeistos pretorijonų teise. Atėnuose Iziejaus ir Demosteno laikais kraitis būdavo grąžinamas, vedybas paneigus. Šiame skyriuje mes kalbame tiktai apie seniausiąją teisę.

[16] Ciceronas, De legib. I, 20, Gajus, II, 87. Digest. XVIII kn., I, 2.

[17] Plutarchas. Solonas, 13. Dijonizas Halikarn., II, 26; Gajus, I, 117, 132; VI, 79; Ulpijonas, X, 1; Titas Livijus, XLI, 8; Festas, Deminutus.

[18] Gajus, I, 140; Quem pater ea lege vendidit ut sibi remanciparetur, tunc pater potestatem propriam reservare sibi videtur.

[19] Si pater filium ter venumduit, filius a patre liber esto (Ulpijono raštuose, fragm., X, 1).

[20] Sūnui nusikaltus, tėvas galėdavo atsipalaiduoti nuo atsakomybės. pavesdamas jį nuskriaustajam, kad gautų iš nusikaltusiojo atpildą. Gajus, I, 140: Quem pater ex noxali causa mancipio dedit, velut qui furti nomine damnatus est et eum mancipio actori dedit... hunc actor pro pecunia habet. Tėvas šiuo atveju netekdavo savo valdžios. Skait. Cicerono pro Coecina, 34; de Oratore, I, 40.

[21] Plutarchas, Publicola, 8.
[22] Gajus, II, 96; IV, 77, 78.
[23] Atėjo laikas, kada šiuos teisės nuostatus pakeitė įsigyvenusieji papročiai; tėvas tapo visos šeimos patarėju ir įsteigė joje lyg kokį tribunolą, kuriame jis pats pirmininkavo. Tacitas, Ann. XIII, 32. Digesta, XXIII kn., 4, 5. Platonas, įstatymai, IX.
[24] Titas Livijus, XXXIX, 18.
[25] Aulas Gelijus, Katonas, X, 23; Valerijus Maksimas, VI, 3—6. Atėniečių įstatymai taip pat leido vyrui užmušti žmoną paleistuvę (Schol., ad Horat., Sat., II, 7, 62) ir tėvui parduoti į verguvę netekusią gero vardo savo dukterį (Plutarchas, Solonas, 23).

IX. skyrius.

SENOVINĖ ŠEIMOS MORALĖ

Istorija tiria ne tiktai medžiaginius veiksnius ir įstaigas; jos *tyrimo sričiai pridera taip pat ir žmogaus siela.* Ji turi geidauti sužinoti, ką toji siela tikėjo, ką galvojo, ką ji jautė įvairiais žmonijos gyvenimo amžiais.

Šios knygos pradžioje parodėme senovinius tikybinius įsitikinimus, kurie buvo susidarę žmoguje apie jo paskyrimą po mirties. Mes, galiausiai, išdėstėme, kaip iš šių įsitikinimų išsirutuliojo naminės institucijos ir privatinė teisė. Lieka surasti, kaip šie įsitikinimai veikė pirmykštės visuomenės dorą. Tikrai galima sakyti, kad ta senovinė tikyba buvo įskiepijusi doros jausmus žmonių širdyse; galima, tačiau manyti, kad susikaupdama žmonėse, ji čia stiprindavo juos, čia teikdavo jiems didesnio galingumo, čia laiduodavo jiems vadovavimą ir teises į žmogaus elgesio linkmę, o kaikada juos ir gadindavo.

Pirmųjų amžių tikyba buvo tik naminė tikyba; dora taip pat. Tikyba, rodydama į kitą žmogų, nesakydavo žmogui — štai tavo brolis. Ji sakydavo: štai svetimasis; jis negali dalyvauti tikybiniuose veiksmuose, tavo židinio veiksmuose; jis negali artintis prie tavo šeimos kapų; jo — kiti dievai; jis negali jungti savo maldos su tavo malda; tavo dievai atmeta jo garbinimą ir žiūri į jį, kaip į priešą; todėl jis — taip pat ir tavo priešas.

Šios židinio tikybos žmogus niekados dievybės neprašo kitų žmonių naudai; jis jos šaukiasi padėti jam ir saviesiems. Atminti ir pažymėti šiam senovinio žmogaus vienišumui besimeldžiant graikai paliko tam tikrą patarlę. Plutarcho laikais sakydavo *saunõrai:* „Tu aukoji židiniui",[1] o tai reiškė: „tu atsišalinai nuo savo piliečių, tu neturi draugų, į tave patį panašūs kūriniai tau niekis, tu matai tik save ir savuosius". Ši patarlė primindavo tą laiką, kada, tikybai esant suspiestai aplink židinį, d o r à ir jautrumas anaiptol neišeidavo iš siau-

ro šeimos akiračio centro. Tetenka tiktai stebėtis, kad doros idėja turėjo taip pat, kaip ir tikybinė idėja, ir savo pradžią, ir savo pažangą.

Pirmųjų šios rasės padermių dievas buvo labai menkutis; pamažu žmonės jo galingumą išplėtė; taip pat yra ir su dora: iš pradžių ji buvo labai menka ir labai vienašališka, bet žingsnis po žingsnio nejučiomis išaugo tiek, kad paskelbė prievolę mylėti visus žmones. Pirmieji jos mėginimai telietė vieną šeimą ir tiktai stengriu naminės tikybos veikimu prievolės pradėjo apimti žmogų.

Įsivaizduokime šią židinio ir kapų tikybą jos visiško įsigalėjimo metu. Žmogus regi dievybę visai arti savęs. Ji dalyvauja, kaip ir pati sąžinė, menkių menkiausiuose žmogaus veiksmuose. Žmogus, trapi būtybė, yra vieno liudytojo akyvaizdoje, kuris jos neapleidžia. Žmogus niekados nesijaučia pats vienas bėsąs. Ar tai namie, ar lauke jis turi šalia savęs globėjų, kad jo gyvenimo darbuose jį guostų, ir teisėjų, kad jį baustų už nusikalstamus darbus. „Larai, — sako romėnai, — tai dievybės, sugebančios įbauginti. Joms yra pavesta bausti žmones ir žiūrėti, kas dedasi namų viduje". „*Penatai,* — dar jų sakoma, — tai dievai, kurie mus gaivina; jie maitina mūsų kūną ir tvarko mūsų sielą".[2]

Židinį jie mėgo vadinti skaistybės epitetais[3]; jie tikėjo, kad jis suteikiąs žmonėms skaistybės. Joks medžiagiškai ar dvasiškai netaurus veiksmas neturėdavo įvykti jo akivaizdoje. Pirmieji klaidos, bausmės, apgailos jutimai bene bus kilę iš ten. Žmogus, jaučiąs nusikaltęs, negali artintis prie savo židinio; jo dievas jį smerkia. Praliejus betkeno kraują, neleistini nei aukojimai, nei laistymai, nebereikalinga malda, nebereikalingi švęsti valgiai. Dievas tiek žiaurus, kad neleidža pasiteisinti; jis neskiria nesąmoningo nužudymo nuo apgalvoto prasikaltimo. Krauju suteršta ranka nebegali palytėti šventų daiktų[4]. Kad žmogus galėtų atgauti savo kultą ir grįžti į savo dievo prieglobstį, reikia mažiausia, apvalyti save per apgailos apeigą.[5] Šiai tikybai nesvetimas buvo ir gailestingumas; ji turi apeigą sielos purvams nuvalyti. Būdama labai siaura ir žiauri, *ji, vis dėlto, mokėjo nuraminti nusikaltusį žmogų.* Nors ji visai nepažįsta meilės prievolės, tačiau ji moka įdiegti žmoguje stebėtinai giliai jo prievoles šeimai. Vedybas ji daro privalomas; celibatas, tokios tikybos nuotaika, kuri šeimos am-

žinumo išlaikymą laiko pirmaeile ir švenčiausiąja pareiga, yra nusikaltimas. Bet tas ryšys, kurio ji reikalauja, gali būti atliekamas tiktai naminių dievų akyvaizdoje; vyro ir žmonos ryšys yra tikybinis, šventas, nesutraukomas. Žmogus nebūtų tikėjęs, kad leista palikti šis ryšys nuošaliai nuo apeigų ir paversti jis paprasta susitarusiųjų sutartimi, kaip tai įvyko išsigemant graikų ir romėnų visuomenėms. Senovės tikyba tai draudė, o išdrįsusį neklausyti baudė. Gimęs iš tokio ryšio sūnus buvo laikomas pāvainikiu, t. y. būtybe, kuriai nėra vietos prie židinio. Tasai sūnus neturėjo teisės atlikti jokio pašvęsto veiksmo ir negalėjo melstis.[6]

Ta pati tikyba akylai saugo šeimos taurumą. Jos nuotaika, didžiausias nusikaltimas, kurį žmogus gali padaryti, yra suvedžiojimas, nes pirmaeilė kulto taisyklė yra ta, kad jis būtų tėvo perduodamas sūnui; suvedžiotojas suardo gimimo tvarką. Kita taisyklė, kad kapuose yra vietos tiktai šeimos nariams; laisvosios meilės sūnus yra svetimas šeimai ir nebus laidojamas kapuose. Visos tikybos taisyklės tuo yra sulaužomos, kultas suteršiamas, židinys daromas nebetaurus, kiekviena auka kapams tampa nedorybe. Dar daugiau: laisvoji meilė iškraipo palikuonių eilę; šeima, kaip ją žmonės supranta, laikoma išsiskyrusia, ir nebėra dieviškos palaimos pirmtakūnams. Indas taip sako: „laisvosios meilės sūnus ir šiame, ir aname gyvenime naikina teikiamas manams aukas[7]".

Štai kodėl ir graikų, ir Romos įstatymai duoda tėvui teisę atsisakyti nuo tik ką gimusio kūdikio. Štai, kodėl, jie toki žiaurūs ir nepermaldaujami laisvosios meilės mėgėjui. Atėnuose buvo leista vyrui užmušti kaltasis. Romoje vyras, pačios teisėjas, ją smerkia mirti. Ši tikyba buvo toki žiauri, kad vyras ir teisės neturėdavo visiškai jai dovanoti ir mažų mažiausia buvo verčiamas persiskirti su savo žmona.[8]

Štai pirmutiniai *naminės doros* įstatymai, kurie veikė ir buvo saugomi. Štai atmetanti įgimtą jausmą įsakomoji tikyba, kuri sako vyrui ir žmonai, kad jie sujungti visiems laikams ir kad šis ryšys yra susijęs su sunkiomis prievolėmis; jų pamiršimas sužadina sunkiausias išdavas ir šiame, ir kitame gyvenime. Čia reikia ieškoti pateisinimo, kad vedybos įgavo rimto ir švento veiksmo pobūdį ir kad ilgai ištvėrė šeimos taurumas.

Ta pati naminė tikyba uždeda dar ir kitų prievolių: pačiai ji sako, kad turi klausyti, vyrui, kad turi įsakyti. Ji mokina juos

abu gerbti vienas antrą. Pati turi teisių, nes jai yra vietos prie židinio, jos būtent pareiga ir yra budėti, kad židinys neužgestų. Ji turi taip pat žiūrėti, kad jis visados būtų taurus. Ji jo šaukiasi, ji jam aukoja.[9] Ji, todėl, turi savyje kunigiškumo. Kur jos nėra, naminis kultas nėra vispusiškas ir pakankamas. Židinys, netekęs žmonos, — didelė nelaimė graikui.[10] Romėnuose žmonos dalyvavimas aukojant toks reikalingas, kad kunigas, likęs našlys, netenka savo kunigiškumo.[11]

Galime būti tikri, kad tiktai kunigiškumo pasidalinimas namuose, kuriuose šeimos motina turėjo būti gerbiama, padarė, kad tos pagarbos nebuvo niekada paliauta jai reikšti graikų ir romėnų visuomenėje. Iš čia pareina, kad motina šeimoje turi panašų, kaip ir vyras, vardą: lotynai sakydavo *paterfamilias* ir *materfamilias,* graikai οἰκοδεσπότης ir οἰκοδέσποινα, indai *grihapati, grihapatni.* Iš čia yra gavusi pradžią ir formulė, kurią moteriškė kalbėdavo per romėnų jungtuves: *Ubi tu Caius, ibi ego Caia,* tarinys, duodąs mums suprasti, kad, nėsant namuose lygios abiejų valdžios, yra nors lygus abiejų vertinimas.[12]

Kalbėdami apie sūnų pastebėjome, kad jis pavestas tėvo valdžiai, kuris gali jį parduoti ir pasmerkti mirti. Bet ir tas sūnus turi savo vietą kulte; jis atlieka tam tikrą veiksmą tikybinėse iškilmėse; jo dalyvavimas tam tikromis dienomis yra toks reikalingas, kad neturįs sūnaus romėnas verčiamas ką nors toms tiktai dienoms įsūnyti, kad apeigos būtų atliktos.[13] Ir stebėkitės, kokį galingą ryšį tikyba buvo nustačiusi tarp tėvo ir sūnaus! Tikėta antrasis gyvenimas kapuose, gyvenimas laimingas ir ramus, jei tik gedulo valgiai uoliai bus aukojami. Tokiu būdu, tėvas įsitikinęs, kad jo paskyrimas, šį gyvenimą baigus, pareina nuo to, kaip jo sūnus rūpinsis jo kapu, o sūnus savo keliu yra įsitikinęs, kad tėvas velionis taps dievu, kurio, reikalui ištikus, jis turės šauktis.

Galima manyti, kad šie tikybiniai įsitikinimai įnešdavo į šeimos tarpusavio santykius pagarbos ir jautrumo. Senoliai tas namines dorybes vadindavo dievotumo vardais: sūnaus paklusnumas tėvui, meilė, reiškiama motinai, — vis tai iš dievotumo — *pietas erga parentes.* Tėvo prisirišimas prie sūnaus, motinos lipšnumas — visa tai iš dievotumo — *pietas erga liberos.* Viskas šeimoj buvo dieviška. Ir prievolės jutimas, ir

įgimtas prisirišimas, ir tikybinė nuotaika — visa tai susiliedavo į vieną ir būdavo vadinama vienu žodžiu.

Būtų, rodos, nuostabu įskaityti namų meilę į dorybių skaičių, bet senoliai ją, iš tikrųjų, įskaitydavo. Tas jų sielos jausmas būdavo ir gilus, ir galingas. Prisiminkime Anchizą, kuri, matydama liepsnojančią Troją, vis dėlto nenori palikti senojo savo būsto. Prisiminkime Odisėją, kuriam siūlomi ir turtai, ir pats nemirtingumas, o jis tiktai geidžia vėl regėti savo židinio liepsną. Eikime iki Cicerono: tai kalbės nebe poetas, bet valstybės vyras. Jis sako: „čia mano tikyba, čia mano rasė, čia mano tėvų griaučiai; aš nežinau, koks čia yra jaukumas, kuris pavergia ir mano širdį, ir mano jausmus."[14]

Kad suprastume, koki gilūs ir galingi buvo tie jausmai, jau, tiesa, kiek susilpnėję Cicerono laikais, persikelkime į seniausių padermių aplinkumą. Namai mums dabar tiktai gyvenamoji vieta, užuvėja; mes iš jų išsikraustom ir juos užmirštam gana lengvai, o jei mes prie jų prisirišame, tai vien tiktai įpročiais ir atsiminimais. Mūsų tikyba — ne tenai. Mūsų Dievas, tai visatos Dievas; mes Jį randame visur. Visai kitaip buvo tolimoje senovėje. Tiktai savo namų viduje žmogus rasdavo didžiausią savo dievybę, savo apvaizdą, dievybę, kuri jį globojo, kuri išklausydavo jo maldų ir priimdavo jo apžadus. Už savo namų slenksčio žmogus nebejautė dievo. Kaimyno dievas — priešingas dievas. Todėl žmogus mylėjo savo namus, kaip jis dabar myli savo *dievnamį* (bažnyčią)[15]. Tokiu būdu tikybiniai pirmųjų amžių žmonių įsitikinimai yra padėję pakilti tų žmonių dorumui.

Jų dievai įsakė jiems būti tauriems ir draudė lieti kraują. Teisingumo pažinimas jei ir neišėjo iš tikybinių įsitikinimų, tai vis dėlto sutvirtėjo jų įtaka. Dievai priklausė bendrai visiems vienos šeimos nariams. Šeima tokiu būdu buvo jungiama galingu ryšiu, ir visi jos nariai išmoko mylėti ir gerbti vienas kitą. Dievai gyveno kiekvienuose namuose; todėl žmogus pamilo savo namus, pastovų ir visiems laikams skirtą savo būstą, kurį buvo paveldėjęs iš savo senelių ir kurį palikdavo savo vaikams, kaip kokią šventenybę.

Senovinė tikybinių įsitikinimų tvarkoma dora nepažinojo gailestingumo, tačiau ji mokė naminių dorybių. Uždaras šeimos gyvenimas buvo toms kartoms dorumo užuomazga. Ten pasireiškė prievolės, prievolės aiškios, smulkiai apibrėžtos, ku-

rių neatlikti nebuvo galima, bet kurios apėmė labai siaurą akiratį. Šios knygos tęsinyje dar teks mums prisiminti tas siauras pirmapradės dorovės pobūdis, nes pilietiška visuomenė, susidariusi vėliau tais pačiais pradais, įgijo ir tokį pat pobūdį; tatai palengvins išaiškinti ir daugelį ypatingų senovinės politikos žymių. [10]

Pastabos:

[1] 'Εσιία θύεις. Pseudo Plutarchas, Dübner'io leid. V, 167. Eustath. in Odyss., XII, 247. Παροιμία τῇ ἑσἰᾳ θύσμεν ἐφ ὧν οὐκ ἐσἰι μεταδοῦναι οὐδέ ἐξενέγκειν.

[2] Plutarchas. Quaest. rom., 51. Makrobuijs, Sat., III, 4.

[3] αγνοῖς ἑστίας βάθροις, Euripidas, Herkul. fur., 705.

[4] Herodotas, I, 35; Vergilijus, Enėjida, II, 719; Plutarchas, Tezėjus, 12.

[5] Herodotas, I, 35; Eschilas, Choeph, 96; apeigas aprašė Apolonijus iš Rodoso, IV, 704—707.

[6] Iziejus, de Philoct. heredit., 47; Demostėnas, in Macartatum, 51; νόθῳ δὲ μὴ εἶναι ἀγχιστείαν μήθ' ἱερῶν μήθ' ὁσίων Paskesniųjų laikų tikyba draudė νόθος' ui būti kunigu. Žiūr. Ross., Inscr. gr., III, 52.

[7] Manaus įstatymai, III, 175.

[8] Demostėnas, in Neaer., 86. Tiesa, kad nors ši primityvi dora smerkė laisvąją meilę, bet nedraudė nedoringų vedybų; net ji jas leisdavo. Vedybų draudimai buvo ištisai priešingi tiems, kokie dabar yra; buvo giriama santuoka su seserimi (Kornelijus Nepos, proemium; ten pat, Kimono gyvenimas, 1. Minutius Felix Octavius, 30), bet iš pradžių buvo draudžiama vesti žmona iš kito miesto.

[9] Katonas, De re rust., 143; Rem divinam faciat... Focum purum habeat. Makrobijus, I, 15, in fine: Nupta in domo viri rem facit divinam Palyginkit Dijonizo Halikarn., II, 22.

[10] Ksenofontas, Laked. val. IX. 5: γυναικὸς κενὴν ἑστίαν.

[11] Plutarchas, Quaest, rom. 50. Dijonizas iš Halikarn, II, 22.

[12] Klysta taip pat tie, kurie kalba apie apverktiną priklausomumą romėnų moteriškės *in manu mariti*. Žodis *manus* reiškia idėją, bet ne brutalią jėgą, viršenybę, ir dera taikinti tiek tėvui ant dukters arba broliui ant sesers, tiek ir vyrui ant pačios. Titas Livijus. XXXIV, 2; feminas in manu esse parentum, fratrum, virorum. Moteriškė, ištekėjusi einant apeigomis, yra namų šeimininkė. *Nupta in domo vivi dominium adipiscitur* (Makrobijus, I, 15, in fine); Dijonizas Halikarn., II, 25, sako stačiai apie pačios padėtį: *„Būdama paklusni visame kame savo vyrui,* **ji buvo namų šeimininkė, kaip ir jos vyras“.**

[13] Dijonizas Halikarn., II, 20, 22.

[14] Ciceronas, De legibus, II, 1. Pro domo, 41.

[15] Iš čia kilęs buto šventumas, kurį senoliai visados laikydavo neliečiamu; Demostenas, in Androt. 52; in Evergum, 60. Digesta, de in jus voc., II, 4.

[16] Argi yra reikalo aiškinti, kad šiame straipsnyje mes stengėmės apibūdinti seniausiąją tautų, būtent romėnų ir graikų, moralę (dorą)? Argi yra reikalo dar pabrėžti, kad ta moralė ilgainiui pakitėjo, pirmiausia graikuose? Jau Odisėjoje randame naujų jausmų ir naujų papročių; apie tai sužinosime, skaitydami šią knygą toliau.

X. skyrius.

„GENS" ROMOJE IR GRAIKIJOJE.

Romėnų teisininkų ir graikų rašytojų veikaluose randame pėdsakų vienos senovinės institucijos, kuri, rodos, graikų ir romėnų visuomenėse pirmaisiais jų amžiais turėjo vyrauti, bet kuri, pamažu kisdama, paskutiniam savo istorijos laikotarpiui paliko tiktai vos pastebimų žymių.

Čia norime kalbėti apie tai, ką lotynai vadino „*gens*", o graikai „ γένος ".

Daug ginčytasi apie genso pobūdį ir jo susitvarkymą. Bus naudinga pirmiausia pakalbėti apie tai, kas sudaro šios problemos painumus.

Gensas, kaip toliau matysime, sudarė vienetą, kurio susitvarkymas buvo ištisai aristokratiškas. Taip buvo dėl to, kad vidujinis Romos patricijų ir Atėnų eupatridų susitvarkymas leido jiems ilgai išlaikyti savo lengvatas.

Todėl, liaudies partija, paėmusi viršų, visomis jėgomis ėmėsi kovoti su ta senovine institucija. Jei tai partijai būtų pavykę visiškai ją sunaikinti, tai, galimas daiktas, mums nebebūtų išlikęs jokis jos atminimas. Bet ta institucija buvo itin gaji ir giliai įleidusi šaknis į papročius, todėl ji negalėjo visiškai išnykti. Pasitenkinta tuo, kad ji pakitėjo; atėmė iš jos tai, kas sudarė esminę jos dalį, ir paliko tiktai viršinį jos pavidalą, kuris jau nebevaržė naujosios tvarkos.

Tuo keliu eidami, plebėjai Romoje sugalvojo įsteigti „gentes" patricijų genso pavyzdžiu; Atėnuose buvo mėginta panaikinti γένη, išsklaidyti jis ir pakeisti demosu, sudarytu ano pavidalu. Šiuos veiksmus aiškinsime, kai kalbėsime apie revoliucijas. Čia gi pakaks pažymėjus, kad tie didžiuliai demokratijos įvesti į genso santvarką pakeitimai yra tos rūšies, jog gali suklaidinti norinčius pažinti pirmapradę jo santvarką. Tikrai, visos mus pasiekusios apie tai žinios yra atėjusios iš to

laikotarpio, kai jo sántvarka buvo jau pakeista. Tos žinios rodo mums tik tai, ką revoliucijos genso sutvarkyme buvo palikusios.

Įsivaizduokime, kad 20 amžiaus žmonėms visai nebebūtų išlikę žinių, kokie nuotykiai žymėjo vidurinių amžių laikus, kad nebūtų išlikęs joks dokumentas, kuris suvestų į pažintį su laikotarpiu prieš 1789 m. revoliuciją ir kad vis dėlto šių laikų istorikas panorėtų susipažinti su pirmiau buvusiomis institucijomis. Esami jo rankose dokumentai rodytų tiktai 19-to šimtmečio bajoriją, t. y. tai, kas labai skiriasi nuo feodalizmo. Tada jis pamanytų, kad laikotarpyje tarp feodalizmo ir bajorijos įsigalėjimo turėjo būti įvykusi revoliucija, ir padarytų visai nuoseklių išvadų, kad ši ir visos kitos institucijos turėjo būti pertvarkytos; bajorija, apie kurią bylotų turimieji dokumentai, jo nuomone, būtų tiktai labai pakitėjęs šešėlis arba paveikslas kokios kitos, daug galingesnės, bajorijos. Toliau atsidėjęs betyrinėdamas mažas senovinio paminklo nuotrupas, kaikuriuos užsilikusius kalboje posakius, kaikuriuos įterptus į įstatymą sakinius, klajojančių liaudyje atsiminimų ir bergždžių apgailestavimų nuotrupas, jis, gali būti, atspėtų šį bei tą apie feodalinį sutvarkymą ir įgytų apie viduramžių laikotarpį šiokią tokią nuovoką, ne taip jau labai tolimą nuo teisybės. Sunkumų, be abejonės, būtų labai didelių. Ne mažiau sunkumų būtų ir šios dienos istorikui,. kuris panorėtų pažinti senovinį gensą, nes apie jį nebėra kitokių žinių, kaip tiktai tos, kurios yra atėjusios iš laikų, kada paties genso buvo belikęs tiktai šešėlis.

Pradėsime analizuoti visą, ką senovės istorikai mums apie gensą sako, t. y. tai, kas iš to buvo atlikę, kai jis jau buvo gerokai pertvarkytas. Paskui sulig tomis liekanomis pasistengsime apibūdinti tikrą senovinio genso sutvarkymą.

1. Ką senovės istorikai mums sako apie gensą.

Atskleidę pūnų karų laikų romėnų istoriją, susidursime su trimis asmenimis, kurių vardai: „Claudius Pulcher, Claudius Nero ir Claudius Centho“. Visi trys pridera prie vieno genso, prie Klaudijų genso (Claudia).

Demostenas vienoje savo ginamųjų kalbų atsišaukia į septynis liudytojus; visi jie reiškia, kad jie kilę iš to paties Britidų γένος. Šiame pavyzdy reikšminga tai, kad visi septyni asmenys, pažymėti esą to paties genso nariai, yra įrašyti į

septynius atskirus demosus; tai rodo, kad γένος sąvoka nesutampa su demoso sąvoka ir kad γένος nebuvo paprastas administracinis pasiskirstymas, kaip buvo *demos'as*.[1]

Štai pirmutinis pripažintas tikru faktas: Romoje ir Atėnuose buvo gentesų. Galima būtų duoti panašių pavyzdžių ir iš kitų Graikijos ir Italijos miestų ir iš to padaryti apytikrės išvados, kad ta institucija turėjo panašumo visose senovės tautose.

Kiekvienas gensas turėjo tam tikrą kultą. Graikuose vieno genso narius pažindavo iš to, kad jie nuo labai tolimų laikų aukodavo bendrai.[2] Plutarchas duoda Likomėdų genso aukojimų vietą, o Eschinas kalba apie Butadų genso aukurą.[3]

Ir Romoje kiekvienas gensas turėjo atlikti tikybines apeigas; ir dieną, ir vietą, ir apeigų tvarką kiekvienam gensui pažymėjo atskira jo tikyba.[4] Kapitolijus galų apsiaustas; Fabijus išeina iš jo, apsivilkęs tikybiniais rūbais ir, šventais daiktais rankose nešinas, praeina pro priešo eiles; jis keliauja aukoti ant genso aukuro Kvirinale. Antrųjų pūnų karų metu kitas Fabijus, tas, kurį vadina Romos skydu, kariauja prieš Hanibalą. Iš tikro, respublikai labai reikėjo, kad jis pasiliktų prie savo kariuomenės, tačiau jis ją palieka nemitraus Minucijaus rankose; mat, atėjo metinės sukaktuvės aukoti jo gensui, ir jam reikia skubėti į Romą švento veiksmo atlikti.[5]

Tas kultas turėjo būti perduodamas iš kartos į kartą; iš čia kilo prievolė mirus palikti sūnus, kuris tą prievolę eitų toliau. Cicerono asmens priešininkas, Klaudijus, pasitraukė iš savo genso ir įėjo į plebėjo šeimą. Ciceronas jam sako: „Kodėl tu per savo klaidą statai Klaudijų genso tikybą į išnykimo pavojų?“[6]

Genso dievai, *dii gentiles,* globojo tiktai jį vieną ir norėjo, kad būtų garbinami tiktai per jį. Joks svetimasis negalėjo dalyvauti prie tikybinių apeigų. Buvo tikima, kad, svetimajam dalyvaujant aukojimuose arba nors tiktai būnant prie apeigų, genso dievai užsigaudavę ir visi genso nariai tuo sunkiai nusikalsdavę.

Be to, kad kiekvienas gensas turėjo savąjį kultą ir savąsias tikybines šventes, jis turėjo taip pat ir savus bendrus kapus. Vienoje Demosteno ginamųjų kalbų skaitome: „Šis žmogus, netekęs savo vaikų, juos palaidojo savo tėvų kapuose, kurie yra bendri visam jo gensui“. Šios ginamosios kalbos

tęsinys rodo, kad joks svetimasis negalėjo būti laidojamas tuose kapuose. Kitoje kalboje tas pats kalbėtojas kalba apie kapus, kuriuose Buzelidų gensas laidojo savo narius ir kur kas metai atlikdavo gedulo aukojimus; „ši laidojimo vieta — tai gana erdvus lauko plotas, aptvertas tvora, kaip senovės papročiai reikalavo“.[7]

Tas pat buvo ir pas romėnus. Veleijus kalba apie Kvintilijų genso kapus, o Svetonijus mums praneša, kad Klaudijų gensas (gens „Claudia“) turėjo savus kapus Kapitolino kalno viršūnėje.[8]

Senovinė romėnų teisė žiūri į genso narius, kaip į galinčius viens iš kito turtą paveldėti. Dvylikos lentelių įstatymai skelbia, kad nėsant sūnų ir agnatų, *gentilis* yra įgimtasis įpėdinis. Šiuose įstatymuose *gentilis* yra artimesnis, kaip *kognatas*, t. y. artimesnis, kaip giminės iš moteriškos pusės.[9]

Niekas nėra taip tampriai sujungtas, kaip genso nariai. Bendraudami, atliekant tas pačias šventas apeigas, jie padeda kits kitam visuose gyvenimo reikaluose. Visas gensas atsako už vieno savo nario skolą; jis išperka paimtąjį į nelaisvę; jis pamoka teismo uždėtą pabaudą. Vienam kuriam patapus magistratu, jis susitaria mokėti bendrai išlaidas, reikalingas visai magistratūrai išlaikyti.[10]

Apskųstasis lydimas į tribunolą visų jo genso narių; tai rodo santarvę, kurią įstatymai buvo nustatę tarp asmens ir viso kūno, kurio dalimi jis yra. Skųsti savojo genso žmogus arba nors tiktai būti reiškėju prieš jį yra tikybai priešingas veiksmas.

Vienas žymus iš Klaudijų genso asmuo buvo asmeniškas decemvyro Apijaus Klaudijaus priešininkas; kai šis buvo patrauktas tieson, ir jam grėsė mirtis, Klaudijus stojo ginti jo ir pakreipė tautos nusistatymą jo naudai, tačiau jis nepaliko nepastebėjęs, kad tą žygį jis darąs ne iš prisirišimo, bet iš prievolės.[11]

Genso narys, neturėdamas teisės šaukti kito nario į valstybės teismą, rasdavo teisingumą pačiame gense. Iš tikro, kiekvienas *gensas* turėjo savo *viršininką,* kuris buvo kartu ir jo teisėjas, ir jo kunigas, ir jo karo vadas.[12] Yra žinoma, kad, įsikūrus Romoje sabiniečių Klaudijų šeimynai, 30.000 ją sudariusių žmonių klausė vieno viršininko. Paskiau, kai Fabijų šeimyna ruošėsi pati viena kariauti su Veijėnais, matome,

kad ir šis gensas turėjo tik vieną viršininką, kuris kalbėjo viso genso vardu Senate ir kuris vedė jį prieš priešą.[13]

Ir graikuose kiekvienas gensas turėjo taip pat tik vieną viršininką. Apie tai liudija antraštės; jos taip pat rodo, kad šis viršininkas paprastai buvo vadinamas arkonto vardu.[14] Galop, ir Romoje, ir graikuose gensas turėjo savo susirinkimus; jis duodavo įsakymus, kurių turėdavo klausyti ne tik visi jo nariai, bet ir pats miestas į juos atsižvelgdavo.[15]

Tai toks yra bendras apibūdinimas papročių ir įstatymų, kurie tebeturėjo galią tuomet, kai gensas jau buvo nusilpnintas ir beveik išsigimęs. Tokios yra šios senovinės institucijos liekanos.[16]

2. Kaikurių, romėnų gensui apibūdinti išreikštų, minčių tyrimas.

Mokslininkai, kuriems šis dalykas jau nuo seniai buvo ginčo akstinu, siūlė daugelį tyrimo būdų. Vieni sakė: Gensas tai nieko daugiau, kaip vardo panašumas. Kitų nuomone — gensas tai tiktai išreiškimas santykio, kuris buvo tarp šeimos-globėjos ir šeimų-klijentų. Kiekviena šiųdviejų nuomonių turi dalį tiesos, bet nė vienos jųdviejų nepateisina visa eilė faktų, įstatymų, įpročių, kuriuos čia rengiamės suminėti.

Dar kita teorija einant, žodis *„gens"* reiškė dirbtinį savo rūšies giminiškumą; gensas yra politiškas daugelio šeimų sąryšis, iš pradžių buvusių vienos kitoms svetimų. Nėsant kraujo sąryšio, valstybė nustatė tarp jų dirbtinį santykį ir giminiškumą pagal susitarimą.

Bet čia pasireiškia prieštaravimų. Jei gensas tėra tik dirbtinis susibendrinimas, tai kaip išaiškinsime, kad jo nariai turėjo teisę paveldėti vienas iš kito? Kodėl *gentilis* pastatoma prieš *kognatą*? Aukščiau matėme paveldėjimo taisykles ir sakėme, kokį glaudų ir reikšmingą santykį tikyba buvo nustačiusi tarp teisės paveldėti ir vyriškosios giminiškumo kartos. Argi galima įsivaizduoti, kad senovės įstatymas būtų atsitolinęs nuo šio prado, sutikdamas leisti paveldėti gentiliams, kada jie vieni kitiems būtų svetimi?

Ryškiausiai ir tikriausiai genso pobūdį atskleidžia tai, kad jis turi savyje kultą taip, kaip jį turi šeima. Panorėję patirti, kokį dievą kiekvienas gensas garbina, mes sužinotumėm, kad tai yra *sudievintas pirmtakūnas* ir kad aukuras, kuriame jis

aukoja, — tai kapai. Atėnuose Eumolpidai garbina Eumolpą, jų giminės pradėjėją, Fitalidai garbinal herojų Fitalą, Butadai — Butą, Buzelidai — Buzelą, Lakijadai — Lakiją, Amimandridai — Kekropą.[17] Romoje Klaudijai kilę iš *„Clausus"*, Cecilijai garbina savo giminės pradėjėją — herojų *„Caeculus"*, Kalpurnijai — *„Calpus"*, Julijai — *„Julius"*, Klelijai — *„Cloelius"*.[18]

Tiesa, mes esame verčiami įsitikinti, kad daugel šių genealogijų yra paskiau sugalvotos, bet vis dėlto reikia pripažinti, kad tokia sugalvotoji apgaulė nebūtų turėjusi pateisinimo, jei tikrieji „gentes" nebūtų turėję įsisenėjusio papročio savintis vieną kokį bendrą pirmtakūną ir jam reikšti pagarbą.

Melagybė visados pamėgdžioja tikrenybę.

Vis tik, ne taip jau lengva padaryti, kad sugalvotoji apgaulė ir mums tokia rodytųsi. Kultas nebuvo tuščia iškilmių formalybė. Vienas pagrindinių tikybos nuostatų įsakydavo, kad būtų garbinami, kaip pirmtakūnai, tiktai tie, iš kurių tikrai yra kilę; garbinti svetimasis buvo laikoma sunkia nedorybe. Jei vis tik gensas garbino vieną pirmtakūną, tai tat darė todėl, kad nuoširdžiai tikėjo esąs iš jo kilęs. Vaidinti, kad kapai yra ten, kur jų nėra, sugalvoti netikros metinės sukaktuvės ir jų metu kelti gedulo pokyliai, būtų tas pat, kas melas įpainioti į švenčiausią dalyką ir tyčiotis iš tikybos. Panašiai vaidinti gal ir būtų buvę galima Cezario laikais, kada senovinių šeimų tikyba nieko nebejaudino. Bet kalbėdami apie laikus, kuriais šie tikybiniai įsitikinimai buvo galingi, negalime vaizduotis, kad daugelis šeimų, susitarę niekšiškai apgaudinėti, sakytų vienos kitoms: mes einame apsimesti turį vieną ir tą patį pirmtakūną, mes jam įtaisykime kapus, mes aukokime gedulo valgius, ir mūsų palikuonys garbins jį ištisus amžius. Tokia mintis negalėjo ateiti į galvą arba ji turėjo būti vejama kaip nusikalstama mintis.

Sunkiose problemose, kurias istorija dažnai iškelia, patartina kreiptis į kalbą ir iš jos reikalauti visokių pamokinimų, kurių tik ji gali suteikti. Kaikada pats žodis paaiškina, ką reiškia pati institucija. Pavyzdžiui: žodis *gens* reiškia tą pat, ką žodis *genus*, taigi galima buvo vartoti vienas antro vietoje ir sakyti *gens Fabia* ir *genus Fabium*[19]; abu savo kamienais sutampa su veiksmažodžiu *gignere* ir daiktavardžiu *genitor*, kaip tik taip, kaip žodis γένος sutampa su γεννᾶν ir γονεύς

Visi tie žodžiai turi aiškių žymių, kad jie viens iš kito yra kilę. Graikai to paties γένος narius vadino ὁμογάλακτες, tai reiškia *„žindyti tuo pačiu pienu"*. Derinkim visus šiuos žodžius su žodžiu, kurį mes esame pratę versti žodžiu *šeima*, lotynų kalba *familia* ir graikų — οἶκος. Nei vienas, nei kitas neturi savyje viens iš kito kilimo arba giminiškumo žymių. Tikroji žodžio *familia* prasmė yra nuosavybė; jis reiškia lauką, namus, pinigus, vergus, kadangi Dvylikos lentelių įstatymai, kalbėdami apie paveldėtoją, sako *familiam nancitor*, nes jis gauna palaikus. Kalbant apie žodį οἶκος aišku, kad jis nesužadina jokios kitos minties, kaip mintį apie nuosavybę ir būstą.

Šituos žodžius paprastai verčiame į savo kalbą žodžiu šeima. Bet ar leistina, kad žodžiai, kurių tiesioginė prasmė— būstas arba nuosavybė, dažnai galėtų būti imami šeimos sąvokai apibūdinti ir kad kiti žodžiai, kurie vidujine savo prasme reiškia kilmę, gimimą, tėviškumą, būtų imami tiktai dirbtiniam sąryšiui reikšti? Be abejo, tai nedera su senovinių kalbų grynumu ir tikslumu. Nėra ko abejoti, kad ir graikai, ir romėnai su žodžiais *gens* ir γένος jungė ir bendro kilimo sąvoką. Ši mintis galėjo išnykti, kai gensas pakitėjo, bet žodis liko jam liudyti.

Aiškinimas, darąs gensą dirbtiniu sąryšiu, turi šiuos savo priešus: 1. senovinius įstatymus, davusius gentiliams paveldėjimo teises; 2. tikybinius įsitikinimus, kurie nenori kulto bendrumo ten, kur nėra gimimo bendrumo; 3. kalbos žodžius, kurie duoda gensui bendrą kilimą. Kita šios krypties aiškinimo klaida, kad ji prileidžia, jog žmonijos visuomenės galėjo atsirasti pagal susitarimą ir dirbtinai, o to istorijos mokslas negali pateisinti.

3. Gensas tai šeima, tebeturinti dar pirmapradį sutvarkymą ir vienumą.

Viskas rodo, kad gensą jungia gimimo ryšys. Pasiklauskime dar kalbos. Ir graikuose, ir Romoje pavadinimas „gentes" turi formą, vartojamą abiejose kalbose patronimiškiems vaizdams išreikšti. *Claudius* reiškia Klaudo sūnus. Butadas — Buto sūnus.

Tie, kurie gense nori įžiūrėti dirbtinį sąryšį, išeina iš klaidingo pagrindo. Jie mano, kad gensas visados susidarydavo iš daugelio šeimų įvairiais vardais, ir, kaipo pavyzdį, noriai

stato gens *Cornelia,* prie kurio priklausė ir Scipijonai, ir Lentulai, ir Kosusai, ir Silosai. Bet iš to neišeina, kad gensų tarpe visados taip ir būtų buvę. Gens *Marcia,* rodos, tebuvo turėjusi vieną šaką; tas pat buvo ir gense *Lucretia* ir labai ilgai gense *Quintilia.* Iš tikro, labai būtų sunku pasakyti, kurios šeimos buvo sudarę gens *Fabia,* nes visi istorijai žinomi Fabijai tikrų tikriausiai yra kilę iš vieno ir to paties kelmo; visi jie iš pradžių buvo vadinami *Vibulanus,* paskui tą pavardę visi buvo pakeitę į Ambustus, dar paskiau į Maximus arba į Dorso. Žinoma, kad Romoje buvo įprasta kiekvienas patricijus vadinti trimis vardais. Pavyzdžiui, buvo vadinamas *Publius Cornelius Scipio.* Nebus tikslu teirautis, kuris tų trijų žodžių reiškė tikrąjį vardą. *Publius* buvo statomas tiktai priešakyje, *pronomen; Scipio* tiktai pridedamasai — *agnonem.* Tikrasai vardas — *nomen* — buvo *Cornelius,* bet šis vardas — tai viso genso vardas. Teturėdami šį vieną aiškinimą apie senovės gensą, pakankamai pamatuotai galėtumėm tvirtinti, kad Kornelijai buvo prieš tapdami Scipijonais, o ne taip, kaip dažnai tvirtinama, kad Scipijonų šeima suėjo į sąryšį su kitomis šeimomis, sudarydami *gens Cornelia.*

Iš istorijos patiriame, kad *gens Cornelia* ilgai išbuvo nepasidalijusi ir kad jos nariai turėjo vienus ir tuos pačius *cognomen* „Maluginensis ir Cossus". Ir tiktai diktatoriaus Kamilo laikais viena šaka pradėjo vadintis *Scipio.* Paskiau, kita šaka ima pavardę Rufus, kurią galiausiai pakeičia į *Sylla.* Pavardė *„Lentulus"* pasireiškia tiktai Samnitų karų metu, o *„Cethegus"* tiktai antrame pūnų kare. Tas pat atsitiko ir su *gens Claudia.* Klaudijai ilgai išbuvo sujungti vienoje šeimoje ir visi turi pavardę *Sabinus* arba *Regillensis* — jų kilimo ženklą. Per septynias kartas ši, iš tikro labai gausinga šeima, nekeičia vardo ir nepastebimas jos dalinimasis į šakas. Tiktai aštuntoje kartoje, būtent: pirmojo pūnų karo metu, matome ją pasidalinusią į tris šakas ir pasisavinusią tris atskiras pavardes. kurios ir pasidarė paveldimos, t. y. *Claudius Pulcher,* kuri išgyveno du šimtmečiu, *Claudius Centho,* kuri labai greitai išnyko, ir *Claudius Nero,* kuri išliko ligi imperijos laikų. Iš to viso išvada, kad gensas buvo ne betkoks šeimos sąryšis, o kad jis pats buvo viena šeima. Jis galėjo arba išlaikyti tiktai vieną kamieną, arba skleisti gausingų šakų, bet visos jos sudarydavo tiktai vieną šeimą.

Įsidėmint tikybinius įsitikinimus ir senovinės institucijas, apie kurias kalbėjome aukščiau, visgi nesunku suvokti senovės genso susidarymas ir jo kilimas. Galiausiai sutiksime, kad gensas visai paprastu būdu išsiskleidė iš naminės tikybos ir privatinės senųjų amžių teisės.

Ką gi, iš tikro, įsako toji senovės tikyba? Ugi tai, kad pirmtakūnas, t. y. žmogus, palaidotas kapuose pirmutinis, būtų garbinamas amžinai, kaip dievas, ir kad jo palikuonys, kas metai susirinkdami šventoje vietoje, kur jis ilsisi, aukotų jam gedulo valgių. Tas visados kūrenamas židinys, tie visados vienokiu kultu garbinami kapai tai yra šerdis, apie kurią spiečiasi visos padermės ir dėl kurios visos šeimos šakos, kad ir kokios gausingos jos būtų, liekti sujungtos bendru ryšiu. Tyrinėdami, kas senovės šeimoje turėjo viršenybę, matėme, kad sūnus nesiskyrė nuo tėvo; nagrinėdami tėvynainės perleidimo taisykles, pastebėjome, kad jaunesnieji broliai nesiskyrė nuo vyresniojo brolio, nes buvo saugomas turto valdymo bendrumo pradas. Židinio, kapų ir tėvynainės pradžioje negalima buvo dalyti. Iš to, ką sakėme, išeina, kad ir šeima buvo nedaloma. Laikas jos neišsklaidė. Ta nedalomoji šeima, per ištisus amžius stiprėdama ir iš amžiaus į amžių keldama savo kultą ir vardą, iš tikro ir buvo senovės gensas. Gensas buvo šeima, bet tokia šeima, kuri išlaikė tikybos jai įsakytą vienumą ir kuri tiek išsiplėtė, kiek leido išsiplėsti privatinė senovės teisė.[21]

Pripažinus sakyta per tiesą, bus aišku visa, ką senovės rašytojai sako apie gensą. Glaudus jo narių susiklausymas, kurį jau pažymėjom, nieko neturi stebinti; jie nuo gimimo yra giminės. Jų bendrai atliekamas kultas nėra joks apsimetimas; jis jiems teko iš jų pirmtakūnų. Būdami vienos šeimos nariai, jie turi ir bendrą laidojimo vietą. Tos pačios minties vedami, Dvylikos lentelių įstatymai skelbia, kad jie gali vienas iš kito paveldėti. Kadangi iš pradžių visi *genso* nariai turėjo vieną nedalomą tėvynainę, tai ir buvo įsigyvenęs paprotys, tikriau reikalas, kad visas gensas turi atsakyti už vieno nario skolas ir išpirkti jį iš nelaisvės arba sumokėti už jį priteistą pabaudą. Visi šie dėsniai įsitvirtino savaime dar tuomet, kai gensas tebesilaikė glaudaus savo vienumo. Tačiau, jie negalėjo išnykti ir tuomet, kai gensas išsisklaidė. Apie šį senovišką ir šventą šeimos vienumą liko neišdildomų žymių: kasmetiniuose aukojimuose, kurie surinkdavo išsisklaidžiusius

narius; įstatymuose, kurie jiems suteikdavo paveldėjimo teisę, ir papročiuose, kurie jiems įsakydavo vienas kitam padėti.

Nėra ko stebėtis, kad vieno genso nariai turėjo tą patį vardą. Protėvių vardo (patronimiško) vartojimo paprotys primena aną gilų senoviškumą ir regimai jungia su senovine tikyba. Gimimo ir kulto bendrumą pažymi vardo bendrumas. Kiekvienas gensas iš kartos į kartą perduoda pirmtakūno vardą ir saugo jį tokiu pat uolumu, kokiu jis saugo savo kultą. Romėnų vadinamas *nomen* yra pirmtakūno vardas. Juo buvo vadinami visi palikuonys ir visi genso nariai. Atėjo laikas, kada kiekviena šaka, tapusi šiek tiek nepriklausoma, žymėjo savo savaimingumą pavarde *Cognomen.* Kadangi kiekvienas asmuo turi būti skiriamas nuo kitų asmenų tam tikru pavadinimu, tai kiekvienas žmogus turėjo savo *agnomen,* kaip antai *Caius* arba *Quintus.* Tačiau, tikrasis vardas — tai *genso* vardas; juo naudojosi viešumoje; jis buvo laikomas šventu; jis, būdamas kilęs iš pirmojo žinomo pirmtakūno, turėjo išlikti taip ilgai, kaip pati šeima ir kaip patys jų dievai.

Taip pat buvo ir graikuose; ir šiame dalyke romėnai ir graikai nesiskiria. Kiekvienas graikas, jei tik jis priklausė senai ir pagal taisykles susidariusiai šeimai, turėjo tris vardus, kaip Romos patricijus. Vienas vardas — tai jo asmens vardas, kitas — jo tėvo vardas, bet kadangi tiedu vardai paprastai keitėsi, tai jiedu atitiko paveldimąjį *cognomen,* kuriuo buvo žymimos Romos genso šakos; galiausiai trečiasai reiškė viso genso vardą. Tokiu būdu sakydavo: Miltijadas, Kimono sūnus Lakijadas, o ateinančioj kartoj Kimonas, Miltijado sūnus, Lakijadas, Κιμῶν Μιλτιάδου Λακιάδης. Lakijadai sudarė γένος'ą, kaip Kornelijai gensą. Taip pat buvo su Butadais, Fitalidais, Britidais, Aminandridais ir kitais.

Reikia pastebėti, kad Pindaras niekados nekalbėjo apie savo herojus, nepaminėjęs jų γένος vardo. Graikuose šis vardas buvo baigiamas galūne ιδης arba αδης ir turėjo būdvardžio formą, tuo tarpu romėnuose genso vardas turėjo nekintančią galūnę „ius“. Iš tikrųjų, tai nebuvo tikrinis vardas: kasdieniniame gyvenime galima buvo vadinti žmogus jo asmens vardu, bet politine ar tikybine kalba viešai žmogus turėdavo būti vadinamas pilnu jo pavadinimu, niekados nepamirštant jo γένος vardo.[22]

Ne be reikalo bus pastebėti, kad vardų istorija ėjo visai kitokiais keliais, kaip ji eina dabar, krikščioniškoje visuomenėje. Viduriniais amžiais ligi dvyliktojo amžiaus tikrasis vardas buvo krikšto vardas arba asmens vardas, o patronimiškieji vardai pradėta vartoti gana vėlai, kaip valdomojo ūkio vardai arba kaip pravardžiavimai. Visai kitaip buvo senovėje. Bet tasai skirtingumas išdyla, įsidėmėjus tikybų skirtingumą. Naminei senovės tikybai šeima buvo tikrasis kūnas, tikroji gyvoji būtybė, kurioje asmuo buvo tiktai jos neatskiriamas narys, nes argi ne patronimiškas vardas tenai turėjo pirmenybę savo senumu ir savo svarbumu. Naujoji tikyba kaip tik priešpriešiais pripažino asmeniui savarankiško gyvenimo teises, laisvę, visišką asmens nepriklausomumą ir, anaiptol, nebijojo atskirti jo nuo šeimos. Todėl krikšto vardas pasidarė svarbiausias ir ilgai vienatinis vardas.

4. Šeimos išsiplėtimas; vergai ir klijentai.

Visa, ką matėme šeimoje — naminė jos tikyba, jos susidaryti dievai, vyresniojo teisė, kurioje šeima turėjo savo atsparą ir kuria ji buvo paremta, jos vieningumas, jos plėtimas iš kartos į kartą, iki susidarant gensui, jos teisingumas, jos kunigiškumas, vidujinis jos susitvarkymas — visa tai smarkiai kreipia mūsų dėmesį į tuos tolimus laikus (pirmapradę epochą), kada šeima nepriklausė jokios aukštesnės galybės ir kada *valstybės dar ir būti nebuvo.*

Pažvelgus į naminę tikybą, į dievus, kurie priklausė tiktai vienai šeimai ir laikė savo apvaizdoje tiktai vieną namų sodybą, į paslaptingą kultą, į tikėjimą, kuris nenorėjo būti skelbiamas, į senovės dorą, kuri buvo įsakiusi kiekvienai šeimai gyventi visai atskiru gyvenimu, darosi aišku, kad šio pobūdžio tikybiniai įsitikinimai galėjo gimti žmogaus sąmonėje tiktai tuo laiku, kai dar nebuvo susidariusios didelės visuomenės.

Jei tikybinis jausmas tenkinosi tokiu siauru dievybės supratimu, tai ir žmonių tarpusavio bendravimas buvo tuomet taip pat siauras. Laikotarpis, kuriuo žmogus tikėjo tiktai naminius dievus, yra kaip tik tas laikotarpis, kada buvo tiktai šeimos. Taip pat bus tiesa, kad tie tikybiniai įsitikinimai galėjo *likti ir paskui ir dar labai ilgai ištverti, susidarius valstybėms ir tautoms.*

Žmogus lengvai neatsipalaiduoja nuo savo nusistatymų, kurie kartą įsigyveno jo sąmonėje. Todėl ir tie tikybiniai įsitikinimai turėjo išlikti, nors jie ir prieštaravo socijalinei būklei. Kas gi yra labiau nesuderinamo, kaip gyventi pilietiškoje visuomenėje ir kiekvienai šeimai turėti atskiras dievas? Bet aišku taip pat, kad šis priešingumas negi buvo visados ir kad tuo laiku, kuriuo tie tikybiniai įsitikinimai buvo įsigyvenę sąmonėje ir tapo tiek galingi, kad galėjo sudaryti tikybą, jie visiškai atitiko socijalinę žmonių būklę. Bet su tokiais tikybiniais įsitikinimais galėjo susigyventi tiktai tokia socijalinė būklė, kurioje šeima gyveno nepriklausomai ir atskirai nuo kitų.

Šioje būklėje rodos, visai arijų rasei, buvo lemta ilgai išbūti. Šio pasakymo teisingumą pateisina: kalbant apie šaką, davusią pradžią indams — vėdų giesmės; kalbant apie šaką, tapusią graikais ir romėnais — senoviniai tikybiniai įsitikinimai ir senovinė privatinė teisė.

Sulyginę politines arijų[1]) rytiečių institucijas su tokiomis pat arijų vakariečių institucijomis, nerandame beveik jokios analogijos. Tačiau, lygindami, namines tų įvairių tautų institucijas, pastebėsime, kad šeima tiek Graikijoje, tiek Indijoje buvo sudaryta tais pačiais pradais; šie pradai, kaip jau matėmė, buvo tokio ypatingo pobūdžio, kad nereikia abejoti šį panašumą buvus atsitiktinį veiksnį. Galiausiai, aiškią analogiją teikia netiktai sakytosios institucijos, bet ir žodžiai; dažnai tas pats daiktas įvairiuose tos rasės šnekamose kalbose, nuo Gango ligi Tibro upių, buvo vadinamas panašiais žodžiais. Iš to galima daryti dvejopa išvada: viena, kad naminės institucijos šioje rasėje atsirado pirmiau, kaip ji pasidalijo į įvairias šakas; antra, kad politinės institucijos išsiplėtė vėliau, jau šiam persiskyrimui įvykus. Pirmosios išsilaikė nuo tų laikų, kada rasė gyveno senoviniame savo Centrinės Azijos lopšyje; antrosios susidarė kraštuose, per kuriuos ėjo jos persikėlimai.

Todėl galima įžvelgti tokis laikotarpis, kuriame žmonės nepažino kitokios visuomenės santvarkos, kaip tiktai šeimą. Tuomet tai ir susidarė naminė tikyba, kuri nebūtų galėjusi gimti

[1]) Šiandien kalbotyra „arijus" vadina indais-europiečiais (vokiečiai juos vadina *indais-germanais*); prie jų priklauso baltai, arba aisčiai (lietuviai, latviai, kuršiai, prūsai, jotvingai, sėliai...). Vertimo Redakcija.

kitaip sutvarkytoje visuomenėje ir kuriai teko ilgai išbūti socijalinio išsiplėtojimo kliūtimi. Tuo pačiu laiku įsigyveno ir senovinė privatinė teisė; ji paskiau nebetiko truputį pažengusios visuomenės reikalams, bet ji visiškai gerai tiko visuomenės būklei tuo metu, kada ji toje vsuomenėje atsirado.

Persikelkime todėliai mintimis į tarpą anų senovės kartų, kurių atminimas negalėjo iš karto išnykti ir kurios perdavė tikybinius savo įsitikinimus ir savo įstatymus būsimosioms kartoms.

Kiekviena šeima turi savo tikybą, savo dievus ir savo kunigiją. Tikybinis atsišalinimas — tai jos įstatymas; jos kultas — paslaptingas. Ir mirdamos ir gyvendamos tuo gyvenimu, kuris yra po mirties, šeimos nesimaišo; kiekviena savaip toliau gyvena savo kapuose, į kuriuos svetimasis neįžengia. Kiekviena šeima turi savo nuosavybę arba, tiksliau sakant, savo žemės gabalą, su kuriuo tikyba ją neatskiriamai yra surišusi: jos dievas *Terminus* saugo to gabalo aptvarą, o jos manai globoja ją. Viena nuosavybė atskirti nuo kitos yra toks būtinas reikalas, kad dviejų šeimų valdomi žemės plotai negali vienas su antru susisiekti, ir turi būti tarp jų palikta žemės juosta, kuri niekam nepriklauso ir kuri lieKti nenaudojama. Galiausiai, kiekviena šeima turi savo viršininką, kaip tauta turi savo karalių. Ji turi savo įstatymus; jie, be abejo, nėra rašyti, bet tikybiniai įsitikinimai įdiegė juos kiekvieno žmogaus širdies gelmėse. Ji turi savo vidujinį teismą ir jokio kitokio teismo, į kurį galima būtų atsišaukti, nėra. Visa, kas žmogui būtinai reikalinga jo medžiaginiam arba jo sielos gyvenimui, šeima turi pati savyje. Nieko ji nereikalinga išorėje; ji yra susitvarkiusi į valstybę, į visuomenę, kuri save patenkina.

Bet ta senovės amžių šeima nepanaši į dabartinę šeimą. Didelėse visuomenėse šeima išsisklaido ir susmulkėja; bet, nesant jokios kitos visuomenės, ji plečiasi, auga, šakojasi nesidalydama. Daugelis jaunesnių šakų lieka susispietusios aplink senesniąją šaką prie to paties židinio ir bendruose kapuose.

Prie šitokios senovinės šeimos sudėties pridera dar kitoks elementas. Dėl tarpusavio reikalo, kurį turi neturtingas prie turtingo ir turtingas prie neturtingo, atsirado tarnai. Bet ano patrijarchalinio sutvarkymo plotmėje tarnas reiškė tą pat, ką vergas. Tikrai, reikia sutikti, kad laisvo, valia paremto, patarnavimo pradas, kuris laisvu tarno noru galėtų būti pakeistas ar su-

stabdytas, visiškai negali derintis su socijaline būkle šeimos, gyvenančios atšaliečio gyvenimu. Tačiau, naminė tikyba draudžia priimti į šeimą svetimą. Todėl reikia, kad tarnas kuriuo nors būdu taptų nariu ir neatskiriama šeimos dalimi. Tai pasiekiama naujoko įvesdinimu į naminį kultą.

Ilgai išbuvęs atėniečių namuose vienas įdomus paprotys rodo, kuriuo būdu vergas įeidavo į šeimos sudėtį. Jam liepdavę prisiartinti prie židinio; pastatydavę jį naminės dievybės akyvaizdoje; pildavę jam ant galvos švęsto vandens ir duodavę valgyti drauge su šeima kiek pyrago ir vaisių[23]. Ši apeiga buvo šiek tiek panaši į vedybų ir įsūnijimo apeigas. Ji, be abejo, turėjo reikšti, kad naujai atvykęs, dar vakar svetimas, tampa nuošiol šeimos nariu ir priima jos tikybą. Ar vergas melsdavosi ir švęsdavo šventes kartu su šeima?[24] Židinys paimdavo jį globoti, dievų larų tikyba tapdavo jam sava, kaip ji buvo sava jo šeimininkui[25]. Todėl vergas turėjo būti palaidotas ten pat, kur buvo laidojama šeima.

Bet įgydamas kultą ir teisę melstis, tarnas tuo pačiu prarasdavo savo laisvę. Tikyba tapdavo kažkokia, jį sulaikančia grandine. Jis tapdavo įjungtas į šeimą ne tiktai visam gyvenimui, bet dar ir visiems laikams po mirties.

Jo ponas galėjo jį atpalaiduoti iš žiaurios verguvės ir laikyti jį laisvu žmogumi, tačiau tarnas nepasišalindavo iš šeimos. Būdamas surištas su kultu, jis negalėjo iš jos atsiskirti, neįvykdydamas piktadarybės. Atpalaiduotasis, klijentu vadinamas, ir toliau turėjo pripažinti pono arba patrono valdžią ir jausti turįs jam prievolių. Jis vesdavo, tiktai pono leidžiamas, ir gimę iš jo vaikai negalėdavo nustoti jo klausę[26].

Tokiu būdu didelėse šeimose susidarė tam tikras mažų klijentų ir nesavarankių šeimų skaičius.

Romėnai klijentelės sudarymą primeta Romului, tarsi tokios rūšies institucija galėjo būti vieno žmogaus darbas; klijentelė susidarė dar prieš Romulą. Ji buvo visur: ir Graikijoje, ir Italijoje[27]. Ne miestai ją sudarė ir ne miestai ją ir tvarkė; priešingai, jie, kaip toliau patirsime, ją pamažu mažino ir, galiausiai, panaikino. Klijentelė — tai naminės teisės institucija; ji buvo dar prieš atsirandant tenai miestams.

Nereikia spręsti apie senovės laikų klijentiją pagal klijentus, kuriuos matome buvus Horacijaus laikais. Aišku, kad klijentas ilgai buvo patronui nuolankus tarnas. Bet ir tuomet

buvo kažkas, kas jį aukštino, būtent: jis priklausė bendrai šeimos tikybai, turėjo tą patį židinį, tas pačias šventes, tas pačias šventenybes *(sacra)*, kur ir jo patronas. Romoje jis buvo vadinamas šeimos vardu; tuo pačiu buvo pažymimas tas tikybinis bendrumas. Jis buvo laikomas šeimos nariu optavimo teise. Iš čia kilo glaudus sąryšis ir gimė patrono prievolė klijentui ir klijento patronui.

Klausykime, ką sako senas romėnų įstatymas: „Jei patronas nuskriaudė savo klijentą, tebūnie prakeiktas, *sacer esto*, temiršta".[28] Patronas privalo globoti klijentą visokiais galimais būdais ir visomis turimomis priemonėmis: — savo malda, kaip kunigas, savo kalaviju, kaip karys, savo įstatymais, kaip teisėjas. Dar daugiau: kai valstybės teismas pašaukia klijentą, patronas turi jį ginti; jis pats turi pranešti jam išgelbstimus įstatymų straipsnius, kurių pasigaudamas jis gali bylą laimėti[29]. Galima buvo stoti teisme reiškėju prieš kognatą, bet nebuvo galima reikšti prieš klijentą[30], prievolės klijento atžvilgiu daug viršesnės, kaip prievolės kognatui.[31] Kodėl? Todėl, kad kognatas, turėdamas ryšį tiktai per moteriškąją pusę, nėra giminė ir nedalyvauja šeimos tikyboje; klijentas, priešingai, turi bendrą kultą; kad ir kaip žemai patronas jį laikytų, vistiek jis turi tikrą giminiškumą, kuris pasireiškia, anot Platono posakio, teise garbinti tuos pačius naminius dievus.

Klijentelė surišta šventu, tikybos sudarytu ryšiu, ir niekas negali jo sutraukyti. Kartą tapęs kokios nors šeimos klijentu, jis nebegali iš jos ištrūkti. Pirmapradžių laikų klijentelės santykis su patronu nebuvo laisvas ir laikinas santykis tarp dviejų žmonių; jis buvo sūnaus paveldimas iš tėvo; klijentas buvo pagal prievolę.[32]

Iš viso matome, kad senovės laikų šeima drauge su vyresniąja ir jaunesniosiomis šakomis, drauge su tarnais ir klijentija, galėjo sudaryti labai gausingą žmonių būrį.

Šeima, kurios vieningumą išlaikė tikyba, nedalomumą — privatinė teisė, tarnus — klijentelės įstatymai, ilgainiui padėjo sudaryti labai plačią bendruomenę, turinčią savo paveldimąjį viršininką.

Manoma, kad arijų rasė ilgą amžių eilę gyveno sudaryta iš neapibrėžto tos rūšies bendruomenių skaičiaus. Tie mažų kuopų tūkstančiai gyveno kas sau, mažai teturėdami tarpusavio santykių, neturėdami vieni su kitais jokio reikalo,

nebūdami surišti nei tikybiniu, nei politiniu ryšiu, teturėdami kiekvieni savo valdomąjį žemės sklypą, kekvieni savo vidaus sántvarką ir kiekvieni savo dievus.

Pastabos:

[1] Demostenas, in Neaer., 71. Žiūr. Plutarcho, Themist, 1., Eschino, De falsa legat., 147, Boeckh, Corp. inscr., 385, Ross., Demi Attici 24, Gens graikuose visados buvo vadinamas *πάτρα* : Pindar, passim.

[2] Harpokratijonas, *ν, γεννῆται ἑκάστη τῶν φρατριῶν διῄρητο εἰς γένη τριάκοντα, ἐξ ὧν αἱ ἱερωσύναι αἱ ἑκάστοις προσήκουσαι ἐκληροῦντο* Hėsychis: *γεννῆται, οἱ τοῦ αὐτοῦ γένος μετέχοντες καὶ ἄνωθεν ἀπ ἀρχῆς ἔχοντες κοινὰ ἱερά.*

[3] Plutarchas, Themist., I. Eschinas. De falsa legat. 147.

[4] Ciceronas. De arusp. resp., 15. Dijonizas iš Halikarn., XI, 14, Festus Pro pudi, Müllero leid., 238 p.

[5] Titas Livijus, V, 46; XXII, 18; Valerijus Maksimas, I, 1, 11; Polibijus, III, 94. Plinijus XXXIV, 13, Makrobijus, III, 5.

[6] Ciceronas. Pro domo, 13.

[7] Demostenas, in Macart., 79; in Eubul., 28.

[8] Svetonijus, Tiberijus, I, Veleijus, II, 119.

[9] Gajus, III, 17. Digesta, III, 1.

[10] Titas Livijus, V, 32. Dijonizas iš Halikarn. Fragm. XIII, 5. Apijenas Annib., 28.

[11] Titas Livijus, III, 58. Dijonizas, XI, 14.

[12] Dijonizas Halikarn., II, 7.

[13] Dijonizas Halikarn., IX, 5.

[14] Boeckh. Corp. inscr., 397, 399. Ross. Demi Attici, 24.

[15] Titas Livijus, XI, 20. Svetonijus, Tib. I. Ross. Demi Attici, 24.

[16] Ciceronas mėgina apibūdinti gensą: Gentiles sunt qui inter se eodem nomine sunt, qui ab ingenuis oriundi sunt, quorum majorum nemo servitutem servivit (Cic., 6). Šitoks apibūdinimas yra nepilnas; jis pažymi tiktai kaikurias viršines žymes, kaip lygiai ir kaikurį esminį pobūdį: Ciceronas, kilęs iš plebėjų, rodos, labai neaiškiai tenusivokė apie senovės gesą; jis sako, kad karalius „Servius Tullus“ buvęs jo gentilis (meo regnante gentili, Tusculanae, I, 16) ir kad kažkoks Verucinus buvo beveik Verres'o gentilis (in Verrem, II, 77).

[17] Demostenas, in Macart., 79. Pauzanijas, I, 37. Amynandridų antraštis, apie kurį rašo Ross, p. 24.

[18] Festas, Coeculus, Calpurnii, Cloelia.

[19] Titas Livijus, II, 46: genus Fabium.

[20] Philochor., Fragm. hist. grec. t. I, p. 399: *γεννῆται; οἱ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τῶν τριάκοντα γένων, οὓς καὶ πρότερόν φησι Φιλόχορος ὁμογάλακτας καλεῖσθαι.* — Pollux VIII, II: *οἱ μετέχοντες τοῦ γένους γεννῆται καὶ ὁμογάλακτες.*

[21] Nėra reikalo priminti, ką kalbėjome (II kn. V sk.) apie *agnaciją*. Galima buvo įsitinkti, kad *agnacija* ir gentiškumas išsiskleidė iš tų pačių pradų ir buvo tos pačios rūšies giminė. Dvylikos lentelių įstatymai, įsaką paveldėti gentiliams, nėsant agnatų, domino teisininkus ir vertė manyti, kad galėjo būti esminio skirtumo tarp šiųdviėjų giminišku-

mo rūšių. Bet joks įstatymo straipsnis tokio esminio skirtumo nesuteikia. Buvo *agnatus* ir buvo *gentilis;* vienas kilęs iš vyriškosios kartos, antras turįs tikybinį ryšį. Tarp jų buvo tiktai laipsniškumo skirtumas, kurs betgi pasireiškė tiktai tuo, kad vieno genso šakos skyrėsi nuo kamieno. *Agnatus* buvo šakos narys, *gentilis* — genso. Todėl tarp išsitarimų *gentilis* ir *agnatus* buvo, matyti, tiktai toks skirtumas, koks buvo tarp žodžių *gens* ir *famlia. Familiam dicimus omnium agnatorum,* sako Ulpijonas, Digest., kn. L, 16, § 195. Būdamas agnatas, jis tuo pačiu buvo ir jo *gentilis,* bet būdamas *gentilis* galėjo ir nebūti *agnatus.* Dvylikos lentelių Įstatymai leido paveldėti, nėsant *agnatų,* ir velionies *gentiliams,* t. y. tiems, kurie yra kilę iš to paties *genso,* nors jie ir nebūtų iš tos pačios šakos ar iš tos pačios šeimos. Žemiau matysime, kad prie *genso* priklausė ir žemesnysis elementas — klijentai: tuo buvo sudarytas teisinis ryšys tarp genso ir klijentų. Šis teisinis ryšys vadinos *gentilitas.* Pav., Cicerono rašte *De oratore,* I, 39, išsitarimas *jus gentilitatis* reiškia susidariusį tarp genso ir klijentų santykį. Tokiu būdu vienas ir tas pats žodis reiškė du skirtingu dalyku; šito nereikia pamiršti.

[22] Tiesa, kad paskiau demokratija vietoje γένος'ο vardo įterpė demo vardą; tuo ji pamėgdžiojo ir pasisavino senovinę taisyklę.

[23] Demostenas, in Stephanum, I, 74. Aristofanas, Plutus, 768. Šiedu rašytojai aiškiai žymi apeigas, bet neaprašo jų. Aristofano raštų tyrėjas duoda keletą smulkmenų. Žiūrėkime, pas Eschilą, kaip Klitemnestra priima naują vergą: „Ženk į šiuos namus, nes Dzeusas nori, kad tu dalyvautumei švęsto vandens laistymuose drauge su kitais mano vergais prie namų židinio" (Eschilas, Agamemnonas, 1035—38).

[24] Aristotelis, Ekonomika, I, 5: vergams labiau, kaip laisviesiems žmonėms, reikėdavo švęsti šventės ir aukoti". Ciceronas, De legibus, II, 8: Ferias in famulis habento. Šventomis dienomis buvo draudžiama versti vergai dirbti (Cicer. De legibus, II, 12).

[25] Ciceronas, De legibus, II, 11; Neque ea, quae majoribus prodita est cum dominis tum famulis religio larum, repudianda est. Vergas galėdavo atlikti ir tikybinį veiksmą savo šeimininko vardu. Katonas, De re rustica, 83.

[26] Apie atpalaiduotųjų prievoles romėnų teisėje žiūr. Digesta, XXXVII, 14. De jure patronatus; XII, 15, De obsequiis parentibus et patronis praestandis; XIII, 1, De operis libertorum. — Graikų teisė dėl atpalaidavimo ir klijentelės pakitėjo daug anksčiau, kaip romėnų teisė; todėliai mums liko labai mažai žinių apie senąsias tų žmonių gyvenimo sąlygas; betiriant Lizijaus raštuose apie Harpokratiją —žodį ἀποστασίου Chrisipo — Atėnėjas, VI, 93 ir įdomų Platono str. „įstatymai", XI, p. 915, daromas išvadas, kad atpalaiduotasis visados turėdavo prievolių buvusiam savo ponui.

[27] Klijentelė pas Sabiniečius (Titas Livijus, II, 16; Dijonizas, V, 40); pas Etruskus (Dijonizas, IX, 5); pas graikus ἔθος ἑλληνικὸν και ἀρχαῖον Dijonizas II, 9).

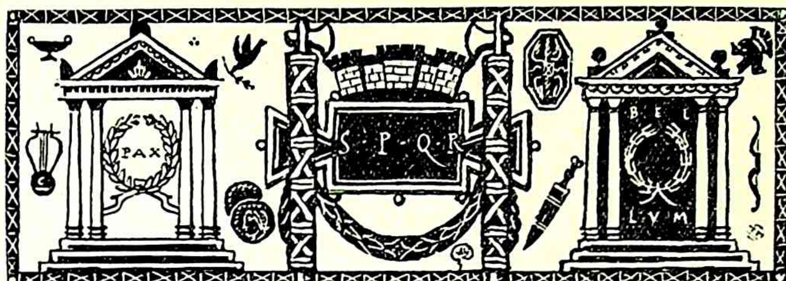
[28] XII lentelių įstatymas, Servijaus paduotas, ad Aen. VI, 609. Sul. Vergilijaus: Aut fraus innexa clienti. — Apie patrono prievolės žiūr. Dijonizo, II, 10.

[29] Clienti promere jura, Horacijus, Epist. II, 1, 104. Ciceronas, De orat. III, 33.

[30] Aulas-Gelijus, Katonas, V, 3; XXI 1; Adversus cognatos pro cliente testatur; testimonium adversus clientem nemo dicit.

[31] Aulas-Gelijus, XX, 1: clientem tuendum esse contra cognatos.

[32] Ši tiesa, mūsų nuotaika, išeina iš dviejų ženklų, kuriuos mums paduoda: vieną Plutarchas, kitą Ciceronas. C. Herenijus, pakviestas reikšti prieš Marijų, pranešа, kad priešinga senovinėms taisyklėms patronui reikšti prieš savo klijentą. Buvo nusistebėta, kad Marijus, jau patapęs tribūnu, buvo tebelaikomas klijentu. Herenijus pabrėžė, kad tikrai „Marijus ir jo šeima neatmenamais laikais buvo Herenijaus šeimos klijentai". Teisėjai stebisi iš pasiaiškinimo, bet Marijus, kuris nesitikėjo būsiąs pastatytas į tokią būklę, atšovė, kad tą dieną, kurią jis buvo išrinktas į magistratūrą, jis tapo atpalaiduotas nuo klijentelės; „tai yra netiesa", pabrėžia istorikas, „nes jokia magistratūros tarnyba neatpalaiduoja nuo klijento būklės: šią lengvatą turėjo tik *kurūlinė magistratūra* (Plutarchas, Marijaus gyvenimas, 5). Klijentelė, išskiriant tą vieninteli atsitikimą, privaloma ir paveldima. Marijus buvo pamiršęs, bet Herenijus žinojo. Ciceronas primena vieną bylą, kuri savo laiku buvo svarstoma — tarp Klaudijų ir Marcelų. Pirmutiniai, būdami pryšakyje gens Claudia, tvirtino, eidami senovine teise, kad Marcelai esą jų klijentai; antrieji be vaisių įrodinėjo, kad jau nuo dviejų šimtmečių beesą aukščiausiose valstybės vietose. Šiedu pamiršti faktai duoda suprasti, kas buvo toji klijentija iš pradžių.

TREČIOJI KNYGA
MIESTAS

I skyrius.

FRATRIJA IR KŪRIJIA; TRIBA.

Ligišiolei nežymėjome ir negalėjome žymėti jokios datos. Senovės visuomenių istorija lengviau skirstyti ne metais, o epochomis, pagal vyravusius jose nusistatymus ir pagal buvusias institucijas.

Betirdami senovės privatinės teisės taisykles, matėme per mūsų vadinamus istorinius laikus tokį iš ištisų šimtmečių susidedantį perijodą, kuriuo šeima buvo vienintelis visuomenės susitvarkymo pasireiškimas. Toje šeimoje galėjo tuo laiku tilpti daug tūkstančių žmogiškųjų būtybių. Tačiau žmonių bendravimas tos šeimos rėmuose buvo dar visai siauras: siauras materijaliniais reikalais, nes turėjo kliūčių, kadangi šeima žmones tenkindavo visais gyvenimo atvejais; labai siauras taip pat ir įgimtais dvasios reikalais, nes, kaip jau matėme, nepakankamas buvo tame mažame pasaulyje Dievybės supratimas ir nevisupusiška buvo dora.

Šios pirmapradės bendruomenės menkumas kaip tik atitiko ir susidariusią Dievybės sąvoką. Kiekviena šeima turėjo savus dievus, ir žmogų tedomino tiktai naminės dievybės; jas jis ir tegarbino. Vis dėlto jisai neturėjo tenkintis ilgai tais dievais, kuriems pažinti reikėjo nepalyginti mažiau proto, kaip jo išsilavinimas galėjo tesėti. Jei kam ir reikėjo dar daugelio amžių, kol ėmė vaizduotis vienatinį nepalyginamą ir amžiną Dievą, vis dėlto, jam nejučiomis tekdavo artintis prie šio idealo, pla-

tinant iš amžiaus į amžių savo supratimą ir išskečiant pamažu akiratį, kurio kraštutinė linija jau skiria dieviškąją būtybę nuo žemiškųjų daiktų.

Tokiu būdu tikybinė idėja plėtėsi lygia greta su žmonijos visuomene.

Naminė tikyba draudė dviem šeimoms maišytis ir susilieti į vieną. Tačiau buvo galima daugeliui šeimų, nieko neišsižadant iš savosios tikybos, suėjus kartu atlikti kitokis, jiems bendras, kultas. Štai kaip buvo. Tam tikras šeimų skaičius sudarydavo kuopą, kurią graikai vadino *fratrija,* o lotynai — *kūrija.*[1] Ar veikė toje pačioje šeimų grupėje gimimo ryšys? Negalime atsakyti teigiamai. Aišku tik tai, kad ta naujoji bendruomenė nesusidarė, pirmiau šiek tiek nepraplatinusi tikybinės idėjos. Tuo pačiu metu, kai šios šeimos susibendraudavo, jos priimdavo kitą, aukštesnę už naminę, dievybę, kuri patapdavo jiems visiems bendra ir kuri globodavo visą grupę. Tai šios šeimos dievybei buvo pastatytas aukuras, užkurta šventoji ugnis ir įsteigtas kultas.[2]

Nebuvo tokios kūrijos ar fratrijos, kuri nebūtų turėjusi savo aukuro ir savo dievo globėjo. Tikybiniai veiksmai šiuo atveju buvo tos pačios krypties, kaip šeimoje. Svarbiausias veiksmas — tai bendri pietūs; valgis būdavo paruoštas ant paties aukuro, ir, todėl, jis buvo laikomas švęstu; pietaudavo, kalbėdami tam tikras maldas; dievybė dalyvaudavo pokylyje ir gaudavo savo dalį maisto ir gėrimų.[3]

Šie tikybiniai pokyliai kūrijomis ilgai ištvėrė Romoje. Juos mini Ciceronas, apie juos rašo Ovidijus.[4] Augusto laikais jie tebeturėjo visą senovinį savo pobūdį. „Aš mačiau šiuose pašvęstuose butuose“, sako šio laiko istorikas, „pokylius, ruoštus dievo akivaizdoje; stalai, pirmtakūnų papročiu, mediniai, indai — moliniai. Valgiai — duona, geriausiųjų miltų pyragas ir kaikurie vaisiai. Aš mačiau darant laistymus; tie laistymai buvo daromi ne iš aukso ar sidabro taurių, bet iš molinių vazų; aš stebėjausi mūsų laikų žmonėmis, kurie liekti ištikimi savo tėvų apeigoms ir papročiams“.[5] Atėnuose tokių švenčių, kaip Apaturijos ir Targelijos, dienomis kiekviena fratrija susirinkdavo prie savo aukuro; būdavo deginami gyvuliai; mėsa, ant šventosios ugnies kepta, būdavo dalijama visiems fratrijos nariams, ir būdavo labai páisoma, kad nieko netektų svetimajam.[6]

Yra papročių, išbuvusių ligi paskutinių graikų istorijos laikų; tie papročiai šiek tiek nušviečia senovės fratrijų pobūdį. Mes matome, kad Demosteno laikais, norint būti fratrijos nariu, reikėjo būti gimusiu jai priklausančioje šeimoje iš teisėtai susituokusių tėvų, nes fratrijos tikyba taip pat, kaip ir šeimos tikyba, buvo perduodama tiktai tam, kuris buvo surištas kraujo ryšiu. Jauną atėnietį tėvas atvesdavo į fratriją; tėvas ten prisiekdavo, kad atvestasis tikrai esąs jo sūnus. Įvesdinimas buvo atliekamas tam tikru tikybos nustatytu būdu. Fratrija aukodavo aukas ir kepdavo mėsą ant aukuro, visiems jos nariams dalyvaujant. Fratrija atsisakydavo naujoką priimti, kai turėdavo teisę taip pasielgti; kilus abejonei dėl jo gimimo teisėtumo, turėdavo nuimti mėsą nuo aukuro. Jei to nepadarydavo, jei aukos kepsniu pasidalydavo su naujoku, tai jaunikaitis būdavo laikomas priimtu ir neatšaukiamai tapdavo bendruomenės nariu.[7] Šis paprotys aiškinamas tuo, kad senovėj tikėta, jog betkuris maistas, paruoštas ant aukuro ir padalintas daugeliui asmenų, sudarydavo tarp tų asmenų nebesutraukomą ryšį, ir sudarytą šventąjį bendrumą galėdavo sunaikinti tiktai mirtis.[8]

Kiekviena fratrija arba kūrija turėjo savo vadą, kūrijonu arba fratrijarchu vadinamą; pirmiausioji jo pareiga buvo pirmininkauti aukojant. Galimas daiktas, kad iš pradžių jo pareigos bus buvusios daug platesnės.

Fratrija šaukė savo susirinkimus, darė nutarimus ir galėjo leisti įsakymus.[9] Panašiai, kaip buvo šeimoje, ji savo tarpe turėjo savąjį dievą, savąjį kultą, savąją kunigiją, savąjį teismą, savąją valdžią. Tai maža visuomenė, sudaryta visai panašiai, kaip šeima.

Tolimesnis susibendravimas plėtėsi tuo pačiu keliu. Daugelis kūrijų arba fratrijų susieidavo, ir tokiu būdu buvo sudaryta triba.

Ši naujoji kuopa taip pat turėjo savo tikybą; kiekviena triba turėjo aukurą ir savąją dievybę globėją.[10]

Tribos dievas buvo tokio pat pobūdžio, kaip fratrijos arba kaip šeimos dievas. Tai taip pat sudievintas žmogus, herojus. Nuo jo t r i b a gaudavo ir savo vardą: graikai ją vadino *eponimiškuoju herojumi.* Metinėse šventėse jis turėjo savo dieną. Svarbiausioji tikybinių apeigų dalis — tai pokylis, kuriame dalyvaudavo visa triba.[11]

Triba, kaip ir fratrija, šaukdavo susirinkimus ir darydavo nutarimus, kurių turėdavo klausyti visi jos nariai. Ji turėjo savo tribunolą ir teisę teisti savo narius. Ji turėjo savo vadą, tribūną, γυλοβασιλεύς.

Iš tų žinių, kurios išliko apie tribos instituciją, matome, kad iš pradžių triba buvo sudaryta taip, lyg ji būtų nepriklausoma visuomenė ir lyg nebūtų buvusios jokios kitos viršesnės už ją socijalinės valdžios[13].

Pastabos:

[1] Šis fratrijos atsiradimas dailiai atpasakotas viename Dikearko straipsnyje (Fragm. hist. gr., Didot. leid. t. II p. 238); pakalbėjęs apie šeimos kultą, kuris nebuvo suteikiamas ir vedybomis, jis priduria: ἑτέρα τις ἐτέθη ἱερῶν κοινωνικὴ σύνοδος ἣν φρατρίαν ὠνόμαζον Homėras apie fratrijas yra pasakęs, kad jos yra visuotinė graikų institucija; Ilijada, II, 362: κρῖν' ἄνδρας κατὰ φῦλα, κατὰ φρήτρας, Ἀγάμεμνον, ὡς φρήτρη φρήτρηφιν ἀρήγῃ, φῦλα δὲ φύλοις. — Poluksas, III, 52; φρατρίαι ἦσαν δυοκαίδεκα, καὶ ἐν ἑκάστῃ γένη τριάκοντα Demostenas, in Macartatum, 14; Iziejus, de Philoc. hered., 10. — Fratrijos buvo Tėbuose (Pindaro tyrėjas, Isthm., VI, 18), Korinte (ten pat., Olymp., XIII, 127), Tesalijoje (ten pat, Isthm. X, 85), Neapolyje (Strabonas, V, p. 246), Krėte (Boeckh., Corp. insec., 255). Kaikurie istorikai mano, kad Spartos ὦβαι prilygsta Atėnų fratrijoms. — Į žodžius „fratrija" ir „kūrija" žiūrima, kaip į sinonimus; Dijonizas iš Halikarn. (II, 85) ir Dijonas Kasijus (fragm. 14) juos vartoja vieną kito vietoje.

[2] Demostenas, in Macart., 14, ir Iziejus, de Apollod hered. kalba apie fratrijos aukurą ir dedamas ant jo aukas. Kratinas (Atėna, XI, 3 p. 460) kalba apie vadovaujantį fratrijoje dievą. Ζεὺς φράτριος. Poluksas, III, 52: Θεοὶ φράτριοι. Τὸ ἱερὸν ἐν ᾧ συνήεσαν φράτορες, φράτριον ἐκαλεῖτο, φράτριος αἶξ, ἡ θυομένη τοῖς φράτορσι,

[3] Φρατριακὰ δεῖπνα (Atėna, V, 2); Curiales mensae (Festus, p. 64).

[4] Ciceronas, De orat. I, 7: dies curiae, convivium. Ovidijus, Fast, VI, 305. Dijonizas, II, 65.

[5] Dijonizas, II, 23. Ar šiaip ar taip kalbėtumėm, vis dėlto kaikas pakitėjo. Kūrijų pokyliai tapo tuščia formalybe, tinkančia tiktai kunigams. Kūrijos nariai iš jų atsipalaiduodavo patys, ir įsigyveno paprotys pakeisti bendruosius pokylius valgomųjų daiktų ir pinigų dalijimu: Plautas, Aulul. V, 69 ir 137).

[6] Iziejus, de Apollod. hered 15—17, atpasakoja savo raštuose vieną tokį pokylį. Kitur (De Astyph hered, 33.) jis kalba apie žmogų, išėjusį iš fratrijos, kaipo įsūnijamą; jis buvo laikomas svetimuoju; ateidavo jis į kiekvieną šventąjį pokylį, bet nelaimėdavo; jam neduodavo nė kąsnio aukos mėsos. Suderinti Lizijaus, Fragm., (Didot leid., t. II p. 255): „žmogų, gimusį iš svetimųjų tėvų ir prisiplakusį prie fratrijos, kiekvienas atėnietis būtų galėjęs skųsti teismui".

[7] Demostenas, in Macartatum, 13—15. Iziejus, de Philoct. hered., 21—22; do Cironis hered., 18. Atminkim, kad įsūnijimas pagal taisykles vedė prie tų pačių giminiškumo išdavų, kaip ir teisėtai gimusiųjų vaikų. Skirtumo nebuvo.

[8] Šia pačia nuotaika buvo aiškinamas senovės vaišingumo pradas. Ne mūsų reikalas atpasakoti šią įdomią instituciją. Pasakysime tiktai, kad tikyba čia daug svėrė. Žmogus, sugebėjęs prieiti prie židinio, nebuvo laikomas svetimuoju; jis tapdavo ἐφέστιος (Sofoklas, Trachin., 262; Euripidas, Jon. 654; Eschilas, Eumenides, 577; Tukididas, I, 137). Tas, su kuriuo kartą buvo dalintasi šventu valgiu, tapdavo visiems laikams tikybiškai subendrintu su šeimininku svečiu. Tąja nuotaika Evandras sako Trojėnams: *Communem vocate Deum* (Vergilijus, Enėjida, VI, 275). Čia matome, kaip pasireiškia žmogaus sąmonėje logika nepateisinamas protingumas: tikyba nieko nėra padariusi svetimajam; esmėje ji atstumia jį, bet kartą jau prileistas prie židinio svetimasis, tampa tuo pačiu pašvęstas. Kaip tiktai jis paliete židinį, griežtai reikalinga, kad jis nustotų buvęs svetimasis. Tas pats pradas, kuris liepia jo šalintis, čia pat reikalauja, kad šiandien ir visados jis būtų šeimos narys.

[9] Apie *curio* arba *magister curiae* žiūr. Dijonizo, II, 64; Varonas, De ling. lat., V, 83, Festas, p. 126. Fratrijarchas apibūdintas Demosteno rašte in Eubul., 23. Svarstymas ir balsavimas aprašyti Demosteno — in Macart., 82. Yra antraščių, kuriose išdėti fratrijų nutarimai; Žiūr. Corpus inscr. attic. t, II Köhler'io leid., 598, 599, 600.

[10] Φυλίων θεῶν ἱερά (Pollux. VIII, 110).

[11] Φυλετικὰ δεῖπνα (Atėna, V, 2); Poluksas, III 67; Demostenas, in Boeot., de nom. 7. Apie keturias seniausias Atėnų tribas ir apie jų santykį su fratrijomis ir γένη žiūrėk Polukso, VIII, 109—11, ir Harpokratijono pas Aristotelį, τριττύς. Visai tikra, kad visuose graikų miestuose — ir jonėnų ir dorėnų — buvo po tris ar keturias tribas; Ilijada, II, 362 ir 688; Odisėja, XIX, 177; Herodotas, IV, 161, V, 68 ir 69; žiūr. Ott. Müller, Dorier, t. II. p. 75. Reikėtų padaryti skirtumas tarp tikybinės pirmųjų laikų tribos ir vietinės paskutinių laikų tribos; paskiau prie jos dar grįšime. Tiktai pirmosios tribos turėjo ryšio su fratrijomis ir γένη.

[12] Poluksas, VIII, 111: οἱ φυλοβασιλεῖς, ἐξ Εὐπατριδῶν ὄντες μάλιστα τῶν ἱερῶν ἐπεμελοῦντο. Sulyginti Fotijaus paduotą fragmentą iš Aristotelio, ναυκραρία.

[13] Politinis ir tikybinis trijų pirmapradžių tribų sutvarkymas Romoje teturi mažai pėdsakų dokumentuose. Žinoma tik tai, kad jos susidėdavo iš kūrijų ir *gentes* ir kad kiekviena *triba* turėjo savąjį tribūną. Išliko jų vardai — Ramnes, Tities, Luceres, o taip pat ir keletas jų kulto apeigų. Tos tribos buvo labai gausingos ir galingos, dėl to valstybė negalėjo nesistengti jų nusilpninti ir atimti jų nepriklausomybės. Plebėjai irgi rūpinosi, kad jos išnyktų.

II skyrius.

TIKYBINIŲ ĮSITIKINIMŲ KITEJIMAI.

1. Fizinės gamtos dievai.

Prieš pereinant nuo tribos susidarymo prie miestų įsikūrimo, reikia pakalbėti dar apie vieną anų senovės gyventojų intelektualinio gyvenimo veiksnį.

Tirdami seniausius tų kartų tikybinius įsitikinimus, susidūrėme su tikyba, kurios objektas — pirmtakūnai ir svarbiausias simbolis — židinys; toji tikyba sudarė šeimą ir davė pirmuosius įstatymus. Tačiau, ta žmonių rasė su visomis savo šakomis turėjo dar ir kitokią tikybą, kurios pirmaeiliai reiškėjai buvo: Zeusas, Hėra, Atėna, Junona, — helėnų Olimpo ir romėnų Kapitolijaus tikybą.

Pirmoji šių dviejų tikybų rado sau dievus žmogaus sieloje; antroji juos paėmė iš fizinės gamtos. Kaip gyvosios jėgos ir glūdinčios žmoguje sąmonės jutimai įkvėpė žmogui pirmąją mintį apie dievybę, taip ir įsižiūrėjimas į esančią aplink jį begalinę erdvę, kuris jį į dulkes paverčia, įstūmė jo tikybos jutimą į kitas vėžes.

Pirmųjų laikų žmogus visados b u v o gamtos akivaizdoje; ir civilizuoto žmogaus gyvenimas taip pat neuždengė nuo jo gamtos. Jo akis gamta žavėjo savo grožybėmis arba akino savo didingumu. Jis gėrėjosi šviesa, bijojo nakties, o regėdamas grįžtant „šventąją dangaus skaidruolę“ jautė pasitenkinimą.[1] Jo gyvybė buvo gamtos rankose: jis laukdavo debesio ateinant, nes nuo gaivinančio jo lietaus priklausė derlius; jis būgštaudavo audros, kuri galėjo sunaikinti jo ištisų metų darbą ir jo gerovės viltį. Jis visada jausdavo savo silpnumą ir nepalyginamai didelį pajėgumą viso to, kas buvo aplinkui. Jis nuolatos jusdavo savyje pakaitomis tai pagarbą, tai meilę, tai baimę šiai galingajai gamtai.

Šis jutimas neatvedė tučtuojau į vieno Dievo pažinimą, nes jis dar neturėjo núovokos apie pasaulį. Jis nežinojo, kad žemė, saulė, žvaigždės tai vieno kūno dalys; jam nebuvo atėjusi

į galvą mintis, kad visos jos galėtų būti vienos Būtybės valdomos. Žvelgęs pirmąjį žvilgsnį į laukuojąjį pasaulį, žmogus vaizdavos jį, kaip kokią klaikią valstybę, kurioje priešpriešinės jėgos kariavo su kita kita. Kadangi laukuojuosius daiktus jis vertino pagal save ir kadangi jautėsi pats esąs laisvas asmuo, tai tuo pačiu matu jis matavo ir kiekvieną kitą kūrinio dalį, kaip antai žemę, medį, debesį, upės vandenį, saulę ir matė juose panašius, kaip jis pats, asmenis; jam rodėsi, kad ir jie galvoja, turi valią ir gali pasirinkti sau veiksmus; jis jautė, kad jie galingi ir kad jis priklausąs nuo jų valdžios. Todėl jis pripažino savo priklausomybę nuo jų: jis jiems meldėsi, jis juos garbino, juo jis ir padarė dievais.

Tad tikybinė idėja pasireiškė šioj rasėj dviem labai skirtingais pavidalais. Iš vienos pusės žmogus įžiūrėjo, kad dvasiškus privalumus turįs nematomasai pradas, sąmonė, tas, kas pasireiškia sieloje, ką jis junta švento joje esant. Iš kitos pusės savo dievybės idėją jis perkėlė į laukuojus daiktus, apie kuriuos jis galvojo, kuriuos mylėjo, kurių bijojo, ir į fizinius apsireiškimus, kurie buvo jo laimės ir jo gyvybės viešpačiai.

Tos dvi tikybinių įsitikinimų kryptys davė progos sudaryti dvi tikybas, kurios vienodai ilgai išbuvo graikų ir romėnų visuomenėje. Jos nekariavo tarp savęs, bet gyveno santaikoje ir žmogų valdė kiekviena savaip, bet jos nebuvo niekados ir susiliejusios į vieną, jos laikėsi visados visai skirtingų dogmų, dažnai viena antrai prieštaraudavo, kiekviena turėjo visai savotiškas apeigas ir papročius.

Olimpo dievų kultas ir herojų bei manų kultas niekada neturėjo nieko bendro vienas su antru.

Negalima būtų pasakyti, kuri iš tų dviejų tikybų atsirado anksčiau; nereikia taip pat tvirtinti, kad viena kuri buvo pasireiškusi anksčiau; aišku tik tai, kad viena jų, būtent vėlių tikyba, yra atsiradusi labai tolimais laikais ir yra išlaikiusi visai nepakeitusi savo apeigas, tuo tarpu josios dogmos pamažu išnyko. Kita, būtent fizinės gamtos tikyba, buvo pažangesnė ir amžiais laisvai plėtėsi, iš palengvo keisdama savo padavimus ir mokslą ir įgaudama kas kartas daugiau valdžios į žmogų.

2. Šios tikybos santykis su visuomenės išsiplėtojimu.

Galima manyti, kad pirmoji šios gamtiškos tikybos užuomazga siekia labai senus laikus; galimas daiktas, kad ji tokia

sena, kaip senas pirmatakūnų kultus. Bet kadangi ji kėlė bendresnius ir aukštesnius siekimus, tai reikėjo daug daugiau laiko, kol ji susidarė tam tikrą aiškų savo mokslo pamatavimą.[2] Neapsiriktumėm sakydami, kad ji susidarė ne per vieną dieną ir kad ji negimė vieno žmogaus makaulėje. Šios tikybos užuomazgos metu nerandame jokio pranašo, nei kunigų luomo. Ji gimė įvairiose sąmonėse savo pačios gamtiškos jėgos galia. Kiekviena sąmonė savaip ją vaizdavosi.

Tarp visų šių dievų, sudarytų įvairiose sąmonėse, buvo ir panašumo, nes idėjos žmonėse susidarė beveik vienokiu būdu; bet kartu buvo ir labai didelis įvairumas, kadangi kiekviena sąmonė buvo savo dievų išradėja. Todėl ši tikyba ilgai buvo miglota ir dievų buvo tiek, kad ir nesuskaitysi. Tačiau ne taip jau daug buvo elementų, kurie galima būtų buvę sudievinti. Tiktai tokios svarbios galybės, kaip saulė, suteikianti derlių, kaip žemė-penėtoja, kaip debesys, kartais duodą palaimos, kartais atnešą nelaimių, galima buvo nušaukti dievais. Iš kiekvieno šių elementų gimė tūkstančiai dievų. Tai atsitiko tokiu būdu, kad tas pats fizinis reiškinys, pastebėtas įvairiais atvejais, buvo žmonių pavadintas įvairiais vardais. Pavyzdžiui, saulė buvo vadinama vienur — Herkuliu (garbingoji), Febu (skaidrioji), kitur Apolonu (nakties arba pikto šalintoja); vienas ją vadino aukštąja būtybe (Hyperion), kitas globotoja *(Aleksikakos)*; ilgainiui žmonių būriai, pavadinę įvairiais vardais šią skaidrią žvaigždę, nebeprisipažino turį visi tą patį dievą.

Ir tikrai, kiekvienas žmogus garbino tiktai labai aprėžtą dievybių skaičių, bet vieno žmogaus dievai nesiskelbė ir kitų dievais. Vardais jie, aišku, galėjo turėti panašumo. Didelis žmonių skaičius galėjo vadinti Apolono arba Herkulio vardu kiekvienas savąjį dievą, nes šie žodžiai buvo vartojami gyvoje kalboje ir reiškė tiktai būdvardžius, kuriais žymėjo tai vieną, tai kitą ryškiausiųjų Dieviškosios Būtybės privalumų. Tačiau įvairios žmonių grupės negalėjo tikėti, kad vadindamos tuo pačiu vardu, jos turi tiktai vieną dievą. Žmonės tarėsi turį tūkstančius įvairių Jupiterių; jie turėjo daugybę Minervų, Dijanų, Junonų, mažai viena į kitą panašių. Kiekvienai šių sąvokų susidarius laisvu kiekvienos sąmonės veikimu ir tapus lyg tos sąmonės nuosavybe, buvo pasiekta tai, kad dievai ilgai išbuvo nepriklausomi nuo kits kito ir kad apie kiekvieną

jų susidarė savotiškas padavimas ir kiekvieną jų žymėjo savas skirtingas kultas.[3]

Kadangi pirmieji tų tikybinių įsitikinimų pasireiškimai yra atėję iš epochos, kada žmonės dar gyveno šeimomis, tai ir naujieji dievai turėjo iš pradžių, kaip ir anie demonai, herojai ir larai, naminių dievybių pobūdį.

Kiekviena šeima buvo susidariusi savo dievus ir kiekviena saugojo juos, kaip savo globėjus, kurių malonėmis ji nenorėjo dalytis su svetimaisiais.

Ši, būtent, mintis dažnai pasireiškia Vedų himnuose; nedera abejoti, kad ji buvo ir vakarinių arijų sąmonėje, nes paliko regimus pėdsakus savo tikyboje.

Kai tiktai kuri šeima, suasmenindama kurį fizinį pasireiškimą, susidarydavo sau dievą, ji įskaitydavo paskutinį į savo penatų skaičių ir papildydavo keletu atitinkamų žodžių savo maldos turinį. To pasigaunama, aiškinant tokius senolių posakius, kaip: dievai, kurių buveinė prie mano židinio, mano židinio Jupiteris, mano tėvų Apolonas.[4] „Aš tave užtikrinu“, tarė Tesmenas Ajaksui, „Jupiterio vardu, kuris gyvena prie tavo židinio“. Stebukladarė Medėja Euripido lūpomis taip kalba: „Aš prisiekiu Hekata, vyriausiąja savo deive, kurią aš gerbiu ir kuri gyvena mano židinio šventovėje“. Vergilijus, aprašinėdamas, kas buvo seniausia Romos tikyboje, pasakoja apie Herkulį, kuris buvo įvesdintas į Evandro židinį ir jo garbinamas, kaip naminė dievybė. Čia ėmė pradžią ir tie tūkstančiai vietinių kultų, kurių tarpe vienodumo niekados negalėjo būti. Šiuo lengva išaiškinti, kodėl dievai kovojo tarpusavyje ir kad politeizme tokioms kovoms ir galo nėra. Tos rūšies kovomis buvo šeimų, kantonų ir miestų tarpusavės kovos. Pagaliau, čia reikia ieškoti paaiškinimo, kodėl buvo begalinis dievų ir dievių skaičius, kurių tiktai mažesnę pusę mes težinome: daugelis jų žuvo, nepalikę mūsų atminčiai nė savo vardo, kadangi šeimos, juos garbinusios, išmirė arba pripažinusieji jų globų miestai buvo išgriauti.

Labai daug laiko buvo praversta, kol dievai išėjo iš namų užtvaros tos šeimos, kuri juos buvo sudariusi ir kuri laikė juos tiktai sau priklausančiais, lyg kokią tėvynainę.

Žinome taip pat, kad daugeliui jų ir nelemta buvo atsipalaiduoti nuo tos rūšies naminės jungės. Dėmėtra Eleuzietė taip ir pasiliko ypatinga Eumolpidų šeimos dievybė, Atėnų Akro-

polio Atėna priklausė Butadų šeimai, Romos Poticijai turėjo Herkulį, Naucijai Minervą.[5] Labai galimas daiktas, kad Veneros kultas ilgai buvo uždarytas Julijų šeimoje ir kad ši deivė neturėjo viešojo kulto Romoje.

Ilgainiui atsitikdavo, kad kurios nors šeimos dievybė įgydavo didelį pasitikėjimą žmonių vaizduotėje ir, atsižvelgiant į tos šeimos gerovę, atrodė esanti galinga; tada visas miestas panorėdavo pasisavinti ją ir teikti jai viešą kultą jos palankumui patraukti į save. Tai atsitiko su Eumolpidų Dėmėtra, Butadų Atėna ir Poticijų Herkuliu. Tačiau, sutikdama pasidalyti savo dievu, šeima pasilaikydavo sau mažų mažiausia jo aptarnavimą — jo kunigiją.

Reikia pažymėti, kad kunigo pareigos kiekvienam skirtingam dievui ilgai buvo paveldimos ir negalėjo patapti ne tam tikros šeimos teisės pažymiu. Tai patvirtino, kad buvo laikas, kai pats tas dievas buvo tiktai tos šeimos nuosavybė, globojo tiktai ją vieną i bevelijo būti aptarnaujamas tiktai jos vienos[6].

Teisinga būtų pasakius, kad ta antroji tikyba buvo mažiausia susijusi su socijaline žmonių būkle. Jos lopšys buvo atskira šeima. Ji ilgai buvo uždaryta tame akiratyje. Bet jai būsimojoj žmonių bendravimo pažangoj geriau pavyko, kaip velionių kultui. Tiesa, kad pirmtakūnai, herojai, manai — tai dievai, kurie iš esmės galėjo būti garbinami tiktai labai nedidelio žmonių skaičiaus ir kurie buvo nustatę visiems laikams neperžengiamą demarkacijos liniją tarp šeimų.

Gamtos dievams tikėti buvo platesnė dirva. Joks žiaurus įstatymas nedraudė, kad kiekvienas šių kultų skelbtųsi; pačioje šių dievų prigimtyje nebuvo palinkimo, kad juos garbintų tiktai viena šeima ir kad jie atstumtų visus svetimuosius. Galiausiai, nejučiomis ėmė įsisąmoninti įsitikinimas, kad vienos šeimos Jupiteris iš esmės yra tas pats, ar to paties prado, kur ir kitos šeimos Jupiteris; apie larus, pirmtakūnus ir židinius panašus įsitikinimas negalėjo turėti pamato.

Reikia pažymėti, kad ta tikyba galėjo rasti ir kitokį savo plėtotės pateisinimą. Jai persiauras buvo tikslas lavinti žmoguje tiktai šeimos pareigų supratimas. Jupiteris buvo vaišingumo dievas tiems, kurie ateidavo iš svetur, kurie meldžia pasigailėti, ir tiems garbingiems vietiniams žmonėms, su kuriais reikia apsieiti kaip su broliais. Visi šie dievai dažnai imdavo

žmogaus pavidalą ir rodydavosi mirtingiesiems. Kaikada žmonės reikšdavo pasitenkinimo, kad jie dalyvaudavo žmonių kovose ir stiprindavo besikaujančius; bet dažnai jie dalyvaudavo, norėdami įsakyti žmonėms susitaikyti ir padėti vienas kitam.

Besiplėtojant tai antrajai tikybai, brendo ir visuomenė. Visai suprantama, kad ši tikyba, iš pradžių buvusi visai silpnutė, paskui labai išsiplėtė. Iš pradžių ji tarsi buvo priglausta šeimos, manų dievų globojama. Naujas dievas ten buvo gavęs labai nežymią vietą, ankštą celę priešais garbinamąjį aukurą arba jo šone, kad, žmonėms duodant pagarbą židiniui, truputys tos pagarbos tektų ir tam dievui. Pamažu dievas, įgavęs daugiau įtakos sielai, atsisakė būti taip globojamas; jis pasišalino iš namų židinio, jis įgijo atskirą būstą ir gaudavo aukų, kurios buvo skirtos jam vienam. Šis būstas (ναός, nuo žodžio ναίω, turėti būstą) buvo statomas senovinės šventavietės pavyzdžiu: tai buvo, kaip ir ten, **cella** priešais židinį; **cella padidėjo,** pagražėjo, tapo bažnyčia. Židinys liko dievo namų prieangyje, bet palyginus su tais namais, tapo labai menkas. Tas, kuriam pirmiau priklausė pirmoji vieta, tapo priedu. Jis nustojo buvęs dievu ir buvo pažemintas ligi dievo aukuro, vietos dievui skirtiems aukojimams. Jam buvo skirta deginti aukojamųjų gyvulių mėsa ir nunešti aukojimus su žmogaus malda kilniajam dievui, kurio statula buvo bažnyčioje.

Matydami, kad yra pastatytos bažnyčios ir kad garbintojų minioms yra atdaros jų durys, galime tvirtinti, kad žmonijos sąmonė jau nebe nuo šiandien sustiprėjo ir visuomenė subrendo.

Pastabos:

[1] Sofoklis, Antigona, V, 879. Vedų giesmėse dažnai reiškiama ta pati mintis.

[2] Ar yra reikalo priminti visi graikų ir italų padavimai, kurie iš Jupiterio tikybos sudarė naują ir palyginti jauną tikybą. Graikija ir Italija išsaugojo atsiminimą to laiko, kada žmonių visuomenės jau buvo ir kada ši tikyba dar nebuvo susidariusi. Ovidijus, Fast. II, 289; Vergilijus, Georg. I, 126; Eschilas, Eumenides; Pauzanijas, VIII, 8. Rodos, kad pas indus pirmiau buvo Pitris ir tiktai paskiau Dievas.

[3] Atsitikdavo, kad daugelis vardų liepdavo vaizduoti vieną ir tą pačią dievybę arba tą patį sąmonės sumetimą, bet dažnai vienas vardas slėpdavo savyje daugelį labai skirtingų dievybių. Poseidonas Hippijietis, Poseidonas Fitalmietis, Poseidonas Erechtėjietis, Poseidonas Egėjietis, Poseidonas Helikonietis buvo skirtingi dievai. Nei jų privalumai buvo tie patys, nei jų garbintojai tie patys žmonės.

[4] εστιοῦχοι, ἐφέστιοι, πατρῷοι. 'Ο εμὸς Ζεὺς Euripidas, Hekuba, 345; Medėja, 395. Sofoklas, Ajaksas, 492. Vergilijus, VIII, 543, Herodotas, I, 44

[5] Titas Livijus, IX, 29: Potitii, gens cujus familiare fuerat sacerdotium Herculis, Dijonizas, II, 69. Aurelijų šeimynos naminis kultas buvo saulė (Festus, Aurel., Müllero leid. p. 23).

[6] Herodotas, V, 64, 65; VII, 153; IX, 27; Pindaras, Isthm., VII, 18; Ksenofontas, Helen., VI, 8. Platonas, Įstat. VI, p. 759; Ban. p. 40. Plutarchas, Tezėjas, 23; dešimties kalbėtojų gyvenimas, Likurgas, 11. Philokloras, Apolodor., III, 13. Justin. XVIII, 5. Horpokrat. ἐτεοβουτάδαι εὐνεῖδαι Ciceronas, De divinatione, I, 41. Strabonas, IX, p. 421; XIV, p. 634. Tacitas, Annales, II, 54.

III skyrius.

KURIAMAS MIESTAS.

Kaip šeima ir fratrija, taip ir triba buvo sudaryta tokiu būdu, kad galėtų būti nepriklausoma, nes ir ji turėjo savotišką kultą, kuriame svetimajam vietos nebuvo. Tapti tribos nariu nebuvo leidžiama jokiai naujai šeimai. Dvi tribi negalėjo susilieti į vieną tribą, nes tam prieštaravo tikyba. Tačiau, kaip keletas fratrijų buvo susijungę į vieną tribą, taip ir keletas tribų galėjo sudaryti tarp savęs sąjungą, išsilygę, kad kiekvienos kultas nebūtų paliestas. Jei tokia santarvė įvyko, tai susikūrė miestas. Nėra reikalo teirautis, kurios priežastys iškėlė reikalą keletai kaimyninių tribų jungtis. Kartais būdavo jungiamasi laisva valia, kartais jungimasis būdavo primestas viršijančios vienos tribos jėga arba galinga vieno žmogaus valia. Viena, tačiau, aišku, kad naują sąjungą dar rišdavo ir kultas. Tribos, jungdamosi valstybei sudaryti, niekados nepamiršdavo sukurti šventos ugnies ir pasisavinti bendros tikybos.

Tokiu būdu, šios žmonijos rasės visuomenė augo ne taip, kad vienas koks centras, žingsnis po žingsnio beplėsdamas toliau savo įtaką, būtų įtraukęs į save artimiausiuosius kaimynus, bet visai priešingai, būtent taip, kad mažos kuopos, nusistačiusios vienokia kryptimi, rado bendrą kalbą.

Grupė šeimų sudarė fratriją, grupė fratrijų — tribą, grupė tribų — miestą. Šeima, fratrija, triba, miestas vis tiktai buvo labai panašios viena į kitą visuomenės; jos atsirado besijungdamos viena su kita į tam tikrą federaciją. Reikia dar pažymėti, kad sakytosios skirtingos kuopos, besijungdamos tokiu būdu, vis dėlto nenustodavo nei savaimingumo, nei nepriklausomybės.

Susijungdamos į vieną *fratriją,* kelios šeimos pasilaikydavo kiekviena tokią savo santvarką, kokią buvo turėjusios, būdamos vienos; jose niekas nesikeitė: nei kultas, nei kunigiškas pobūdis, nei nuosavybės teisės, nei teisingumo jutimas savo

tarpe. Galiausiai, kiekviena susibendravusiųjų *kūrijų* saugojo savo kultą, savo susirinkimus, savo šventes ir klausė savo galvos. Iš tribų buvo pereita prie miesto, bet per tatai *triba* nepakriko; kiekviena jų liko tebėsanti vienas kūnas, beveik toks pat, koks buvo, kai miesto dar nebuvo. Tikyboje liko daugybė mažųjų kultų, o viršum jų susidarė vienas bendrasis kultas; politikoje nepaliovė darbavęsi daugelis valdžių, ir virš jų iškilo valdžia. Miestas — tai konfederacija. Jam buvo privalu, mažiausia daugelį šimtmečių, gerbti tikybinė ir pilietinė *tribų, kūrijų ir šeimų nepriklausomybė;* iš pradžių jis neturėjo teisės kištis į kiekvieno šių mažųjų kūnų asmens reikalus. Jam nebuvo reikalo žvelgti į šeimos vidų; jam nerūpėjo, kas ten atsitikdavo; jis paliko tėvui teises ir pareigas teisti savo žmoną, savo sūnų, savo klijentą. Todėl ir privatinė teisė, buvusi nustatyta šeimų viena nuo kitų šalinimosi epochoje, galėjo išlikti mieste ir buvo pakeista tiktai daug paskiau.

Šis senovės miestų kūdikystės pažymys pasireiškė papročiuose, kurie gana ilgai išsilaikė. Žiūrėkime į miestų pirmųjų laikų kariuomenę, ir pastebėsime, kad ji suskirstyta į tribas, kūrijas ir šeimas[1] ir, kaip sako vienas senolis, tokiu būdu, kad karys kariaudamas kovose jaučiasi esąs šalia kaimyno, kuris taikos metu darė laistymus ir aukojimus prie to paties aukuro.[2] Persikelkime į liaudies susirinkimus pirmaisiais Romos gyvenimo amžiais ir stebėkime, kaip juose balsuojama kūrijomis ir gensais.[3] Jei kreipsimės į kultą, tai Romoje rasime šešias vestales, po dvi kiekvienai tribai. Atėnuose daugelį aukojimų atlikdavo archontas viso miesto vardu, bet dar buvo keletas tikybinių apeigų, kurias turėdavo atlikti bendrai, susiėję tribų viršininkai.[4]

Tokiu būdu miestas nebuvo kažkoks asmenų rinkinys; tai buvo konfederacija daugelio grupių, kurios tuo reikalu buvo susitarusios ir kurios jam leido gyvuoti. Senovinių kalbėtojų kalbos mus tikina, kad atėnietis priklausydavo keturioms atskiroms draugijoms: jis — šeimos narys, jis — fratrijos narys, jis tribos ir jis gi — miesto narys. Jis vienu laiku ir vieną ir tą pačią dieną nėra visų keturių draugijų narys, kaip, sakykim, prancūzas, kurs nuo gimimo dienos priklauso šeimai, komunai, departamentui ir tėvynei. Fratrija ir triba yra skirti ne valdyti; tai ne administracinis padalijimas. Žmogus, priklausydamas, anoms keturioms draugijoms, priklauso keturiems įvai-

riems laikotarpiams tarsi, tam tikru būdu žengia iš vieno į kitą. Kūdikis dešimtą dieną po gimimo tam tikromis tikybinėmis apeigomis priimamas į šeimą. Praslinkus keleriems metams, jis naujomis apeigomis, mūsų jau aprašytomis, įeina į fratriją, Galiausiai, šešiolikos ar aštuoniolikos metų jis kreipiasi, kad jį priimtų į miestą. Šią dieną prie aukuro ir prieš teberūkstančius aukų degėsius jis kalba priesaikos formulą, pasižadėdamas, be kita ko, visados gerbti miesto tikybą[5]. Nuo šios dienos jis laikomas įvesdintu į viešąjį kultą ir tampa piliečiu[6].

Sekdami, kaip šis jaunas atėnietis, kildamas iš vieno į kitą laipsnį, eina nuo vieno prie kito kulto, mes sudarome vaizdą tų laipsnių, kuriais žmonijos visuomenė kitados buvo ėjusi. Kelias, kuriuo šis jaunas atėnietis yra verčiamas eiti, yra tas pats kelias, kuriuo ėjo pirmiau visuomenė. Ši tiesa taps aiškesnė iš pavyzdžio.

Tarp atėniečiuose išsilaikiusių senovės palikimų yra gana padavimų ir atsiminimų, iš kurių galime įsitikinti, kaip susidarė atėniečių miestas. „Iš pradžių", sako Plutarchas, „Atika buvo padalyta šeimomis[7]. Kaikurios iš Isios epochos šeimų, kaip antai Eumolpidų, Kekropidų, Zefirėnų, Fitalidų, Lakijadų, išbuvo ligi paskesniųjų amžių. Tada Atėnų miesto dar nebuvo, bet kiekviena šeima su savo jaunesniosiomis šakomis gyveno tam tikroje srityje ir gyveno visiškai nepriklausomai. Kiekviena turėjo savo tikybą. Eumolpidai, apsigyvenę Eleuzuose, garbino Dėmėtrą; Kekropidai, apsigyvenę atkalnėje, kur paskiau iškilo Atėnai, turėjo dievybes globėjas — Poseidoną ir Atėną. Visai arti, mažoje Areopago kalvelėje buvo dievas globėjas Ares. Maratone buvo Herkulis, Prazise Apolonas Flije — kitas Apolonas,Dijoskūruose — Kefalas". Taip pat buvo ir visose kitose srityse[8].

Kiekviena šeima yra turėjusi savo dievą, savo aukurą ir savo viršininką. Pauzanijus, keliaudamas po Atiką, buvo radęs mažuose miesteliuose senovinių padavimų, ėjusių kartu su kultu iš kartos į kartą; tie padavimai buvo davę jam progos nustatyti, kad kiekvienas miestelis turėjęs savo karalius dar prieš tą laiką, kada Kekropas yra valdęs Atėnuose.[9] Ar neprimena tai to tolimo laikotarpio, kai kiekviena šių didelių patrijarchalinių šeimų, panašiai, kaip keltų klanai, turėjo savo paveldimąjį viršininką, kuris kartu buvo ir kunigas, ir teisėjas. Šimtinė-kita mažų visuomenių buvo apsigyvenusios kiekviena

savo teritorijoje, neturėdamos tarp savęs nei tikybinio, nei politinio ryšio, o kartais ir kariaudamos viena su kita; galiausiai jos viena nuo kitos tiek šalindavosi, kad ir vedybos joms ne visados būdavo leidžiamos.[10]

Tačiau reikalas ar jausmai jas suartino. Nejučiomis jos susijungė į mažas grupes po keturias ar šešias. Ir tikrai, iš padavimų sužinome, kad keturi Maratono lygumos miesteliai buvo sisiėję į krūvą garbinti Apolono Delfiečio; savo keliu Pilėjos, Falero ir dviejų kitų kaimyninių kantonų gyventojai buvo susivieniję ir pasistatę bendrą šventovę Herkuliui garbinti.[11] Ilgainiui šita šimtinė mažų valstybių susidėjo į dvyliką konfederacijų.

Šis kitėjimas, per kurį Atikos gyventojai iš patrijarchalinio šeimų gyvenimo perėjo į kiek platesnį visuomeninį bendravimą, įvyko, kaip sako legenda, Kekropo pastangomis; šitai reikia taip suprasti, kad tas kitėjimas buvo tiktai baigtas epochoje, kurioje tas asmuo buvo pastatytas vadovauti, būtent, apie 16 šimtmečių prieš mūsų erą. Beje, tikra taipogi, kad Kekropas vadovavo tiktai vienam tų dvylikos susibendravimų, būtent tam, kuris paskui buvo vadinamas Atėniškiu; vienuolika kitų buvo visiškai nepriklausomi: kiekvienas turėjo savo dievą globėją, savo aukurą, savo šventąją ugnį ir savo viršininką.[12]

Daugis kartų gimė ir mirė, kol Kekropidų grupė įgavo nejučiomis daugiau įtakos. Iš to laikotarpio yra likęs atsiminimas apie aršią Kokropidų kovą su Eumolpidais iš Eleuziso, kurios galas buvęs toks, kad pastarieji pasidavė, išsiderėję sau tiktai paveldimąją savo dievybės kunigiją.[13]

Galima patikėti, kad buvo buvę dar ir daugiau kovų ir daugiau nukariavimų, apie kuriuos neliko atsiminimų.

Kekropidų grupė, kurioj buvo išsiskleidęs Atėnos kultas ir kuri galiausiai pasisavino svarbiosios dievybės vardą, įgavo viršų ant vienuolikos kitų valstybių. Tuo laiku kaip tik iškilo Kekropidų pālikuonis Teziejus. Padavimai sako, kad jis sujungęs visas dvylika grupių į vieną valstybę. Iš tikrųjų jam buvo pavykę įpiršti visai Atikai Atėnos Polijietės kultas tiek, kad visa Atika nuošiol bendrai šventė aukų dieną Panatėnos garbei. Pirmiau kiekvienas miesčiukas turėjo savo šventąją ugnį ir savo pritanėjų; jis panorėjo, kad Atėnos pritanėja būtų visos Atikos širdis.[14] Nuotol atėniškoji vienybė buvo sudaryta;

kai dėl tikybos, tai kiekvienas kantonas pasilaikė senąjį kultą, bet kartu visi pasisavino ir bendrąjį kultą; kai dėl politikos, tai kiekvienas kantonas pasilaikė savo viršininkus, savo teisėjus ir susirinkimų teisę, bet virš šitų visų vietinių valdžių įsikūrė centrinė valstybės valdžia.[15]

Iš šių atsiminimų ir tokių vaiskių padavimų, kuriuos Atėnai tokiu uolumu, lyg tai liestų tikybos reikalus, išlaikė, aiškėja, mums rodos, ir tikra tiesa: viena, kad valstybė buvo konfederacija grupių, susidariusių anksčiau, negu ji kūrėsi; kita, kad visuomenė tiktai tiek tesiplėtė, kiek augo tikyba. Perdrąsu būtų tvirtinti, kad tikybinė pažanga atvedė į socijalinę pažangą. Aišku tiktai, kad ir viena ir antra veikė tuo pačiu laiku ir nuostabiai vieningai.

Reikia įsidėmėti, kad gyventojams, bekuriant tvarkingą visuomenę, teko pakelti be galo daug sunkenybių. Nelengva sudaryti socijalinis ryšys tarp žmogiškų asmenybių, kurios taip labai skirtingos, tokios laisvos ir tokios pastovios. Pajėgti duoti joms bendras taisykles, parinkti joms vadams ir padaryti, kad tų vadų klausytų, paveikti, kad geiduliai nusilenktų protui ir asmens nauda užleistų vietą visuomenės gerovei, iš tikrųjų reikia ko nors tokio, kas yra galingesnis, kaip materijalinė jėga, kas yra kilnesnis, kaip savinauda, kas yra tikresnis, kaip filosofiškoji teorija; reikia ko nors tokio, kas yra pastovesnis, kaip sutartis, ko nors tokio, kas yra visų širdžių gelmėse ir k u r i s g a l i i š t e n v a l d y t i.

Šis dalykas — tai tikybiniai įsitikinimai. Nėra nieko galingesnio *sielai valdyti.* **Tikybiniai įsitikinimai** tai mūsų sielos darbas, nes mes nesame laisvi juos kraipyti pagal savo norą. Jie mūsų padaras, bet mes jų nepažįstame. Jie yra žmogiški, o mes tikime juos dievą esant. Jie yra mūsų galingumo išdava, bet jie galingesni už mus. Jie yra mumyse; jie nuo mūsų neatstoja; jie n u o l a t a i į m u s k a l b a. Kada jie mums liepia klausyti, mes klausome, kada jie nustato mūsų pareigas, mes nusilenkiame. Žmogus lengvai gali pažaboti gamtą, bet yra savo n u o t a i k o s v e r g a s.

Pavyzdžiui, tikybiniu senovės įsitikinimu buvo reikalaujama, kad žmogus gerbtų pirmtakūną; pirmtakūno kultas suspietė šeimą aplink aukurą. Čia prasideda pirmoji tikyba, pirmosios maldos, pirmasis pareigos ir doros supratimas; čia taip pat reikia ieškoti privatinės teisės ir visokiariopo naminio

susitvarkymo taisyklių šaknų. Toliau, plėtėsi tikyba ir kartu plėtėsi susibendravimas. Kai tiktai žmonės pajuto, kad yra bendrų jiems dievybių, jie susijungė į platesnes kuopas. Tos pačios taisyklės, kurios veikė ar buvo įvestos šeimoje, buvo taikomos paeiliui fratrijai, tribai ir miestui. Pažvelkime į kelią, kurį žmonija yra nuėjusi. Iš pradžių šeima gyveno pati sau, ir žmogus tepažino tiktai naminius dievus, θεοὶ πατρῷοι, *dii gentiles*. Greta šeimos susidaro fratrija su savuoju dievu θεὸς φράτριος, *Juno curialis*. Paskui iškyla triba ir tribos dievas, Θεὸς φύλιος. Galiausiai prieita ligi miesto ir įsivaizduota dievas, kurio apvaizda apima visą valstybę, θεὸς πολιεύς, penates publici. Šitai ir yra tikybinių įsitikinimų ir visuomeninio santykiavimo hierarchija. *Tikybinė mintis senoliams buvo ir pažangos akstinas, ir visuomenės kūrėjas.*

Ir indų, ir graikų, ir etruskų padavimai sako, kad dievai yra apreiškę žmonėms socijalinius įstatymus. Po šiuo pasakišku pasakymu slepiasi tiesa. Socijaliniai įstatymai — tai dievų darbas, tačiau tie galingieji ir geradariai dievai ne kas kita, kaip tikybiniai žmonių įsitikinimai.

Tai taip senovėje augo valstybė savo kūdikystės amžiuje. Tirti tai reikėjo tam, kad įgytumėm nuovoką apie valstybės dvasią ir jos institucijas. Bet čia reikalinga viena pastaba. Įsitikinimas, kad pirmosios valstybės buvusios susidariusios iš mažų anksčiau pasireiškusių visuomenių konfederacijos, dar neduoda pagrindo tvirtinti, kad ir visos mums žinomos valstybės buvo įsikūrusios tokiu pat būdu. Kaip tiktai buvo sudaryta municipalinė organizacija, jau nebebuvo reikalo, kad kiekvienas miestas eitų vėl tuo pačiu tolimu ir erškėčiuotu keliu. Galėjo dažnai atsitikti, kad buvo eita visai priešingu keliu.

Vadas, vykdamas iš jau susitvarkiusio miesto kurti naujo miesto, paprastai imdavo su savim tiktai nedidelį savo piliečių skaičių; prie jų jis prijungdavo daugelį kitų iš įvairių vietų atkeliavusių žmonių, kurie kartais galėjo būti ir įvairių rasių žmonės. Tasai vadas niekados nepraleisdavo progos sudaryti ir naujo miesto, pavyzdžiui to miesto, iš kurio buvo atkeliavęs. Taip nusiteikęs, jis padalindavo savo žmones į tribas ir fratrijas. Kiekvienas tų mažų susibendravimų turėjo aukurą,

aukojo ir šventė savo šventes; kiekvienas vaizdavosi turįs ir savo herojų, kurį garbino tam tikru kultu, o ilgainiui pradėjo tikėti iš jo esąs kilęs.

Dažnai dar ir taip atsitikdavo, kad kurio nors krašto žmonės gyvendavo be įstatymų ir nustatytos tvarkos kartais dėl to, kad nepavykdavo nustatyti socijalinės santvarkos, kaip tai būta Arkadijoje, kartais kol jų santvarka buvo suardoma arba žiaurių revoliucijų išgriaunama, kaip tai būta Kirėnoje ir Turijoje. Imdamas leisti žmonėms taisykles, įstatymų leidėjas niekados nepradėdavo šio darbo nuo ko kito, bet tiktai nuo paskirstymo savo piliečių į tribas ir fratrijas, tarsi jis neturėjo kitokio visuomenės tipo. Kiekvienai grupei jis paskirdavo eponimiškąjį herojų, sudarydavo padavimus ir sutvarkydavo aukojimą. Visados nuo šito buvo pradedama, kai buvo norima sudaryti tvarkinga visuomenė.[10] Panašiai darė ir pats Platonas, atvaizduodamas pavyzdingą valstybę.

Pastabos:

[1] Homėras, Ilijada, II, 362. Varonas. De ling. lat., V 89. Atėnuose išlikęs buvo paprotys ruošti karius tribomis ir demais: Herodotas, VI, 111; Izicjus, de Meneclis hered., 42; Lizijas, pro Mantitheo, 15.

[2] Dijonizas iš Halik., II, 23.

[3] Aulas Gelijus, XV, 27.

[4] Poluksas, VIII, 111.

[5] *Ἀμυνῶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὁσίων ... καὶ ἱερὰ τὰ πάτρια τιμήσω* (Pollux, VIII, 105—106).

[6] Iziejus, de Cironis hered., 19; Pro Euphileto, 3. Demostenas, in Eubulidem, 46. Reikalas būti įrašytam į fratriją, bene tik seniausiais laikais, prieš pradedant dalyvauti valstybėje, išeina iš įstatymo, apie kurį kalba Dinarkas (Oratores attici, Didot rink., t. II, p. 642, eil. 82).

[7] *κατὰ γένη*, Plutarchas, Teziejus, 24, ten pat, 13.

[8] Pauzanijas, I, 15; I, 31; I, 37; II, 18.

[9] Pauzanijas, I, 31; *τῶν ἐν τοῖς δήμοις φάναι πολλοὺς ὡς καὶ πρὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Κέκροπος ἐβασιλεύοντο.*

[10] Plutarchas, Teziejus, 13.

[11] Plutarchas, Teziejus, 14. Poluksas, VI, 105. Steponas iš Bizantijos; V, *ἐχελίδαι.*

[12] Filokloras, kurio žodžius paduoda Strabonas, IX p. 609: *Κέκροπα πρῶτον ἐς δώδεκα πόλεις συνοικίσαι τὸ πλῆθος.* Tukididas, II, 15: *ἐπὶ Κέκροπος ἐς Θησέα ἀεὶ ἡ Ἀττικὴ κατὰ πόλεις ᾤκεῖτο πρυτανεῖά τε ἔχουσα καὶ ἄρχοντας... αὐτοὶ ἕκαστοι ἐπολιτεύοντο καὶ ἐβουλεύοντο καὶ τινες καὶ ἐπολέμησαν.* Žiūr. Poluks., VIII, III.

[13] Pauzanijas, I, 38.

[14] Tukididas, II, 15: *ὁ Θησεὺς καταλύσας τῶν ἄλλων πόλεων τὰ βουλευτήρια καὶ τὰς ἀρχὰς... ἓν βουλευτήριον ἀποδείξας καὶ πρυτανεῖον...* Plutarchas, Teziejus, 24: *ἓν ποιήσας ἅπασι κοινὸν πρυτανεῖον ... καὶ Παναθήναια θυσίαν ἐποίησε κοινήν. ἔθυσε καὶ Μετοίκια ἣν ἔτι καὶ νῦν θύουσι.* Sulig. Pauzanijas, VIII, 2, 1.

[15] Plutarchas ir Tukikidas sako, kad Teziejus išgriovė vietinius pritanėjus ir sunaikino miestelių savarankiškumą. Tačiau, jei jis ir buvo mėginęs tai padaryti, jam, reikia manyti, tai nepavyko, nes kurkas vėliau po jo randame vietinius kultus, susirinkimus, tribų karalius. Boeckh. Corp. inscr., 82, 85. Demostenas, in Theocrinem, Poluksas, VIII, 111. Paliksime legendą apie Joną, kurią daugelis naujųjų istorikų, rodos, laiko perdaug reikšminga, statydami ją svetimųjų įsibrovimo į Atiką ženklu. Jokis dokumentas nėra pažymėjęs šio įsibrovimo. Jei Atika būtų buvusi Peloponėso jonėnų nukariauta, tai būtų neįtikėtina, kad atėniečiai būtų likę belaiką tokioje pagarboje Kekropidų ir Erechtėjidų vardus ir kad tuo atveju jonėnų vardas jų būtų laikomas keiksmo vardu (Herodotas, I, 143). Tiems, kurie tiki šį jonėnų įsibrovimą, pabrėždami, kad ir Eupatridų didžiūnai iš ten kilę, galima, be to, atsakyti, kad dauguma didžiųjų atėniečių šeimų išveda savo pradžią iš kurkas senesnės epochos, nekaip toji, į kurią įterpiamas Jono atvykimas į Atiką. Argi reikia sakyti, kad atėniečiai nėra buvę jonėnais, bent dauguma jų? Jie, reikia manyti, priklauso šiai helėnų rasės šakai; Strabonas sako, kad ankstyvesniais laikais Atika buvo vadinama Jonija ir Ias. Bet klystų tas, kurs Ksintos sūnų ir pasakišką Euripido herojų laikytų jonėnų kamienais. Jie buvo kurkas anksčiau prieš Joną, ir jų vardai, gali būti, daug senesni, kaip pats helėnų vardas. Klaida vesti iš to Jono visi Euripidai ir laikyti šitas žmonių klodas grobikais, kurie spaudę jėga nukariautus gyventojus. Šis tvirtinimas neparemtas jokiu senovės liudijimu.

[16] Herodotas, IV, 161. Palyg. Platono įstatymus. V, 738; VI, 771. Taigi, tvarkant ir atnaujinant spartos valstybę, Likurgas pirmiausia stato šventovę, paskui skirsto piliečius į· *φυλαι* ir *ὠβαι*; politiniai jo įstatymai pasirodė daug vėliau (Plutarchas, Likurgas, 6).

IV skyrius.

MIESTAS.

Valstybė ir miestas senovėje ne tą pat reiškė. Valstybė buvo tikybinis ir politinis šeimų ir tribų susibendravimas; miestu buvo vadinama susirinkimų vieta, būstas ir visados šio susibendravimo šventavietė.

Senovės miestų netenka imti tąja prasme, kurią mes dabar į tą sąvoką dedame, matydami, kaip jie augte auga. Pastatyta keletas namų — jau yra sodžius; nejučiomis namų skaičius padidėjo — jau miestas. Baigdami jį statyti, mes, jei yra reikalo, jį apkasame grioviu ir taisome aptvarą. Būti senovės miestu nereikėjo nei didelio ploto, nei vis didėjančio gyventojų ir trobesių skaičiaus. Miestas buvo kuriamas tuo pradėjimu, visas vieną dieną.

Prieš steigiant miestą reikėdavo, kad jau būtų įkurta valstybė, o tas darbas daug sunkesnis ir ilgai trunka. Kaip tik šeimos, fratrijos ir tribos susitardavo susijungti ir turėti tą patį kultą, tuojau būdavo statomas miestas bendrojo kulto šventovei Todėl kurti miestai buvo tas pat, kas atlikti tam tikras tikybinis veiksmas.

Pirmajam pavyzdžiui imkime kad ir pačios Romos įkūrimą, nors su šia istorija yra susijusi netikėtina pasaka.

Labai dažnai sakoma, kad Romulas buvęs plėšikų vadu, kad jis buvęs surinkęs daug valkatų ir vagių, ir kad visi tie iš kur pakliuvo sukviesti žmonės buvę pasistatę atsitiktinai keletą lūšnelių savo grobiui sudėti. Senovės rašytojai duoda mums kitokios rūšies faktų; mums rodos, kad kiekvienas, noris pažinti senovę, turi pirmiausia remtis mums teikiamais tos senovės liudijimais. Tie rašytojai iš tikrųjų kalba apie prieglaudą, t. y. šventą aptvarą, kurioj Romulas talpino visus pas jį atvykstančius; šiam dalykui jis ėmė pavyzdžių iš daugelio kitų miestų kūrėjų.[1] Tačiau ta prieglauda dar nebuvo miestu; ji būdavo atidaroma ne anksčiau, kaip miestą įkūrus ir

visą pastačius.[2] Tai dar nebuvo Roma, bet priedas prie Romos. Ji ir nepriklausė prie Romulo miesto, nes buvo Kapitolijaus kalno gūbryje, tuo tarpu miestas turėjo apėmęs Palatino plokštumą.[3] Svarbu gerai atskirti dejopa Romos gyventojų sudėtis. Prieglaudoje buvo valkatos be židinio ir vietos. Palatine — atvykę iš Albos žmonės, t. y. žmonės, jau suorganizuoti į visuomenę, padalyti į „gentes" ir kūrijas ir turį naminius kultus ir įstatymus. Prieglauda — tai tiktai barakai arba priemiestis, kuriame patalpos statomos, nesilaikant tvarkos ir taisyklių; Palatine stovi tikybos ir šventumo miestas.

Apie to miesto kūrimo eigą senovė gausi žiniomis. Apie jį pasakoja Dijonizas ir Halikarnaso, pats sėmęs žinių iš senesnių kaip jis pats autorių. Apie tą pat sako ir Plutarchas, ir Ovidijus savo „Fastuose", ir Tacitas, ir Katonas senasis, kuris buvo surinkęs senovės metraščius, ir dar kiti du rašytojai, kuriais mes ypač galime tikėti, būtent: mokslininkai Varonas ir Verijus Flakas, kurio raštų dalį mums suteikė Festas. Abu paskutiniai rašytojai — dideli romėnų senovės žinovai, abu mylį teisybę, abu — ne lengvatikiai ir gerai žiną istorinės kritikos taisykles. Tie rašytojai perdavė mums atsiminimus apie tikybines apeigas, kuriomis buvo pažymėtas Romos įkūrimas. Todėl neturime teisės neigti tokių liudymų.

Neretai senolių pasakojamieji faktai mus stebina, bet ar tai jau mums duoda teisės sakyti, kad tai tiktai pasakos, jei tie faktai, nors labai tolimi nuo mūsų dabartinės nuotaikos, bet ir labai gerai suderinti su senolių nuotaika? Matome, kad tikyba tvarkė visus jų privataus gyvenimo veiksmus; toliau gi patyrėme, kad, ir miesto įkūrimas taip pat buvo tikybinis veiksmas ir kad pats Romulas turėjo atlikti apeigas, kurios visur buvo saugomos.

Pirmas miesto įkūrėjo rūpestis — tai parinkti naujam miestui vietą. Toksai vietos parinkimas, kaip svarbus dalykas, nuo kurio, kaip tikėta, priklausė ir visos tautos likimas, visados būdavo paliekamas dievų sprendimui.

Jei Romulas būtų buvęs graikas, jis būtų klausęs Delfų orakulo patarimo, jei jis būtų buvęs *samhitas* — jis būtų stebėjęs pašvęsto gyvulio, vilko ar lapės, elgesį. Būdamas lotynas, visai artimas kaimynas Etruskų, aukštai iškėlusių spėjimo gudrybes[4], jis prašo dievų apreikšti jam savo valią per paukščių skraidymą. Dievai jam nurodo Palatiną.

Atėjus įkurtuvių dienai, jis pirmiausia aukoja aukas. Jo draugai yra kartu su juo; jie sukuria ugnį iš žagarų ir kiekvienas šoka per dar neįsiliepsnojusį laužą.[5] Ši apeiga yra aiškinama taip, kad tauta, kuri ruošiasi atlikti tokį, kaip šis, svarbų veiksmą, turi būti tauri; mat, senoliai tikėjo, kad šokant per šventąją ugnį apsivaloma nuo visokeriopo fizinio ir moralinio suteršimo. Tokiomis apeigomis paruošęs savo žmones kilniam įkurtuvių veiksmui, Romulas kasa nedidelę apskritą duobę ir beria į ją žiupsnį žemių, atneštą iš Albos miesto.[6] Paskui, kiekvienas jo draugų, prisiartinęs prie duobės, beria į ją, panašiai kaip Romulas, truputį žemių, atsineštų iš vietos, iš kurios yra atkeliavęs. Ši apeiga įsidėmėtina, nes atskleidžia anų žmonių nusistatymą; jis itin svarbu pažymėti. Prieš atkeliaudami į Palatiną, jie gyveno Alboje ar kitame kuriame artimame mieste. Ten buvo jų židinys, nes ten gyveno ir buvo palaidoti jų tėvai. Tikyba draudė pamesti žemę, kurioje buvo židinys ir kurioje ilsėjosi palaidoti dieviškieji pirmtakūnai. Reikėjo todėl, kad gautų apgaulės, atsinešdamas su savimi žiupsnį pašvęstų žemių, iš tos vietos, kur buvo palaidoti jo pirmtakūnai ir su kuria buvo susiję jų namai. Žmogus negalėjo persikelti į kitą vietą gyventi kitaip, kaip paimdamas su savimi savo žemę ir savo prosenolius. Reikėdavo ši apeiga atlikti, kad galima būtų pasakyti, rodant į pasisavintą naują gyvenamąją vietą: čia taip pat yra mano tėvų žemė, *terra patrium, patria;* čia mano tėvynė nes čia yra mano šeimos nariai.

Duobė, į kurią kiekvienas berdavo žemių, buvo vadinama *mundus;* tas žodis tikybine senovės kalba reiškė namų kraštą.[7] Iš tos vietos vėlės, einant padavimu, ištrūkdavo tris kartus per metus nors valandėlei pasižiūrėti į dienos šviesą.[8] Argi tame padavime dar neįžiūrime tikrosios senovės žmonių nuotaikos? Jie tikėjo, kad, pildami į duobę iš senosios tėvynės atsineštąjį žiupsnį žemės, jie uždaro joje savo pirmtakūnų vėles. Tokiu būdu surinktos vėlės turėjo būti garbinamos nustatytu kultu ir pačios rūpintis savo palikuonimis. Romulas toje vietoje pastatė aukurą ir užkūrė ugnį. Tai ir buvo miesto židinys.[9]

Aplink židinį turėjo kilti miestas, kaip apie namų židinį iškyla namai. Romulas išvaro vagą, kuri ženklina aptvarą. Ir čia taip pat apeigyno numatytos mažiausios smulkmenos. Įkūrėjas turi arti vario žagre. Arklą traukia baltas jautis ir balta karvė. Romulas kunigišku apdaru, apgaubta galva, laiko

pats arklo rankenas ir aria, giesmes giedodamas. Jo draugai eina iš užpakalio, laikydami tikybinę tylą. Kaip tiktai žagrė numeta kiek tolėliau išverstą žemę, jie tuojau nuverčia išverstąjį žemės gabalą į arimu aprėžiamąjį plotą, kad joks šios šventos žemės žiupsnelis nekristų svetimoje pusėje.[10] Tikybos išvestos sienos peržengti negalima. Nei svetimšalis, nei pilietis neturi jos peržengti. Romėnų padavimas sako, kad kūrėjo brolis nusikalto šios rūšies šventvagyste, ir jam teko užmokėti už ją savo gyvybe.[11]

Kad galima būtų įeiti į miestą ir išeiti iš jo, vaga pertraukiama keliose vietose: tam tikslui Romulas pakelia arklą ir jį neša. Šie protarpiai buvo vadinami *portae;* tai miesto vartai.[12]

Ties pačia vaga arba kiek už jos paskui buvo statoma aptvara, kuri taip pat buvo laikoma šventa.[13] Niekas negalėjo nei liesti jos, nei taisyti be vyriausiojo kunigo leidimo. Kelių žingsnių juosta šios sienos vienoje ir kitoje pusėje taip pat buvo duota tikybai; ją vadino *pomaerium;* buvo neleistina nei paleisti per ją arklo, nei betko statyti.[14]

Tokios buvo daugelio senųjų liudijimais Romos įkūrimo apeigos.

Į klausimą, kaip tų iškilmių atminimai galėjo išlikti, ligi juos surašė rašytojai, atsakymas trumpas: ta iškilmė būdavo primenama žmonėms metinėmis sukaktuvėmis, kurios buvo vadinamos Romos gimimo diena.[15] Ši iškilmė buvo švenčiama seniausiais laikais, metai į metus, ir Romos gyventojai ją ir dabar švenčia tą pačią balandžio mėn. 24-tą dieną: tai rodo, kaip žmonės, užleisdami vieni kitiems vietas, vis lieka ištikimi seniesiems papročiams!

Negalim tvirtinti, kad Romulas pirmàsis yra pramanęs tas apeigas. Priešingai, yra tikra, kad dar daugelis miestų prieš Romos įkūrimą buvo įkurti tuo pačiu būdu. Varonas sako, kad ir Lacijume ir Etruskuose tos apeigos buvo tokios pat. Katonas Senasis, kuris prieš rašydamas savo Origines, teiravosi visų Italijos tautų metraščiuose, sako, kad panašių apeigų pasigaudavo visi miestų įkūrėjai. Etruskai turėjo apeigų knygas, kuriose buvo aprašytos visos šių iškilmių apeigos.[16]

Ir graikai, ir italai tikėjo, kad dievybė turi parinkti ir apreikšti vietą miestui. Todėl, norėdami kurti kokį nors miestą, graikai teiraudavosi Delfų orakulo patarimo.[17] Herodotas pažymi, kaip nedorą ar beprotišką pasielgimą, kad Spartietis Do-

rijus drįso statyti miestą, nesiteiravęs orakulo ir neatlikęs jokių įsakytų apeigų. Todėl dorasis istorikas nereiškia nusistebėjimo, kad miestas, pastatytas, laužant taisykles, išbuvo tik trejis metus.[18] Tukididas, kalbėdamas apie Spartos įkūrimo dieną, kalba ir apie dievotas tos dienos giesmes ir aukojimus.[19] Tas pats istorikas sako, kad atėniečiai turėję skirtingą apeigyną ir kad jie nesteigdavę nausėdijų, neprisitaikę prie jo nurodymų.[20] Vienoje Aristofano komedijoje galima matyti gana tikras vaizdas apeigų, kurių tam tikrais atvejais buvo pasigaunama. Poetas, piešdamas gana juokingą paukščių miesto įkurtuvių vaizdą, be abejonės, ėmė pagrindu žmonių miestų įkūrimo papročius; todėl jis išvedė į sceną ir kunigą, prašantį dievų palaimos ir kuriant ugnį, ir poetą, himnus giedantį, ir žynį, atpasakojantį orakulo spėjimus.

Pauzanijas išvaikščiojo Graikiją apie Adrijaus laikus. Būnant Mesėnijoje, kunigai jam papasakojo apie Mesėnos miesto įkūrimą; jis savo raštuose atpasakojo tatai mums.[21]

Įvykis nebuvęs jau taip labai senas, nes įvykęs Epaminondo laikais. Prieš tris šimtmečius Mesėniečiai buvę išguiti iš savojo krašto ir gyvenę be tėvynės, išsisklaidę tarp kitų graikų, tačiau uoliai saugoję savo papročius ir tautinę savo tikybą. Tėbiečiai norėję juos atkviesti į Peloponėsą, kad turėtų pašonėje Spartiečių priešą, bet Mesėniečiams labai sunku buvę ryžtis. Epaminondas, žinodamas turįs reikalo su prietaringais žmonėmis, nutaręs siųsti orakulą, kuris pranašautų tai tautai grįžimą į senąją jos tėvynę. Stebuklingi nuotykiai parodę, kad Mesėniečių tautos dievai, kurie juos buvę suvilioję jų pralaimėjimo metu, tapę vėl jiems palankūs.

Ši baili tauta todėl ryžosi grįžti į Peloponėsą, Tėbiečių kariuomenės lydima. Iškilo klausimas, kur dabar statyti miestas, nes eiti atimti senuosius savo miestus neleistina buvo ir svajoti; nukariavimu jie liko sutešti. Apsistojimo vietai išrinkti nebuvo įprasto kelio — negalima buvo atsiklausti Delfų orakulo patarimo, nes Pitija tada buvo Spartos pusėje. Laimė, dievai turėję kitų kelių savo valiai pareikšti; Mesėniečių kunigas sapnavo, jog jam apsireiškė vienas jų tautos dievas ir pasakė, kad vyktų apsistoti į Itomo kalną ir kviestų tautiečius pasekti jo pavyzdžiu. Vieta naujam miestui tokiu būdu buvo nurodyta, bet dar reikėjo žinoti, kurios apeigos reikalingos, kuriant miestą. Senąsias savo apeigas Mesėniečiai jau buvo

pamiršę: jie taip pat negalėjo paimti Tėbiečių ar kitos kurios tautos apeigų. Nežinojo, kaip statyti miestas. Pačiu laiku sapnavo sapną kitas mesėnietis: dievai jam įsakę eiti į Itomo kalną, surasti ten tysmedį, kuris auga šalia mirtos, ir kasti apie tą vietą žemę. Jis paklausė: surado urną, o joje čino lapus, kuriuose buvo surašytas ištisas šventos iškilmės ritualas. Kunigai padarė tuojau nuorašą ir jį įtraukė į savo knygas. Patikėta, kad urną tenai buvo paslėpęs vienas senųjų Mesėnos karalių prieš krašto nukariavimą.

Kaip tiktai buvo įgytas ritualas, prasidėjo įkurtuvės. Pirmiausia kunigai aukojo aukas; senieji Mesėnos dievai buvo šaukiami į pagalbą: Dijoskuras, Jupiteris Itomietis, senieji herojai, žinomi ir gerbiami pirmtakūnai. Senovėje tikėta, kad visi dievai globėjai tą pačią dieną, kurią priešas paima kraštą valdyti, iš jo pasišalina. Todėl jie buvo kviečiami grįžti. Buvo kalbamos formulės, turėjusios galią pakreipti dievų nusistatymą tąja kryptimi, kad jie apsigyventų naujajame mieste kartu su piliečiais. Šiems žmonėms labiausiai rūpėjo sulaikyti dievai prie savęs, ir galim manyti, kad kitokio tikslo šios apeigos ir turėti nebus turėjusios. Kaip Romulo draugai kasė duobę ir tikėjo ten talpiną savo pirmtakūnų manus, taip pat Epaminondo vienminčiai kvietė pas save savo herojus, savo dieviškus pirmtakūnus, savo buvusiojo krašto dievus. Jie tikėjo, kad formulėmis ir apeigomis jie sulaiką dievus dabar naujai apimamoje žemėje ir uždarą juos paženklintoje aptvaroje. Į juos todėl taip pratardavo: „Eikite su mumis, o dieviškosios būtybės, ir gyvenkite kartu su mumis šiame mieste." Pirmoji diena buvo praleidžiama beaukojant ir besimeldžiant. Antrą dieną buvo pažymima aptvara, žmonėms giedant tikybines giesmes.

Skaitant senovės autorių knygas, iš karto nustebina toji aplinkybė, kad nebuvo miesto, nors ir labai seno, kuris nebūtų gyręsis žinąs savo įkūrėjo vardą ir jo įkūrimo dieną. Iš tikrųjų, miestas ir negalėjo pamiršti šventų apeigų, kuriomis buvo pažymėtas jo atsiradimas, nes kas metai jis minėdavo jo atsiradimo sukaktuves aukojimais. Ir Atėnai, ir Roma švęsdavo savo gimimo dieną.[22]

Dažnai atsitikdavo, kad kolonistai arba nukariautojai apsigyvendavo jau pastatytuose miestuose. Jiems nebereikėdavo statytis namų. Tačiau reikėdavo atlikti miesto įkūrimo

apeigos, t. y. įkurti savas židinys ir apgyvendinti naujuose būstuose savi tautiniai dievai. Štai kodėl Tukididas ir Herodotas sako, kad Dorėnai įkūrė Spartą, o Jonėnai Milėtą, nors šios abi tautos rado tuos miestus visus pastatytus ir jau labai senus.[23]

Tie papročiai aiškiai rodo, kaip senoliai suprato miestą. Apjuostas šventąja aptvara ir esąs aplink aukurą miestas buvo tikybinė vieta, skiriama valstybės dievams ir žmonėms. Titas Livijus apie Romą šitaip sako: „Šiame mieste nėra tokios vietos, kuri nebūtų persisunkusi tikyba ir nebūtų užimta kokios nors dievybės... dievai gyvena". Ką Titas Livijus sakė apie Romą, tai kiekvienas žmogus būtų galėjęs pasakyti apie savo miestą, nes miestas, įkurtas apeigomis, paimdavo į savo aptvarą dievus globėjus, kurie būdavo lyg įsodinti į jo žemę ir negalėdavo iš jo pasišalinti. Kiekvienas miestas turėjo savo šventavietę; kiekvienas miestas galėjo būti vadinamas šventu miestu.[24]

Dievai visados turėjo ryšių su miestu; dar daugiau: žmonės neturėjo pamesti tos vietos, su kuria buvo susiję jų dievai. Šiame dalyke buvo kažkoks abipusis pasižadėjimas, savotiška dievų sutartis su žmonėmis. Plebėjų tribūnai anuomet sakė, kad Roma, Galų nuteriota, tėra tik griuvėsių krūva, kad už penkių mylių nuo jos yra didelis ir gražus miestas, geroje vietoje stovįs ir neturįs gyventojų nuo to laiko, kai romėnai jį yra nukariavę, kad todėl priderėtų palikti sugriautasis miestas ir persikelti gyventi į Veijas. Tačiau dorasis Kamilas jiems atsakė: „Mūsų miestas įkurtas, tikybai padedant: patys dievai yra nurodę jo vietą ir yra apsigyvenę jame kartu su mūsų tėvais. Kad ir sugriautas, jis vis dėlto tebėra mūsų tautos dievų buveinė". Romėnai liko Romoje. Kažkas švento ir dieviško paprastai būdavo jungiama su tais miestais, kurie buvo statyti[25] ir kuriuose jie ir toliau gyveno. Žinome, kad romėnų padavimais jam buvo skirta būti amžinu miestu. Panašių padavimų turėjo ir kiti miestai. Visi miestai buvo statomi liktis amžinai.

Pastabos:

[1] Titas Livijus, I, 8; Vetere consilio condentium urbes.

[2] Titas Livijus, I, 8; Apsakęs miesto įkūrimą Palatine, pakalbėjęs apie pirmąsias jo institucijas, jis priduria: *deinde asylum aperit.*

[3] Miestas, *urbs,* buvo apėmęs Palatiną; tatai nedvejodamas tvirtina Dionizas, II, 69; Plutarchas, Romulus, 9; Titas Livijus, I, 7 ir 33; Varonas,

De ling. lat., VI, 34; Festas, V Quadrata, p. 258; Aulas Gelijus, XIII, 14. Tacitas, Annales, XII, 24, žymi pirmosios aptvaros vietas, bet iš to negalima išvesti, kad Kapitolijus būtų buvęs į jas įskaitomas. Kad *asylum* buvo Kapitolijaus gūbryje, sako: Titas Livijus, I, 8; Strabonas, V, 3, 2; Tacitas, istor. III, 71; Dijonizas, II, 15. Panašių *lucus* arba *ἱερὸν ἄσυλον* Italijoje ir Graikijoje buvo visur.

[4] Ciceronas, De divin. I, 17. Plutarchas, Kamil., 32. Plinijus, XIV, 2; XVIII, 12.

[5] Dijonizas, I, 88.

[6] Plutarchas, Romulus, II. Dion. Cassius, Fragm., 12. Ovidijus, Fasti IV, 821, Festas, V Quadrata.

[7] Plutarchas, Romulus, 11 *καλοῦσι δὲ τὸν βόθρον τοῦτον μοῦνδον*. Festas, Müllerio leid. p. 156: mundum... inferiorem ejus partem consecratam diis manibus. Servius, ad Aen., III, 134: aras inferiorum (vocant) mundos.

[8] Posakis *mundus patet* reiškė tąsias tris dienas, kuriomis m a n a i išeidavo iš savųjų gyvenimų. Varonas, pas Makrobijų, Saturn. I, 16: *mundus* cum patet, deorum tristium atque inferum quasi janua patet. Festas, Müllerio leid. p. 156: mundum ter in anno patere putabant... clausum omni tempore praeter hos tres dies, quos religiosos judicaverunt quod his diebus ea quae occulta religionis deorum manium essent, in lucem adducerentur.

[9] Ovidijus, Fasti, IV, 823. Fossa repletur humo plenaeque imponitur ara, Et novus accenso fungitur igne focus. Židinys buvo perkeltas paskui. Kada visi trys miestai — Palatinas, Kapitolinas ir Kvirinalas — susivienijo, bendrasis židinys, arba Vestos šventovė, buvo pastatyta neutralioje žemėje, tarp trijų kalvų.

[10] Plutarchas, Romulus, II, Dijonizas iš Halik. I, 83. Ovidijus Fasti, IV, 825 ir sek. — Varonas, De ling. lat. V, 143: Oppida condebant in Latio, Etrusco ritu; junctis bobus, tauro et vacca interiore, aratro circumagebant sulcum; hoc faciebant religionis causa, die auspicato. Terram unde exculpserant fossam vocabant et introrsum jactam murum. Festas, Müllerio leid. p. 375: Urvat... ab eo sulco qui fit in urbe condenda sulco aratri. Šios taisyklės taip gerai buvo žinomos ir naudojamos, kad Vergilijus, aprašydamas miesto įkūrimą, pradeda aprašinėti nuo šio papročio: Interea Aeneas urbem designat aratro (V, 755).

[11] Plutarchas, Quaest, rom., 27: *τὸ τεῖχος ἱερὸν οὕτω γὰρ δοκεῖ 'Ρωμύλος ἀπο κτεῖναι τὸν ἀδελφονώς ἄβατον καὶ ἱερὸν τόπον ἐπιχειροῦντα δαπηδᾷν καὶ ποιεῖν βέβηλον*

[12] Servijus praneša iš Katono: Urbem signat aratro; quem Cato in Originibus dicit morem fuisse; conditores enim civitatis taurum in dextra, vaccam intrinsecus jungebant; et incincti ritu Sabino, id est, togae parte caput velati, parte succincti, tenebant stivam incurvam ut glebae omnes intrinsecus caderent; et ita sulco ducto loca murorum designabant, aratrum suspendenes circa loca portarum (Servius, Ad Aeneidam, V, 755).

[13] Ciceronas, De nat. deorum, III, 40: muri urbis, quos vos, pontifices, sanctos esse dicitis, diligentiusque urbem religione quam moenibus cingitis. Gajus, II, 8: Sanctae quoque res, velut muri et portae, quodammodo divini juris sunt. Digesta, I, 8, 8: muros esse sanctos; ten pat, II; Si quis violaverit muros, capite punitur.

[14] Varonas, V, 143. Postea qui fiebat orbis, urbis principium:... post moerium dictum, quo urbana auspicia finiuntur. Cippi pomoerii stant circum Romam. Titas Livijus, I, 44, pomoerium... locos quem in condendis urbibus quodam Etrusci certis terminis inaugurato consecrabant, ut neque interiore parte aedificia moenibus continuarentur ac extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli... Neque habitari neque arari fas est... Aulas Gelijus, XIII, 14, paduoda apibūdinimą, jo rastą augurų knygose: *Pomaerium* est locus intra agrum effatum per totius urbis circuitum pene muros, regionibus (religionibus) certis determinatus, qui facit finem urbani auspicii.

[15] Plutarchas, Romulus, 12: *καὶ τὴν ἡμέραν ταύτην ἑορτάζουσι Ῥωμαῖοι γενέθλιον τῆς πατρίδος ὀνομάζοντες.* Plinijus, Hist. nat. XVIII, 66, 247: XI Kalendas maias urbis Romae natalis Palyg. Corp. inscript. lat. t. I, p. 340—341: natalis dies urbis Romae.

[16] Katonas pas Servijų, V, 755. Varonas, L. L. V, 143; Festas, V Rituales, p. 285: rituales nominantur Etruscorum libri in quibus praescriptum est quo ritu condantur urbes, arae, aedes sacrentur, qua sanctitate muri.

[17] Herodotas, IV, 156; Dijodoras, XII, 12; Pauzanijas, VII, 2; Atėna, VIII, 62.

[18] Ten pat, V, 42.

[19] Tukididas, V, 6.

[20] Ten pat, III, 24.

[21] Pauzanijas, IV, 27.

[22] Plutarchas, Teziejus, 24: *ἔθυσε τὰ μετοίκια, ἣν ἔτι καὶ νῦν θύουσι.* — Ciceronas, pro Sextio, 63, pažymi, kad jis atplaukęs į Brindizi tą pat dieną, kurią miestas šventė savo gimimo dieną: idem dies natalis coloniae Brundisinae.

[23] *Ἴλιος ἱρή, ἱεραὶ Ἀθῆναι* (Aristofanas, Chev. 1319), *Λακεδαίμονι δίῃ* (Teognis, V. 837); *ἱερὰν πόλιν*, sako Teognidas apie Megarą. Pauzanijas, I, 26; *ἱερὰ τῆς Ἀθηνᾶς ἐστιν ἡ πόλις.*

[24] Neptunia Troja, *θεόδμητοι Ἀθῆναι.* Žiūr. Teognido, e. 755. (Welcker).

V skyrius.

MIESTO ĮKŪRĖJO KULTAS; LEGENDA APIE ENĖJĄ.

Įkūrėju buvo vadinamas asmuo, atlikęs tikybinį veiksmą, be kurio miestas negalėjo tapti miestu. Jis pastatė židinį, kuriame amžinai turėjo degti šventoji ugnis; jis savo maldomis ir apeigomis atsikvietė dievus ir apgyvendino juos visiems laikams naujame mieste.

Suprantama, kad tokiam žmogui turėjo būti reiškiama pagarba. Kol jis gyveno, žmonės jį laikė kulto pradėjėju ir valstybės tėvu; miręs jis tapdavo bendru visų paskesniųjų kartų pirmtakūnu; valstybei jis buvo tas pat, kas šeimai pirmasis pirmtakūnas, šeimos *laras*. Jo atminimas buvo amžinas, kaip amžina buvo židinio ugnis, kurią jis pirmas užkūrė. Jam skyrė kultą, tikėjo jį esant dievą; miestas jį garbino kaip savo apvaizdą. Kas metai ant jo kapo pakartodavo aukojimus, ir toji diena buvo švenčiama.[1]

Kas nežino, kad Romulas buvo garbinamas, kad jo garbei buvo pastatyta šventovė ir skirti kunigai. Senatoriai lengvai galėjo jį nužudyti, bet negalėjo atimti iš jo teisės į kultą, kuris priklausė jam, kaip įkūrėjui[2]. Kiekvienas miestas garbino tą, kas jį buvo įkūręs. Kekropui ir Teziejui, kurių vienas pirmiau, kitas paskiau buvę savarankiai Atėnų įkūrėjai, buvo pastatytos atskiros šventovės.

Abdėro miestas dėdavo aukų savo įkūrėjui Timezijui, Teros — Terui, Tenėdos — Tenėsui, Dėlas — Anijui, Kirėna — Batui, Milėtas — Nelėjui, Amfipolis — Hagnonui[3]. Pizistrato laikais Miltijadas buvo nukeliavęs steigti kolonijos Trakijos Chersonėse; jam mirus, ta kolonija buvo nustačiusi jo kultą „įsigyvenusiu papročiu“. Hijeronas iš Sirakūzų, kuris įkūręs Etnos miestą, naudojosi paskui kūrėjo kultu.[4] Miestui nebuvo nieko brangesnio, kaip savo kūrėjo atminimas. Pauzanijui lankant Graikiją antrajame mūsų eros amžiuje, kiekvienas miestas dar galėjo jam pasakyti savo kūrėjo vardą ir pa-

pasakoti jo genealogiją ir įžymesnius jo gyvenimo nuotykius. Jo vardas ir jo darbai negalėjo išdilti iš atminties, nes jie sudarė tikybos dalį ir kas metai buvo kartojami su šventomis apeigomis.

Išliko atsiminimų apie daugelį poemų, apdainavusių miesto įkūrimą. Filokloras apdainavo Salamino įkurtuves, Jonas—Chijo, Kritonas — Sirakūzų, Zopyras — Milėto, Hermogenas, Helanikas, Dijoklis buvo sudėję sakytojo turinio poėmas arba istorijas. Galimas daiktas, kad ir būti nebuvo tokio miesto, kurs būtų neturėjęs savo poemos arba nors giesmės apie šventąjį veiksmą, davusį jam pradžią.

Iš visų tų senovės poemų, turėjusių tikslo apdainuoti šventą miesto įkūrimą, nėra žuvusi tik viena, ir nors jos turinys tebuvo brangus tik vienam miestui, bet jos gražumėlis padarė ją brangią visoms tautoms ir visiems laikams. Žinoma, kad Enėjas buvo įkūręs Lavinijumą, iš kur yra kilę albaniečiai ir romėnai ir kuris dėl to buvo laikomas kaip ir pirmuoju Romos įkūrėju. Apie jį buvo susidaręs pluoštas padavimų ir atsiminimų, kurie ir buvo surašyti seno Nevijaus eiliavimuose ir Katono Senojo pasakojimuose. Vergilijui šis dalykas buvo parūpęs, ir jis parašė tautinę romėnų valstybės poemą.

Enėjidos turinį sudaro Enėjo atvykimas arba, tiksliau sakant, dievų perkėlimas iš Trojos į Italiją. Poetas apdainuoja žmogų, kurs per jūras persiyrė įkurti miesto ir gabenti savo dievų į Lacijumą.

dum conderet urbem
Inferretque deos Latio.

Nedera spręsti apie Enėjidą mūsų laikų nuotaika. Kaikada nusiskundžiama Enėją neturėjus drąsos, dvasios tvirtumo ir geidulių. Verčia nuobodžiauti vis besikartojąs epitetas dorasis; stebiesi, matydamas, su kokiu jausmu tas karys klausia savo penatą patarimo, kaip kiekvienu reikalu jis šaukiasi kurios nors dievybės, kaip jis kelia rankas į dangų, kai jaučia, kad reikia kovoti, kaip leidžia orakulams save blaškyti skersai ir išilgai per jūrą, ir kaip, matydamas pavojų, jis ašaras lieja. Tuo labiau nestinga jam priekaištų už jo šaltumą Didonai ir mėginama kaltinti, kad jo širdies niekas nejaudinęs.

Nullis ille movetur
Fletibus, aut voces ullas tractabilis audit.

Čia kalbama ne kareivio ir ne romano herojaus reikalu. Poetas nori atvaizduoti kunigą. Enėjas — tai kulto vadas, šventas žmogus, dieviškas kūrėjas, kurio tikslas išsaugoti valstybės penatai.

Cum pius Aeneas raptos qui ex hoste Penates
Classe veho mecum.

Dievotumas turi būti ir bus svarbiausias jo privalumas ir epitetas, kurį jam dažniausiai prikergia, ir kuris jam labiausiai ir tinka. Jo dora — tai šaltas ir kilnus neasmeniškumas, kuris daro jį ne žmogumi, bet dievų įrankiu. Koks reikalas ieškoti jame geidulių? Jis neturi teisės jų turėti arba turi juos šalinti savo širdies gilumoje.

Multa gemens multoque animum labefactus amore
Jussa tamen divum insequitur.

Jau Homėro veikaluose Enėjas buvo šventas asmuo, didis kunigas, kurį žmonės garbino, kaip dievą ir kurį Jupiteris pastatė prieš Hektorą. Vergilijus jį stato Trojiečių dievų saugotoju ir gelbėtoju. Tąją naktį, kurią miestas buvo paverstas griuvėsiais, Hektoras jam buvo pasirodęs sapne. „Troja, — jis sakė, — paveda tau savo dievus, ieškoki naujo miesto“. Ir tuo pačiu laiku jis jam įteikė šventus daiktus, statulėles globėjas ir židinio ugnį, kuri neturi užgesti. Tas sapnas — tai ne poėto vaizduoklės sugalvotas papuošalas. Jis yra pagrindas, ant kurio sudaryta visa poėma, nes per sapną Enėjas tapo valstybės saugotoju ir per sapną jam buvo apreikšta ta šventa pasiuntinybė.

Trojos miestas žuvo, bet nežuvo Trojiečių valstybė; per Enėją židinys neužgeso, ir dievai tebegavo kultą. Valstybė ir dievai išbėga kartu su Enėju; jie perplaukia per jūrą ir ieško šalies, kurioje jis jiems duotų apsistoti.

Considere Teucros
Errantesque deos agitaque numina Troiae.

Enėjas ieško tikro, nors ir mažo, buto savo tėvų dievams:

Dis sedem exiguam patriis

Tačiau parinkimas to buto, su kuriuo susijęs valstybės likimas, nėra žmonių darbas; tai priklauso dievams. Enėjas klausiasi kunigų ir teiraujasi orakulų. Jis pats nenusistato kelio ir neužsibrėžia tikslo; jis leidžia, kad jo vadovas būtų dievybė.

Italiam non sponte sequor.

Jis buvo beapsistojąs Trakijoje, Krėte, Sicilijoje, Kartaginoje su Didona: *fata obstant.* Tarp jo ir jo noro atsilsėti, tarp jo ir jo meilės visados atsistoja dievų ištarmė, apreikštasai žodis, f a t a.

Nereikia apsigaudinėti: tikrasis poemos herojus ne Enėjas; tai Trojos dievai, tie patys dievai, kuriems lemta tapti Romos dievais.

Enėjidos turinys yra romėnų dievų kova su priešingomis dievybėmis. Visos gamtinės kliūtys yra pasiryžusios jiems kliudyti.

Tantae molis erat Romanam condere gentem.

Maža ko stigo, kad audra juos būtų prarijusi arba moteries meilė būtų sužavėjusi. Tačiau, jie vis dėlto viską nugali ir pasiekia užsibrėžtąjį tikslą.

Fata viam inveniunt.

Štai kas romėnus turi itin skatinti susidomėti. Šioje poemoje jie mato patys save, savo kūrėją, savo institucijas, tikybinius savo įsitikinimus, savo galingumą, nes be šių dievų romėnų valstybės nebūtų ir buvę.[3]

P a s t a b o s:

[1] Pindaras. Pyth. V. 177—132; Olymp., VII, 143—145. Pindaras įkūrėją vadina „šventųjų apeigų tėvu". Paproti steigti įkūrėjui kultą pažymi Herodotos, VI, 38: *Μιλτιάδει τελευτήσαντι, Χερσονησῖται θύουσιν, ὡς νόμος οἰκιστῇ.* Diodoras Sicilijietis, XI, 78: *ἕρων ἐτελεύτησε καὶ τιμῶν ἡρωικῶν ἔτυχεν ὡς ἂν κτίστης γεγονὼς τῆς πόλεως,* Plutarchas, Aratus, 53, aprašo tikybinę pagarbą ir aukas, nustatytas Aratui, jam mirus, ir priduria *ὥσπερ οἰκιστὴν ἐκήδευσαν.*

[2] Plutarchas, Romulus, 29, Dionizas, II, 63: *τὸν 'Ρωμύλον ἱεροῦ κατασκευῇ καί θυσίας διετησίοις ἔταξε γεραίρεσθαι.* Ovidijus, Fasti, II, 475—510. Ciceronas, De rep. II, 10; I, 41. Visai neabejojama, kad kūrėjui paminėti būdavo sudedamos giesmės; mes mėgintumėm matyti tų senovės giesmių atgarsį keliose Cicerono užrašytose Enijaus eilėse.

Sese sic memorant: O Romule, Romule die,
Qualem te patriae custodem di genuerunt!
O pater, o genitor, o sanguen dis oriundum,
Tu produxisti nos intra luminis oras.

[3] Herodotas, I, 168. Pindaras, Pyt., IV. Tukididas, V, 11. Strabonas, XIV, 1. Ciceronas, De nat. deorum. III, 19. Plutarchas, Quaest. gr., 28. Pauzanijas, I, 34; I, 34; III, 1.

[4] Herodotas, VI, 38. Dijodoras, XI, 78. Kūrėjo kultas, rodos, jau buvo ir Sabiniečiuose: Sabini etiam regem suum primum Sangum retulerunt in deos (Šv. Augustinas, Dievo karalija, XVIII, 19).

[5] Mes netyrinėjome čia, ar legenda apie Enėją atitinka tikrenybę; mums pakanka įžiūrėti čia tikybiniai įsitikinimai, nes jie mums rodo, kaip senoliai vaizdavosi miesto kūrėją ir kokia nuotaika jie žiūrėjo į *penatiger*. Pridursime, kad daugelis miestų ir Trakijoje, ir Krėte, ir Epyre, ir Kitėroje, ir Zakinte, ir Sicilijoje, ir Italijoje tikėjo buvę įkurti Enėjo ir už tai skyrė jam kultą.

VI skyrius

MIESTO DIEVAI.

Senovės amžiais visuomenę jungė kultas. Kaip naminis aukuras laikė suspietęs aplink save šeimą, taip valstybė jungė tuos, kurie turėjo tuos pačius dievus globėjus ir kurie darė tikybinius veiksmus prie to paties aukuro. Valstybės aukuras buvo pastatytas trobesyje, graikų vadintame *pritanėju,*[1] o romėnų — Vestos šventove.[2]

Mieste nebuvo nieko daugiau švento, kaip tik tas aukuras, kuriame visados buvo kūrenama šventoji ugnis. Tiesa, Graikijoje ta didelė pagarba gana anksti susilpnėjo, nes graikų vaizduotė davėsi nukreipiama į gražiausias šventoves, prašmatniausias legendas ir dailiausias statulas. Romoje priešingai — ta pagarba niekados nebuvo susilpnėjusi. Romėnai niekados nebuvo metę savo įsitikinimo, kad valstybės likimas pareina nuo židinio, atstovaujančio dievams.[3] Vestalėms reiškiamà pagarba rodo jų pasiuntinybės svarbumą.[4] Susitikęs kelyje vestalę, konsulas liepdavo prieš ją nulenkti savo valdžios ženklus. Tačiau, jei vestalė leisdavo ugniai užgesti arba jei suteršdavo kultą, nusižengdama skaistybės pareigai, miestas, tikėdamas, kad tuo jisai statomas į pavojų netekti savo dievų, keršydavo vestalei, užkasdamas ją gyvą į žemę.[5]

Kartą, kada mažai betrūko, kad Vestos šventovė būtų užsidegusi nuo artimųjų namų gaisro, Roma pabūgo, nes ji pajuto savo ateitį pavojuje. Pavojui praėjus, senatas įsakė konsului surasti gaisro kaltininkus. Konsulas tuojau savo kaltinimus nukreipė prieš keletą buvusių tuo metu Romoje Kapujos gytentojų. Pamatas įtarti buvo ne tas, kad jis turėjo kokius jų kaltės įrodymus, bet jis tai darė šiais samprotavimais: „Gaisras grėsė mūsų židiniui; gaisras, kuris būtų galėjęs sugriauti mūsų didingumą ir užkirsti kelią mūsų paskyrimui įvykdyti, galėjo kilti tiktai iš pikčiausiųjų mūsų priešų rankos. Mes neturime daugiau prieš mus įniršusių priešų, kaip Kapuos gyventojai, t. y. tojo miesto, kuris dabar yra Hanibalo są-

jungininkas ir kuris geidauja mūsų miesto vietoj tapti Italijos sostine. Tie žmonės ir norėjo sunaikinti mūsų Vestos šventovę, amžinąjį mūsų židinį, šį būsimojo mūsų didingumo reiškėją ir laidą".[6] Tuo būdu konsulas, savo tikybinių įsitikinimų verčiamas, patikėjo, kad Romos priešai nebūtų galėję rasti tikresnio būdo jiems nugalėti, kaip sunaikindami jų židinį. Čia, kaip ant delno, matome tikybinius senolių įsitikinimus: viešasis židinys buvo valstybės šventovė; jis ją pastatydino, jis ją ir laikė.

Kaip naminis židinio kultas buvo slaptas ir tiktai šeima teturėjo teisę jame dalyvauti, taip viešojo židinio kultas buvo slepiamas nuo svetimšalių. Kas nebuvo piliečiu, tas negalėjo būti aukojant. Vienas svetimšalio pažvelgimas suteršdavo tikybinį veiksmą.[7]

Kiekviena valstybė turėjo tik jai vienai tepriklausančius dievus. Tie dievai, paprastai, buvo tokios pat prigimties, kaip ir pirmapradės šeimos tikybos dievai. Kaip anie, jie irgi būdavo vadinami larais, penatais, genijais, demonais ar herojais;[8] visi tie vardai — tai vardai žmonių vėlių, sudievintų po mirties. Kaip jau matėmė pradžioje, indoeuropiečių rasės žmogus reiškė kultą neregimai ir amžinai jėgai, kurią jautė savyje. Ir genijai, ir herojai buvo buvę tautos pirmtakūnai.[9] Jų kūnai buvo laidojami ar pačiame mieste, ar tam miestui priklausančioje žemėje, bet kadangi tikybiniais įsitikinimais, kuriuos dėstėme aukščiau, siela nesiskirdavo nuo kūno, tai ir šie dieviškieji mirusieji būdavo susiję su žeme, kuroje ir kaulai palaidoti.

Iš savo karstų gilumos jie saugojo valstybę; jie globojo visą šalį ir buvo ypatingi jos vadai ir viešpačiai. Šitokį posakį apie krašto vadus, taikomą mirusiesiems, randame vienąme Pitijos pranešime Solonui: „Garbink kultu krašto vadus, velionis, kurie gyvena žemėje". [10] Ši nuotaika pareina iš to, kad senosios kartos žmogaus vėlę laikė labai galinga.

Kiekvienas žmogus, daug patarnavęs miestui, pradedant nuo jo įkūrėjo ir baigiant tais, kurie padėjo priešus nugalėti ar patobūlino įstatymus, *miręs tapdavo to miesto dievu.*[11] Nebuvo reikalo pagarsėti arba geradariu būti, — pakakdavo gyvai sujudinti savo vienaamžių vaizduotę ir pasidaryti kalbų objektu liaudyje, ir tapai herojumi, t. y. galingu velioniu, kurio globa pageidaujama ir kurio rūstybė bauginanti. Tėbiečiai

dešimt šimtmečių nepaliaudami dėjo aukas Eteoklo ir Poliniso garbei.[12] Akantos gyventojai reiškė kultą vienam persui, kuris buvo miręs pas juos Kserkso[13] ekspedicijai žygiuojant per jų šalį. Ipolitas buvo garbinamas Trezene kaip dievas.[14] Piras, Akilo sūnus, buvo dievu Delfuose tik todėl, kad ten jis buvo gimęs ir ten palaidotas.[15] Krotonas reiškė kultą vienam žmogui kaip herojui vieninteliai todėl, kad jis, gyvas būdamas, buvo gražiausias vyras visame mieste.[16] Atėnai šaukėsi į Euristiją kaip į savo globėją, kuris, tačiau, buvo argenietis; Euripidas, aiškindamas šio kulto atsiradimą, išveda į sceną mirštantį Euristiją, į kurio lūpas įdeda šiuos kreiptus į atėniečius žodžius: „Palaidokite mane Atikoje; jums aš buvau artimas ir žemės gelmėse aš būsiu jūsų krašto svečias globėjas".[17] Visa „Edipo Kolonoje" tragedija paremta tais tikybiniais įsitikinimais: Kreonas ir Teziejus, t. y. Tėbai ir Atėnai ginčijasi dėl vieno, tiktai ką mirusio ir tapusio dievu žmogaus kūno. Edipas, einant legenda, išsitaria už Atėnus; jis pats pažymi vietą, kurioj jis nori būti palaidotas: „Miręs, nebūsiu, — sako jis, — nenaudingas šio krašto gyventojas; aš jus ginsiu nuo priešų; aš būsiu jums didesnė pagalba, kaip milijonas kovotojų;[18] mano kūnas, ilsėdamasis po žemėmis, prisigers tėbiečių karių kraujo".[19]

Visi velionys buvo laikomi krašto saugotojais su viena sąlyga, kad jiems bus reiškiamas kultas. „Megariečiai kartą klausė Delfų orakulą, kokiu būdu jų miestas taptų laimingas; šisai atsakė, kad tai įvyktų, jei jie rūpintųsi visados pasitarti su labai dideliu skaičiumi; jie suprato, kad šiais žodžiais dievai nurodė į velionis, kurie iš tikrųjų gausingesni, kaip gyvieji: jie pastatė savo tarybos salę toje vietoje, kur buvo palaidoti jų herojai".[20] Didi garbė būdavo tam miestui, kuris turėjo kiek pasižymėjusiųjų velionių. Mantinėja pasididžiuodama kalbėjo apie Arko palaikus, Tėbai — apie Herijono, Mesėna — Aristomėno.[21] Šiai brangiai relikvijai įsigyti būdavo kaikada naudojamasi ir vyliumi. Herodotas pasakoja, kokiu vylium spartiečiai išvogė Oresto palaikus.[22] Tiesa, kad tie palaikai, kuriems buvo prikergta herojaus vėlė, buvo suteikę spartiečiams neabejotiną pergalę. Kai tik Atėnai tapo galingi, — pirmiausia tuo galingumu jie pasinaudojo Skiro saloje palaidotiems Teziejaus palaikams užgrobti ir pastatyti mieste šventovei, tuo būdu padidindami savo dievų-globėjų skaičių.

Be tų herojų ir genijų, žmonės turėjo ir kitokios rūšies dievų, kaip antai: Jupiterį, Junoną, Minervą; mintis apie jų buvimą kilo įsižiūrėjus į gamtą. Jau patyrėme, kad tie žmogaus sąmonės kūriniai ilgai buvo naminių arba vietinių dievybių pobūdžio. Iš pradžių tie dievai nebuvo laikomi visos žmonių giminės globėjais; tikėta, kad kiekvienas tų dievų priklauso vienai šeimai arba vienam miestui, kaip jų nuosavybė.

Buvo taip, kad kiekvienas miestas, be savųjų herojų, turėjo dar Jupiterį, Minervą arba kitą kokią dievybę, kurią jungdavo su pirmaisiais savo penatais arba su savo židiniu. Ir Graikijoj, irr Italijoj polijadinių (dauginių, arba daugybinių) dievybių buvo begalės. *Kiekvienas miestas turėjo savus dievus,* kurie ten ir gyveno.[23]

Dauguma tų dievybių vardų pamiršti: atsitiktinai išliko atminime šie dievai: Satrapas, priklausęs Elidos miestui, Dindimena — Tėbams; Soteira — Egijumui; Britomartis — Krėtui; Hiblėja — Hiblai. Zeuso, Atėnos, Hėros, Jupiterio, Minervos, Neptūno vardai geriau žinomi, bet mes taip pat žinome, kad ir jie dažnai būdavo statomi greta anųjų dauginių dievybių. Tačiau venkime iš to skubiai daryti išvadų, sakydami, kad du miestai vienaip vadino savus dievus, ir nesiimkime tvirtinti, kad jie garbino tą patį dievą. Viena Atėna buvo Atėnuose, o kita Spartoje, bet tai dvi atskiros deivės.[24] Daugelis miestų laikė Jupiterį savo polijadinių dievybių skaičiuje; Jupiterių buvo tiek, kiek buvo miestų. Legendoje apie trojiečių karą yra Palada, kovojanti graikų pusėje; Trojoje yra kita Palada, kuriai reiškiamas kultas ir kuri globoja savo garbintojus.[25] Gali kas pasakyti, kad abiejose kariuomenėse buvo ta pati dievybė, bet tai neįtikima, nes senoliai savo dievų nelaikė visur esančiais.[26] Argo ir Samo miestai turėjo kiekvienas savąją Hėrą, bet tai buvo ne ta pati dievybė, nes ji atstovavo kiekvienam šių dviejų miestų visai skirtingais privalumais. Romoje buvo Junona; penkios mylios nuo jos, Veijų mieste, buvo kita Junona; jos abi tiek mažai teturėjo bendrumo, kad diktatorius Kamilas, apsiautęs Veijų miestą, buvo kreipęsis į priešo Junoną, reikalaudamas, kad ji pamestų Etruskų miestą ir persikeltų į jo kariuomenės būstinę. Paėmęs miestą, jis paėmė statulą, tikėdamasis imąs deivę, ir dievotai pergabeno ją į Romą. Nuo to laiko Roma turėjo dvi Junoni.

Tas pat pasikartojo ir su Jupiteriu; kitas diktatorius keleriais metais paskiau jį pergabeno iš Prenestos, nors Romoje Jupiterių tuo metu jau buvo 3 ar 4.[27]

Miestas, kuriam priklausė kokia nors dievybė, nenorėjo, kad jį globotų svetimi, ir neleido jos garbinti svetimiems. Ilgą laiką šventovės buvo atdaros tiktai piliečiams. Tik vieni argiečiai teturėjo teisę eiti į Argo Hėros šventovę. Reikėjo būti atėniečiu, norint patekti į Atėnos šventovę Atėnuose.[28] Romėnai, garbindami dvi Junonas, negalėjo įžengti į trečiosios Junonos šventovę, esančią mažame Lanuvijumo miestelyje.[29]

Reikia pripažinti, kad senoliai, išskiriant nedaugelį parinktai kelnių sąmonių,niekada nesivaizdavo Dievo, kaip vienui vienos, visatą apimančios, būtybės. Kiekvienas to begalinio skaičiaus dievų turėjo savąją valdymo sritį: vienas valdė šeimą, kitas tribą, dar kitas — miestą ar valstybę; kiekvienam pakako globoti tiktai ten esančių žmonių. Kalbant apie žmonių giminės Dievą, reikia pasakyti, jog nors kaikurie filosofai ir galėjo jį esant atspėti ir nors Eleuzino misterijos galėjo atverti akis kilniausios dvasios asmenims, bet liaudis to niekados netikėjo. Ilgą laiką žmogus dieviškąją būtybę suprasdavo tiktai kaip jėgą, teglobojančią jį vieną, ir kiekvienas žmogus ar žmonių grupė bevelijo turėti savus dievus. Dar ir šiandien graikų pālikuonyse rasim tamsių kaimiečių, kurie karštai meldžiasi į šventuosius, bet labai reikia abejoti, ar jie turi tikrą Dievo sąvoką: kiekvienas nori turėti šventųjų tarpe ypatingą globėją, tam tikrą apvaizdą. Neapolyje kiekvienas kvartalas turi savąją Madoną; *lazzarone* klaupia prieš savo gatvės madoną ir niekina gretimos gatvės madoną; neretai galima matyti, kaip du *facchini,* susipykę dėl dviejų madonų nuopelnų, peiliais pjausto vienas antrą. Dabar tai jau retenybė ir atsitinka tiktai kaikuriose tautose ir tiktai atskiruose visuomenės kloduose. Senovėje tai buvo įprastas reiškinys.

Kiekvienas miestas turėjo savo kunigų luomą, kuris nepripažindavo jokios svetimos viršenybės. Dviejų miestų kunigija neturėjo jokio ryšio, jokio bendravimo; ji nesikeitė nei mokslo žiniomis, nei apeigomis. Keliaudami iš miesto į miestą, rasdavo kiekviename mieste kitus dievus, kitus tikybinius nuostatus, kitas apeigas. Senoliai turėjo ir apeiginių knygų, bet vieno miesto apeigynas buvo ne toks pat, kaip ki-

to miesto apeigynas. Kiekvienas miestas turėjo savus maldų ir apeigų rinkinius, bet laikė juos paslaptyje; jie tikėjo, kad leisdami pamatyti jas svetimiesiems, jie žudo savo tikybą ir savo likimą. Tokiu būdu tikyba buvo ištisai vietinio pobūdžio, visai skirtinga kiekviename mieste.[30]

Aplamai imant, žmogus žinojo tiktai savo miesto dievus, juos tegarbino ir juos tegerbė. Kiekvienas būtų galėjęs pasakyti taip, kaip pasakė svetimšalis argiečiams Eschilo tragedijoje: „Aš nebijau jūsų krašto dievų ir jiems aš nieko neprivalau".[30]

Kiekvienas miestas laukė tik savų dievų palaimos. Patekęs į pavojų, jis jų šaukdavosi, sakydamas: „Miesto dievai, neleiskite, kad jis būtų sugriautas kartu su mūsų namais ir mūsų židiniais... Tu, kuris seniai gyveni mūsų žemėje, neapvilki mūs! Ir jūs visi, mūsų tvirtovių sargai, neatiduokite jų priešui".[32] Šitai visa buvo daroma, kad žmonės būtų tikri, patirsią jų globos, kaip dievai yra tikri, gauną iš žmonių kultą. Tie dievai buvo godūs aukų; ir žmonės jų teikė, bet su sąlyga, kad dievai sielotųsi dėl miesto gerovės.

Nepamirškime, kad dievų kultas iš taurios sielos gilumos, iš sąmonės kyląs garbinimas žmonijoje nėra labai senas. Senaisiais amžiais kultą sudarydavo, duodami dievui maisto, teikdami jam to, kas kutena gomurį — mėsos, pyrago, vyno, drabužių, papuošalų, šokių ir muzikos. Už tą viską žmonės reikalavo iš dievų malonių ir patarnavimų. Pav., Krizas Ilijadoje sako savo dievui: „Nuo labai seniai aš tau deginu riebiausius jaučius, šiandieną tu išklausyki mano maldavimo ir paleiski savo strėlas į mano priešus." Toliau, Trojiečiai kreipiasi į savo deivę, aukoja jai puikių parėdų ir pažada jai dvylika telyčių, jei ji išgelbės Ilijoną."[33] Visados žmogus kaip ir sutartį daro su savo dievais; žmonės nereiškia pamaldumo veltui, o dievai nieko neduoda neatlyginami. Eschilo tėbiečiai kreipiasi į polijadines savo dievybes ir sako joms: „Ginkite mus; mūsų reikalai bendri; jei miestas klestės, jis gerbs savo dievus. Parodykite, kad jūs mylite savąjį miestą; nepamirškite kulto, kurį reiškia jums ši tauta, ir atminkite darytas garbinti jums iškilmingas aukas."[34] Šitokia mintis šimtais kartų senolių yra reiškiama; Teognidas sako, kad Apolonas išgelbėjęs Megarą nuo persų antplūdžio tąja sąlyga, kad jo miestas jam kas metai aukotų iškilmingų hekatombų".[35] Iš to pareina,

kad miestas neleisdavo svetimšaliams duoti aukų polijadinėms jo dievybėms ir net įeiti į jųjų šventovę.[35] Kadangi dievai tegloboja juos vienus, tai reikia, kad iš jų vienų ir kultą tegautų. Kadangi jie garbinami tiktai čia, tai norėdami, kad aukos ir tokios jiems malonios hekatombos nepaliautų plaukusios, jie turi ginti miestą, išlaikyti jį įper nesuskaitomus amžius ir teikti jam kitų turtų ir galingumo.

Iš tikrųjų, šie dievai ir vargo daug pakeldavo dėl savojo miesto; žiūrėkite, kiek Vergilijaus Junona „stengias ir dirba, kad Kartagina taptų kada nors pasaulio galybe. Kaip Vergilijaus Junonai, taip ir kiekvieno šių dievų širdžiai yra artimas rūpestis apie savojo miesto didingumą. Šie dievai turi tokių pat rūpesčių, kaip ir žmonės — jų bendri piliečiai. Karo metu jie žygiuoja į mūšį kartu su žmonėmis. Vienas asmuo pas Euripidą, nujausdamas artimą kovą, taip kalba: „Kovoją kartu su mumis dievai nėra mažiau galingi, kaip tie, kurie yra priešų tarpe".[36] Eginiečiai neidavo į mūšį kitaip, kaip savo tautinių herojų statulomis, Eakidais, nešini. Spartiečiai imdavo su savim į visus savo žygius Tindalidus.[37] Betkokiame susirėmime dievai ir piliečiai remdavo vieni antrus, o nugalėję pareikšdavo, kad vieni ir antri yra gerai savo pareigas atlikę. Jei kartais būdavo nugalėti, tai dievams prikišdavo nelaimių kaltę; jiems prikáišiodavo, kad jie blogai atlikę savojo miesto gynėjų pareigas; kaikada prieidavo ligi to, kad išdraskydavo jų aukurus ir mėtydavo akmenis į jų šventoves.[38] Jie tikėjo, kad, nugalėjus miestą, kartu su juo būdavo nugalimi ir jų dievai,[39] kad, paėmus miestą, būdavo paimami į nelaisvę ir jo dievai.

Tiesa, kad nusistatymai šiuo klausimu buvo neaiškūs ir įvairūs. Daugelis buvo įsitikinę, kad miestas nieku gyvu negalįs būti paimtas, jei dievai tebegyvena jame; jei miestas neišsilaikė, tai reiškia, kad dievai prieš tai pasitraukę iš miesto. Enėjas, matydamas, kad graikai jau yra Trojos viešpačiais, sušuko, kad dievai išėję iš savo šventovių ir, pametę savo aukurus, išsikėlę iš miesto.[40] Tėbiečių būrys pas Eschilą reiškia tokį pat nusistatymą, kada, matydamas prisiartinančius priešus, maldauja dievus nepalikti miesto.[41]

Iš šios nuotaikos seka išvada, kad miestui paimti reikia išvesdinti dievai. Romėnai šiuo atveju pasigaudavo tam tikros formulės, kurią turėjo savo apeigyne ir kurią mums išsaugojo

Makrobijus: „Tu, galingasis, kuris laikai savo globoje šį miestą, prašau tave, maldauju tave, maloningai reikalauju iš tavęs, pamesk šį miestą, šią tautą, išeik iš šių šventovių, iš šių šventų vietų ir, pasišalinęs iš jų, eik į Romą pas mus ir mūsų dievus. Tebūnie mūsų miestas, mūsų šventovės, mūsų šventosios vietos tau malonesnės ir brangesnės; imki mus į savo apsaugą; jei tu taip padarysi, aš įkursiu tavo garbei šventovę".[42] Senoliai taip giliai buvo įsitikinę, kad jų formulės, tiksliai ir nepakeitus nė vieno žodžio pasakytos, tiek įtikinančios ir galingos, kad dievas negali pasipriešinti tiems žmonių maldavimams. Dievas, tokiu būdu kviečiamas, galiausiai, nueidavęs pas priešus, ir miestas būdavęs paimtas.[43]

Graikai buvo nusiteikę taip pat ir turėjo analoginių papročių. Dar ir Tukidido laikais jie nepamiršdavo kreiptis į apsiausto miesto dievus, kad jie leistų miestą paimti.[44] Graikai dažnai, užuot vartoję tam tikras formules, kurios atkreiptų dievo dėmesį, bevelydavo vikriai išvogti to dievo statulą. Visiems yra žinoma legenda apie Odisėją, išvagiantį trojiečių Paladą. Kitoje epochoje, eginiečiai, panorėję kariauti su Epidauru, pradeda nuo to, kad išvagia dvi to miesto globėjų statulas ir persigabena pas save.[45] Herodotas pasakoja, kad atėniečiai norėję paskelbti karą eginiečiams, bet tas žygis atrodė neįvykdomas, nes Eginas turėjo didžiai galingą ir itin ištikimą herojų-globėją, t. y. Eaką. Atėniečiai, sveikai apgalvoję šį reikalą, atidėję savo pasiryžimo įvykdymą trims dešimtims metų ir, tuojau pastatę tam pačiam Eakui šventovę, padarę įžadus teikti jam kultą. Jie buvo įsitikinę, kad jei jie per ištisus trisdešimt metų duos jam kultą, tai dievas nebepriklausys eginiečiams, bet atėniečiams. Jiems iš tikrųjų rodėsi, kad dievas negalėsiąs tokį ilgą laiką imti apsčių aukų, nejausdamas pareigos tiems, kurie tas aukas teikia. Eakas, galiausiai, būsiąs priverstas paliauti atsižiūrėti į eginiečių reikalus ir leisti atėniečams juos nugalėti.[46]

Plutarcho raštuose randame dar kitokį pasakojimą. Solonas norėjęs, kad Atėnai taptų Salamino salos viešpačiais; ta sala tada priklausė Megarai. Jis kláusęs orakulo patarimo. Orakulas jam pranešęs: „Norėdamas nukariauti salą, pirma turi įgyti palankumo herojaus, kuris ją globoja ir joje gyvena". Solonas paklaũsęs patarimo: Atėnų vardu jis aukojęs svarbes-

niesiems salaminiečių herojams. Salos herojai neatstūmę jo teikiamų aukų ir perėję į Atėnų pusę: sala, netekusi globėjų, buvo nukariauta.[47]

Jei apsiaučią miestą karo metu ieškodavo progos miesto dievybėms pasisavinti, tai apsiaustieji savo keliu dar daugiau stengdavosi juos sulaikyti pas save. Kaikada prirakindavo dievą grandiniais, norėdami sukliudyti jam pabėgti. Kaikada paslėpdavo dievą nuo žmonių, kad priešas negalėtų jo rasti. Arba dar tiksliau, jie naikindavo formules, kuriomis priešas mėgindavo jį suvilioti, kitomis formulėmis, turinčiomis galią juos sulaikyti. Romėnai buvo įsivaizdavę vieną būdą, kuris jiems rodėsi esąs tikriausias: jie laikė paslaptyje svarbiojo ir galingiausiojo savo dievų-globėjų vardą; jie buvo nusiteikę, kad priešas, negalėdamas šauktis į jų dievą jo vardu, nepatrauksiąs jo į savo pusę ir, tokiu būdu, miestas niekados nebūsiąs paimtas.[48]

Iš to patiriame, kaip savotiškai jie buvo nusiteikę savo dievams. Labai ilgai dievybė nebuvo imama, kaip aukščiausioji galybė. Kiekviena šeima turėjo naminę savo tikybą, kiekviena valstybė — tautinę savo tikybą. Miestai buvo kaip kokia maža atskira bažnyčia, turinti savo dievus, savo tikybinius nuostatus ir savo kultą. Tie tikybiniai įsitikinimai mums rodosi buvę labai rupūs, tačiau jie priklausė tautai, dvasios srityje tuo laiku labiausiai išlavintai, ir darė didelę įtaką ir romėnų tautai; didelis daugumas jų įstatymų, jų institucijų ir jų istorijos yra kilę iš to šaltinio.

Pastabos:

[1] Pritanėjas pirmiausia buvo rūmas, kuriame stovėjo židinys. Poluksas, I, 7; *ἑστία... οὕτω δ' ἂν κυριώτατα καλοίης τὴν ἐν πρυτανείῳ, ἐφ' ἧς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον ἀνάπτεται.* Pauzanijas, V, 15, 5: *ἐν αὐτῷ τῷ πρυτανείῳ, οἴκημα ἔνθα ἡ ἑστία.* Dijon. Halikarnasietis, II, 23, sako, kad Pritanėjyje buvo bendras fratrijos židinys. *ὥσπερ ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς πρυτανείοις ἑστία κοινὴ τῶν φρατριῶν·* Skolijastas apie Pindarą, XI; Skolijastas apie Tukididą, II, 15. — Kiekviename graikų mieste buvo po vieną pritanėją; Atėnuose (Tukididas, II, 15; Pauzanijas, I, 18); Sikijone (Herodotas, V, 67); Megaroje (Pauzanijas, I, 43); Genmijone (Pauzanijas, II, 35); Elidoje (Pauzanijas, V, 15); Sifne (Herodotas, III, 57); pas Achėjų ftijiečius (Herodotas, VII, 197); Rode (Polibijus, XXIX, 5); Mantinėjoje (Pauzanijas, VIII, 9); Taso saloje (Atėnėjas, 1, 58); Mitilėnoje (Atėnėjas, X, 24); Kizike (Titas Livijus, XLI, 20); Naukrate (Atėnėjas, IV, 32); Sirakūzuose (Ciceronas, in Verrem, De signis 53) ir ligi Liparo salų, kur tik gyveno graikų rasė (Dijodoras, XX, 101). Dijo-

nizas sako, kad negalima suprasti įkurto miesto, kuriame iš pat pradžių nebūtų buvę pastatyta bendrojo židinio (II, 65). Spartoje buvo vaidilutė, vadinamoji *ἑστία πόλεως* (miesto židinio vaidilutė). (Boeckh., Corp. inscr. gr. t. I, p. 610).

[3] Vestos šventovė Romoje buvo ne kas kitas, kaip tik šventasis miesto židinys. Ciceronas, De legibus, II, 8: Virgines Vestales custodiunto ignem foci publici sempiternum, Ten pat, II, 12: Vesta quasi focus urbis. Ovidijus, Fasti, VI, 291: Nec tu aliud Vestam quam vivam intellige flammam.

[3] Titas Livijus, XXVI, 27; Conditum in penetrali fatale pignus romani imperii. Ciceronas, Filipikos, XI, 10: Quo salvo salvi sumus futuri.

[4] Virgines sanctae (Horacijus, Odos, I, 2, 27), sanctissimum sacerdotium (Ciceronas, Pro domo, 53) Sul. Ciceronas, Pro Fonteio, 20.

[5] Titas Livijus, XXVIII, II. Festas; p. 106: Ignis Vestae si quando interstinctus esset, virgines verberibus afficiebantur a pontifice. Ugnis tegalėdavo būti įkurta tiktai per tam tikrą tikybinį veiksmą: Mos erat tabulam felicis materiae tamdiu terebrare quo resque ignem cribro aeneo virgo ferret (Festas, ten pat. 6) Titas Livijus, XXVI, 27.

[6] Titas Livijus, XXVI, 27.

[7] *ἱερά ἀπορρητά, ἀθέατα, ἄδηλα* Plutarchas, Numa, 9; Kamilas, 20; Dijonizas Halikarn., II, 66; Vergilijus, Enėjida, III, 408. Pauzanijas, V, 15, Apijėnas, G. civ. I, 54.

[8] Penates publici (Titas Livijus, III, 17); Lares publici (Plinijus, XXI, 3, 8). Et vigilant nostra semper in urbe Lares (Ovidijus, Fasti, II, 616) Ciceronas, Pro Sextio, 20: Te, patria, testor, et vos, Penates patriique dii. Makrobijus, Saturn. III, 4: De diis Romanorum propriis, id est, Penatibus. Servijus, ad Aeneid, II, 351: Genio urbis Romae.

[9] Plutarchas, Aristidas, II: *οἱ μὲν γὰρ ἥρωες, οἷς ἐκέλευε θύειν, ἀρχηγέται Πλαταιέων ἦσαν.* Sofoklas Antigona, 199: *γῆν πατρῷαν καὶ θεοὺς τοὺς ἐγγενεῖς* Šie dievai buvo vadinamli *δαίμονες ἐγχώριοι* Lotynuos buvo dii indigetes (Servijus, ad Aen., XII, 794; Aulas Gelijus, II, 16).

[10] Plutarchas, Solonas, 9: *ἀρχηγοὺς χώρας θυσίαις ἥρωας ἐνοίκους ἵλασο, οἵ φθίμενοι δέρκονται ἐς ἠέλιον δύνοντα.* Šie žodžiai primena buvusį Atėnuose paprotį laidoti numirėlius, atgręžiant juos į rytus (Plutarchas, Solonas).

[11] Likurgo garbei Spartoje buvo šventovė, kunigai, šventės ir himnai (Herodotas, I, 65; Plutarchas, Likurgas, 31; Eforas pas Straboną, VIII, 5, 5). Teziejus Atėnuose buvo laikomas dievu ir jo kapo vietoje buvo pastatyta šventovė. Aristomėnas tam tikru kultu buvo garbinamas Mesėniečių (Pauzanijas, IV, 32). Eakidas — Eginoje (Herodotas, V, 80). Pauzanijas kalba apie kaikuriuos menamus herojus, kurių kiekvienas buvo valstybės garbinamas.

[12] Pauzanijas, IX, 18, 13) Herodotas. VII, 117, 14) Dijodoras, IV, 62; 15) Pauzanijas X, 23; Pindaras, Nemėjiečiai, VII ir tol. 16 Euripidas Heraklidai 103.

[13] Sofoklas, Edipas Kolon., 627.

[14] Tas pats, ten pat, 1524, 1525.

[15] Tas pats, ten pat, 621, 622. Atėniečiai rodydavo kapą, kuriame palaidoti Edipo kaulai, ir *ἡρῷον*, kur jam būdavo duodama pomirtinė pa-

garba· (Pauzanijas, I, 28, I, 30). Išeina, kad Tėbiečiai turėjo apie Edipą kitą padavimą.

[16] Pauzanijas, I, 43. Panašią legendą ir panašiai pasielgta randame ir graikų mieste Tarente (Polibijus, VIII, 30).

[17] Pauzanijas, IV, 32; VIII, 36.

[18] Herodotas, I, 67—68. Pauzanijas, III, 3.

[19] Tuos dievus vadino Θεοὶ πολίεις (Poluksas, IX, 40), πολιοῦχοι (Eschilas, Sept., 109). πολῖται (Eschilas, ten pat, 253); ἀστύνομοι (Eschilas, Agam., 88) — Jie laikydavo miestą tam tikroje globoje; Vitruvijus I, 7; Quorum deorum in tutela civitas videtur esse. Makrobijus, III, 9: Constat omnes urbes in alicujus Dei esse tutela. Hezichijus: πολιοῦχοι, οἱ τὴν πόλιν σώζοντες καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῆς· Vergilijus duodą tą pačią mintį: Di patrii, quorum semper sub numine Troja est (IX, 246). Kad kiekvienam naujam miestui reikėdavo iš pradžių gauti daugybinė dievybė, pažymėta pas Aristofaną, Aves, 286: τίς δαὶ θεὸς πολιοῦχος ἔσται. Šios dievybės gyveno krašte ir jį valdė: Demostenas, Pro corona, 141: Θεοὶ ὅσοι τὴν χώραν ἔχουσι τὴν Ἀττικήν. Plutarchas, Aristidas, 18: Θεοὶ οἱ τὴν Πλαταιΐδα ἔχουσι· Likurgas, in Leocratem, 26: Ἀθηνᾶν τὴν χώραν εἰληχυῖαν.

[20] Tukididas, I, 134; Pauzanijas, III, 17.

[21] Ilijada, VI, 88.

[22] Viena Ἀθηνὴ πολιάς buvo Atėnuose ir kita tokia pat Ἀθηνὴ πολιάς buvo Tegėjoje; paskutinė buvo pažadėjusi Tegėjiečiams, kad miestas niekados nebus nugalėtas (Pauzanijas, VIII, 47).

[23] Titas Livijus, V, 21, 22; VI, 29. — Žiūr. pas Dijoną Kasijų, LIV, 4, kur yra atpasakota viena istorija, parodanti, kad Jupiteris Capitolinus ir Jupiteris Tonans (Perkūnas) buvo du skirtingi dievai.

[24] Herodotas, V, 72; VI, 81. Spartoje buvo viena Atėna ir viena Hera (Plutarchas, Likurgas, 6; Pauzanijas, III); tačiau spartietis neturėjo teisės įžengti į Atėnos šventovę Atėnuose ir Heros Arge.

[25] Jie tą teisę įgijo tik nukariavę miestą. Titas Livijus, VIII, 14.

[26] Bendri kultai keliuose miestuose buvo tiktai jų konfederacijai įvykus; apie jas kalbėsime toliau.

[27] Eschilas, 858, Suppl.

[28] Ilijada, I, 37 ir tol.; VI, 93—96; 2) Eschilas, Septyni vadai, 69—73, 105, 109, 139, 168—170.

[29] Eschilas, Septyni vadai, 76—77, 176—181.

[30] Teognidas, Uelcker'o leid., 759; Boissonade leid., 777.

[31] Nėra reikalo, be abejonės, paakinti, kad šios taisyklės ilgainiui buvo žymiai sušvelnintos; yra antraščių, rodančių, kaip svetimšaliai dėjo aukas Atėniečių dievybėms, bet šitos antraštės liečia paskesnius laikus.

[32] Euripidas, Heraklidai, 347.

[33] Herodotas, V, 65; V, 80.

[34] Svetonijus, Caligula, 5; Seneka, de Vita beata, 36.

[35] Vergilijus, Enėjida, I, 68: victosque Penates.

[36] Vergilijus, Enėjida, II, 351: Excessere omnes adytis arisque relictis. Dī quibus imperium hoc steterat.

[37] Eschilas, Septyni vadai, 217—220. „Eteoklas: jam sako, kad kai miestas paimtas, dievai jį prigrįžo. Choras: Tepanori dievai, čia esą, niekados mūsų neapleisti, ir tenepamatau aš Tėbų, užplūdusių priešų paimtų ir sudegintų“!

[38] Makrobijus, Saturnalia, III, 9. Plinijus, Hist. nat. XXVIII, 4, 18: „In oppugnationibus ante omnia solitum a Romanis sacerdotibus evocari deum in cujus tutela id oppidum esset promitique illi eundem aut ampliorem apud Romanos cultum“.

[39] Apie formulių galingumą ἐπαγωγαί arba καταδέσεις, žiūr. Platono, Įstatymai, XI, p. 933; Euripido, Supplicantes, 39. Šios formulės buvo tokios senoviškos, kad daug jų žodžių nebesuprantami būdavo ir gal nebepriklausydavo graikų kalbai; žiūr. Hezichijaus apie žodį ἐφεσία. Senoliai tikėjo, kad jie galėdavo dievus palenkti klausyti ir net juos priversti klausyti; štai Vergilijaus įdėtoji į šias eiles mintis:

Junonis magnae primum prece numen adora;
Junoni cane vota libens, dominamque potentem
Supplicibus supera donis (Aen., III, 427—440).

Moldos žodžių ištarimas (preces), pažadai (vota), aukos (dona), štai trys ginklai, kuriais gali nugalėti (superare) deivės blogą nusistatymą.

[40] Tukididas, II, 74.

[41] Herodotas, V, 83.

[42] Tas pat, V, 89.

[43] Plutarchas, Solonas, 9.

[44] Plinijus, Hist. nat. XXVIII, 4, 18: constat ideo occultatum in cujus dei tutela Roma esset, ne qui hostium evocarent. — Makrobijus, Sat., III, 9; Ipsius urbis nomen etiam doctissimis ignotum est, caventibus Romanis ne, quod saepe adversus urbes hostium fecisse se noverant, idem ipsi hostili evocatione paterentur, si tutelae suae nomen divulgaretur. — Servijus, ad Aen. II, 351: „Romani celatum esse voluerunt in cujus dei tutela Roma sit, ne suis nominibus dii Romani appellerentur, ne exaugurari possint“.

VII skyrius.

MIESTO TIKYBA.

1. Viešieji pietūs.

Aukščiau matėmė, kad svarbiausioji naminio kulto apeiga buvo valgis, aukojimu vadinamas. Nesuklysime tvirtindami, kad pirmasis žmogaus veiksmas, įgavęs tikybinio veiksmo pobūdį, buvo ant aukuro paruoštas valgis. Reikalas bendrauti su dievybe buvo tenkinamas valgiu. Prie valgio būdavo kviečiama dievybė; su ja dalindavosi valgiu.

Svarbiausia valstybinio kulto apeiga buvo anokio pat pobūdžio valgis; valgyti turėdavo bendrai visi piliečiai dievybių-globėjų garbei. Paprotys viešai visiems pietauti buvo visoje Graikijoje; tikėta, kad nuo to, ar ruošiami viešieji pietūs, pareina pačios valstybės gerovė.[1] Odisėja duoda mums vienų tokių pašvęstų pietų aprašymą: Pilo gyventojams pastatyti devyni ilgi stalai; prie kiekvieno stalo sėdi penki šimtai piliečių ir kiekviena grupė aukoja dievų garbei po devynis jaučius. Šie pietūs, dievų pietumis vadinami, laistymais ir maldomis pradedami ir tuo pačiu baigiami.[2] Senąjį bendrųjų pietų paprotį yra pažymėję seniausieji atėniečių padavimai; sakoma, kad Orestas, nužudęs savo motiną, atvyko į Atėnus kaip tik tuo laiku, kai valstybė, susirinkusi prie savo karaliaus, rengėsi šventam veiksmui.[3] Viešieji pietūs yra buvę dar ir Ksenofonto laikais; tam tikromis metų dienomis miestas aukoja gyvulių aukas, ir žmonės dalijasi kepsnius.[4] Panašiai buvo daroma visur.[5]

Be tų didelių pokylių, į kuriuos sueidavo visi piliečiai ir kurie galima būdavo kelti tiktai iškilmingų švenčių dienomis, tikyba įsakydavo, kad ir kiekvieną dieną būtų valgomi švęstieji valgiai. Šitam tikslui keli miesto parinkti vyrai turėdavo pietauti kartu pritanėjo aptvaroje prie židinio ir dievų-globėjų. Graikai buvo įsitikinę, kad apleidus nors vieną šiems bendriems pietums skirtą dieną, galėjo būti pavojaus valstybei prarasti savo dievų palankumą.[6]

Vadai Atėnuose būdavo renkami iš žmonių, kuriems buvo privalu dalyvauti viešuose pietuose; įstatymai skaudžiai baudė tuos, kurie atsisakydavo savo elgesį derinti prie šių pareigų.[7] Piliečiai, sėsdami prie šventojo stalo, turėjo dėvėti, kaip dėvi kunigai; tuos rūbus dėvinčius asmenis vadino *parasites;* šis žodis, paskiau imtas vartoti paniekai reikšti, iš pradžių turėjo garbingą prasmę.[8] Demosteno laikais parazitai jau buvo išnykę, bet pritanai dar turėdavo valgyti kartu pritanėjyje. Visuose miestuose būdavo patalpos, skirtos bendriesiems pietums.[9]

Norint suprasti šių pietų eigą, reikia prisiminti viena tikybinė apeiga. Kiekvienas dalyvis turėjo turėti ant galvos vainiką; vainikuotis lapais arba gėlėmis kiekvieną kartą, kada atliekamas iškilmingas tikybinis veiksmas, iš tikrųjų yra senas paprotys. „Juo daugiau esi pasipuošęs gėlėmis", sakydavo, „juo labiau gali būti tikras, kad įtiksi dievams; bet jei aukoji, nedėvėdamas vainiko, dievai nusigręžia nuo tavęs".[10] Buvo dar sakoma, kad „vainikas laimingumo pasiuntinys; jis rodo, kad malda neša jį prieš save pas dievus".[11] Pietaujantieji, todėl būdavo pasirėdę baltais rūbais; baltą spalvą senovėje buvo manoma esant šventą; ją labiausiai mėgdavę dievai.[12] Pokylis visados prasidėdavo malda ir laistymais; būdavo giedamos giesmės.[13] Vartojamieji valgiai ir vyno rūšys buvo numatyti kiekvienos valstybės a p e i g y n e.

Nusižengti pirmtakūnų paliktiems papročiams, patiekiant naujų patiekalų arba pakeičiant šventų giesmių gaidą, buvo tas pat, kas nusidėti sunkia núodėme, už kurią turėtų atsakyti dievai prieš visą valstybę. Tikyba taip uoliai saugojo tuos papročius, kad pati buvo nurodžiusi ir vartotinus indus ir valgiams gaminti, ir dėti ant stalo. Viename mieste buvo reikalaujama, kad duona būtų dedama į vario krepšius, kitame galima buvo naudoti vieni molio indai. Pats duonos kepalo pavidalas buvo tvirtai nustatytas ir negalėjo būti keičiamas.[14] Niekuomet nebūdavo atitolstama nuo šių senos tikybos taisyklių, ir šventasis pokylis visuomet saugodavo savo pirmapradį nepramaningumą.

Tikybiniai įsitikinimai, papročiai, socijalinė būklė ir visa kita pakitėjo; pokylio nuostatai liko nepaliesti. Graikai visuomet buvo labai stangrūs savo tautinės tikybos saugotojai.

Reikia pridurti, kad pokylio dalyviai, patenkinę tikybos reikalavimus, ragaudami nustatytų valgių, galėdavo tučtuojau pradėti naujai pietauti ir valgyti maistingesnius ir labiau jų skoniui tinkamus valgius. Spartoje taip daryti buvo įprasta.[15]

Šventų pietų paprotys buvo taip pat ir Italijoje. Aristotelis sako, kad seniausiais laikais šio papročio laikėsi tautos, Enotrėnais, Oskais ir Ozonais vadinamos.[16] Vergilijus savo Enėjidoje išlaikė jų atminimą dviejose vietose; senas *Latinus* priima Enėjo pasiuntinius ne savo bute, bet šventovėje, pirmtakūnų tikybai pašvęstoje; ten baigus aukoti gyvulių aukas, buvo šventas pokylis; ten visų šeimų galvos sėdosi kartu prie vieno stalo. Toliau, Enėjui atkeliavus pas Evandrą, jis jį randa beatnešantį aukas; karalius savo tautos apsuptas; visi vainikuoti gėlių vainikais; visi susėdę prie vieno stalo gieda giesmes, garbindami valstybės dievą.[17]

Toks paprotys buvo ir Romoje. Visuomet buvo patalpa, kurioje kūrijų atstovai pietaudavo. Senatas tam tikromis dienomis keldavo pokylius Kapitolijume.[18] Iškilmingų švenčių dienomis stalai buvo ruošiami gatvėse, ir visi žmodės turėjo prie jų savo vietas. Iš pradžių vyriausieji kunigai patys vadovaudavo tiems pokyliams; paskui jiems ėmė vadovauti tam tikri kunigai, e p u l o n a i s vadinami.[19]

Tie senoviniai papročiai leidžia mums pažinti tą tamprų ryšį, kuris jungė tarpusavy vienos valstybės narius. Žmonių bendravimą reiškė tikyba; to bendravimo simbolis buvo bendrai valgomi valgiai.

Įsivaizduokime vieną šių mažų pirmapradžių visuomenių, surinkusią visus savo narius, o mažiausiai visus šeimų vadus prie vieno stalo, kiekvienas baltais rūbais ir su vainiku ant galvos; visi kartu daro laistymus, visi kalba tą pačią maldą, visi gieda tas pačias giesmes, valgo tuos pačius valgius, paruoštus ant to paties aukuro; jų tarpe dalyvauja pirmtakūnai ir dievai — globėjai ragauja tų pačių valgių. Iš čia kyla vidujis ryšys tarp valstybės narių. Kilus karui, žmonės prisimena, kaip tarė vienas senolių, „kad nedera apleisti savo rikiuotės draugo, su kuriuo darė tuos pačius aukojimus ir tokius pat laistymus, su kuriuo kartu valgė pašvęstus valgius.[20]

Šiuos žmones iš tikrųjų riša kažkoks glaudesnis ryšys, kaip vieni reikalai, sutartys ir papročiai, — juos riša šventas

bendravimas, dievotai atliekamas valstybės dievų akyvaizdoje.

2. Šventės ir laiko skaičiavimas (kalendorius).

Visais laikais ir visose visuomenėse žmogui norėjosi garbinti savo dievus, šventes švenčiant; jis nusistatė, kad turi būti tam tikros dienos, kuriomis vienas tiktai tikybinis jausmas teviešpatautų jo sieloje, netrukdomas nei žemiškų minčių, nei žemiškų darbų. Dalį gyvenamųjų dienų jis pavedė dievams. Kiekvienas miestas buvo įkurtas apeigomis, turėjusiomis — senolių nuotaika — įkurdinti jo aptvaroj tautinius dievus. Reikėjo, kad gerieji šitų apeigų įspūdžiai būtų atmenami kas metai nauja tikybine apeiga; šią šventę vadino g i m i m o d i e n a; ją turėjo švęsti visi piliečiai.

Kas tiktai buvo laikoma šventu, tam buvo skirta šventė. Buvo miesto aptvaros šventė, amburdalia, teritorijos sienų šventė, *ambarvalia.* Tomis dienomis piliečiai, apsirengę baltais rūbais ir pasipuošę žaliumynų vainikais, sudarydavo didelę iškylą; eidavo aplink miestą arba aplink jo teritoriją, giesmes giedodami: priešakyje eidavo kunigai, vesdamiesi gyvulius, skirtus būsimosioms apeigoms.[21]

Ateidavo ir kūrėjo šventė. Toliau, kiekvienas miesto herojus, kiekviena vėlė, į kurią žmonės pratę buvo kreipti savo sielos atdūsius, reikalavo kulto. Romulas turėjo savo, Servijus Tulijus savo, ir daug kitų, baigiant Romulo penėtoja ir Evandro motina, turėjo savo kultus. Atėnai turėjo Kekropo, Erekliejaus, Tėziejaus šventes. Jie minėdavo kiekvieną krašto herojų — ir Tėziejų-globėją, ir Euristiją, ir Androgėją, ir begalę kitų.

Buvo dar laukų, darbo, pasėlių žydėjimo ir vynuogių raškymo šventės. Kaip Graikijoje, taip ir Italijoje kiekvienas žemdirbio gyvenimo veiksmas buvo susijęs su aukojimais, ir patys darbai buvo dirbami, šventas giesmes giedant.

Romos kunigai kas metai nustatydavo dieną, kurią piliečiai turėjo pradėti raškyti vynuoges, ir dieną, kurią galima buvo pradėti gerti naujas vynas.

T i k y b a t v a r k ė v i s k ą. Ji taip pat įsakydavo nukarpyti vynuogyną; ji sakydavo žmonėms: būtų nedora aukoti dievams laistymus vyno, gauto iš nenukarpyto vynuogyno.[22]

Betkuris miestas švęsdavo šventę kievienos dievybės, kurią jis buvo pratęs vadinti globėja. Tokių globėjų dažnas

miestas turėdavo daug. Kaip tiktai būdavo įvedamas mieste naujos dievybės kultas, tuojau reikėdavo rasti viena diena metuose, kuri būtų pašvęsta tai naujai dievybei. Tų tikybinių švenčių pažymiai: draudimas dirbti,[23] reikalas būti linksmam, reikalas daryti apmąstymus ir, galiausiai, *viešieji žaidimai*. Tikyba įspėdavo: saugokitės daryti šiomis dienomis bloga vieni kitiems.[24]

Laiko apskaičiavimas, arba *kalendorius*, tai tiktai tikybinių švenčių eigos nurodymas. Jį įvedė kunigai. Romoje rašyto kalendoriaus ilgai nebuvo. Pirmąją mėnesio dieną vyriausias kunigas, atlikęs aukojimus, sukviesdavo piliečius ir jiems paskelbdavo, kokios šventės bus tą mėnesį. Toks sukvietimas buvo vadinamas *calatio;* iš šio žodžio yra kilęs ir žodis *„kalendorius“* dabartine jo prasme.[25]

Kalendorius buvo tvarkomas ne pagal mėnesio atmainas ir ne pagal regimą saulės ėjimą; jį tvarkė tiktai tikybos įstatymai, tie paslaptingi įstatymai, kuriuos vieni kunigai težinojo. Kaikada tikyba įsakydavo sutrumpinti metus, kaikada pailginti. Apie pirmapradžius kalendorius susidarysime tikrą nuomonę, jei turėsime galvoje, kad Albanų gegužės mėnuo teturėjo 22 dienas, o kovo m. turėjo 36 dienas.[26]

Aišku, kad vieno miesto *kalendorius* negalėjo atitikti kito miesto kalendoriaus: tikyba nebuvo vienokia, tai ir šventės, ir patys dievai buvo skirtingi.

Metai taip pat viename ir kitame mieste nebuvo vienokio ilgumo. Mėnesiai ne tokiais pat vardais buvo vadinami; Atėnai mėnesius kitaip vadino, kaip Tėbai, o Roma visai kitaip, kaip Lavinijumas. Tai buvo todėl, kad mėnuo gaudavo vardą nuo svarbiausios tą mėnesį turinčios būti šventės. Šventės ne visur buvo tos pačios. Olimpo šventė ilgainiui tapo bendra visai Graikijai, tačiau tai nekliudė kiekvienam turėti savus skirtingus metus.

Italijoje kiekvienas miestas metus skaitė nuo įsikūrimo dienos.

3. „Census“ ir „lustratio“.

Svarbiausiųjų miesto tikybos apeigų skaičiuje buvo apeiga, atskaistinimu vadinama.[27] Atėnuose ji buvo atlikinėjama kasmet.[28] Romoje ji buvo atlikinėjama kas ketvirti metai. Vartojamosios apeigos ir patsai vardas rodo, kad ši ceremonija turėjo tikslą panaikinti piliečių nusikaltimus prieš kultą.

Iš tikrųjų, ši tokia paini tikyba buvo senolių baimės šaltinis. Tikėjimas ir pasiryžimų kilnumas vis tai buvo menkniekis, o visa tikybos esmė buvo vykdyti begalinis skaičius įsakymų su įvairiomis smulkmenomis; todėl visados bijota, ar į viską pakankamai buvo kreipta tinkamo dėmesio, ar kas nepraleista arba nepadaryta kokios klaidos. Nieks niekados nebuvo tikras, kad jam negresia kurio nors dievo rūstybė ar kerštas. Todėl buvo privaloma aukoti dievams — jiems permaldauti ir žmonių širdims nuraminti. Magistratas, kurio pareiga buvo tai atlikti (Romoje — cenzoriaus, prieš cenzorius — konsulų, prieš konsulus — karaliaus), pradėdavo nuo to, kad, žyniams padedant, įsitikindavo, jog dievai palankūs apeigai. Paskui jis sukviesdavo žmones, heraldui tarpininkaujant; heraldas kviesdamas pasigaudavo nustatyto sekramentinio posakio.[29]

Visi piliečiai skirtąją dieną susirinkdavo atvirame ore; magistratas, visiems tylint, apeidavo tris kartus sueigą, varydamas pirm savęs tris aukoti skirtus gyvulius, būtent: aviną, meitėlį ir jautį *(suovetaurile)*; šie trys gyvuliai ir Graikuose, ir Romoje ir sudarydavo permaldaujamąjį aukojimą. Kunigai ir aukoti skirtųjų gyvulių skerdikai eidavo iš paskos. Apėjęs trečiąjį kartą, magistratas kalbėdavo nustatytas formules ir aukodavo skirtas aukas.[30]

Nuošiol betkuris suteršimas buvo laikomas išnaikintu, visokie, kultą vykdant, padaryti netobūlumai — išlyginti. Tokiam svarbiam šios rūšies veiksmui buvo reikalingi du dalykai: vienas, kad joks svetimšalis neįsprūstų į piliečių tarpą, nes jo buvimas sutrukdytų ir sunedorintų apeigas; antras, kad visi piliečiai dalyvautų, nes kitaip galėtų likti nepašalintas kaikuris suteršimas. Todėl reikėdavo, kad, prieš pradedant apeigas, piliečių dalyvavimas būtų patikrintas. Ir Romoje, ir Atėnuose juos kuo uoliausiai tikrindavo; dėl to yra pamatas manyti, kad piliečių skaičius magistrato būdavo tariamas, maldas kalbant, kaip tas skaičius būdavo įrašomas į cenzorių duodamas apyskaitas iš pareigų.

Žmogų, kuris nepasirūpino būti įrašytas į apeigose dalyvavusiųjų skaičių, bausdavo, atimdami iš jo piliečio teises. Šitoks žiaurumas pateisinamas. Žmogus, kuris nedalyvaudavo tikybiniame veiksme, kuris dėl to nebūdavo atskáistinamas ir kurio vardu nei malda nebuvo kalbėta, nei auka aukota, negalėjo būti

valstybės nariu. Dalyvavusių apeigose dievų akyse jis nebebuvo pilietis.[31]

Apie šių apeigų svarbumą galima spręsti iš to, kad laikąs apeigas magistratas turėjo šiuo reikalu žymiai išplėstą galią. Cenzorius, prieš prasidedant aukojimams, sutvarkydavo dalyvius tam tikra tvarka: čia senatoriai, ten raitininkai, toliau tribūnai. Šios dienos šeimininkas nurodydavo vietą kiekvienam įvairių kategorijų žmogui.

Kada visi žmonės būdavo sutalpinti, kaip įsakyta, magistratas atlikdavo šventąjį veiksmą. Viso to pasėka buvo ta, kad nuo šios ligi ateinančios *liustracijos* kiekvienas asmuo valstybėje turėdavo tiktai tokią vietą, kokią *cenzorius* jam buvo paskyręs šiose apeigose. Jis būdavo senatorius, jei šią dieną jis buvo įskaitytas į senatorius; jis būdavo raitininkas, jei buvo patekęs tarp raitininkų. Paprastas pilietis, pastatytas šią dieną tribūnų tarpe, būdavo laikomas tribūnu; galiausiai, jei magistratas kam nors neleisdavo dalyvauti apeigose, jis būdavo nebelaikomas piliečiu. Tokiu būdu, toje būklėje, kurioje jis atsidurdavo tikybinio veiksmo metu ir kurioje esant jį matydavo dievai, jis valstybėje išbūdavo ištisus ketverius metus.

Iš čia yra kilęs *begalinis cenzoriaus galingumas.*

Šiose apeigose dalyvaudavo tik vieni piliečiai; tačiau, jų žmonos, jų vaikai, jų vergai, jų ūkiai ir jų kilnojamasis ir nekilnojamasis turtas būdavo tam tikru būdu atskaistinami šeimos galvos asmenyje. Šiam tikslui prieš aukojimams prasidedant kiekvienas turėdavo duoti cenzoriui žinių apie jo klausančių asmenų ir jam priklausomų daiktų skaičių.[32]

Augusto laikais liustracija būdavo atliekama tokiu pat kruopštumu, kaip ir pačiais seniausiais laikais. Vyriausieji kunigai joje tebematė tikybinį veiksmą; valstybės vyrai joje matė gal daugiau — puikiausią priemonę valdyti.

4. Tikybos vaidmuo susirinkime, senate, tribunole, kariuomenėje; triumphus.

Nebuvo nė vieno viešojo gyvenimo pasireiškimo, kuriame nebūtų dalyvavę dievai. Kadangi šitokia nuotaika siekė žmogaus minčių gelmes, kadangi dievai jam būdavo kartais puikūs globėjai, o kartais žiaurūs priešai, tai žmogus niekados neišdrįsdavo ką nors daryti, nebūdamas tikras, kad dievai būsimajam jo darbui būsią palankūs.

Žmonės darydavo susirinkimus tiktai tomis dienomis, kuriomis tikyba jiems leisdavo. Atmindavo, kad valstybė tam tikromis dienomis buvo patyrusi nepasisekimo; netenka abejoti, kad tomis dienomis dievai būdavo ar pasißalinę ar užrūstinti; taip pat buvo laikoma tikru daiktu, kad tomis pačiomis dienomis jie kas metai būdavo tokios pat nuotaikos; tos nuotaikos prie žasties mirtingiesiems nebuvo duota žinoti.[33] Todėl šios dienos būdavo laikomos nelaimingomis visokiais laikais: jomis nedarydavo susirinkimų, neteisdavo, viešasis gyvenimas būdavo sustabdomas.[34]

Romėnas, prieš eidamas į susirinkimą, turėdavo patirti per augūrus, kad dievai jam yra palankūs. Susirinkimą pradėdavo malda, kurią augūrai kalbėdavo, o konsulas paskui jį kartodavo.[35]

Lygiai tas pats buvo ir Atėnuose: susirinkimas visados būdavo pradedamas tikybiniu veiksmu. Kunigai atnašaudavo auką, paskui skriedavo didelį ratą, laistydami liustraliniu vandeniu, ir šiame apskrietame švęstame plote piliečiai rinkdavosi.[36] Prieš pradedant kalbėtojams kalbėti, būdavo kalbama malda, visiems t y l i n t.[37] Klausdavo taip pat žynių patarimo, ir jei dangaus skliaute pasireikšdavo koks nors ženklas, lemiąs nelaimę, tai susirinkimas tuojau išsiskirstydavo.[38]

Kalbykla buvo laikoma šventa vieta; kalbėtojas pasirodydavo joje tiktai su vainiku ant galvos;[39] labai ilgai paprotys reikalavo, kad kalbėtojas, pradėdamas kalbėti, atsišauktų dievų pagalbos.

Romos senatas visados rinkdavosi šventovėje. Jei posėdis būdavo padarytas kur kitur, ne šventoje vietoje, tai nuspręsti jame sprendimai būdavo laikomi nėsamais, nes tenai nedalyvavę dievai.[40] Prieš priimant nutarimą, pirmininkas aukodavo ir kalbėdavo maldą. Posėdžių salėje būdavo aukuras, ir kiekvienas senatorius įeidamas darydavo laistymus ir garbindavo dievus.[41]

Atėnų senatas elgdavosi visai panašiai, kaip Romos senatas. Salėje taip pat būdavo aukuras — židinys. Prieš pradedant posėdį, būdavo atliekamas tikybinis veiksmas. Kiekvienas senatorius prisiartindavo prie aukuro ir sukalbėdavo maldą.[42] Kaip Romos, taip ir Atėnų valstybėje teismą darydavo tiktai tomis dienomis, kurias tikyba buvo pažymėjusi, kad esančios palankios. Atėnų tribunolo posėdis būdavo prie aukuro,

jis būdavo pradedamas aukojimu.[34] Homėro laikais teisėjai susirinkdavo „apskritame šventame rate".

Festas sako, kad etruskų *apeigyne* buvęs nurodytas būdas, kurio reikia laikytis, kuriant miestą, šventinant šventovę, skirstant kūrijas ir tribas susirinkime, ruošiant kariuomenę į kovą. Visi tie dalykai buvo pažymėti apeigyne, nes visi jie ryšėjo su tikyba.

Karo metu tikyba buvo jei ne daugiau, tai ne mažiau galinga, kaip taikos metu.

Italijos miestuose buvo kunigų kolegijos, vadinamos *feciales*; jie vadovaudavo, kaip graikuose herojai, visokioms šventoms apeigoms, susijusioms su tarptautiniais santykiais. *Fecijalas,* vilnoniu uždangalu apdengta galva, kaip to reikalauja apeigos, kviesdamas dievus būti reiškėjais, skelbdavo karą, tardamas paslaptingą formulę.[44] Tuo pačiu laiku konsulas, kunigiškais rūbais apsivilkęs, darydavo aukojimus ir iškilmingai atidarydavo seniausios ir labiausiai gerbiamos dievybės — būtent Januso — šventovę.[45] Kariuomenės vadas, prieš iškeliaudamas į žygį, surinkęs kariuomenę, kalbėdavo maldas ir aukodavo. Lygiai taip pat buvo daroma Atėnuose ir Spartoje.[46]

Kariuomenė, žygiuodama į karą, vaizduodavo valstybę; jos tikyba ėjo kartu su ja. Graikai imdavo su savim savo dievybių statulas. Ir graikų, ir romėnų kariuomenė imdavosi su savim židinį, kuriame dieną naktį būdavo kūrenama šventoji ugnis.[47] Romėnų armiją lydėdavo *augūrai* ir *pularai;* graikų armija turėjo žynių.

Kreipkime dėmesio į romėnų armiją, kai ji ruošiasi eiti į kovą. Konsulas liepia atvesti auką ir žudo ją kirviu; ji krinta: jos viduriai turi rodyti dievų valią. Žynys tiria aukos vidurius ir jei ženklai rodo, kad dievai palankūs, tai konsulas duoda ženklą pradėti kovą. Kuo parankiausias kariuomenės išmėtymas, kuo geriausios aplinkybės nieko nereiškia, jei dievai neleidžia kautis. Romėnų kariškojo meno esmė — niekados neiti kariauti savo motu, jei dievai priešingi. Todėl iš savo stovyklos jie kasdien padarydavo savo rūšies citadelę (tvirtovę).

Pažvelkime dabar į graikų kariuomenę ir imkime pavyzdžiui mūšį prie Platėjos. Spartiečiai išsirikiavę; kiekvienas laiko savo vietą ir laukia kovos; visi jie dėvi vainikus ant galvų, o švilpikai pučia savo fleitomis tikybines gies-

mes. Karalius užpakalyje kariuomenės pjauja aukojimui skirtus gyvulius. Viduriai, tačiau, nerodo palankių ženklų; reikia toliau aukoti. Aukojamos viena po kitos dvi, trys, keturios aukos. Tuo metu persų raitininkai prisiartina, paleidžia savo strėles ir išžudo labai daug spartiečių. Spartiečiai nė nejuda; skydai padėti prie kojų; jie ir nesiruošia atremti priešo puolimų. Jie laukia dievų ženklo. Galiausiai, aukos duoda palankių ženklų: tuomet spartiečiai pakelia savo skydus, ima ragotines į rankas, kaujasi ir nugali.[48]

Nugalėjus aukojamos aukos. Iš čia gavo pradžią *trijumfai,* taip buvę pagarsėję romėnuose; bet jie buvo ir graikuose.

Šis paprotys buvo sudaręs nuotaiką, kad nugalėjimas priklauso valstybės dievams. Prieš mūšį kariuomenė kreipdavos į dievus malda, panašiai į tą, kurią skaitome Eschilo raštuose. „O jūs, dievai, gyveną ir valdą mūsų žemę; jei mūsų ginklai bus laimingi ir jei mūsų miestas bus išgelbėtas, aš jums prižadu apšlakstyti jūsų aukurus avių krauju, jums paaukoti jautį ir patalpinti šventose jūsų šventovėse ginklu atimtus trofėjus.[49]

Tesėdamas šį pasižadėjimą, nugalėtojas turėdavo aukoti. Kariuomenė grįždavo į miestą to pasižadėjimo įvykdyti; ilga iškyla ji vykdavo į šventovę, giedodama šventas giesmes, Θριαμβος.[50]

Beveik tokia pat ceremonija buvo ir Romoje. Kariuomenė procesija vykdavo į svarbiausią miesto šventovę; kunigai eidavo iškylos priešakyje, skirtais paaukoti gyvuliais vedini. Generolas, atvykęs į šventovę, aukodavo dievams. Visi kariai eidami dėvėjo vainikus, kaip pridera šventoje apeigoje, ir giedodavo giesmes, kaip buvo daroma graikuose. Tiesa, buvo ir tokių laikų, kuriais kariai nebesidrovėjo giesmių pakeisti kareivinių dainomis ar savo generolų pajuokimais. Tačiau, jie vis dėlto išlaikė paprotį kartkartėmis kartoti senovinį priežodį, „Jo triumphe“.[51] Tai ir buvo tasai šventasis priežodis, kurio vardu buvo pavadinta ir visa ceremonija. Tokiu būdu tikyba visuose veiksmuose taikos ir karo metu turėjo savo vietą. Ji visur dalyvavo, ji gaubė ištisai visą žmogų. Siela, kūnas, privatinis gyvenimas, viešasis gyvenimas, pokyliai, šventės, susirinkimai, tribunolai, mūšiai — viskas klausė valstybinės tikybos įsakymų. Ji tvarkė visus žmogaus darbus, nuo jos pareidavo visos jo gyvenimo valandos, ji nu-

statydavo visą žmogaus elgesį. Ji taip tvirtai valdė visą žmogaus būtybę, kad žmoguje nieko nebebuvo, kas nuo tikybos nebūtų priderėję.

Manyti, kad ši senolių tikyba buvo tiktai akių dūmimas ir, jei taip galima tarti, komedija — neleistina; tai būtų lygu klaidingam žmogaus prigimties supratimui...

Montesquieu tvirtina, kad romėnai buvo įvedę kultą tiktai liaudžiai pažaboti. Tikyba niekados neturėjo tokio prado, bet kad ir kokia būtų buvusi tikyba, jei ji būtų buvusi įvesta ir palaikoma tiktai viešosios naudos tikslams ji ilgai nebūtų išsilaikiusi. Montesquieu dar sako, kad romėnai buvę pavergę tikybą valstybei; priešingas nusiteikimas būtų tikresnis; nereikėtų ir kelių puslapių iš Tito Livijaus paskaityti, kad nustebtum, jog ištisai visas žmogus priklausė nuo dievų. Nei romėnams, nei graikams neteko pergyventi tokių liūdnų susidūrimų tarp Bažnyčios ir valstybės, kokie kitose visuomenėse yra kasdieniai reiškiniai.

Bet tai veda tiktai prie išvados, kad Romoje, kaip kad ir Spartoje ir Atėnuose valstybė buvo pavergusi tikybą. Šią mintį remia dar ir tai, kad tikyba niekados neturėjo galingo kunigų luomo. Senovės valstybė ne kunigijos klausė, bet buvo pavesta savo pačios tikybai. Ir valstybė, ir tikyba buvo taip susijusios į vieną kūną, kad negalima įsivaizduoti ne tiktai susirėmimo tarp jų, bet ir atskirti, kur baigėsi tikyba, ir kur prasidėjo valstybė.

Pastabos:

[1] *Σωτήρια τῶν πόλεων σύνδειπνα.* Atenėjas, V. 2. Poluksas, I, 34, *παθοινίαι* arba *πανθοινίαι* įskaitomi į tikybinių švenčių skaičių.

[2] Odisėja, III, 5—9; 43—50; 339—341.

[3] Atenėja, X, 49 pagal Panodemą.

[4] Ksenofontas. Žiūr. Aten., 3: *θύουσι δημοσίᾳ ἡ πόλις ἱερεῖα πολλὰ ἔστι δὲ ὁ δῆμος εὐωχούμενος και διαλαγχάνων τὰ ἱερεῖα* Skolijastas apie Aristofaną, Debesys, 386. Plutarchas, Periklas, II ir Isokratas, Areopagit., 29, kalba apie paprotį Atėnuose *ἑστιάσεις*,

[5] Atenėjas, V. 2: *οἱ νομοθέται τά τε φυλετικὰ δεῖπνα και τὰ δημοτικὰ προσέταξαν καί τά φρατριακά.* Tas pats rašytojas sako, kad Arge buvęs *δημόσιαι θοῖναι* ir Spartoje pietūs *κατὰ τὰς ἑορτὰς*, kurie skiriasi nuo kasdieninių *φειδίτια* (Atenėjas, XI, 66). Jis plačiai rašo apie pašvęstus valgius Figalio ir Naukratis'o miestuose; jis kalba apie ten buvusius papročius, nulaistymus, giesmes (VI, 32). Apie Tarentą jis sako: *ἡ πόλις καθ' ἕκαστον μῆνα βουθυτεῖ καὶ δημοσίᾳ ἑστιάσεις ποιεῖται* (IV, 161). Apie šį paprotį jis primena dar X.

25. Pindaras XI-je Nemej. aprašo šventus Tenedo pietus. Žiūr. Diodoro XI, 72.

[6] Atenėjas, V, 2; *συνεδείπνουν ὁσημέραι οἱ περὶ πρύτανιν σώφρονα καὶ σωτήρια τῶν πόλεων σύνδειπνα.*

[7] Žiūrėkite Atenėjaus duotą įsakymą, VI, 26: *ὃς ἂν μὴ θέλῃ παρασίτειν, εἰσαγέτωεἰς τὸ δικαστήριον.*

[8] Plutarchas, Solonas, 24: *ἴδιον δὲ τοῦ Σόλωνος και τὸ περὶ τῆς ἐν δημοσίῳ σιτήσεως, ὅπερ αὐτὸς παρασιτειν κέκληκε.* Atenėjas, VI, 26: *το τοῦ παρασιτου ὄνομα πάλαι ἦν σεμνὸν καὶ ἱερόν... Ἐν τοῖς παλαίοις νόμοις αἱ πλεῖσται τῶν πόλεων ἔτι καὶ τήμερον ταῖς ἐντιμοτάταις ἀρχαῖς συγκαταλέγουσι παρασίτους.* Filokloras, nuotr. 156; Klitodėmas, 11, Poluksas, VI, 36.

[9] Demostenas. Pro corona, 53. Aristotelis, Politika, VII, 19. Poluksas, VIII, 155. Pauzanijas, V, 15.

[10] Atenėjas apie Tafą, XV, 16.

[11] Atenėjas apie Keremoną, XV, 16.

[12] Platonas, Įstatymai, XII, 956, Ciceronas, De legibus, II, 18. Vergilijus, V, 70, 774; VII, 135; VIII, 274. Ir indai, atlikdami tikybinius veiksmus, turėjo dėvėti baltais drabužiais ir būti su vainikais ant galvos. Manaus įst., IV, 66, 72.

[13] Atenėjas — Hermijas, IV, 32: *τοῦ ἱεροκήρυκος τὰς πατρίους εὐχὰς καταλεγοντες, συνσπένδοντες.*

[14] Žiūr. Atenėjaus sakytų rašytojų veikalų: I, 58; IV, 31 ir 32; XI, 66.

[15] Atenėjas, IV, 19; IV, 20.

[16] Aristotelis, Politika, VII, 9, 2—3, Didot laidos p. 611.

[17] Vergilijus, VII, 174 ir tol.; VIII, 102—111, 283—305.

[18] Dijonizas, II, 23. Aulas-Gelijus, XII, 8. Titas Livijus XI, 59.

[19] Ciceronas, De oratore, III, 19: Pontifices veteres, propter sacrificiorum multitudinem tres viros epulones esse voluerunt... ut illud ludorum epulare sacrificium facerent. Žodis epulum paprastai reikšdavo pietus dievų garbei. Festus, Müller'io leid., p. 78: Epulones... datum his nomen quod epulas indicendi Jovi caeterisque diis potestatem haberent. Žiūr. Tito Livijaus, XXV, 2; XXVII, 36; XXIX, 38; XXXIII, 42; XXXIX, 46; in quo toto foro strata triclinia, Ciceronas, pro Murena, 36; quum epulum populo romano daret.

[20] Dijonizas, II, 23: *μὴ καταλιπεῖν τὸν παραστάτην, ᾧ συνεσπεισε καὶ συνέθυσε καὶ κοινῶν ἱερῶν μετέσχε.* Istorikas šiuo posakiu apibūdina bendruosius spartiečių pietus ir kartu juos lygina su bendraisiais romėnų pietumis.

[21] Festus, V, Amburbiales, Müllerio leid. p. 5. Makrobijus, Sat. III, 5; Šventės aprašymą randame Tibulo rašt. kn. II, elegija.

[22] Plutarchas, Numa, 14: *Μὴ σπένδειν θεοτς ἐξ ἀμπέλων ἀτμήτων.* Varonas, L. L. VI, 16: Aliquot locis vindemiae primum ab sacerdotibus publice fiebant, ut Romae etiam nunc; nam flamen dialis auspicatur vindemiam et, ut jussit vinum legere, agnâ Jovi facit. Plinijus, XVIII, 2: Nec degustabant nova vina antequam sacerdotes primitias libassent.

Apie šventes prieš pjūtį žiūr. Vergilijaus, Georgikos I, 340—350.

[23] Platonas, Įstatymai, II, p. 584. Demostenas, in Midiam, 10, in Timocratea, 29; μὴ χρηματίζειν ὅτι ἂν μὴ περὶ τῆς ἑορτῆς ᾖ. Ciceronas, de legibus, II, 12. Feriarum ratio in liberis requietem habet lituus et jurgiorum, in servis operum et laborum. Makrobijus I, 16; Affirmabant sacerdotes pollui ferias, si opus aliquod fieret.

[24] Demostenas, in Timokratea, 29. Makrobijus, Sat. I, 15: In feriis vim cuiquam inferre piaculare est. Ciceronas, de legibus, II, 12: requietem jurgiorum.

[25] Varonas, De lingua lat., VI, 27. Servijus, ad Aen., VIII 654. Makrobijus, Saturn. I, 14; I, 15.

[26] Censorinus, De die natali, 22.

[27] Šį veiksmą vadindavo καθαίρειν arba ἁγνεύειν πόλιν Žiūr. Hipponax, Bergk'o leid. 60. Lotynų kalba sakydavo lustrare. Ciceronas, De divin., 45: quum censor populum lustraret. Servijus, ad Aen., I, 283: post quinquennium unaquaque civitas lustrabatur.

[28] Diogenas Laercijus, Sokratas, 23: ἕκτῃ Θαργηλιῶνος, ὅτε καθαίρουσι τὴν πόλιν Ἀθηναῖοι. Harpokratijonas,V. φάρμακος: δύο ἄνδρας Ἀθήνησιν ἐξῆγον καθάρσια ἐσομένους τῆς πόλεως ἐν τοῖς Θαργηλίοις, ἕνα μὲν ὑπὲρ τῶν ἀνδρῶν, ἕνα δὲ ὑπὲρ τῶν γυναικῶν. Taip pat skaistindavo kas metai namų židinį: Eschilas, Choéphores, 966.

[29] Varonas, De lingua latina, VI, 86, 17.

[30] Titas Livijus, I, 44: suovetaurilibus lustravit. Dijonizas iš Halikarn., IV, 22: κελεύσας τοὺς πολίτας ἅπαντας συνελθεῖν... καθαρμὸν αὐτῶν ἐποιήσατο ταύρῳ καὶ κριῷ καὶ τράγῳ. Ciceronas, De oratore, II, 66: lustrum condidit et taurum immolavit. — Servijus, ad Aeneid. III, 279: lustrato populo dii placantur. Ten pat, VIII, 183. Valerijus Maksimas duoda santrauką maldos, kurią kalbėdavo cenzorius: Cenzor, quum lustrum conderet, inque solito fieri sacrificio scriba ex publicis tabulis solenne ei precationis carmen praeiret, quo dii immortales ut populi romani res meliores amplioresque facerent rogabantur (Var-Maks., IV, 1, 10). Šie papročiai išbuvo ligi imperijos žuvimo; Vopiscus, Aurelijonas, 20: lustrata urbs, cantata carmina. — Titas Livijus, I, 44, tikėjęs, kad liustracijos apeigos buvo įvestos Servijaus. Jos yra tokios senos, kokia sena yra Roma. Tai patvirtina, kad liustracija Palatine, t. y. pirmapradžiame Romulo mieste, buvo be pertraukos atliekama metai į metus. Varonas, De lingua lat., VI, 34: Februatur populus, id est, lupercis nudis lustratur antiquum oppidum Palatinum gregibus humanis cinctum. Servijus Tulijus, rodos, pirmasis pavartojo liustraciją jo padidintame mieste; be to, jis įvedė censą, kuris buvo greta liustracijos apeigų, bet su jomis nebuvo susietas.

[31] Jis galėjo būti plakamas rykštėmis ir parduodamas kaip vergas: Dijonizas, IV, 15; V, 75. Ciceronas, pro Coecina, 34. Išvykę iš Romos piliečiai turėdavo grįžti liustracijos dienai; jokis išsikalbėjimas negalėdavo iš tos pareigos atleisti.

Tai tokios buvo pirmapradės taisyklės; jos buvo suminkštintos tiktai dviem paskutiniais respublikos gyvenimo šimtmečiais. Velejus, II, 7, 7; Titas Livijus, XXIX, 37; Aulas Gelijus, V. 19.

[32] Ciceronas, De legibus, III, 3; Pro Flacco, 32. Titas Livijus, I, 43. Dijonizas, IV, 15; V, 75. Varonas, de lingua lat. VI, 93. Plutarchas, Cato major. 16.

[33] Apie šias senolių mintis žiūr. Makrobijaus raštuose Cassius H., I, 16.

[34] Apie nelemtąsias graikų dienas žiūr. Hezijodo, Opera et dies, V, 710 ir toliau. Nelemtosios dienos būdavo vadinamos ἡμέραι ἀποφράδες (Lizijas). Pro Phania, nuotr., Didot leid. t. II. p. 278.

Herodotas, VI, 106, Plutarchas, De defectu oracul., 14; De εἰ apud Delphos, 20.

[35] Ciceronas, pro Murena, I. Titas Livijus, V, 14; VI, 41; XXXIX, 15. Dijonizas, VII, 59; IX, 41; X, 32. Plinijus, panegyrikoje apie Trajaną, 63 primena dar *longum carmen comitiorum.*

[36] Eschinas, in Timarchum, 23: ἐπειδὰν τὸ καθάρσιον περιενεχθῇ καὶ ὁ κῆρυξ τὰς πατρίους εὐχὰς εὔξηται. Tas pats, in Ctesiph. 2—6. Poluksas, VIII, 104: περιεστίαρχοι ἐκάθαιρον χοιριδίοις τὴν ἐκκλησίαν Iš čia kilo Aristofano išsireiškimas susirinkimo vietai apibūdinti, Acharn. 44: ἐντὸς τοῦ καθάρματος. Lyginti Dinarko, in Aristog, 14.

[37] Demostenas kalba apie šią maldą, nepaduodamas tačiau jos žodžių, De falsa legat., 70. Apie tos maldos žodžius galima susidaryti nuomonė pagal Aristofano paduotąją *Thesmophoriazusae* parodiją, 295—350.

[38] Aristofanas, Acharnietės, 171: διοσημία ἐστι.

[39] Ten pat, Thesmoph., 381. Skolijastas: στέφανον ἔθος ἦν τοῖς λέγουσι στεφανοῦσθαι πρῶτον. Tai buvo senas paprotys. — Apie jį rašo: Ciceronas, in Vatinium, 10: *in Rostris, in illo augurato templo.* Servijus, ad. Aen., XI, 301, sako, kad kiekvienas pasikalbėjimas prasidėdavo malda, ir tam patvirtinti paduoda Katono ir graikų pasikalbėjimus.

[40] Varonas, pas Aulą-Geliju, XIV, 7; Nisi in loco per augures constituto, quod templum appellaretur, senatusconsultum factum fuisset, jus tum id non esse. Palyg. Servijaus, ad Aen., I, 446; VII, 153: Nisi in augusto loco consilium senatus habere non poterat. Palyg. Cicerono, ad diversos, X, 12.

[41] Varonas, ten pat: Immolare hostiam prius auspicarique debere qui senatum habiturus esset. Svetonijus, Augustus, 35. Dion. Kasijus, LIV, 30.

[42] Andokidas, De suo reditu, 15; De mysteriis, 44; Antiphon, super choreuta, 45; Likurgas, in Leocratem, 122. Demostenaas, in Midiam, 114. Diodoras, XIV, 4. Ksenofontas, Helleri, II, 3, 52.

[43] Aristofanas, Vespae, 860—865. Palyg. Ilijada, XVIII, 504.

[44] Tito Livijaus raštuose, I, 32, galima rasti apeigų dėl karo paskelbimo aprašymų. Palyg. Dijonizas, II, 72; Plinijus, XXII, 2, 5; Servijus, ad Aen. IX, 52, X, 14. Dijonizas, I, 21 ir Titas Livijus, I, 32, tvirtina, kad ši institucija buvo bendra visuose italų miestuose. Graikuose karas taip pat buvo skelbiamas κήρυξ'o. Tukididas, I, 29; Pauzanijas, IV, 58; Poluksas, IV,

[45] Titas Livijus, I, 19: tikslus ir smulkus šios ceremonijos aprašymas yra Vergilijaus Aen. VII, 601—617.

[46] Dijonizas, IX, 57: *οἱ ὕπατοι εὐχὰς ποιησάμενοι τοῖς θεοῖς καὶ καθήραντες τὸν στρατὸν, ἐξῆεσαν ἐπὶ τοὺς πολεμίους.* Ksenofontas, Hellen., III, 4, 3; IV, 7, 2; V, 6, 5. Žiūr. Ksenof., Laced., 13 (14), kur yra rašoma apie aukas, kurias spartiečių kariuomenės vadas aukoja prieš išvykstant iš miesto, prieš peržengiant valstybės sieną, ir apie aukas, kurios kas rytas kartojamos prieš duodant įsakymą žygiuoti. Išplaukiant laivynui, atėniečiai, o taip pat ir romėnai atnašauja aukas. Palyg. Tukidido, VI, 32 ir Tito Livijaus, XXXIX, 27

[47] Herodotas, IX, 19. Ksenofontas, Resp. Lac., 13. Plutarchas, Likurgas, 22. Kiekvienos graikų kariuomenės priešaky eidavo *πύρφορος*, šventąja ugnimi nešinas (Ksenof., Resp. Lac., 13; Herodotas, VIII, 6; Poluksas, I, 35 Hesychias, (V, *πύρφορος*). Romėnų kariuomenės stovykloje visados buvo kūrenamas židinys (Dijonizas, IX, 6). Etruskai taip pat turėdavo židinį kariuomenėje (Plutarchas, Publicola, 17); Titas Livijus, II, 12, sako taip pat apie *accensus ad sacrificium foculus*. Sula taip pat turėjo židinį prie savo palapinės (Julius Obsequens, 116).

[48] Herodotas, IX, 61—62.

[49] Eschilas, septyni vadai, 252—260. Euripidas, Phoenic., 573.

[50] Dijodoras, IV, 5; Fotijus: *θρίαμβος, ἐπίδειξις νίκης, πομπή.*

[51] Titas Livijus XLV, 39: Diis quoque, non solum hominibus, debetur triumphus... Consul proficiscens ad bellum vota in Capitolio nuncupat; victor, perpetrato bello, in Capitolio triumphans ad eosdem deos, quibus vota nuncupavit, merita dona populi romani traducit. Titas Livijus, V, 23; X, 7. Varonas, De lingua latina, VI, 68. Plinijus, VII, 56; XXXIII, 7, 36.

VIII skyrius.

APEIGYNAI IR METINĖS SUKAKTUVĖS (ANNALIA)

Senolių tikyba buvo ne tokio pobūdžio ir ne tokios linkmės, kad būtų kėlusi žmogaus sąmonę ligi Visagalio supratimo, kad godžiai sielai būtų rodžiusi šviesų kelią, kurio gale būtų galima pamatyti Dievas. Anoji tikyba — tai blogai tarp savęs susietų tikybinių įsitikinimų, pratimų ir smulkių apeigų mišinys. Joje ir netenka eškoti gilesnės minties; nereikia galvoti ar nusimanyti, ką darai. Pats žodis „tikyba" (religija) anuomet reiškė ne tą pat, ką dabar reiškia. Šiuo žodžiu mes vadiname dogmų santrauką, mokslą apie Dievą, mūsų tikėjimo rodyklę į paslaptis, esančias mumyse ir apie mus; tas pats žodis anuomet reiškė apeigas, ceremonijas, laukujo kulto veiksmus. Protavimas — tai mažmožis, pratimai — *štai kas svarbu;* jie buvo priverstini ir būtini. *Tikyba buvo materijalinė jungė, ryšys, kuris kaustyte kaustė žmogų grandiniais.* Žmogus pats buvo pasidaręs tikybą, bet jis jos buvo valdomas. Jis jos bijodavo ir nedrįsdavo nei galvoti, nei ginčyti, nei stačiai žiūrėti jai į akis. Dievai, herojai, velionys reikalaudavo iš žmogaus medžiaginio kulto, ir jis jiems mokėdavo duoklę, kad jie jam būtų draugai, o dar tiksliau, kad nebūtų jo priešai.

Dievų draugingumu žmogus mažai pasikliaudavo; dievai buvo pavydūs, įsižeidžią, neturį nei prisirišimo, nei palankumo, noriai kovoją su žmonėmis.[1] Dievai nemylėjo žmogaus, žmogus nemylėjo savo dievų. Jis tikėjo, kad jie yra, bet būtų bevelijęs, kad jų nebūtų. Jis nepasitikėjo ir savo naminiais ir tautiniais dievais, jis bijojo, kad nebūtų jų suviliotas. Žmogų didžiausiai neramindavo tai, kad jis neužsitrauktų tų neregimųjų būtybių neapykantos. Jis visą savo gyvenimą sielojosi, kaip jos nulenkti, *paces deorum quaerere,* kaip sako poetas. Kokie gi buvo būdai jiems tenkinti? Kokių gi reikėjo griebtis priemonių, kad žmogus būtų tikras esąs patenkinęs dievus ir įgijęs jų palankumą? Tikėta, kad tai galima atsiekti,

kalbant tam tikras formules. Pavartojus tokią ir tokią maldą, sudėtą iš tiek ir tiek žodžių, būdavo pasiekiamas tikslas; tai įvykdavo, be abejo, todėl, kad toji malda būdavo dievų išgirsta, kad ji veikdavo dievus, kad ji būdavo galinga, galingesnė, kaip patys dievai, kadangi dievai negalėdavo tai maldai pasipriešinti, į ją neatsižvelgti. Todėl uoliai buvo saugomi paslaptingi ir šventi tos maldos posakiai. Tėvas kalbėjo, sūnus paskui jį kartojo. Kai tiktai buvo išmokta rašyti, maldos buvo surašomos. Kiekviena šeima arba bent kiekviena tikybinė šeima turėjo knygų, kuriose buvo surašytos f o r m u l ė s, kurių pasigaudavo pirmtakūnai ir kurios dievus pakreipdavo į jas kalbėjusio pusę. Bet negalima buvo keisti nė vieno žodžio, nė vieno skiemens, nė vienos raidės, nei dargi gaidos, kuria ji buvo giedama, nes tuomet malda prarasdavo savo galingumą ir dievai likdavo laisvi — išklausyti, ar atmesti maldavimą.[2]

Tačiau pačių formulių nepakakdavo: dar buvo reikalingi laukujai veiksmai. Tų veiksmų smulkmenos eidavo ligi mažmožių ir buvo nekeičiamos. Buvo numatyti mažiausi aukotojo judesiai ir mažiausios jo apsirengimo dalys. Kreipiantis į vieną dievą galva turėjo būti apdengta; į kitą — galva turėjo būti plika; į trečią — togos galas turėjo būti užmestas ant peties; tam tikriems veiksmams atlikti kojos turėdavo būti basos. Buvo maldų, kurių sėkmingumas buvo laikomas tikru tiktai tuomet, jei žmogus, jas atkalbėjęs, apsisukdavo vietoje iš kairės į dešinę. Aukojamųjų gyvulių rūšys, jų plaukų spalva, pjovimo būdas, peilio pavidalas, malkų rūšys, kurios vartoti buvo privalu, kepant mėsą, visa tai kiekvienos šeimos ar valstybės tikyba buvo nustačiusi skirtinga kiekvienam dievui.

Ir karščiausia širdis veltui būtų aukojusi dievams riebiausią gyvulių auką, jei nors viena iš tų gausingų aukojimo apeigų būtų buvusi paneigta. Mažiausi trūkumai paversdavo šventą veiksmą nedoru veiksmu. Mažų mažiausias pakeitimas ardė ir *griovė tėvynės tikybą,* o dievus-globėjus darė tiek pat aršiais priešais. Todėl Atėnai labai žiauriai elgdavosi su kunigu, kuris šventose apeigose ką nors pakeisdavo; dėl to paties *Romos senatas nuversdavo savo konsulus ir diktatorius, kurie aukodami padarydavo kokią nors klaidą.*

Visas tas formules ir visus tuos pratimus buvo palikę pirmtakūnai, kurie patys jau buvo patyrę jų išganingumą; nebe-

buvo reikalo betkas naujo įvesdinėti. Reikėjo tenkintis tuo, ką pirmtakūnai buvo padarę, ir aukščiausias dorumo laipsnis buvo tada, kai buvo daroma taip, kaip jie darė. Nedaug svarbos, kad tikybiniai įsitikinimai pakitėjo; jie galėjo keistis laisvai iš kartos į kartą ir reikštis tūkstančiais įvairių pavidalų pagal išminčių galvojimus ir žmonių vaizduotę. Svarbiausias dalykas, kad formulės nebūtų pamirštos ir apeigos nebūtų pakeistos. Todėl kiekviena valstybė brangino knygas, kur visa tai buvo surašyta.

Šventosios knygos buvo vartojamos visų: ir graikų, ir romėnų, ir etruskų.[4] Kaikada apeigos būdavo rašomos medinėse lentelėse, kaikada ant audeklo. Atėnai išbráižydavo savo apeigas varinėse lentose arba akmeninėse plytose, kad negalėtų žūti.[5] Roma turėjo savo apeigų knygas ir rinkinį *indigitamenta* vyriausiems kunigams ir augūrams. Nebuvo tokio miesto, kuris nebūtų turėjęs senoviškų giesmių rinkinio, sudėtų savo dievų garbei;[6] kalba kartu su papročiais ir tikybiniais įsitikinimais pakitėjo, bet tai *nepadarė įtakos giesmėms;* giesmių žodžiai ir gaidos liko nepakitėję, ir per šventes giedodami jų neprarasdavo.

Knygos ir giesmės, kunigų surašytos, buvo saugomos labai rūpestingai. Pareikšti kokią nors apeigą ar formulę svetimšaliui buvo tas pat, kas išduoti valstybės tikybą ir įduoti savo dievus priešui. Dėl didesnio atsargumo jas slėpdavo ir nuo piliečių, ir *tiktai vieni kunigai galėdavo su jomis susipažinti.*

Tautų nuotaika — gerbti visa, kas senoviška — yra šventa. Kai romėnas norėdavo pasakyti, jog šį daiktą jis brangina, jis sakydavo „šitai man yra senoviška“. Graikai panašų posakį irgi turėjo.[7] Miestai labai gerbė savo praeitį, nes tiktai praeityje jie rasdavo visus savo tikybos pateisinimus ir taisykles. Praeitis jiems buvo reikalinga atsiminti, nes ir visa jų tikyba buvo pagrįsta atminimais ir padavimais. Senoliams ir istorija buvo labiau svarbi, kaip mums kad yra. Istorija jau buvo ilgai prieš Herodotą ir Tukididą; rašyta ar nerašyta, paprastas padavimas ar knygos, ji vis dėlto yra išlikusi iš miestų gimimo laikų. Kad ir koks mažas ir tamsus būtų buvęs miestas, jis vis dėlto labai sielodavosi išlaikyti atminimą apie tai, kas jame buvo atsitikę. Ir tai buvo ne iš tuščio smalsumo; to reikalavo tikyba. Miestas buvo įsitikinęs, kad jis ne-

turis teisės ką nors pamiršti, nes viskas jo istorijoje ryšėjo su tikyba.

Istorija prasidėdavo įkūrimo veiksmu ir pasakydavo šventą kūrėjo vardą.

Jos tęsinys — tai legendos apie valstybės dievus, apie dievus-globėjus. Istorija susipažindavo su kiekvieno kulto data, pradžia ir išvedžiojimais ir aiškindavo nesuprantamas apeigas. Tenai buvo kalbama apie krašto dievų padarytus stebuklus; jais dievai reiškė savo galingumą, savo gerumą arba savo įsirūstinimą. Ten buvo aprašytos ceremonijos, kurių pasigaudami kunigai vikriai nukreipdavo pasireiškiančius blogus ateičiai ženklus arba atitolindavo dievų kerštą. Tenai buvo pažymėtos kelios ištikusios miestą epidemijos, o taip pat, kokiomis šventomis formulėmis buvo išsigelbėta nuo tų epidemijų, kokią dieną šventovė buvo pašvęsta ir kuria mintimi įvesti aukojimai arba šventės. Į jąsias įrašydavo visus įvykius, kurie galėjo turėti santykio su tikyba: nugalėjimus, kurie rodydavę, kad dievai yra dalyvavę kovose, kaip jie, visiems matant, dažnai kaudavęsi su priešu; nelaimes, kurios rodydavę dievų rūstybę, dėliai kurios turėjo būti įvesti permaldaujamieji aukojimai. Visa tai buvo rašoma palikuonims pamokyti ir jiems dorinti. Visos tos istorijos turėdavo apčiuopiamai įrodyti dievų buvimą, nes ten atžymėti įvykiai buvo tie matomieji ženklai, per kuriuos dievai iš kartos į kartą pasireikšdavo. Tarp šių duomenų būdavo dar ir daug kitų, kurie apibūdindavę metines sukaktuves, t. y. aukojimus, šventes, šventus žaidimus. Valstybės istorija paakindavo pilietį, ką jis turi tikėti ir ką jis turi garbinti.

Visas tas istorijas surašydavo kunigai. Romoje buvo vyriausiųjų kunigų metraščiai; sabinų ir etruskų kunigai turėjo panašius metraščius.[8] Graikai yra išlaikę Atėnų, Spartos, Delfų, Nakso ir Tarento miestų knygas arba šventus metraščius.[9] Pauzanijas Adrijano laikais, keliaudamas po Graikiją, girdėjo kunigų pasakotas istorijas apie senus kiekvieno miesto nuotykius; jų jie neišgalvojo, jie su tomis istorijomis buvo susipažinę iš savo miestų metraščių.

Tos rūšies istorijos buvo vietinio pobūdžio. Jos prasidėdavo miesto įkūrimu, nes tai, kas dėjosi prieš tą laiką, kada miesto dar nebuvo, visai nebuvo įdomu. Dėl tos pačios priežasties senoliai visai nesidomėdavo savo rasės pradžia. Istorija

bylodavo tiktai apie atsitikimus, kuriais valstybė yra suinteresuota, ir visai nesirūpindavo kitais kraštais. Kiekviena valstybė turėjo savo istoriją taip, kaip ji turėjo savo tikybą ir savo kalendorių.

Galima manyti, kad tie papročiai būdavo labai sausi, didžiai keisti ir iš esmės, ir viršiniu savo pavidalu. Jie buvo ne meno, bet tikybos reikalai. Tiktai paskiau pasireiškė rašytojai, pasakotojai, kaip kad Herodotas, mąstytojai, kaip Tukididas. Istorija tuomet išsprūdo iš kunigų rankų, — buvo pertvarkoma. Deja, šie puikūs ir garsūs raštai verčia mus reikšti pasigailėjimo dėl senovinių miestų archyvų žuvimo, kad mes netekome viso to, ko jie mokė apie tikybinius įsitikinimus ir vidinį senolių gyvenimą. Tie neįkáinojami reikalai, kurie turėjo būti laikomi paslaptyje, kurie neišeidavo iš šventovių, kurių nuorašų nebuvo daroma ir kuriuos vieni tiktai kunigai teskaitydavo, žuvo ištisai visi, o mums liko tiktai migloti atsiminimai. Tiesa, tie atsiminimai mums taip pat nemažai brangūs. Jų nėsant, gali būti, būtume turėję teisę paneigti visa, ką Graikija ir Roma mums pasakoja apie savo senovę; visi tie pasakojimai, kurie mums rodos toki netikėtini, kaip nesuderinami su mūsų papročiais ir neatitinką mūsų galvojimo būdo, būtų galėję būti palaikyti žmonių vaizduotės vaisiumi.

Likęs atminimas apie senovinius metraščius atskleidžia mums jei ne daugiau ką, tai nors gilią pagarbą, kurią senoliai reiškė savo istorijai. Mes žinome, kad tuose archyvuose įvykiai buvo dievotai kraunami taip, kaip jie buvo įvykę. Kiekvienas tų šventų knygų puslapis yra atpasakojimas iš to laiko, kada įvykis pasireiškė. Tų dokumentų negalima buvo ir pakeisti, nes kunigai juos sergėdavo, ir pačiai tikybai buvo labai svarbu, kad jie liktų tokie, kaip iš tikrųjų buvo atsitikę. Nebūtų buvę lengva ir pačiam vyriausiajam kunigui, rašant tų istorijų puslapius, sąmoningai įterpti kas nors priešingo tikrenybei, kadangi tikėta, jog betkuris įvykis eina iš dievų; per tą įvykį dievai pareiškią savo valią. Tie įvykiai galėtų būti proga būsimosioms kartoms sužadinti dievotų atsiminimų, o gal ir pasiryžimą daryti šventą veiksmą. Kiekvienas atsitikimas valstybėje tuojau tapdavo ateities tikybos dalimi. Labai lengva suprasti, kad, esant tokiems tikybiniams įsitikinimams, įsiskverbdavo daug klaidų be piktos valios: arba kaip

lengvatikybės pasireiškimas, arba iš palinkimo prie viso ko stebuklingo, arba per tikėjimą tautiniais dievais. Apgalvotos melagystės ten negalima įsivaizduoti, nes tatai būtų nedorybė, būtų sulaužytas metraščių šventumas ir būtų pakeista tikyba. Todėl ramiai galime tikėti, kad tose senose knygose, jei ir ne viskas buvo teisybė, tai ir nebuvo nieko, kas kunigui rodėsi neteisybė. To dėliai istorikui, kursai stengias įžvelgti į anų senų laikų tamsą, yra galingas akstinas tikėti, kad jei yra klaidų, tai nėra apgaulės. Pačios tos klaidos, būdamos kaip kartas tiriamųjų senųjų laikų reiškėjos, istorikui gali atskleisti jei ne atsitikimų smulkmenas, tai nors nuoširdžiai išdėtus tikybinius žmonių įsitikinimus.

Greta metraščių buvo taip pat rašyti autentiški dokumentai ir padavimai, perduodami iš lūpų į lūpas vienų piliečių kitiems; bet tie padavimai buvo ne tokios rūšies, kaip dabar pas mus kad yra — neryškūs ir abejutiški, bet buvo brangus padavimas, kuris, nesikeitė pagal vaizduotės užgaidą, bet kuris keisti laisvai nebuvo ir leista, nes sudarydavo tikybos dalį ir susidėdavo iš pranešimų ir giesmių, giedamų kas metai per tikybines šventes. Tos šventės ir nekintančios giesmės atnaujindavo žmonėse atsiminimus ir nuolatos gaivindavo padavimus.

Negalima, be abejo, sakyti, kad padavimai būtų tiek pat svarbūs, kaip metraščiai. Noras pagarbinti dievus galėjo būti stipresnis, kaip teisybės meilė. Tačiau jie mažų mažiausia turi duoti metraščių atspindį ir būti šiek tiek suderinti su metraščiais arba nors nesiskirti nuo metraščių. Metraščius sudarę kunigai patys juos skaitydavo ir patys vadovaudavo šventėms, kuriose seni pasakojimai būdavo kartojami.

Galiausiai atėjo laikas, kada tie metraščiai tapo žinomi visiems. Roma paskelbė savuosius, kitų Italijos miestų metraščiai irgi pasidarė žinomi; graikų miestų kunigai nebesivaržė, atvirai papasakodami, kas juose yra įdomaus. Tyrinėta ir daryta tų autentiškų monumentų santraukos. Buvo sudaromos mokslininkų mokyklos, pradedant Varonu ir Verrijum Flaku ir baigiant Aulu-Gelijumi ir Makrobijumi. Buvo nušviesta visa senovės istorija. Buvo atitaisytos kaikurios įsibrovusios į padavimus klaidos, kurias buvo pakartoję pirma buvusios epochos istorikai. Sužinota, kad, pavyzdžiui, Porsena buvo paėmęs Romą ir kad auksu buvo mokėta galams. Prasidėjo isto-

rinės kritikos amžius. Su pasitenkinimu, tačiau, reikia pastebėti, kad ta kritika, pasigaudama pačių šaltinių ir tyrinėdama metraščius, nerado ten nieko tokio, kas jai būtų davę teisę atmesti istorijos duomenų visumą, Herodoto ir Tito Livijaus sudarytą.

Pastabos:

[1] Plutarchas, *De defectu oraculor.*, 14: *ἃ δρῶσιν ἄνθρωποι μηνίματα δαιμόνων, ἀφοσιούμενοι καὶ πραΰνοντες οὓς ἀλάστορας καὶ παλαμναιοὺς ὀνομάζουσι.*

[2] Apie senovės giesmes, kurias graikai buvo pratę giedoti per apeigas. Žiūr. Pauzanijas, I, 11; VII, 15, in fine; VII, 21; IX, 27, 29, 30. Ciceronas, De legibus, II, 15, pažymi, kad graikų miestai buvo linkę išlaikyti senąsias gaidas, antiquum vocum servare modum. Platonas, įstatymai, II p. 799—800, įsakąs, kad giesmės ir gaidos lieka nekeičiamos, derinasi prie senovės taisyklių. — Romėnų maldų formulės buvo apeigyno nustatytos; žiūr. Varono, *De lingua latina* ir Katono, *Passim.* Kvintilijonas, I, II: Saliorum carmina, vix sacerdotibus suis intellecta, mutari vetat religio et consecratis utendum est.

[3] Demostenas, *In Neaeram,* 116, 117. Varonas paduoda keletą žodžių iš *libri sacrorum,* kurios buvo išlikusios Atėnuose; tų žodžių kalba buvo archajiška (*De lingua latina,* V, 97). Apie graikų reiškiamą senoms apeigoms pagarbą randame keletą įdomių pavyzdžių Plutarcho raštuose, Quaest. graec, 26, 31, 35, 36, 58. Senolių mintį gerai yra išreiškęs Isokratas, Areopagit., 29—30 ir visos kaltinamosios kalbos prieš Neerą.

[4] Pauzanijas, IV, 27. Plutarchas, prieš Kolotus, 17. Plinijus, XIII, 21. Valerijus Maksimas, I, 1, 3. Varonas, VI, 16. Cenzorinas, 17. Festas, apeigos.

[5] Poluksas, VIII, 128: *δέλτοι χαλκαῖ, αἳ ἦσαν πάλαι ἐντετυπωμένοι οἱ νόμοι οἱ περὶ τῶν ἱερῶν καὶ τῶν πατρίων.* Žinoma, kad seniausioji žodžio *νόμος* sąvoka buvo apeiga arba tikybos taisyklė. Lizijas, in Nicomachum, 17: *χρὴ θύειν τὰς θυσίας τὰς ἐκ τῶν κυρβέων καὶ τῶν στηλῶν κατὰ τὰς ἀναγραφάς.*

[6] Atėnėjas, XIV, 68 mini senovines Atėnų giesmes; Elijonas, II, 39— Krėtiečių; Pindaras, Phytiq. V, 134 — Kirėniečių; Plutarchas, Teziejus, 16, — *Beotiečių;* Tacitas, Ann., IV., 43, — *vatum carmina,* kuriuos buvo išlaikę spartiečiai ir mesėniečiai.

[7] *πάτριόν ἐστιν ἡμῖν.* Šiuos žodžius dažnai mini Tukididas ir senovės kalbėtojai.

[8] Dijonizas, II, 49. Titas Livijus, X, 33. Ciceronas, *De divin.*, II, 41; I; I, 33; II, 23. Cenzorinas, 12, 17. Svetonijus, Klaudijus, 42. Makrobijus, I, 12; V, 19 Solin., II, 9. Servijus, VII, 678; VIII, 398. Morkaus Aurelijaus laiškai, IV, 4.

[9] Apie senus Spartos metraščius kalba Plutarchas, adv. Coloten., 17 *ὧροι, παλαιόταται ἀναγραφαί*; Aten., X, 49; Tacitas, Ann. IV, 43; Plutarchas (Solonas, II) kalba apie Delfų metraščius. Mesėniečiai turėjo savo

Annales ir monumenta sculpta aere prisco, kurie, anot jų, siekę doriečių įsiveržimo laikus. Dijonizas Halikarn., *De Thucyd. hist.*, Reiskė's leid., VI t., 819 p.: *ὅσαι διεσώζοντο παρὰ τοῖς ἐπιχωρίοις μνῆμαι κατὰ ἔθνη καὶ κατὰ πόλεις εἴτ ἐν ἱεροῖς εἴτ' ἐν βέβηλοις ἀποκείμεναι γραφαί* Polibijus taip pat pažymi *δημοσίαι τῶν πόλεων ἀναγραφαί* (XII, 10).

[10] Ciceronas, de Oratore, II, 12: res omnes singulorum annorum mandabat litteris ponitifex et proponebat domi ut potestas esset populo cognoscendi. Servijus, ad Aeneid, I, 373. Dijonizas sako, kad jis buvęs susipažinęs su šventomis knygomis ir slaptais Romos metraščiais (XI, 62). Graikijoje nuo labai senų laikų buvo *logografai,* kurie tyrė ir perrašinėjo šventus miestų metraščius: žiūr. Dijonizas, De Thucyd. histor., 5 Reiskė's leid., p. 819.

IX skyrius.

MIESTO VALDŽIA. KARALIUS.

1. Tikybinis karaliaus autoritetas.

Nereikia manyti, kad tik ką įsikūrusi valstybė pirmiausia sielojusis dėl valdymo, svarsčiusi ir leidusi įstatymus, tvarkiusi savo įstaigas. Ne tuo keliu atėjo įstatymai ir susidarė valdžios. Politinės valstybės institucijos gimė kartu su pačia valstybe; kiekvienas valstybės narys jas turėjo savyje, nes jų užuomazga buvo tikybiniuose įsitikinimuose ir žmonių tikyboje.

Tikyba įsakydavo židiniui visados turėti aukščiausiąjį kunigą. Jos nusistatymui skirstyti į dalis kunigo autoritetas neįmanoma. Naminis židinys turėjo vyriausiąjį kunigą šeimos tėvo asmenyje; kūrijos židinys turėjo savo kūrijoną, arba fratrijarchą; kiekviena triba turėjo savo tikybinį vadą, kurį atėniečiai vadino tribos karaliumi. Valstybės tikyba taip pat turėjo turėti savo kunigą. Tas viešojo židinio kunigas buvo vadinamas karaliumi. Kaikada jį ir kitaip vadindavo; kadangi jis pirmų pirmiausia pritanėjo kunigas, tai graikai noriai jį vadindavo pritanu; kartais jį vadindavo ir archontu. Į šį įvairiais vardais vadinamą asmenį mes turime vis dėlto žiūrėti kaip į kulto vadą; jis palaiko židinį, jis atnašauja aukas, jis kalba formules ir jis pirmininkauja tikybiniuose pokyliuose. Aišku, kad senovėje Italijos ir Graikijos *karaliai* buvo tiek kunigai, tiek ir karaliai. Aristotelio raštuose skaitome: „Rūpintis viešaisiais valstybės aukojimais tikybos papročiu priklausė ne tam tikriems kunigams, bet tiems žmonėms, kurie savo galią sėmė iš židinio ir kuriuos vadindavo čia karaliais, ten *pritanais,* dar kitur *archontais*"[1]. Taip kalba Aristotelis — žmogus, geriausiai žinojęs graikiškųjų valstybių kūrimosi eigą. Tie brangūs žodžiai pirmiausia rodo, kad žodžiai karalius, pritanas ir archontas buvo sinonimai; tai tiek yra tikra, kad istorikas Charon de Lampsaque, rašydamas apie lakedemonie-

čių karalius, padėjo tokią antraštę: „Lakedemoniečių archontai ir pritanai".[2] Jis taip pat tvirtina, kad asmuo, vistiek kuriuo iš sakytųjų trijų vardų vadinamas, gali būti vadinamas ir visais trimis vardais kartu, kad tas asmuo buvo valstybės kunigas ir kad viešasis židinio kultas buvo jo didingumo ir galingumo šaltinis.

Tas kunigiškas pirmapradžio karališkumo pobūdis yra aiškiai senovės rašytojų nupasakotas. Eschilas rašo, kaip Danajaus dukterys kreipiasi į Argo karalių: „Tu esi vyriausias pritanas, todėl tavo pareiga budėti prie šio krašto židinio".[3] Euripidas rašo, kaip motinos užmušėjas Orestas sako Menelajui: „Teisinga būtų, kad aš, Agamemnono sūnus, karaliaučiau Arge", o Menelajus jam atsako: „ar tu, žmogžudy, išdrįsi liesti skirtus aukojimams liustralinio vandens indus? ar tu išdrįsi skersti aukoti skirtus gyvulius?"[4] Iš to matyti, kad svarbiausias karaliaus darbas buvo tikybinės apeigos. Vienas Sicijono karalius buvo nuverstas, nes suteptam žmogžudyste nebetinka aukoti aukos.[5] Nebegalėdamas būti kunigu, jis nebegalėjo būti ir karaliumi.

Homeras ir Vergilijus aprašo, kaip karaliai vis užsiėmę šventomis apeigomis. Iš Demosteno raštų sužinome, kad senosios Atikos karaliai patys atlikdavo visus aukojimus, valstybės tikybos nustatytus, o iš Ksenofonto raštų matome, kad Spartos karaliai buvo kartu ir magistratais, ir kariuomenės vadais, ir vyriausiais kunigais.

Ne kitoki buvo ir Romos karaliai. Padavimai juos visados vaizduoja kunigais. Pirmas Romos karalius buvo Romulas; jis buvo „išsimiklinęs spėjimo moksle[8] ir įkūrė mokslą"," kaip sakė tikybinės apeigos. Antras buvo Numa; „jis atlikdavo", kaip sako Titas Livijus, „daugumą kunigiškų pareigų; tačiau jis numatė, kad jo įpėdiniai, visados vadovaudami karuose, neturės laiko laisvai rūpintis aukojimais; todėl jie įpareigojo flaminus atstoti karalius, jiems nėsant Romoje." Tokiu būdu romėnų kunigiškumas yra tiktai išskilęs iš pirmapradžio karališkumo.[9]

Karaliai-kunigai buvo įvesdinami tikybiniu ceremonijalu. Naujas karalius, nuvestas į Kapitolio kalno viršūnę, sėsdavo ant akmeninio sosto veidu į pietus. Jo kairėje sėsdavo augūras, šventu raikščiu perrišta galva ir su augūro lazda rankoj. Jis darydavo tam tikrus mostus į viršų, kalbėdavo maldas ir, dėda-

mas rankas ant karaliaus galvos, melsdavo dievus parodyt matomuoju ženklu, kad tas vadas jiems malonus. Ir kaip tik žaibas ar paukščių skraidymai pareikšdavo dievų sutikimą, naujasis karalius pradėdavo eiti savo pareigas. Titas Livijus aprašo apeigas, įvesdinant Numą; Dijonizas sako, kad tokios pat apeigos buvo vartojamos visiems karaliams, o karalių nebėsant, konsulams; jis dar priduria, kad tokios apeigos tebegyvavo ir jo laikais.[10] Toks paprotys buvo ne beprasmis. Karalius imdavosi būti vyriausiuoju tikybos vadu, ir nuo jo maldų ir aukojimų priklausė valstybės laimė; aišku, kad labai reikėdavo įsitikinti, prieš atiduodant vairą, kad karalium dedamas asmuo dievams priimtinas.

Senoliai nepasako, kokiu būdu būdavo dedami karaliai Spartoje; vis dėlto iš jų sužinome, kad tikybinės apeigos būdavo atliekamos.[11] Primenami seni papročiai, išlikę ligi Spartos istorijos galo, kad valstybė norėjo būti visai tikra, jog jos karaliai dievų pripažinti. Apie tai valstybė klausdavo pačių dievų, prašydama duoti ženklą σημεῖον.

Štai koks, pasak Plutarcho, buvo tas ženklas: „kiekvienais metais eforai parenka labai šviesią, bet be mėnulio, naktį ir, akis įbedę į dangų, tyliai sėdi. Jei pamato kokią žvaigždę, skriejančią iš vieno dangaus skliauto į kitą, tai tai reiškia, kad jų karaliai dievams yra prasikaltę. Tuo atveju jie atstato karalių ligitol, kol atvykęs iš Delfų orakulas grąžina jam prarastas teises.

Pastabos:

[1] Aristotelis. Politika, VI, 5, 11 (Didot leid.). Dijonizas iš Halikar., II, 65; *τὰ καλούμενα πρυτανεῖα ἐστὶν καὶ θεραπεύεται πρὸς τῶν ἐχόντων τὸ μέγιστον ἐν ταῖς πόλεσι κράτος.*

[2] Suidas, V *Χάρων*

[3] Eschilas, Maldaujančios, 369 (357). Žinome, koks glaudus buvo santykis tarp teatro ir tikybos senovėje. Teatro žaidimas buvo tam tikra kulto apeiga, ir poetas tragikas turėdavo vaizduoti kokią nors šventą legendą iš miesto būties. Todėl tragedijose randame tiek daug senų padavimų ir, galiausiai, kalbos senienų.

[4] Euripidas, Orestas, 1594—1597.

[5] Mikalojus iš Damasko, graikų ist. fragm. t. III, p. 394.

[6] Demostenas, in Neaeram, 74—81. Ksenofontas, Resp. Lac. 13—14. Herodotas, VI, 57. Aristotelis, Pol. III, 9, 2: *τὰ πρὸς τοὺς θεοὺς ἀποδέδοται βασιλεῦσι.*

[7] Vergilijus, X, 175. Titas Livijus, V, 1. Cenzorinas, 4.

[8] Ciceronas, De nat. deor., III, 2; De rep., II; de divinit., I, 17; II, 38. Žiūrėk. Enėjo žodžius veik. de div., I, 48. — Senoliai Romulą vaizdavo ne kariškuose apdaruose, bet drabužiuose, kuriuos dėvėdavo kunigai per apeigas, ir su lazda rankoje, lituo pulcher trabeaque Quirinus (Ovidijus, Fastes, VI, 275. Plinijus, hist. nat., IX, 39, 136.

[9] Titas Livijus I, 20. Servijus, ad Aen., III, 268: majorum haec erat consuetudo ut rex esset etiam sacerdos et pontifex.

[10] Titas Livijus, I, 18. Dionizas, II, 6; IV, 80. Todėl Plutarchas, atpasakodamas Tiberijaus Grakcho kalbą, sako: *ἥ γε βασιλεία ταῖς μεγίσταις ἱερουργίαις καθωσίωται πρὸς τὸ θεῖον.*

[11] Tukididas, V, 16, in fine.

[12] Plutarchas, Agis, 11.

2. Politinė karaliaus valdžia.

Kaip valdžia šeimoje buvo susijusi su kunigiškumu, kaip tėvas, naminio kulto galva, buvo kartu ir teisėjas ir viešpats, taip vyriausias valstybės kunigas buvo ir jos politinis vadas. Pasak Aristotelio,[1] aukuras jam duodąs vadovybę. Šis kunigiškumo ir valdžios sujungimas viename asmenyje neturi nieko stebinti. Gal todėl tai matome beveik visose pirmapradėse visuomenėse, kad tautų kūdikystės amžiuje tiktai tikyba galėjo palenkti žmones klausyti, gal todėl, kad mūsų prigimimas nejaučia reikalo nusilenkti prieš kitą kokią valdžią, o tik prieš moralinės idėjos valdžią.

Jau sakėme, kaip labai kišosi valstybės tikyba į visokius dalykus. Žmogus visados jausdavosi priklausąs dievų, o kartu ir kunigo, pastatyto tarp jo ir dievų. Kas gi kitas, jeigu ne kunigas, sergėdavo šventąją ugnį; tiktai kasdien atliekamas kultas, kaip sako Pindaras, kasdien gelbėdavo valstybę[2]; tiktai kunigas mokėjo formules, kurioms dievai nesipriešindavo; tiktai jis kovų metu teskersdavo aukoti skirtuosius gyvulius ir tepakreipdavo dievų globą kariuomenės link. Nereikia stebėtis, kad žmogus, apsišarvavęs tokiu galingumu, buvo pripažintas karaliumi ir pakeltas vadu. Kadangi t i k y b a buvo susijusi su valdžia, teisingumu ir karu, tai ir reikėjo, kad kunigas būtų kartu ir magistratas, ir teisėjas, ir kariuomenės vadas. „Spartos karaliai", sako Aristotelis,[3] „turėjo tris pareigas: jie atnašavo a u k a s, vadovavo k a r u i ir t e i s ė". Dijonizas iš Halikarnaso beveik tais pačiais žodžiais kalba apie Romos karalius.

Šios monarchijos konstitucijos dėsniai buvo visai paprasti; jų nereikia ir ilgai ieškoti, nes jie yra kilę iš kulto nuostatų. Pa-

statęs pirmąjį židinį miesto kūrėjas buvo ir pirmuoju kunigu. Įpėdinystė buvo pastovus dėsnis tam kultui perduoti kitam, ypač iš pradžių. Kol židinys priklausė šeimai, ir kol jis priklausė miestui, tol tikyba įsakydavo, kad pareiga jį palaikyti turi pereiti iš tėvo į sūnų. Tokiu būdu ir kunigiškumas ir kartu su juo perduodamoji valdžia buvo paveldimi.[4]

Iš senovės graikų istorijoje išlikusių ženklų patiriame įtikinančiu būdu, kad karaliaus vardas iš pradžių priklausė žmogui, pastačiusiam miesto židinį.

Žinome, kad jonijiečių kolonijose gyveno ne vieni atėniečiai; tenai gyveno ir pelazgai, ir eoliečiai, ir abantai, ir kadmiečiai. Tačiau visų tų naujų miestų židiniai buvo statyti vienos tikybinės šeimos narių, būtent Kodrų. Iš viso to eina išvada, kad kolonistai neėmė vadų iš savo giminės žmonių, kaip antai: pelazgai — pelazgo, abantai — abanto, eoliečiai — eoliečio, bet karalių pareigas eiti visoje dvylikoje miestų buvo pavedę Kodridams.[5] Reikia manyti, kad šie asmenys valdžią buvo įgavę ne jėga, nes tame gausiame mišinyje jie vieni tebuvo atėniečiai. Kadangi jie buvo židinius pastatę, tai jiems priderėjo juosius ir palaikyti. Todėl jiems be ginčų ir buvo paliktas karališkumas ir jis jų šeimoje tapo paveldimas. Batas yra įkūręs Kirėną Afrikoje, ir Batijadai ilgai tenai buvo karaliais. Protis yra įkūręs Marselį; todėl Protijadai iš tėvo sūnus ilgai ten buvo kunigai ir naudojosi didelėmis lengvatomis.

Šiaip ar taip, bet viena aišku: senovės valstybės turėjo vadus ir karalius, ne jėga atsistojusius jų priešakyje.

Neteisinga būtų pasakius, kad pirmasis karalius buvo laimingasis karys. Aristotelis stačiai sako, kad galingumas kilo iš židinio kulto. Kaip namuose tikyba buvo pąstačiusi šeimos galvą, taip valstybėje ji pastatė karalių. Tikybiniai įsitikinimai, mokėję tiktai įsakyti ir neleidę prieštarauti, sakė, kad židinį paveldįs *kunigas yra šventų daiktų laikytojas ir dievų saugotojas.* Ar galima abejoti — ar klausyti tokio žmogaus, ar ne? Karalius buvo šventas asmuo, βασιλεῖς ἱεροί, sako Pindaras. Jis buvo laikomas jei ne dievu, tai „žmogumi, turinčiu daugiau galios dievų rūstybei permaldauti",[6] žmogumi, be kurio pagalbos dievai jokios maldos neišklausą ir jokios aukos nepriimą.

Tas pusiau tikybinis, pusiau politinis karališkumas įsigalėjo visuose miestuose nuo paties jų įsikūrimo, karaliams ne-

darant jokių pastangų, o valdiniams nesipriešinant. Senovės tautų kūdikystėje nepastebime nei tokių bruzdėjimų, nei tokių kovų, kokių būna darantis dabartinėms visuomenėms. Žinome, kiek daug laiko turėjo praeiti Romos imperijai suirus, kol vėl susidarė tvarkingos visuomenės pagrindai. Europa savo amžiuje yra mačiusi, kaip vienas kitam priešingi pradmenys varžėsi dėl valdžios ir kaip pačios tautos nekartą atmetė betkurį socijalinį susitvarkymą. Panašių reginių nepastebime nei senovės Graikijoje, nei senovės Italijoje; jų istorija prasideda ne susidūrimais; revoliucija yra jau paskesniųjų laikų reiškinys. Visuomenė tose tautose susidarė ne ūmai, bet per ilgą laiką ir laipsnis po laipsnio, pradedant nuo šeimos, einant prie tribos, nuo tribos prie valstybės, nepasireiškus nei sukrėtimams, nei kovoms. Karališkumas susidarė visai paprastu būdu: pirma šeimoje, paskui valstybėje. Prie jo nevedė kieno nors ambicija; jis gimė iš aiškaus visiems reikalo. Ilgus amžius jis buvo taikus, gerbiamas ir klausomas. Karaliams nebuvo reikalo turėti *materijalinės jėgos;* jie neturėjo nei kariuomenės, nei lėšų; jų galingumas, palaikomas tikybinių įsitikinimų, turėjusių tokią didelę įtaką sieloms, buvo šventas, uoliai saugomas ir nelaužomas.

Vėliau revoliucijos, apie kurias kalbėsime paskiau, karališkumą nuvertė visuose miestuose. Griūdamas jis vis dėlto nepaliko žmonių širdyse jokios neapykantos. Karališkumui niekados nebuvo taikoma neapykanta, sujungta su kerštu, kuriuo aplamai lydimi nuo sosto numestieji galiūnai. Numestam karališkumui žmonių atmintyje liko ir pagarba, ir palankumas. Graikijoje matome tokius dalykus, kokių istorijoje retai pasitaiko, būtent: miestuose, kuriuose karališkoji šeima revoliucijos metu nežuvo, ji ne tiktai nebuvo ištremta, bet žmonės, atėmę iš jos valdžią, nebuvo nustoję jos gerbę. Efeze, Marselyje ir Kirėnoje karališkajai šeimai, atimtai valdžią, buvo palikta senobinė pagarba, pats karališkasis vardas ir karališkumo ženklai.[7]

Tautos įvedė respublikos tvarką; karaliaus vardas liko gerbiamuoju titulu ir netapo keiksmo žodžiu. Paprastai sakoma, kad šis žodis buvo tapęs pasibjaurėjimo ir paniekos žodžiu. Tai didelė klaida! Romėnai savo maldose tuo žodžiu vadindavo dievus. Valdžią pagrobusieji niekados nedrįsdavo šio titulo savintis, bet iš to išvesti, kad jis buvo nekenčiamas, — nega-

lima; priešingai — reikia pasakyti, kad greičiau jis buvo laikomas šventu vardu.[8] Graikijos miestuose monarchija daug kartų buvo grąžinta, bet naujieji monarchai neišdrįsdavo liepti vadinti save karaliais, bet vadindavosi tironai.[9] Vadinimasis vienu ar kitu vardu nebuvo moralinių suvereno privalumų žymė, taip pat nebuvo, kad geras valdovas būtų vadinamas karalium, o blogas — tironu. Tų vardų sąvoką duodavo tikyba. Pirmieji karaliai eidavo kunigų pareigas ir savo valdžią ėmė iš židinio; paskesniųjų gi epochų tironai buvo tiktai politiniai vadai ir valdžią buvo gavę arba per rinkimus, arba panaudoję jėgą.

[1] Aristotelis, Pol. VI, 5, 11: *ἀπὸ τῆς κοινῆς ἑστίας ἔχουσι τὴν τιμήν.*

[2] Pindaras, Nemejietės, XI, 1—5.

[4] Čia kalbame tiktai apie pirmųjų amžių valstybes. Toliau matysime, kad buvo atėjęs ir toks laikas, kada paveldėjimas nustojo buvęs taisykle: Romoje paveldimo karališkumo nebuvo; šitai rodo, kad Romos įkūrimas yra paskesniųjų laikotarpių darbas, kai karališkumas buvo jau smerkiamas ir visur nusilpnintas.

[5] Herodotas, I, 142—143. Pauzanijas, VII, 1—5.

[6] Sofoklas, karalius Edipas, 34.

[7] Strabonas, XIV, 1, 3; *καὶ ἔτι νῦν οἱ ἐκ τοῦ γένους Ἀνδρόκλου ὀνομάζονται βασιλεῖς ἔχοντές τινας τιμάς, προεδρίαν ἐν ἀγῶσι καὶ πορφύραν ἐπίσημον τοῦ βασιλικοῦ γένους, σκίπωνα ἀντὶ σκήπτρου, καὶ τὰ ἱερὰ τῆς Δήμητρος.*
Atenėjas, XIII, 36. p. 576.

[8] Titas Livijus, III, 39: nec nominis (regii) homines tum pertaesum esse, quippe quo Jovem appellari fas sit, quod sacris etiam ut solemne retentum sit. — Sanctitas regum (Svetonijus, Julijus, 6).

[9] Ciceronas, De rep. I, 33: cur enim regem appellem, Jovis Optimi nomine, hominem dominandi cupidum aut populo oppresso dominantem, non tyrannum potius?

X skyrius.

MAGISTRATAS.

Žuvus karališkumui, politinės valdžios ir kunigiškumo bendrinimas neišnyko. Revoliucija, įgyvendinusi respublikos režimą, neperskyrė sakytųjų funkcijų, nes jų suplakimas rodėsi toks neįtartinas, nes tuo laiku buvo pagrindinis žmonijos visuomenės įstatymas. *Magistratas,* atsistojęs į karaliaus vietą, liko, kaip pirmiau buvo karalium, kartu ir kunigu, ir politiniu vadu.

Kartais metams statomas magistratas naudojosi šventu karaliaus titulu.[1] Beje, jo naudojamas pritano vardas kreipė dėmesio į pagrindines jo pareigas.[2] Kituose miestuose jis dažniausiai būdavo vadinamas archontu.

Pavyzdžiui, Tėbuose šiuo vardu buvo vadinamas pirmasis magistratas; tačiau, tai, ką apie magistratūrą sako Plutarchas, rodo, kad jis mažai kuo skyrėsi nuo kunigiškumo. Archontas, eidamas savo pareigas, turėdavo dėvėti vainiką,[3] kuris derėjo dėvėti tik kunigui. Tikyba jam draudė auginti plaukus ir nešioti geležinius daiktus; šiomis žymėmis jis prilygsta romėnų flaminams. Platėjos mieste taip pat buvo archontas, kuriam tikyba įsakė dėvėti, visą jo magistratūros laiką, baltus rūbus,[4] kitaip sakant, šventus rūbus.

Atėnų archontai, prieš pradėdami savo pareigas, lipdavo į Akropolio kalną, su mirtų vainikais ant galvų, ir aukodavo daugybinėms dievybėms.[5] Buvo paprotys, kad eidami savo pareigas, jie dėvėdavo ant galvų vainikus iš žolynų.[6] Yra nustatyta, kad vainiko, buvusio pirmiau tiktai tikybine emblema, surišta su maldomis ir aukojimais[7], nebuvo paliauta dėvėti, ir jis pasidarė galingumo emblema. Tas iš devynių archontų, kuris kartais būdavo vadinamas karaliumi, buvo kartu ir tikybos vadas; tačiau ir kiti archontai turėdavo atlikti kaikurias kunigiškas funkcijas, aukoti dievams kaikurias aukas.[8]

Graikai magistratams apibūdinti turėjo bendrą posakį: οἱ ἐν τέλει; tai raidė į raidę reiškė: „tie, kurie skirti aukojimams at-

likti"... Tai yra senas posakis, atskleidžiąs svarbiausiąją magistrato pareigą. Pindaras sako, kad aukomis židiniui šie asmenys laiduodavę laimingą valstybės būvį.

Pirmutinis Romos konsulo darbas buvo atlikti aukojimai forume. Aukas atvesdavo į viešąją aikštę; vyriausiam kunigui pareiškus, kad jos tinkamos, konsulas savomis rankomis jas papjaudavo ir ant aukuro sudegindavo, o tuo laiku šauklys duodavo miniai ženklą laikyti tikybinę tylą ir dūdoriui fleita pūsti šventas melodijas.[10] Keletą dienų praleidęs, konsulas vykdavo į Lavinijumą, iš kur esą kilę romėnų penatai, ir ten dar kartą aukodavo auką.

Atkreipę šiek tiek akis į magistrato pobūdį senovėje, patiriame, kad labai mažai jis buvo panašus į valstybės vadus dabartinėse visuomenėse. Kunigiškumas, teismas ir vadovybė kare sulieti viename asmenyje. Magistratas atstovauja valstybei, kuri yra tiek pat tikybinis, kiek politinis susibendravimas. Jo žinioje yra būrėjai *(auspices)*, apeigos, maldos ir dievų globojimas. Konsulas buvo daugiau, kaip žmogus; jis buvo tarpininkas tarp žmonių ir dievybės. Jo likimas buvo surištas su visuomenės likimu; jis buvo tarsi globojąs valstybę genijus. Konsulo mirtis — valstybės nelaimė[11]. Titas Livijus parodo, kaip labai Roma buvo susirūpinusi savo kariuomenės likimu, kada konsulas Klaudijus Nero, palikęs savo kariuomenę, nuėjo gelbėti savo draugo. Ji buvo susisielojusi todėl, kad netekusi vado kariuomenė tuo pačiu prarado ir dangaus globą; pasitraukus iš kariuomenės konsului, kartu su juo pasitraukė ir „auspices", t. y. ir tikyba, ir dievai.[12] Kitos Romos magistratūros, tam tikra dalimi atskeltos nuo konsulato, jungė savyje, kaip ir pats konsulatas, ir kuniginius, ir politinius pažymius. Skirtomis dienomis matydavome cenzorių su vainiku ant galvos aukojantį valstybės vardu ir savo rankomis pjaunantį aukojamuosius gyvulius. Prėtoriai, kuruliškieji ėdilai vadovaudavo tikybinėms šventėms.[13] Nebuvo tokio magistrato, kuris nebūtų turėjęs atlikti kokio švento veiksmo, nes, senolių įsitikinimais, betkuri valdžia betkurioje srityje turi būti tikybinė. Tiktai vieni plebėjų tribūnai neturėjo pareigos aukoti, bet, gal todėl, jie ir nebuvo laikomi tikraisiais magistratais. Toliau matysime, kad jų valdžia buvo visai skirtingo pobūdžio.

Kunigiškas magistrato pobūdis pasireiškia ir jo rinkimo tvarkoje. Senolių nuotaika, nepakanka, kad valstybės vadas

būtų tiktai vienų žmonių rinktas. Kol gyvavo pirmapradis karališkumas, tol rodėsi labai įgimta, kad tikybinio įstatymo nuostatais vadą žymi patsai jo gimimas, nes tieji nuostatai reikalaudavo, kad kunigiškumo pasireiškimą paveldėtų iš tėvo sūnus. Senoliams rodėsi, kad pats gimimas pakankamai duoda progos pažinti dievų valią. Revoliucijai panaikinus visur karališkumą, žmonėse susidarė nuotaika, kad gimimo pakaitui reikią surasti tokis rinkimų būdas, kuriam pritartų ir dievai. Atėniečiai, o taip pat ir kitos graikų tautos, nesugalvojo geresnio būdo, kaip traukti burtus. Labai tačiau čia svarbu, kad dėl to rinkimų būdo, dėl kurio atėniečių demokratija buvo kaltinama, nesusidarytumėm klaidingos nuomonės; todėl reikia įsitikinti, kokia buvo dėl to senolių nuotaika. Burtai traukti jiems nebuvo tas pat, kas aklo likimo ieškoti; jų nusistatymu, per burtus pasireikšdavusi dievų valia. Kaip žmonės eidavo į maldyklas, norėdami patirti aukštąsias paslaptis, taip ir valstybė ten kreipdavosi savo magistratų rinkti. Buvo įsitikinimas, kad dievai pažymį verčiausiąjį, leisdami ištraukti jo vardą iš urnos. Platonas tiksliai išreiškė senolių nusistatymą, kai sakė: „Apie žmogų, kurį burtai nurodo, mes sakome, kad jis esąs malonus dievybei, ir mes laikome teisinga, kad jis vadovautų. Mes pasigauname burtų sudaryti visoms magistratūroms, kurios turi ryšio su šventais dalykais, leisdami, tokiu būdu dievybei pačiai rinkti tuos, kurie jai malonūs". Valstybė manė tokiu būdu gaunanti magistratus iš dievų.[31]

Dalykai ne kitaip dėjosi ir Romoje; tiktai tai kitaip buvo pamatuojama ir kitaip pasireikšdavo laukuojai. Konsulas skirti — ne žmonių darbas. Nei tautos valia, nei jos užsispyrimas negalėjo sudaryti teisėto magistrato.

Štai kaip buvo renkamas konsulas. Magistratas, t. y. asmuo, kuriam tuo laiku priklausė teisė eiti šventas pareigas, konsului rinkti skirdavo dieną iš tų dienų tarpo, kuriomis nebuvo draudžiama dirbti valstybės naudai. Vakarykščiui prieš skirtą rinkimams dieną magistratas atvirame ore budi visą naktį, įbedęs akis į dangų, stebėdamas dievų siunčiamus ženklus ir savo sielos gilumoje minėdamas kelių kandidatų į magistratus vardus. Jei ženklai būdavo palankūs, tai tatai reikšdavo, kad dievai priimą tuos kandidatus.

Ryto dieną žmonės susirinkdavo Marso aikštėje. Susirinkimui pirmininkaudavo tas pats asmuo, kuris vakar teiravosi

pas dievus. Jis visu balsu pranešdavo vardus kandidatų, apie kuriuos buvo teirautasi *„auspices"*; jei tarp pastačiusiųjų savo kandidatūras buvo toksai asmuo, apie kurį *auspices* buvo nepalankios, jis to asmens vardo nesakydavo. Susirinkimas rinkdavo tiktai iš tų kandidatų, kurių vardus pirmininkaująs buvo ištaręs.[05] Jei pirmininkas ištardavo tiktai dviejų kandidatų vardus, susirinkimui nieko nebelikdavo, kaip už juos paduoti balsas; jei pirmininkas pranešdavo tris kandidatus, tai susirinkimas galėdavo rinkti. Susirinkimas negalėdavo perkelti savo balsavimo asmenį, kurio vardas pirmininko nebuvo sakytas, nes tiktai už paskelbtus kandidatus *auspices* buvo davę palankių ženklų ir tiktai už juos būdavo laiduotas dievų pritarimas.[16]

Ši rinkimų tvarka, taip uoliai vykdyta pirmaisiais respublikos gyvenimo šimtmečiais, atskleidžia kaikuriuos romėnų istorijos bruožus, į kuriuos pravartu pažvelgti. Matome, pavyzdžiui, kad tauta dažnai beveik visų balsais norėdavo pravesti du asmeniu į konsulus, bet ji to padaryti vis dėlto negalėdavo, kadangi pirmininkas apie tuos asmenis ar nebūdavo teiravęsis *auspices,* ar *auspices* duodavo nepalankių ženklų. Priešingai, buvo atsitikimų, kad tauta rinko į konsulus du visai jos nekenčiamus asmenis[17]; taip buvo todėl, kad pirmininkas paskelbdavo tik dviejų asmenų vardus. Už juos tik ir reikėdavo balsuoti, nes balsuoti nereiškė pasisakyti už ar prieš; balsuojant reikėjo duoti du tam tikri vardai ir vis tik negalima buvo rašyti kitų, kurių pirmininkas nebuvo skelbęs kandidatais. Žmonės, kurie duodamųjų kandidatų nekentė, turėjo galimybę pabrėžti savo nepasitenkinimą, pasišalindami nebalsavę; aikštėje visados likdavo pakankamas piliečių skaičius, kurie paduodavo savo balsą.[18]

Iš to matome, koks galingas buvo „comitiarum" pirmininkas; todėl neturi stebinti ir pagarsėjęs posakis „creat consules", kurs liečia ne piliečius, bet tiktai „comitiarum" pirmininką. Iš tikrųjų, ne tiek apie piliečius, kiek apie jį galima pasakyti: jis renka konsulus, nes tiktai jis atskleidžia dievų valią. Jei ir ne jis pats skiria konsulus, tai vis dėlto per jį juos skiria dievai. Tautos galia siekia ne toliau, kaip tiktai patvirtinti rinkimus arba, jei auspices parodė palankumo trims ar keturiems kandidatams, pasirinkti iš tų trijų ar keturių.

Niekas neabejos, kad šitokia rinkimų eiga buvo labai patogi romėnų aristokratijai, bet klystų tas, kurs norėtų matyti tame vylingą priemonę, jos pačios sugalvotą. Tokios apgaulės negalėjo būti tais amžiais, kada tikybos įsakymais tikėta. Iš pradžių rinkimų tvarka ir politinės naudos nebūtų davusi, nes ir be to patricijai rinkimuose turėdavo daūgumą. Ji būtų buvę galima nukreipti prieš patricijus, nes buvo įduodama vienam asmeniui padidinta galia. Šitokios tvarkos arba, tiksliau sakant, šitokių rinkiminių apeigų, galimas išaiškinimas yra tas, kad visi tikėjo, jog *magistrato* rinkimai nepriklauso tautai, bet tiktai dievams. Žmogų, į kurio rankas įduodama tikyba ir valstybės gerovė, turįs nurodyti dievų pirštas.

Svarbiausią magistrato rinkimų taisyklę duoda Ciceronas: „kad magistratas būtų renkamas pagal taisykles".[19] Jei ir po laiko kas senatui pareikšdavo, jog renkant, kuri nors apeiga buvo apleista arba blogai atlikta, tai senatas įsakydavo konsulams atsistatydinti, ir jie tam įsakymui nusilenkdavo. Panašių pavyzdžių buvo gana daug.

Dviejuose ar trijuose atsitikimuose gal ir galima būtų buvę pamanyti, kad senatas jautėsi laimingas, radęs progą atsipalaiduoti nuo negabaus arba blogos valios konsulo, bet daugumoje atsitikimų, priešingai, negalima jiems prikišti kitokio pasiteisinimo, kaip jautrumas tikybiniuose dalykuose.

Tiesa, išrinkus burtais archontą Atėnuose arba per „auspitia" konsulą Romoje, buvo vartojami dar savo rūšies bandymai, kuriais buvo tiriamas naujai rinktojo asmens tinkamumas.[20]

Visa tai rodo, kokius privalumus valstybė pageidaudavo magistratuose matyti; ji ieškodavo ne žmogaus, kare drąsiausio, ne gabiausio arba teisingiausio taikos metu, bet labiausiai dievų mylimo. Iš tikrųjų, Atėnų senatas naujai išrinktojo klausdavęs, ar jis turįs namų dievą,[21] ar jis priklausąs kokiai nors fratrijai, ar jis turįs šeimos kapus ir ar atliekąs visas savo pareigas, kuriomis yra kaltas savo mirusiesiems.[22] Kuriam tikslui šie klausimai bus statomi? Tam tikslui, kad tas, kurs neturi šeimos kulto, neprivalo dalyvauti ir valstybiniame kulte ir netinka, kad jis aukotų valstybės vardu. Tas, kuris neigė savo mirusiųjų kultą, buvo laikomas galinčiu dievus įrūstinti ir todėl galėjo būti nematomųjų priešų persekiojamas. Valstybė labai bijojo įduoti savo likimą tokiam žmogui. Ji

norėjo, kad naujas *magistratas* būtų, pasak Platono, iš taurios šeimos.[23] Jei vienas iš magistrato pirmtakūnų buvo padaręs įžeidžiantį tikybą veiksmą, tai jo šeimos židinys buvo laikomas amžinai suterštu ir palikuonys — dievų atstumtais. Tokie pagrindiniai reikalavimai buvo statomi naujajam magistratui. Rodosi, nesirūpinta nei jo būdu, nei jo išmokslinimu. Tačiau visados buvo stengiamasi įsitikinti, kad jis sugebės atlikti kunigiškąsias pareigas ir kad valstybės tikyba, jo rankose būdama, nebus pažeminta.

Šios rūšies kvotimų, rodosi, buvo pasigaunama ir Romoje. Teisybė, neturime jokių žinių dėl klausimų, į kuriuos turėdavo atsakyti naujas konsulas; tačiau, žinome, kad šiuos kvotimus vykdė vyriausias kunigas, ir reikia manyti, kad jis teliesdavo magistrato tinkamumą tikybiniams veiksmams.[24]

Pastabos:

1 Megaroje, Samotrakijoje. Titas Livijus, XLV, 5. Boeckh., Corp. inscr. gr., 1052.

2 Pindaras, Nemejietės, XI.

3 Plutarchas, Quaest. rom., 40.

4 Plutarchas, Aristidas, 21.

5 Tukididas, VIII, 70. Apolodoras, fragm., 21 (Didot rink., t. I., 432).

6 Demostenas, in Midiam, 33. Eschinas, in Timarch., 19.

7 Dėvėdavo vainikus, giedodami choruose ir eidami eisenose: Plutarchas, *Nikijas*, 3; Fokijonas, 37; Ciceronas, *In Verr.* IV, 50.

8 Poluksas, VIII, Lizijas, de Ev. prob., 6—8; Demostenas, *In Neacram*, 74—79; Likurgas, Didot rink. t. II, 362; Li ijas, in Andoc, 4.

9 Posakis οἱ ἐν τέλει arba τὰ τέλη buvo vartojamas magistratui apibūdinti kaip Spartoje taip ir Atėnuose. Tukididas, I, 58; II, 10; III, 36; IV, 65; VI, 88; Ksenofontas, Agezilajus, I, 36; Helenica, VI, 4, 1. Palyginkime: Herodotas, I, 133; III, 18; Eschilas, Pers, 204; Agam., 1202; Euripidas, Trach, 288.

10 Ciceronas, De lege agr. II, 34. Titas Livijus, XXI, 63; IX, 8; XLI, 10. Makrobijus, 7.

11 Titas Livijus, XXVII, 40.

12 Titas Livijus, XXVII, 44: castra relicta sine imperio, sine auspicio.

13 Varonas, L. L., VI, 54. Atenėjas XIV, 79.

14 Platonas, Įstatymai, III, 690; VI, 759. Dabartiniai istorikai mano, kad traukti burtus buvo prasimaniusi Atėnų demokratija ir kad yra buvęs toks laikas, kada archontai buvo renkami χειροτονία būdu. Tai gryna hipotezė, jokiu raštu neparemta. Raštai, priešingai, burtų traukimą, κλῆρος, τῷ κυαμῷ λαχεῖν laiko seniausiuoju būdu. Plutarchas, rašęs apie Periklo gyvenimą pagal ano laiko istorikus, sako, kad Periklas niekados

nebuvęs archontu, nes ta aukšta vieta nuo žilos senovės buvo atiduodama burtais, ἐκ παλαίου (Plutarcho *Periklas*, 9. Demetrijus iš Falero kuris buvo parašęs veikalą apie Atėnų įstatymus aplamai ir apie archontus atskirai, įsakmiai sako, kad Aristidas buvo likęs archontu, burtus traukiant (Demetrijaus veikalą Plutarchas mini savo veikale v. „*Aristidas*", 1). Tiesa, vėlesnių laikų rašytojas Idomėnėjas iš Lampsako sako, kad Aristidas ėjęs šias pareigas, jo piliečių išrinktas; bet Plutarchas, priminęs šį tvirtinimą, priduria, kad, jei tai tiesa, tai reikia patikėti, kad atėniečiai darė išimti, atsižvelgdami į žymius Aristido nuopelnus. Herodotas, VI,, 109 rašo, kad Maratono kovos metu, traukiant burtus, buvo išrinkti devyni archontai ir jų tarpe Polemarkas. Demostenas, in Leptinem, 90, sako apie vieną įstatymą ir iš to išveda, kad Solono laikais archontai buvo skiriami, *traukiant burtus*. Galiausiai Pauzanijas IV, 5 sako, kad, traukiant burtus, renkamas vieneriems metams archontas stojo į vietą archonto, renkamo dešimčiai metų, būtent 683 metais. Tiesa, Solonas buvo rinktas būti archontu, ᾑρέθη ἄρχων Aristidas, gali būti, tai pat buvo rinktas, bet joks raštas nerodo, kad tokia taisyklė kada nors yra buvusi. Burtų traukimo vartojimas, rodosi, yra iš tokių senų laikų, koks senas yra pats archontas; vis dėlto, nėsant priešingų raštų, turime įsidėmėti šią rinkimų tvarką. Demetrijus iš Falero sako, kad Aristido laikais burtų buvo pasigaunama, tiktai renkant iš turtingiausių šeimų, ἐκ τῶν γένων τῶν τὰ μέγιστα τιμήματα ἐχ'ντων. Prieš Soloną burtų pasigaudavo tiktai renkant iš eupatridų tarpo. Ir Lizijaus, ir Demosteno laikais visų piliečių vardai dar nepatekdavo į urną (Lizijas, *De invalido*, 13; in Andoocidem, 4; Isokratas, π. ἀντιδ'σεως,150). Tokių taisyklių, kad burtų traukimo darbas buvo pavedama tesmotėtams, nežinome; vieną, ką galime tvirtinti, kad jokios epochos raštai χειροτονία vartojimo netaiko devyniems archontams. Reikia pabrėžti, kad demokratija, paėmusi viršų, išrinko strategus ir jiems įdavė visą valdžią; rinkdama vadus, ji visai nemanė griebtis burtų, bet bevelijo rinkti juos balsavimo keliu. Tokiu būdu matome, kad aristokratijos gadynėje vyravo burtų traukimas, o demokratijos laikais — rinkimai balsuojant.

[15] Valerijus Maksimas, I, 1, 3. Plutarchas, Marcellus, 5. Titas Livijus, IV, 7.

[16]. Šios viešosios Romos teisės taisyklės, kurias nustojo vartoti tiktai paskutiniais respublikos gyvenimo šimtmečiais, yra paminėtos daugelio raštų. Dijonizas, IV, 84, aiškiai pažymi, kad tauta balsuoja tiktai už vardus, susirinkimo pirmininko pasiūlytuosius: ὁ Λουκρέτιος ἄνδρας αἱρεῖται δύο, Βροῦτον καὶ Κολλάτινον, καὶ ὁ δῆμος καλούμενος κατὰ λόχους ἐπεκύρωσε τοῖς ἄνδρασι τὴν ἀρχήν.

Jei kurios centūrijos būtų balsavusios už kitus vardus, tai pirmininkas galėjo nesiskaityti su jų balsais; Titas Livijus, III, 21: consules edicunt ne quis L. Quinctium consulem faceret; si quis fecisset, se id suffragium non observaturos. Titas Livijus, VII, 22; consules... rationem ejus se habituros *negabant*. Šis pastarasis faktas yra buvęs 352 m. prieš Kristaus gimimą, o Tito Livijaus pasakojimas iškelia pirmininko teisę, šiuo kartu rinkėjams visai nežinomą. Ši teisė, nuošiol tapusi tuščiu žodžiu, vis dėlto nebuvo teisėtu būdu panaikinta, ir paskiau, nevieną konsulą renkant, buvo

mėginta į jį atsišaukti. Aulas Gelijus, VI, 9: Fulvium pro tribu aedilem curulem renuntiaverunt; at aedilis qui comitia habebat negat accipere; čia pirmininkas, būdamas paprastas edilas, atsisako sutikti ir balsus skaityti. Kitą kartą konsulas Porcijus praneša, kad jis tokio kandidato nepriimsiąs non accipere nomen ejus (Titas Livijus, XXXIX, 39). Valerijus Maksimas, III, 8, 3, pasakoja, kad atidarant comitia klausta pirmininko Pizono, ar jis paskelbs išrinktu, jei tautos balsai bus paduoti už Loliją Palikaną; Pizonas atsakė, kad jis jo nepaskelbsiąs, *non renuntiabo;* ir susirinkimas duoda savo balsus už kitą kandidatą. Iš Veliejaus raštų patiriame, kad „comitiarum" pirmininkas draudžia kandidatui pasirodyti, *profiteri vetuit,* o kada tas reikalauja leisti, tai pareiškia, kad jei tas kandidatas būtų išrinktas ir visų balsais, jis balsavimo nepripažinsiąs; pirmininko paskelbimas yra būtinas, ir be tokio paskelbimo nėra rinkimų.

[17] Titas Livijus, II, 42; II, 43. Dijonizas, VIII, 87.

[18] Yra du panašūs pavyzdžiai, VIII, 82, pas Dijonizą ir II, 64 pas Titą Liviją.

[19] Ciceronas, De legibus, II, 3: Auspicia patrum sunto, olliqe ex se produnto qui comitiatu creare consules rite possint. Žinome, kad Ciceronas veikale *De legibus* paduoda ir aiškina tiktai Romos įstatymus.

[20] *Δοκιμασία,* arba *ἀνάκρισις ἀρχόντων.* Įvairūs klausimai, kurie būdavo statomi per šiuos kvotimus, yra išskaičiuojami pas Dinarką, in Aristogitonem, 17—18, ir pas Poluksą, VIII, 85—86.

[21] *Εἰ φράτορες εἰσὶν αὐτῷ καὶ βῶμοι Διὸς ἑρκείου καὶ Ἀπόλλωνος πατρῴου* (Dinarkas pas Harpokrat.). *Εἰ Ἀπόλλων ἐστὶν αὐτοῖς πατρῷος καὶ Ζεὺς ἕρκιος* (Poluksas, VIII, 85).

[22] *Εἰ ἥρια πατρῷα ἐστί* (Dinarkas, in Aristog., 17—18). Archontas būdavo taip pat klausiamas, ar jis yra atlikęs visus žygius, kurie jam buvo pavesti, ir ar jis yra išmokėjęs visus mokesčius.

[23] Platonas, Įstatymai, VI, 759 pusl.: *ὡς ὅτι μάλιστα ἐκ τῶν καθαρευουσῶν οἰκήσεων.* Dėl analoginių priežasčių iš archontato būdavo šalinamas kiekvienas ligotas arba raišas asmuo (Lizijas, De invalido, 13). Betkokie kūno trūkumai, kaip dievų nepalankumo ženklas, atimdavo žmogui galimybę atlikti betkurį kunigišką veiksmą ir, suprantama, eiti magistrato pareigas.

[24] Dijonizas, II, 73: *οἱ ποντίφικες... τὰς ἀρχὰς ἁπάσας ἐξετάζουσι.* Nebėra reikalo ir sakyti, kad paskutiniais respublikos gyvenimo amžiais jei dar ir tebebuvo sakytasis kvotimas, tai jis buvo tiktai tuščia formalybė.

XI skyrius.

ĮSTATYMAI.

Ir graikuose, ir romėnuose, ir induose įstatymai iš pradžių buvo tikybos dalimi. Senovės valstybių kodeksai buvo kartu apeigų, liturginių įsakymų ir maldų rinkiniu ir kartu įstatymų nuostatais. Nuostatai apie nuosavybės teises, apie paveldėjimo teisę buvo įterpti tarp taisyklių apie aukojimus, laidojimą ir mirusiųjų garbinimą.

Tai, kas mums liko iš seniausių Romos įstatymų, karališkaisiais įstatymais vadinamų, tinka ir *kultui* tvarkyti, ir piliečių gyvenimo santykiams. Vienas įstatymų drausdavo nusikaltusiai moteriškei artintis prie aukuro, kitas neleisdavo tam tikrų patiekalų valgyti šventuose pokyliuose, trečias įsakydavo, kokią tikybinę apeigą turi atlikti nugalėjęs priešus generolas, grįždamas į miestą. Dvylikos lentelių kodekse, kuris yra jau paskesniųjų laikų padaru, dar teberandame smulkiausius nuostatus apie tikybines laidotuvių apeigas. Solono darbas buvo kartu ir įstatymų kodeksu, ir pagrindinių įstatymų nuostatais, ir apeigų rinkiniu; jame buvo kalbama tiek apie aukojimų tvarką ir aukoti skirtų gyvulių kainą, tiek apie sutuoktuvių apeigas ir mirusiųjų kultą.

Ciceronas savo veikale apie įstatymus duoda įstatymdavybės planą, kurio, vis dėlto negalima suvokti. Iš esmės ir savo laukuojais pasireiškimais jo kodeksas pamėgdžioja senuosius įstatymų leidėjus. Štai pirmieji jo įstatymai; jis taip rašo: „Tesiartinie prie dievų tiktai švariomis rankomis; tesie palaikomi tėvų maldyklos ir naminių larų būstai; tenevartoja kunigai šventiesiems pokyliams kitokių, negu įsakytieji, patiekalų; teduodie dievams manams prideramą jiems kultą“. Iš tikrųjų, romėnų filosofui mažai terūpėjo ši sena larų ir manų tikyba, vis dėlto, įstatymų kodeksą jis sudarė senųjų kodeksų pavyzdžiu ir laikė reikalingu daiktu įterpti į jį kulto nuostatus.

Romoje visi buvo įsitikinę, kad negalįs būti geras vyriausiasis kunigas, jei jis nežino įstatymų,[1] ir, priešingai, negalįs gerai žinoti įstatymų tas, kuris nėra gerai susipažinęs su tikyba. Teisės žinovais ilgai buvo vieni kunigai. Kadangi beveik nebuvo tokio gyvenimo nuotykio, kuris nebūtų turėjęs santykio su tikyba, tai galų gale išeidavo, kad kiekvienas laukdavo *kunigų sprendimo,* nes jie begaliniame bylų skaičiuje tebuvo vieni žiną reikalą teisėjai. Spręsti visokius ginčus dėl vedybų, persiskyrimų, apie pilietines ir tikybines vaikų teises priklausė jų tribunolui. Jie teisė taip pat už paleistuvavimą su artimais giminėmis, taipjau ir laikančius celibatą.

Ir įsūnijimas yra glaudžiai susijęs su tikyba, todėl ir jis galima buvo įvykdyti, tiktai vyriausiam kunigui sutikus. Parašyti palikimo raštas buvo tas pat, kas laužyti tikybos nustatyta tvarka, paveldėti turtas ir perduoti kultas; todėl buvo reikalinga, ypač iš pradžių, kad palikimo raštas būtų vyriausiojo kunigo patvirtintas. Kadangi nuosavybės ribas nustatydavo tikyba, tai susiginčiję kaimynai turėdavo teisintis ar prie vyriausiojo kunigo, ar prie tam tikros kunigų kolegijos, *fratres arvales* vadinamos.[2] Štai priežastys, dėl kurių tie patys asmenys buvo kartu ir vyriausieji kunigai, ir teisininkai[3]; teisė ir tikyba buvo neatskiriami.

Prmasis archontas ir karalius Atėnuose ėjo beveik tas pareigas iš teisės srities, kaip ir romėnų vyriausiasis kunigas. Archonto uždavinys — saugoti, kad nenutrūktų naminis kultas[4]; karalius turėjo eiti valstybės tikybos vyriausiojo vadovo pareigas, kaip jas ėjo Romos vyriausiasis kunigas. Kaip pirmasis spręsdavo visus ginčus dėl šeimos teisių, taip antrasis — visus nusižengimus, turinčius ryšių su tikyba.[5]

Senovės įstatymų atsiradimas įrodymų nereikalingas: jų atsiradimas savaime aiškus. Vienas žmogus jų neišrado. Solonas, Likurgas, Minas, Numa galėjo surašyti savo valstybių įstatymus, bet jų jie neišgalvojo. Jei mes vaizduotumėmės vieną įstatymų leidėją, sukūrusį įst. kodeksą savo genijaus galia, tai klystumėm, nes tokio įstatymų davėjo senovėje niekados ir būti nebuvo. Senovės įstatymų ir tauta savo balsavimu netvirtino. Mintis, kad tam tikru balsavimų skaičiumi gali būti sudarytas įstatymas, pasireiškė daug vėliau ir tiktai tada, kai dvi viena paskui kitą kilusios revoliucijos tas valstybes pertvarkė. Ligitol į įstatymus buvo žiūrima, kaip į kažką labai sēna, nekeistina,

garbinga. Įstatymus yra davęs kūrėjas tuo pačiu metu, kai jis statė židinį, ir jie yra tokie pat seni, kokia sena yra valstybė, *moresque viris et moenia ponit*. Jis juos įvedė tuo pačiu laiku, kada jis įvedė t i k y b ą.

Vis dėlto negalime sakyti, kad įkūrėjas būtų pats išgalvojęs įstatymus. Kas gi, galiausiai, yra tikrasis jų autorius? Kalbėdami aukščiau apie šeimos sutvarkymą, apie graikų ir romėnų įstatymus, tvarkiusius nuosavybę, paveldėjimą, palikimą, įsūnijimą, pastebėjome, koks darnus santykis yra tarp tų įstatymų ir *tikybinių* senovės padermių *įsitikinimų*. Pastatę šiuos įstatymus greta įgimtos lygybės, pastebėsime, kad dažnai jie nesuderinami su lygybe; kartu mums darosi aišku, kad jiems davė pradžią ne absoliutinės tiesos pažinimas ir ne teisingumo jausmas.

Toliau, derindami šiuos įstatymus su mirusiųjų ir židinio kultu ir statydami juos prieš įvairius pirmapradės tikybos įsakymus, turėsime pripažinti, kad tarp jų nėra mažiausio nedarnumo.

Žmogui nebuvo reikalo perkratinėti savo sąžinės ir sakyti: tai teisinga, tai neteisinga. Ne tuo keliu atėjo senovinė teisė. Žmogus tikėjo, kad šventasis židinys tikybos įstatymo galia tėvo yra perduodamas sūnui; iš čia išvada, kad namai yra paveldimasis turtas. Žmogus, palaidojęs savo tėvą nuosaviame lauke, tikėjo, kad velionies dvasia paėmė valdyti tą lauką visiems laikams ir iš palikuonių reikalauja nenutraukiamo kulto; iš čia išvada, kad laukas, tapęs velionies valdymo sritimi ir aukojimų vieta, kartu tapo neatskiriama šeimos nuosavybe. Tikyba sakė: „Sūnus, o ne duktė perima kultą“; ir įstatymai, kaip ir derindamiesi prie tikybos, sakė: „Sūnus, ne duktė, paveldi; paveldi vyriškosios lyties brolvaikis, bet nepaveldi seserėtis“. Štai kaip susidarė įstatymai; jie pasireiškia ir neieškomi. Jie yra tiesioginė ir būtina tikybinių įsitikinimų išdava; jie patys yra tikyba, prisitaikiusi prie žmonių santykių vienų su kitais.

Senoliai sakydavo, kad įstatymai esą jiems dievų siųsti. Krėtiečiai įstatymų davėju laikė ne Miną, bet Jupiterį. Lakedemoniečiai tikėjo, kad jų įstatymų davėju esąs ne Likurgas, o Apolonas. Romėnai sakydavo, kad Numa įstatymus rašęs, diktuojant vienai galingiausiųjų senosios Italijos deivių, būtent: deivei Egerijai. Etruskai tarėsi gavę įstatymus iš dievo Tago. Tuose visuose padavimuose yra ir tiesos. Tikruoju įstatymų

leidėju senoliai laikė ne žmogų, o tikybinius įsitikinimus, glūdinčius žmogaus sielos gelmėse.

Įstatymai ilgai buvo laikomi šventais daiktais. Ir toje epochoje, kurioje jau prileisdavo mintį, kad vieno žmogaus valia arba tautos balsavimu gali būti išleistas įstatymas, dar reikėdavo, kad būtų atsiklausta t i k y b o s ir kad mažų mažiausia ji būtų sutikusi su leidžiamuoju įstatymu. Romoje netikėjo, kad visų balsais priimto nutarimo pakanka, kad tas nutarimas virstų įstatymu: dar reikėdavo, kad tas tautos sprendimas būtų vyriausiojo kunigo patvirtintas ir kad augūrai patikrintų, jog dievai palankūs siūlomajam įstatymui.[6] Vieną kartą plebėjų tribūnams panorėjus tribų susirinkime pravesti įstatymą, patricijus jiems taip sakė: „Kokia teise norite leisti įstatymą arba keisti veikiančiuosius įstatymus? Jūs, kurie neturite „auspitia", kurie savo susirinkimuose neatliekate tikybinių veiksmų, ką turite bendro su tikyba ir su visu tuo, kas yra taip šventa, kaip yra šventi įstatymai?"[7]

Iš viso to lengva suprasti, kodėl senoliai taip ilgai reiškė pagarbą savo įstatymams ir prisirišimą prie jų. Įstatymuose jie matė ne žmogaus darbą; įstatymų pradžia esanti ne žemiška. Todėl ne be reikalo Platonas yra pasakęs: „Klausyti įstatymų, tai klausyti dievų". Rašydamas „Kritone" apie Sokratą, pasiruošusį atiduoti savo gyvybę, nes jos reikalauja įstatymai, tiktai nusako to laiko graikų nuotaiką. Dar prieš Sokratą Termopilų uoloj jau buvo parašyta: „Praeivi, praneškie Spartai, kad mes čia *mirėme, klausydami* į s t a t y m ų." Įstatymai senoliams visados buvo šventenybė; karalių laikais jie buvo tai, kas karaliui karalienė; respublikų laikais jie buvo tautų karalienė. Įstatymų neklausyti buvo lygu šventvagystei.

Iš esmės, įstatymo negalima buvo keisti, nes jisai buvo dieviškas. Reikia pastebėti, kad įstatymo negalima buvo ir atšaukti. Be kliūčių buvo galima leisti nauji įstatymai, tačiau *senieji visados pasilikdavo,* kad ir didelis tarp jų būtų susidaręs priešingumas. Drakono kodeksas Solono kadeksu nebuvo paneigtas[8] ir karalių įstatymai — Dvylikos lentelių įstatymais. Akmuo, kuriame įstatymas iškaltas, buvo laikomas neliečiamu. Vis dėlto mažiau smulkmeningi asmens buvo nusiteikę, kad leidžiama duoti įstatymui kitokia prasmė. Ši nuotaika buvo svarbiausia priežastis, kad senovės teisėje pastebime daug neaiškumų. Vienas kitam priešingi ir iš įvairių epochų kilę įstaty-

mai buvo suplakami, ir visi jie turėjo teisę būti gerbiami. Izie-jaus ginamojoje kalboje matome, kaip du žmonės ginčija vienas antram teisę į palikimą; kiekvienas remiasi įstatymais, kurie kalba jo naudai; surandami du įstatymai, griežtai priešingi vienas antram, bet kaip vienas, taip ir antras vienodai vykdytini. Pavyzdžiui, Manaus kodekse yra senas įstatymas, nustatąs vyresniojo teisę, ir jame yra kitas, liepiąs broliams lygiai pasidalyti palikimą.

Senovės įstatymai niekados neturi jų atsiradimą pateisinančių priežasčių. Kodėl turi būti taip, o ne kitaip? Jie nepratę aiškintis, kurios priežastys juos iškėlė; jie yra todėl, kad juos davė dievai. Jie yra ne išdava įsitikinimo, kad jie naudingi; jie yra primesti; jie autoriteto vaisius; žmonės jų klauso todėl, kad jais pasikliauja. Ilgą padermių eilę rašytų įstatymų nebuvo. Juos perduodavo tėvas sūnui kartu su tikyba ir maldų žodžiais. Jie buvo šventasis padavimas, kartojamas ir prie šeimos, ir prie valstybės židinio.

Pradėjus įstatymus surašinėti, jie visų pirma pateko į šventąsias knygas, į apeigynus, į maldų ir ceremonijų aprašymus. Varonas pasakoja apie vieną senovės įstatymą, gyvavusį Tuskulo mieste; jis pastebi, kad jį jis išskaitęs šventosiose šio miesto knygose.[9] Dijonizas iš Halikarnaso, kuriam teko matyti raštų originalai, sako, kad Romoje prieš Decemvyrų epochą ir tas toks dar mažas rašytųjų įstatymų skaičius buvo surašytas šventosiose knygose.[10] Paskiau įstatymai išnyko iš apeigynų; juos pradėjo rašyti atskirai, bet paprotys laikyti įstatymus šventovėse išliko, ir kunigai nenustojo būti jų saugotojais.

Ir rašytieji, ir nerašytieji įstatymai buvo sudaryti visados labai trumpais sakiniais, turinčiais kaikurį panašumą su Mozės 5-knygio arba Manaus knygų sakiniais. Yra daug pėdsakų, kad įstatymų nusakymų būta rimuotų.[11] Aristotelis sako, kad senaisiais laikais, būtent: prieš tuos laikus, kuriais įstatymai pradėta surašinėti, jie buvo apdainuojami.[12] Anų laikų atminimas išliko kalboje: įstatymus romėnai vadino *carmina*[13], eilėmis, graikai sakydavo νόμοι, dainos, giesmės.[14]

Eiliuotųjų įstatymų tekstas buvo nekeičiamas. Pakeisti viena raidė, praleisti žodis, iškreipti ritmas tai tas pat, kas paneigti pats įstatymas, paneigiant jo pavidalą, kuriame jis buvo apreikštas žmonėms. Įstatymas lygus maldai, kuri dievybei ma-

loni tiktai tada, kada ji tiksliai ištarta, ir kuri virsta nedorybe, jei ją kartojant, nors viename žodyje suklupta.

Pirmapradžiame įstatyme raidė viskas; nėra reikalo ieškoti įstatymo prasmės arba jo dvasios. Įstatymas brangintinas ne dėl įdėto į jį dorovinio pradmens, bet dėl žodžių, kuriais jis pareiškiamas. *Jo galia šventuose žodžiuose*, iš kurių jis sudėtas. Pas senolius, o ypačiai Romoje, teisės idėja buvo neatskiriama nuo tam tikrų posakių, įprastų vartoti tai idėjai reikšti. Pavyzdžiui, prireikus sudaryti sutartį, viena šalis turėdavo sakyti: *dari spondes*, o kita — turėjo atsakyti: *spondeo*. Jei tie žodžiai nebuvo tarti, nebuvo ir sutarties. Veltui skolintojai reikalautų mokėti skolą; skolininkas jam nekaltas, nes ne sąžinė ir ne teisybės jutimas varžė žmogų tų tolimųjų laikų teisėje, o šventoji formulė. Dviejų asmenų ištarti formulės *tariniai* sudarydavo tarp jų teisės santykį. Kur nėra tarti formulės žodžiai, ten nėra pasireiškęs teisės veiksmas.

Keista senovės romėnų teismo b y l o s eiga mūsų nestebins, jei turėsime galvoje, kad senovės *teisė* — tai tiktai *tikyba*, įstatymai — tai šventieji posakiai, teisingumas — tai apeigų santrauka. Ieškovas remiasi įstatymu, *agit lege*. Įrodžius, kad įstatymo žodžiai buvo tarti, nugalimas priešininkas. Tačiau nereikia pamiršti vieno: norint pakreipti įstatymą į savo pusę, reikia žinoti įstatymo tarena ir jis tiksliai ištarti. Jei kuris įstatymo žodis ištartas kito žodžio vietoje, tai įstatymo nebėra, ir jis nebgali ginti ištarusiojo. Gajus pasakoja nuotykį žmogaus, kuriam kaimynas iškirto vynmedyną. Nusikaltimas buvo aiškus; ieškovas, tardamas įstatymo žodžius, pasakė „vynmedžiai“. Kadangi įstatyme pasakyta „medžiai“, tai bylą jis pralaimėjo.[15]

Ištarti įstatymo žodžių nepakakdavo. Reikėdavo, kad kartu pasireikštų ir laukuojai ženklai, kurie lyg ir atstotų apeigas tos tikybinės ceremonijos, vadinamos sutartimi, arba teismo procesu. Einant tąja mintimi, parduodant reikėjo kas kartas naudotis vario gabalu ir svarstyklėmis; perkant betkurį daiktą, reikėdavo jis paliesti ranka, *mancipatio*. Ginčijantis dėl nuosavybės, būdavo apsimetama kovojant, *manuum consertio*. Čia gauna pradžią ir priemonės atsipalaiduoti, ir *emancipacijos* būdai, ir teismo proceso (bylos) eiga, ir betkuri eigos *pantomima*.

Kadangi įstatymas sudarydavo tikybos dalį, tai jis ir padėdavo ištisai pasireikšti slėpiningam pobūdžiui. Įstatymo formulės ir kulto maldelės buvo laikomos paslaptyje. Buvo žiūrima, kad jų nesužinotų ne tiktai svetimšalis, bet ir plebėjas. Tai tačiau nepriklausė nuo patricijų nusistatymo, kad jie, vieni patys besinaudodami įstatymais, semia iš to sau daug jėgų. Tiksliau bus pasakius, kad tai priklausė nuo to, kad įstatymas savo pradžia ir savo esme rodėsi esąs paslaptis, su kuria žmogus galėdavo susipažinti, tiktai būdamas įvestas į tautinį ir naminį kultą.

Senovinės teisės kilimas iš tikybos mums atskleidžia dar vieną svarbų tos teisės pažymį. Tikyba buvo ištisai *valstybinė,* t. y. skirtinga kiekvienoje valstybėje. Joje todėl negalėdavo pasireikšti kitokia, kaip tiktai valstybinė teisė (jus civile). Bet svarbu įsižiūrėti, kokia prasme jie šį žodį vartodavo. Sakydami, kad teisė yra valstybinė, *jus civile,* νόμοι πολιτικοὶ, suprasdavo tą posakį ne tąja prasme, kad kiekviena valstybė turi savo teisės kodeksą, kaip mūsų laikais kiekviena valstybė turi savąjį. Tuo posakiu jie norėdavo išreikšti mintį, kad jų įstatymai veikia ir turi galios tiktai tos pačios valstybės narių tarpe.

Kad kurio miesto įstatymai būtų privalomi ir kad jie gintų, nepakakdavo jame gyventi, bet reikėdavo būti jo piliečiu. Vergo įstatymai nerišdavo, kaip jie nerišdavo ir svetimšalio. Toliau mes patirsime, kad svetimšalis, apsigyvenęs mieste, negalėdavo net turėti nuosavybės, nei paveldėti turto, nei daryti palikimo rašto, nei daryti sutarties, nei stoti prieš paprastus teismus. Atėnuose svetimšalis, paskolinęs piliečiui, negalėdavo jo skųsti teismui už skolos nemokėjimą; įstatymai šiuo atveju nepripažindavo sutarties, kuri skolininkui būtų privaloma.

Tie senovinės teisės nuostatai puikiai buvo suderinti su logika. Teisė yra kilusi ne iš samprotavimo apie teisingumą, bet iš tikybos ir todėl skyrium nuo tikybos ji ir nebuvo suprantama. Kad tarp dviejų asmenų būtų *teisės santykis,* reikėdavo, kad tarp jųdviejų būtų *tikybinis santykis,* kitaip sakant, kad jie abu turėtų to paties židinio kultą ir darytų tuos pačius aukojimus. Nėsant tikybinio bendravimo, buvo neįmanomas tarp dviejų asmenų joks santykis. Todėl nei vergas, nei svetimšalis negalėjo priklausyti prie valstybės tikybos. Sve-

timšalis ir pilietis galėjo visą eilę metų gyventi arti vienas kito, bet negalėjo nei įsivaizduoti galimybės sudaryti kokį nors teisės ryšį. **Teisė buvo tiktai tikybos veidas.** Nėra bendrumo tikyboje, nėra bendrumo ir teisėje.

Pastabos:

[1] Ciceronas, De legibus, II, 19: Pontificem neminem bonum esse nisi qui jus civile cognoscit.

[2] Ciceronas, De legibus, II, 19, 20, 21; De aruspic. resp., 7; Pro domo, 12, 14. Dijonizas, II, 73. Tacitas, *Annales* I, 10; *Hist.*, I, 15. Dijon. Kasijus, XLVIII, 44. Plinijus, *Hist. nat.* XVIII, 2. Aulas Gelijus, V, XV; 27. Pomponijus „Digestoje" — *De origine juris.*

[3] Iš čia yra kilusi ir teisininkų išlaikyta ligi Justinijono laikų sena teisės sąvoka: Juris prudentia est rerum divinarum atque humanarum notitia.

[4] Iziejus, de Apoll. hered., 30.

[5] Poluksas, VIII, 90. Andokidas, *De Mysteriis*, 111.

[6] Dijonizas, IX, 41: *τὰς φρατριαρχικὰς ψηφηφορίας ἔδει προβουλευσαμένης τῆς βουλῆς, καὶ τοῦ πλήθους κατὰ φρατρίας τὰς ψηφους ἐπενέγκαντος, καὶ μετ' ἀμφότερα ταῦτα τῶν παρὰ τοῦ Δαιμονίου σημείων καὶ οἰωνῶν μηδὲν ἐναντιωθέντων τότε κυρίας εἶναι.* Tie dėsniai, pirmaisiais respublikos amžiais buvo labai uoliai saugomi, paskui buvo paneigti ar nesaugomi.

[7] Dijonizas, *τίνος ὑμῖν μέτεστι τῶν ἱερῶν, ὧν ἔν τι καὶ νὸμος ἦν.* Palyginkime Tito Livijaus, II, 41: nec plebem nec tribunos legem ferre posse.

[8] Andokidas, *De mysteriis*, 82: *ἔδοξε τῷ δήμῳ, Τισάμενος εἶπε πολιτεύεσθαι Ἀθηναίους κατὰ τα πάτρια, νόμοις δὲ χρῆσθαι τοῦ Σόλωνος, χρῆσθαι δὲ καὶ τοῖς Δράκοντος θέσμοις, οἷσπερ ἐχρώμεθα ἐν τῷ πρόσθεν χρόνῳ.* Palyg. Demosteno, in Evergum, 71; in Leptinem, 158. Poluksas, IX, 61. Aulas Gelijus, XI, 18: Draconis leges, quoniam videbantur acerbiores, non decreto jussoque, sed tacito illiteratoque, Atheniensium consensu obliterate sunt.

[9] Varonas, De ling. lat. VI, 16.

[10] Dijonizas, X, 1: *ἐν ἱεραῖς βίβλοις ἀποκείμενα.*

[11] Elijonas, II, 39.

[12] Aristotelis, Probl. XIX, 28.

[13] Titas Livijus. I, 26: Lex horrendi carminis erat.

[14] *Νέμω*—skirstau; *νόμος*—paskirstymas, matas, ritmas, daina, giesmė. Žiūr. Plutarchas, *De musica*, p. 1133; Pindaras, *Pyth.* XII, 41; *fragm.*, 190 (Heyno leid.). Skolijastas iš Aristofano ist.: *νόμοι καλοῦνται οἱ εἰς θεοὺς ὕμνοι.*

[15] Gajus, *Instit*, IV, 11.

XII skyrius.

PILIETIS IR SVETIMŠALIS.

Pilietį pažindavo iš jo dalyvavimo valstybės kulte; dalyvaudamas kulte, jis įgydavo visas pilietines ir politines teises. Atsisakyti nuo kulto buvo tas pat, kas atsisakyti nuo teisių. Pirmiau jau kalbėjome apie svarbiausią tautinio kulto apeigą — viešuosius pietus. Pavyzdžiui, nebuvo laikomas piliečiu tas, kuris kad ir ne dėl savo kaltės nedalyvaudavo pietuose.[1]

Kiekvienas miestas reikalavo, kad visi jo nariai dalyvautų jo kulto šventėse.[2] Romoje reikėdavo būti, atliekant šventą laistymo (liustracijos) apeigą tam, kuris norėdavo naudotis politinėmis teisėmis.[3] Asmuo, ten nebuvęs, t. y. nedalyvavęs bendroje maldoje ir aukojime, nebuvo laikomas piliečiu ligi kitos laistymo šventės.

Norėdami apibūdinti senųjų laikų pilietį, iškeldami jo esminguosius privalumus, turime pasakyti, kad tai yra žmogus, turįs valstybės tikybą, žmogus, garbinąs tuos pačius dievus, kuriuos garbina valstybė.[4] Pilietis — tas žmogus, už kurį archontas, arba pritanas, kas diena[5] aukoja auką, kuris turi teisę artintis prie aukuro, kuris gali peržengti šventosios aptvaros, kurioje esti susirinkimai, slenkstį, kuris dalyvauja iškilmėse, eisenose ir panegyrikose, kuris turi skirtą vietą šventuose pietuose ir kuris gauna savo dalį iš atnašaujamųjų aukų. Žmogus, tą dieną, kurią buvo įrašytas į piliečių knygas, yra prisiekęs vykdyti skirtą valstybės dievams kultą ir kovoti už juos.[6] Žiūrėkime pačių kalbos sąvokų: būti priimtu į piliečių tarpą graikų kalba reiškiama žodžiais μετεῖται τῶν ἱερων; žodis į žodį tektų taip pasakyti — dalyvauti šventuose dalykuose.[7] Priešingai, svetimšaliu yra tas asmuo, kuriam uždari keliai į kultą, kurio negloboja valstybės dievai ir kuris neturi teisės jų šauktis. Ir taip yra todėl, kad tautiniai dievai noriai klauso maldų ir ima aukų tiktai iš piliečio, bet atstumia svetimšalį. Įžengti į dievų šventovę jiems uždrausta, o jų buvimas tų apeigų metu lai-

komas šventvagyste. Šito svetimšalį atstumiančio senolių nusiteikimo reiškėjas yra apeiga romėnų kulte ir buvusi laikoma svarbiausia, būtent: vyriausiasis kunigas, aukodamas atvirame ore, turi būti apgaubta galva, nes neleistina, kad kartais prieš vyriausiojo kunigo akis, jam esant šventos ugnies akyvaizdoje ir atliekant tikybinį veiksmą, tautiniams dievams skirtą, neatsistotų svetimšalio veidas; tuo atveju būrimai (auspitia) būtų sutrukdyti.[8] Šventas daiktas, kad ir menkai valandėlei patekęs į svetimšalio rankas, laikomas suterštu; jis gali atgauti savo pirmykštį tikybinį privalumą tiktai tam tikra permaldaujamąja apeiga.[9] Jei priešas buvo paėmęs miestą, ir piliečiai paskui jį atsiėmė, tai pirmiausia reikėjo ištaurinti šventovės ir, užgesinus visus židinius, vėl visi užkurti; svetimšalis, juos paliesdamas, buvo suteršęs.[10]

Taip buvo todėl, kad tikyba tarp piliečio ir svetimšalio buvo sudariusi didelį ir neišdildomą skirtingumą.[11] Toji pati tikyba buvo uždraudusi, kiek ji turėjo įtakos sieloms, teikti svetimšaliams žinių apie valstybės teisę. Herodoto laikais Spartoje dar niekam nebuvo leista susipažinti su valstybės teise, išskiriant žynį, bet ir jam reikalingas buvo tam tikras orakulo įsakymas.[12]

Atėniečiai kaikada priimdavo svetimšalį į savo piliečių skaičių, bet kaip atsargiai! Pirmiausia reikėdavo, kad susirinkę piliečiai nubalsuotų priimti svetimšalį; bet čią dar ne galas; dar reikėdavo, kad, praėjus devynioms dienoms po pirmojo balsavimo, antras susirinkimas slaptu balsavimu išsitartų tąja pat linkme ir pritariančių balsų būtų bent šeši tūkstančiai. Šis skaičius pasirodys be galo didelis, jei įsidėmėsim, kad atėniečių susirinkimuose labai retai būdavo toks piliečių skaičius. Galiausiai, betkuris dalyvaująs susirinkime atėnietis galėdavo sakyti veto, skųsti nutarimą tribunolui, kaip priešingą seniesiems įstatymams, ir priversti jį anuliuoti. Iš tikrųjų, nebuvo kito viešojo akto, kuriam įvykdyti įstatymo davėjas būtų pavartojęs tiek daug atsargumo ir kuriam įsiteisėti būtų statęs tiek daug kliūčių, kaip aktas, suteikiąs svetimšaliui piliečio vardą; ne daugiau formalumų reikėdavo karui paskelbti ar naujam įstatymui išleisti.

Iš kur gi yra kilę tai, kad tiek daug kliūčių buvo statoma svetimšaliui, norinčiam tapti piliečiu? Be abejonės, to nesudarė baimė, kad jo balsas politiniuose susirinkimuose galės

suardyti pusiausvyrą. Demostenas pasako tikrą priežastį ir atėniečių nuotaiką tuo reikalu: „Reikia atminti dievai ir išlaikyti aukojimų taurumus". Išskirti iš savo tarpo svetimšalis — reiškia „rūpintis šventosiomis apeigomis"; priimti svetimšalis į piliečių tarpą — reiškia „leisti jam dalyvauti tikyboje ir aukojimuose".[13] Panašiam veiksmui žmonės nesijausdavo galį visai laisvai pasielgti; jų elgesiui kelią rodydavo tam tikras tikybinis jautrumas: jie buvo įsitikinę, kad tautiniai dievai yra linkę atstumti svetimšalį ir kad dėl naujo ateivio aukojimai gali nepasiekti tikslo. Suteikti svetimšaliui valstybės piliečio teisė tas pat, kas sulaužyti patys pagrindiniai tautinio kulto principai, kuriuos valstybė taip uoliai saugojo.

Tenka dar pažymėti, kad su tokiais atsargumais priimtas į piliečius svetimšalis negalėdavo tapti nei archontu, nei kunigu. Vargais negalais valstybė sutikdavo leisti jam dalyvauti kulte, bet leisti jam kultui atstovauti — to jau perdaug.

Kas jau betkuriame mieste buvo pilietis, tas negalėjo tapti piliečiu Atėnuose,[14] nes tikyba draudė būti tuo pačiu laiku dviejų valstybių piliečiu — lygiai taip, kaip negalima buvo būti dviejų šeimynų nariu; tai jau esame matę aukščiau. Negalima buvo priklausyti dviem tikybom kartu.

Pilietis, galįs dalyvauti aukojimuose, galėjo taip pat ir balsuoti. Galėdamas aukoti valstybės vardu, jis galėjo būti ir pritanu, ir archontu. Būdamas valstybinės tikybos dalyviu, jis galėjo atsišaukti į įstatymus ir atlikti visas teismo proceso apeigas. Priešingai, svetimšalis, nebūdamas tikybos dalyviu, neturėjo jokių teisių. Peržengęs šventąją aptvarą, kunigo paženklintą susirinkimui, jis buvo baudžiamas mirtimi. Valstybės įstatymai ne jam leisti. Su nusikaltusiu svetimšaliu apseidavo kaip su vergu; jis būdavo baudžiamas be teismo formalumų, nes valstybė neturėjo pareigos rodyti jam teisingumo.[15]

Kada buvo suprastas reikalas reikšti teisingumas svetimšaliui, tada teko sudaryti atskiras tribunolas. Roma turėjo prėtorių *(praetor peregrinus)* svetimšaliams teisti. Atėnuose svetimšalių teisėju buvo polėmarchas, būtent: tas pats magistratas, kuriam buvo pavesti karo rūpesčiai ir visoki susisiekimai su priešu.[16]

Nei Romoje, nei Atėnuose svetimšalis negalėjo būti nekilnojamojo turto savininkas.[17] Jis negalėdavo tuoktis; jo sutuok-

tuvės mažų mažiausia buvo nepripažįstamos; gimę iš piliečio ir svetimšalės vaikai buvo laikomi pavainikiais. Svetimšalis negalėjo daryti sutarčių su piliečiu; ar šiaip, ar taip, bet įstatymai tokioms sutartims nepripažino j o k i o s galios. Iš pradžių jis neturėjo teisės užsiimti prekyba.[18] Romėnų įstatymai draudė *paveldėti* ir piliečiui *iš svetimšalio,* ir svetimšaliui iš piliečio.[19] Šis pradmuo taip stengriai buvo saugomas, kad jei svetimšalis, gavęs romėnų piliečio teises, kartu neišrūpindavo tokių pat teisių gimusiam prieš tai sūnui, tai sūnus santykiuose su tėvu tapdavo svetimšaliu ir negalėdavo tėvo turto paveldėti.[20] Skirtingumai tarp piliečio ir svetimšalio buvo galingesni, kaip gamtos ryšys tarp tėvo ir sūnaus.

Iš pažiūros išeina, kad neva buvo siekta tikslo sudaryti svetimšalių persekiojimo sistema. Nieko panašaus nebuvo. Priešingai, ir Atėnai, ir Roma svetimšalius priimdavo palankiai ir juos remdavo tai prekybos, tai politikos sumetimais. Tačiau nei jų palankumas, nei jų pačių reikalai negalėjo paneigti senovės įstatymų, tikybos įvestų. Ši tikyba neleido svetimšaliui tapti nekilnojamo turto savininku, nes jis negalėjo turėti savo dalies valstybės tikybos žemėje. Ji neleido nei svetimšaliui paveldėti iš piliečio, nei piliečiui paveldėti iš svetimšalio, nes turto perleidimas buvo susijęs su kulto perleidimu ir negalima buvo nei piliečiui atlikti svetimšalio kulto, nei svetimšaliui piliečio kulto.

Svetimšalis galima buvo priimti, juo rūpintis, jis, pagaliau, gerbti, jei jis buvo turtingas ir pagarbos vertas, bet negalima buvo jo padaryti tikybos ir teisių dalininku. Su vergu tam tikrais atvejais buvo elgiamasi geriau, kaip su svetimšaliu, nes *vergas,* kaip šeimos narys, bendraudamas kulte, jos viešpačiui tarpininkaujant, buvo susijęs su valstybe. Dievai jį globoja. Romėnų tikyba vis dėlto sakydavo, kad vergo kapas yra šventas, ir kad svetimšalio kapas nešventas.[21]

Kad svetimšalis įstatymų akyse būtų laikomas turinčiu kokią vertenybę, kad jis galėtų verstis prekyba, daryti sutartis, naudotis be baimės savo turtu, kad valstybės teisingumas galėtų jį ginti, reikėjo, kad s v e t i m š a l i s taptų piliečio klijentu. Ir Romoje, ir Atėnuose buvo pageidaujama, kad kiekvienas svetimšalis pasirinktų patroną.[22] Prisidėdamas į klijentiją ir pasiduodamas piliečio priklausomybei, svetimšalis per tokį tarpininką buvo surišamas su valstybe. Tada jis pasijus-

davo galis naudotis kaikuriomis civylinės teisės lengvatomis ir įgaudavo teisę būti įstatymų globojamas.

Senovės valstybės už daugelį padarytų prieš jas nusikaltimų žmogų bausdavo, atimdavo piliečio teises. Ši bausmė buvo vadinama ἀτιμία.[23] Atimijos bausme pasmerktas žmogus nebegalėjo eiti pareigų magistratūroje, dalyvauti tribunole ir kalbėti susirinkimuose. Jam taip pat buvo uždrausta priklausyti prie tikybos. Žmonių patarlė sakė, kad „jis nebeįžengdavo į jokią valstybės šventovę, nebeturėdavo teisės vainikuotis gėlėmis tomis dienomis, kuriomis piliečiai dėdavosi gėlių vainkus ant galvos, ir nebeįkeldavo kojos į atatvarą, kurią *agoroje* (senovės graikų mieste — svarbioji viešoji vieta) paženklindavo švęstu vandeniu ir aukojamųjų gyvulių krauju.“[24] Valstybės dievai jo taip pat nebevaržydavo. Tuo pačiu iš jo būdavo atimamos visos pilietinės teisės. Jis nebestodavo prieš tribunolą ir kaipo reiškėjas; įžeistas jis negalėdavo skųstis: galima būdavo jis apkulti, nesitikint sulaukti atgal[25]; valstybės įstatymai jo nebeuždardavo. Jis nebegalėdavo nei pirkti, nei parduoti, nei daryti sutarčių.[26] Miestui jis tapdavo svetimšaliu. Vienu metu jis netekdavo ir tikybos, ir piliečio teisių, ir aplamai visko. Teisių visumą suteikdavo piliečio vardas; pražudžius šį vardą, viskas būdavo pražudyta.

Pastabos:

[1] Aristotelis, Politika, II, 6, 21. (II, 7).

[2] Boeckh, Corp. inscr. Atėnuose buvo tas pat; žmogus, kurio vardas buvo įrašytas į viešųjų pietų dalyvių skaičių ir kuris neatliko šios savo pareigos, buvo teisiamas ir baudžiamas; žiūr. įstatymo, paminėto Atėnėjo, VI, 26.

[3] Dijonizas, IV, 15; V, 75. Ciceronas, Pro Caecina, 34. Veliejus, II, 15. Buvo išimtis kareiviams, išvykusiems į žygį; bet ir reikėdavo, kad cenzorius pasiųstų paimti jų vardų, nes įtrauktieji į apeigos sąrašą buvo laikomi dalyvavusiais.

[4] Οὓς ἡ πόλις νομίζει θεοὺς νομίζων (Ksenofontas, Memor., I, 1).

[5] Apie pritanų kasdien daromus aukojimus žiūr. Antiphon. *super choreuta*, 45.

[6] Καὶ τὰ ἱερὰ τὰ πάτρια τιμήσω... ἀμυνῶ δὲ ὑπὲρ ἱερῶν Ištisa priesaikos formulė paduota Poiukso, VIII, 105—106.

[7] Demostenas, in Neaeram, 104, 113: τελετῶν καὶ ἱερῶν καὶ τιμῶν μετέχειν. Žiūr. dar Isokrato *Panegyr.*, 43 ir Strabono, IX, 3, 5.

[8] Vergilijus, Enėjida, III, 406. Festus: Lictor in quibusdam sacris clamitabat, hostis exesto. Žinoma, kad *hostis* reiškė svetimšalį (Makrobijus,

I, 17; Varonas, De lingua lat. V, 3; Plautas, Trinummus, I, 2, 65); *hostilis facies* pas Vergilijų reikia suprasti svetimšalio veidas.

[9] Digesta, XI kn., 6, 36.

[10] Šios taisyklės pavyzdį, kai dėl Graikijos, galime matyti Plutarcho rašte „Aristidas“, 20 ir kai dėl Romos — Tito Livijaus — VI, 50.

[11] Senųjų amžių taisyklės paskiau sušvelnėjo; svetimšaliai gavo teisių įeiti į miesto šventoves ir tenai sudėti aukas. Tačiau vis dėlto ir tada buvo švenčių ir aukojimų, kurie svetimšaliui liko neprieinami; žiūr. Boeckh, *Corp. inscr.* 101: *Πειραιεῦσι νόμιμόν ἐστιν εἰσίεναι, ἄλλῳ δὲ μή.*

[12] Herodotas, IX, 33—35. Aristotelis vis tik sako, kad senieji Spartos karaliai noriai suteikdavo piliečio teises (Politika, II, 9, 12).

[13] Demostenas, in Neaeram, 89, 91, 92, 113, 114.

[14] Plutarchas, Solonas, 24. Ciceronas, Pro Caecina, 34.

[15] Aristotelis, „Politika“, III, 1, 3. Platonas, „Įstatymai“, VI.

[16] Demostenas, in Neaeram, 49. Lizijas, in Pancleonem, 2, 5, 13. Poluksas, VIII, 91.

[17] Ksenofontas, *„De vectigalibus“*, 16. Aristofanas, *„Paukščiai“*, 1652, Aristotelis, Politika, III, 3, 5, Plutarchas, Periklas, 37, III, 21, Atėnėjus, XIII, 38, Titas Livijus, XXXVIII, 36, 43. Gajus, I, 67. Ulpijonas, V, 4—9. Povilas, II, 9. Reikalingas būdavo tam tikras įstatymas, kuris kito miesto gyventojams suteiktų *ἐπιγαμία*, arba connubium.

[18] Ulpijonas, XIX, 4. Demostenas, Pro Phorm., 6; in Eubulidem, 31.

[19] Ciceronas, pro Archia, 5. Gajus, II, 110.

[20] Pauzanijas, VIII, 43.

[21] Digesta, kn. XI, 7, 2; kn. XLVII, 12.

[22] Harpokratijonas, *προστάτης*. Poluksas, III, 56. Likurgas, in Leocratem, 21. Aristotelis, Politika, III, 1, 3.

[23] Apie *ἀτιμία* Atėnuose žiūr. Eschino in Timarchum, 21; Andokido apie misterijas, 73—80; Plutarcho *Fokijonas*, 26, 33, 34, 27. Apie *ἀτιμία* Spartoje žiūr. Herodoto, VII, 2331; Tukidido, V, 34; Plutarcho, Agezilajus, 30. Tokia pat bausmė buvo ir Romoje; ją reikšdavo žodžiais *infamia*, arba *tribu movere*; Titas Livijus VII, 2; XXIV, 18; XXIX, 37; XLII, 10; XLV, 15; Ciceronas, Pro Cluentio, 43; de oratore, II, 67; Valerijus Maksimas, II, 9, 6; Ps. Askonijus, Orelli leid., p. 103; Digesta, III kn., Dijonizas, XI, 63 *infamia* verčia *ἀτιμία*, ir Dijonas Kasijus, XXXVIII, 13 *tribu movere* verčia *ἀτιμάζειν*.

[24] Eschinas, in Timarchum, *μὴ ἐξέστω αὐτῷ ἱερωσύνην ἱεράσασθαι, μήδ' εἰς τό δημοτέλη ἱερὰ εἰσίτω, μήδ' ἐν ταῖς κοιναῖς στεφανηφορίαις στεφανούσθω, μὴδ' ἐντὸς τῶν τῆς ἀγορᾶς περιρραντηρίων πορευέσθω.* Lizijas, in Andocidem, 24: *εἴργεσθαι τῆς ἀγορας καὶ τῶν ἱερῶν.*

[25] Plutarchas, Agezilajus, 30: *παίει ὁ βουλόμενος αὐτούς.* Lizijas, in Adocidem, 24: *ὥστε μηδ' ἀδικούμενον ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν δύνασθαι δίκην λαβεῖν.* Demostenas, in Midiam, 92: *ἀτιμία νόμων καὶ δικῶν καὶ πάντων στέρησις.* Nejero byloje gynėjas, 26—28, pažymi, kad *ἄτιμος*'ui neleidžiama būdavo skųstis teismui.

[26] Spartoje *ἄτιμος* negalėdavo nei pirkti, nei parduoti, nei išleisti dukteries už piliečio. Tukididas, V, 34; Plutarchas. *Agezilajus.*

XIII skyrius.

PATRIJOTIZMAS. IŠTRĖMIMAS.

Žodis tėvynė senovėje reiškė tėvų žemę, *terra patria*. Betkurio žmogaus tėvynė — tai žemės sklypas, kurį jam buvo pavedusi valdyti jo naminė arba tautinė tikyba, tai žemė, kurioje buvo palaidoti jo pirmtakūnų palaikai ir kurią valdė jų vėlės. Tėvynė siauresne prasme buvo laikoma šeimos buveinė su jos kapais ir židiniu. Tėvynė platesne prasme — tai valstybė kartu su pritanėju, herojais, šventąja aptvara ir jai tikybos pažymėta teritorija. Graikai sakydavo: „šventoji tėvynės žemė." Ir tai buvo tariamas ne *bėt-žodis*. Šis žemės sklypas žmogui iš tikrųjų buvo šventas, nes jame gyveno jo dievai. Valstybė, miestas ir tėvynė senovėje reiškė ne atitrauktas sąvokas, kaip dabar, bet sudarydavo apčiuopiamą dalyką, kuris pasireikšdavo kasdieniame vietinių dievybių kulte ir turinčiuose galią sieloms tikybiniuose įsitikinimuose. Per tai parodo savo tikrąjį veidą senolių patrijotizmas, tas veiklusis jausmas, buvęs jų aukščiausias tikslas, į kurį subėgdavo visi kiti tikslai. Visa, ką žmogus galėjo turėti brangiausio, paskęsdavo tėvynėje. Tėvynėje žmogus rasdavo ir laimę, ir saugumą, ir teises, ir tikybą, ir dievą. Netekęs tėvynės žmogus viską prarasdavo. Beveik negalima buvo įsivaizduoti tokio atskiro asmens reikalo, kuris nesutaptų su viešuoju reikalu. Platonas sako: „Tiktai tėvynė mus gimdo, mus peni ir mus auklėja". Sofoklas gi sako: „Tiktai tėvynė mūsų neapleidžia".

Tokia tėvynė žmogui nėra tiktai gyvenamoji vieta. Kai tiktai jis prigrįžta šį šventąjį kiemelį, kai tiktai jis peržengia šventą tėvynės teritorijos sieną, jis jau neberanda nei tikybos, nei betkokio socijalinio sąryšio. Svetur, ne savo tėvynėje, jis pasijunta išstumtas iš tvarkingo gyvenimo ir netekęs teisių, svetur jam nebėra dievo ir doro gyvenimo. Tik tėvynėj žmogus jaučiasi garbingas ir supranta savo prievoles. Tiktai čia jis gali būti žmogumi.

Tėvynė riša žmogų prie savęs šventu ryšiu. Reikia todėl ji mylėti, kaip yra mylima tikyba, jos klausyti, kaip klausoma Dievo. „Reikia atsiduoti jai visa siela, ąja pasitikėti ir jai visai pasišvęsti." Reikia mylėti ji vistiek, ar ji laiminga, ar ji paniekinta, ar visko pertekusi, ar suvargusi. Reikia mylėti ji, ir kada ji beria savo geradarybes, ir kada ji sukausto savo nelaimėmis. Jos neteisėtai nuteistas Sokratas neprivalo jos mažiau mylėti. Mylėti ji reikia taip, kaip mylėjo Abraomas savo Dievą, kada pasiruošęs buvo aukoti savo sūnų. Reikia taip pat mokėti mirti už ją. Nei graikas, nei romėnas nemirs dėl prisirišimo prie žmogaus arba dėl to, kad garbės neteko, bet už tėvynę jis pasiruošęs atiduoti savo gyvybę. O tai dėl to, kad žeminant tėvynę, žeminama tikyba. Iš tikro, žmonės kovoja už savo aukurus, už savo židinius, *pro aris et focis,*[1] nes, priešui miestą paėmus, jo aukurai būtų išgriauti, jo židiniai užgesinti, jo kapai paminti, jo dievai paneigti, jo kultas panaikintas.

Tėvynės meilė — tai senolių dorumo pasireiškimas.

Turėti tėvynė buvo labai brangus dalykas, nes senoliai nesivaizduodavo skaudžiau nubausto žmogaus, kaip tas, kuriam atimta tėvynė. Ištrėmimas buvo bausmė už didžiuosius nusikaltimus.

Ištrėmimas — tai netiktai uždraudimas gyventi mieste ir priverstinis gyvenimas už tėvynės žemės sienų: jis kartu yra uždraudimas turėti kultą; jis tada reiškė tą pat, ką naujaisiais laikais reiškia ekskomunika. Romėnų posakiu, ištremti žmogus yra tas pat, kas uždrausti jam naudotis ugnimi ir vandeniu[2] — ugnimi aukojimams, vandeniu nulaistymams.[3] Ištremtajam tuo būdavo atimama tikyba. Ir Spartoje žmogui, kuriam būdavo atimtos piliečio teisės, buvo draudžiama pasigauti ugnies.[4]

Vieno Atėnų poeto kūrinyje veikiantysis asmuo taria ištremtajam šiuos baisius prakeikimo žodžius: „Teklajoja jis, ištarmės žodžiais, tenesiartina niekados prie šventovės; jokis pilietis tenekalbina jo ir teneįsileidžia į savo namus: tenesileidžia jo niekas prie maldos ir aukojimų: tenepaduodie niekas jam šventos vandens."[5] Ištremtajam įžengus į namus, visi namai laikomi suterštais. Žmogus, įsileisdamas ištremtąjį, tapdavo netaurus dėl paties santykiavimo su juo. Įstaty-

mai sakė, kad „tas, kuris bus kartu su juo valgęs ar gėręs ar jį palytėjęs, turi apsivalyti."[6] Tokios ekskomunikos ištiktas ištremtasis negalėdavo dalyvauti jokioje tikybinėje apeigoje; jis nebeturėjo nei kulto, nei pašvęstųjų pietų, nei maldų, jam buvo atimta teisė būti tikybos palikimo dalyviu.

Reikia įsidėmėti, kad senoliams Dievas nebuvo visur esąs. Jei jie ir turėjo kokią miglotą nuovoką apie visatos Dievybę, tai vis dėlto ji buvo ne toji, kurią jie laikė savo apvaizda ir kuriai siųsdavo savo maldas. Žmogaus dievais būdavo laikomi dievai, gyveną jo namuose, jo šalyje, jo mieste. Ištremiamasis, prigriždamas tėvynę, palikdavo joje ir savo dievus. Jis niekur nebematydavo tikybos, kuri galėtų jį paguosti ir globoti; jis nebejausdavo apvaizdos, kuri rūpintųsi jo buvimu; jam buvo atimta galimybė ramintis malda. Jis buvo netekęs viso, kas galėtų tenkinti jo sielos reikalavimus.

Tikyba buvo šaltiniu, iš kurio plaukė pilietinės ir politinės teisės. Ištremiamasis, netekdamas tėvynės tikybos, prarasdavo ir visų tų teisių šaltinį. Atstumtas nuo valstybinio kulto, jis tuo pačiu pasijusdavo praradęs savo naminį kultą ir privalė užgesinti savo židinį.[7] Jis prarasdavo ir nuosavybės teises; visa jo žemė ir visas jo turtas būdavo atimami dievų ar valstybės naudai.[8] Nebeturėdamas kulto, jis nebeturėdavo nei šeimos; jis ir žmonai nebe vyras, ir vaikams nebe tėvas. Jo sūnus nebepriklauso jo galiai[9]; jo žmona — nebe žmona ir gali pati savo noru tekėti už kito.[10] Imkime kad ir Regulą, priešo belaisvį, kurį romėnų įstatymai prilygina ištremtajam; kai Senatas teiraujasi jo nuomonės, jis atsisako ją pareikšti, nes ištremtasis nebe senatorius; kai jo pati ir jo vaikai pasitinka jį, jis nesileidžia apkabinamas, nes ištremtasis nebeturi nei vaikų, nei žmonos

Fertur pudicae conjugis osculum
Parvosque natos, ut capitis minor
A se removisse.[11]

Tokiu būdu ištremtasis kartu su tikyba prarasdavo ir pilietines, ir politines teises; jis netekdavo ir židinio, ir žmonos, ir vaikų. Ištremtajam mirus, jo negalėdavo laidoti nei piliečių laidojamose vietose, nei jo pirmtakūnų kapuose[12], nes jis buvo tapęs svetimas.

Nereikia stebėtis, kad senovės respublikos beveik visais atsitikimais leisdavo nusikaltėliui išvengti mirties pabėgant. Ištrėmimas nebuvo laikomas minkštesne bausme, kaip mirtis.[13] Romėnų įstatymai ištrėmimą vadino mirties bausme.

Pastabos:

[1] Iš čia yra kilę jauno atėniečio priesaikos žodžiai: *ὀμνυῶ ὑπὲρ τῶν ἱερῶν*. Poluksas, VIII, 105. Likurgas, in Leocratem, 78.

[2] Ciceronas, Pro domo, 18. Titas Livijus, XXV, 4. Ulpijonas X, 3.

[3] Festas, Müllerio leid. p. 2.

[4] Herodotas, VII, 231.

[5] Sofoklas, karalius Edipas, 229—250. Panašiai buvo ir su nubaustuoju *ἀτιμία*, kuri buvo savo rūšies ištrėmimas savo krašte.

[6] Platonas, įstatymai, IX, 881: *φευγέτω ἀειφυγίαν ἐξ ἄστεος καὶ πάντων ἱερῶν εἰργέσθω... ἐαν δέ τες τῷ τοιούτω συμφαγῃ ἢ συμπίῃ ἤ τινα αλλην κοινωνίαν κοινωνήσῃ, ἢ καὶ μόνον ἐντυγχανίων προσαπτηται, μήτε εἰς ἱερὸν ἔλθῃ μήτ' εἰς αγοραν πρότερον ἢ καθήρηται.*

[7] Ovidijus, Tristia, 1, 3, 4: exstinctos focos.

[8] Titas Livijus, III, 51; XXIV, 4. Dionizas, XI, 46. Demostenas, in Midiam, 43. Tukididas, V, 60. Plutarchas, Temistoklas, 25. Poluksas, VIII, 99. — Šis dėsnis kaikada būdavo suminkštinamas; turtai tam tikrais atvejais galėdavo likti ištremtajam arba būti perduoti jo vaikams. Platonas, įstatymai, IX, 8, 7. Vis dėlto *nereikia niekados painioti* **ostrakizmo** su **ištrėmimu**; pirmąja bausme nubaustajam turto neatimdavo.

[9] Justinijono įstatymai, I, 12, 1. Gajus, I, 128: Cui aqua et igni interdicitur, proinde ac mortuo eo liberi desinunt in potestate esse. Tėvas nebeturėdavo galios ištremiamajam (Gajus, ten pat). Šeimos ryšiui nutrūkus, žūdavo teisės į palaikus.

[10] Dijonizas, VIII, 41, Korijolano atsisveikinimas su savo žmona: „tu nebturi vyro; ar galėsi tu gauti kitą vyrą, už mane laimingesnį!“ Jis priduria, kad jo vaikai nebeturi tėvo. Tai ne gražbylystės žodžiai, tai senovės teisės pasireiškimas...

[11] Horacijus, Odos, III, 5. Žodžiai *capitis minor* reiškia tą pat, ką romėnų teisėje reiškia *capitis deminutio,* o tai yra ištrėmimo sekinys. Gajus I, 129: Si ab hostibus captus fuerit parens, pendet jus liberorum. Regulas, kuris buvo belaisvis pagal duotąjį žodį, teisėtai buvo laikomas *servus hostium,* kaip yra išsitaręs Gajus (ten pat), ir todėl jis nebeturėjo nei pilietinių, nei šeimyninių teisių. Dar žiūr. Cicerono, De officii, III, 27.

[12] Tukididas, I, 138.

[13]) Tai Euripido pareikštoji mintis, Elektra, 1315; Phoenic, 388; Platonas, Kritonas, 52 p.

XIV skyrius.

APIE MUNICIPALINĖS NUOTAIKOS KRYPTĮ.

Ką ligišiol sužinojome apie senovines institucijas ir senovinius tikybinius įsitikinimus, gali mums duoti suprasti, koks didis buvo visada skirtumas tarp dviejų miestų. Kad ir kaip arti jie būtų vienas nuo antro, tačiau visados jie buvo sudaryti iš visai skirtingų visuomenių. Tos visuomenės tokios tolimos buvo viena kitai, kaip toli yra šiandien vienas miestas nuo kito arba kaip toli yra viena valstybės siena nuo kitos; juose ne tie patys dievai, ne tos pačios apeigos ir maldos. Tikėta, kad miesto dievai atmesdavo pagarbinimus ir maldas kiekvieno, kuris nebuvo jo pilietis. Tiesa, tie tikybiniai įsitikinimai ilgainiui pakitėjo ir sušvelnėjo, tačiau daug dar galios jie turėjo tada, kada kūrėsi visuomenės. Pačios visuomenės visados saugojo tai, ką buvo iš jų pasisavinusios.

Savaime iškyla du dalykai: pirmas, kad tikybai, visai savitai kiekviename mieste teko uždavinys sudaryti valstybė labai pastoviais ir nesugriaunamais pagrindais; ir tikrai, reikia stebėtis, kaip ta socijalinė organizacija turinti tiek daug trūkumų ir visai aiškų palinkimą griūti, vis dėlto ilgai išsilaikė. Antras, kad šiai tikybai buvo lemta ilgus šimtmečius būti kliūtimi, neduodančia galimumo susidaryti kitokiai socijalinei santvarkai, ir palaikyti santvarkos — kur miestas, ten atskira valstybė. Kiekvienas miestas, einant tikybos dėsniais, turėjo būti visai nepriklausomas. Buvo reikalinga, kad kiekvienas miestas turėtų skirtingą kodeksą, kaip jis turėjo savo tikybą, ypač, kad pirmasis yra kilęs iš antrosios. Kiekvienas miestas turėjo turėti suvereninį savo teisingumo institutą, tačiau negalėjo būti teisingumo, aukštesnio negu tas, kuris miestui naudingas. Kiekvienas turėjo savas tikybines šventes ir savą kalendorių; ir mėnesiai, ir metai dviejuoe miestuose negalėjo būti tie patys, nes visa tikybinių veksmų eilė juose buvo visai

kitokia. Kiekvienas turėjo savitus pinigus, kuriuos iš pradžių puošdavo sava tikybine emblema. Kiekvienas turėjo savitus matus, saikus ir svarus. Ir minties neprileisdavo, kad du miestai gali turėti ką nors bendro. Vieno miesto šalinimasis nuo kito buvo toks didelis, kad į galvą neateidavo mintis apie galimumą vieno miesto gyventojui susituokti su kito miesto gyventoju. Toks susituokimas visados rodėsi esąs įtariamas ir ilgai buvo laikomas dargi neteisėtu. Ir Romos, ir Atėnų įstatymai vengė stačiai jį leisti. Gimę iš tokių susituokimų vaikai buvo laikomi sugulovių vaikais, neturinčių pilietinių teisių.[1] Kad dviejų miestų gyventojai galėtų teisėtai susituokti, reikėdavo, kad tie miestai būtų sudarę tam tikrą konvenciją (jus connubii, ἐπιγαμία).[2]

Kiekvienas miestas turėjo savo teritoriją, o aplink ją šventąją sienų ežią. Tąja ežia baigėsi ir tautinės tikybos, ir jos dievų įtaka.[3] Už tos ežios viešpačiais buvo kiti dievai ir kitas buvo kultas.

Ryškiausias ir Graikijos, ir Italijos (prieš romėnų jos nukariavimą) istorijos bruožas buvo linkimas, buvęs pasiekęs kraštutinumą, *susismulkinti,* ir kiekvieno miesto nuotaika — vengti santykiauti su kitais miestais. Graikams niekados nebuvo pasisekę sujungti atskirų miestų į vieną valstybę; taip pat ir lotynų, ir etruskų miestai kartu su samnitų tribomis niekados nebuvo sudarę vieno kūno. Nepataisomas graikų linkimas skaldytis buvo aiškinamas gamtos ypatumais ir sakoma, kad ten susinarpliojusios kalnų virtinės sudariusios tarp žmonių prigimtas demarkacijos linijas. Bet kalnų nebuvo tarp Tėbų ir Platėjos, tarp Argo ir Spartos, tarp Sibariso ir Krotono; jų taip pat nebuvo tarp Lacijumo ir dvylikos Etrurijos miestų.

Fizinė gamta, be abejonės, šiek ar tiek veikia tautų istoriją, tačiau tikybiniai žmogaus įsitikinimai čia kur-kas galingesni. Du kaimyniniu miestu skyrė kažkas labiau neperžengiama, kaip kalnai; juos skyrė eilė šventų ežių; kulto skirtingumai, tai siena, kurią kiekviena valstybė buvo išvedusi tarp savųjų ir svetimųjų dievų. Kultas draudė svetimšaliui įžengti į daugybinių jo dievybių šventavietes; jis reikalavo iš savo dievybių nekęsti svetimšalio ir apgalėti jį.[4]

Todėl senoliai negalėjo nei sudaryti, nei duoti pradžios kitokiam socijaliniam susitvarkymui, kaip atskirais miestais.

Ilgą laiką nei graikams, nei italams, nei romėnams ir mintis į galvą nebuvo atėjusi, kad keli miestai gali susijungti, kaip lygus su lygiu ir gyventi lygiomis teisėmis, vienos bendros valstybės valdomi. Du miestai lengvai galėjo susiburti ir laikinai susibendrauti, atsižiūrint į numatomą abiejų naudą ar reikalą atremti pavojų, bet niekados visiškai susilieti; tikyba iš kiekvieno miesto buvo sudariusi atskirą kūną, kuris negalėjo sutapti su kokiu nors kitu kūnu. Šalintis vienam nuo kito — buvo bendras kiekvieno miesto įstatymų dėsnis.

Turint galvoje buvusius tikybinius įsitikinimus ir aukščiau sakytus tikybinius papročius, kyla klausimas, kaip keletas miestų vis dėlto galėjo susidėti į vieną valstybę? Kad žmonijos bendravimas būtų suprantamas ir kad tas bendravimas būtų laikomas esančiu tvarkoje, reikėjo, kad jis remtųsi tikyba. Tokio bendravimo simboliu turėjo būti bendrai valgomi šventi pietūs. Keli tūkstančiai piliečių lengvai galėjo susirinkti viename pritanėjyje, bendrai kalbėti tas pačias maldas ir kartu valgyti šventus valgius. Bet pamėginkime šių papročių pagrindu sudaryti iš visos Graikijos vieną valstybę! Kaip atliksime viešuosius pietus ir visas kitas šventas apeigas, kuriose turi dalyvauti visi piliečiai? Kur bus pritanėjas? Kokiu būdu piliečiai atliks kas metai liustraciją? Kas bus su nepamainomomis ežiomis, kurios iš pradžių rodė miesto teritoriją ir kurios visiems laikams skyrė ją nuo kitos žemės? Koks buvo likimas visų vietinių kultų, daugybinių dievybių ir herojų, gyvenusių atskiruose kantonuose? Atėnai savo žemėse turi herojų Edipą, Tėbų miesto priešą; kaip sujungti atėniečiai ir tėbiečiai į vieną kultą ir kaip jie įduoti vienos vyriausybės žiniai? — Kada šie prietarai pradėjo nykti (plačiųjų sluoksnių nuotaikoje jie pradėjo nykti labai vėlai), tada jau nebebuvo laiko naujai valstybės santvarkai sudaryti. Susiskaldymui pritardavo įpratimas, išskaičiavimas, įsisenėjusi kitų neapykanta, senų kovų atsiminimai. Tačiau nėra reikalo remtis praeitimi.

Kiekvienas miestas brangino savo savarankiškumą; savarankiškumo sąvoka apimdavo miesto kultą, jo teisę, jo valdžią ir visą tikybinę ir politinę nepriklausomybę.

Vienam kuriam miestui lengviau buvo kitas miestas pavergti, negu jis prie savęs prijungti. Miestą nukariavus, ga-

lima buvo jo gyventojai padaryti vergais, bet negalima buvo nugalėtųjų padaryti nugalėtojo bendrapiliečiais. 2-m miestam susilieti į 1 valstybę, prijungti nugalėtojo miesto gyventojų prie nugalėjusiojo miesto gyventojų ir jų visų duoti vienai valdžiai valdyti senovėje buvo visai negalima, todėl tuomet tokių atsitikimų ir nebuvo, išskiriant vieną, apie kurį kalbėsime toliau. Sparta buvo nukariavusi Mesėniją, bet ne tam tikslui, kad iš spartiečių ir mesėniečių pasidarytų viena tauta; ji ištrėmė arba pavergė nugalėtuosius ir pagrobė jų žemes. Atėniečiai taip pat buvo pasielgę su Salaminu, Eginu ir Milu.

Mintis, kad reikia versti nugalėtieji įsilieti į nugalėjusiųjų miestą, negalėjo ir kilti. Miestas turėjo savo dievus, giesmes, šventes, įstatymus ir laikė juos savo brangiąja nuosavybe ir labai sergėjo, kad tąja nuosavybe netektų dalintis su nugalėtaisiais. To daryti jis ir teisės neturėjo: ar galėjo atėnietis leisti eiti Egino gyventojui į daugybinės Atėnos šventovę, reikšti kultą Teziejui, dalyvauti šventuose pokyliuose, leisti, kad eginietis, kaip pritanas, kurtų viešąjį židinį? Tai daryti jam draudė tikyba. Todėl nugalėtieji Egino salos gyventojai negalėjo sudaryti vienos valstybės su Atėnų gyventojais. Turėdami ne tuos pačius dievus, eginiečiai ir atėniečiai negalėjo turėti tų pačių įstatymų ir to paties magistrato. Bet ar negalėjo atėniečiai palikti nukariautojo miesto, kaip jis buvęs, ir tiktai pasiųsti jo valdyti savo magistratų? Senolių nusiteikimo esmei prieštaravo, kad miestas būtų valdomas tokio žmogaus, kuris nėra jo pilietis. Ir tikrai, magistratas turėjo būti tikybos vadovu, ir vyriausias jo uždavinys buvo atnašauti aukos miesto vardu. Neturįs teisės atnašauti svetimšalis negalėjo būti ir magistratu. Neidamas jokių tikybos pareigų, jis žmonių akyse nebūtų turėjęs jokio rimto pasitikėjimo. Sparta buvo mėginusi pasiųsti į miestus savuosius harmostus, bet tie asmenys nebuvo magistratai, neteisdavo, neidavo į susirinkimus; neturėdavo jokių pastovių ir nuolatinių santykių su miesto gyventojais ir todėl jie negalėjo juose ilgai išsilaikyti.

Iš to viso, kas sakyta, seka, kad nugalėtojas turėdavo pasirinkti vieną iš dviejų priemonių: arba nugalėtąjį miestą sugriauti ir jo teritoriją pačiam paimti, arba palikti jam visišką

nepriklausomybę. Vidurio priemonių nebuvo. Arba miestas žūdavo, arba likdavo suvereninė valstybė. Turėdamas savą kultą, jis turėjo turėti ir savą valdžią; pražudydamas vieną, jis netekdavo ir antro. Bet tada ir miesto nebebūdavo.

Tokia visiška senovės miesto nepriklausomybė galėjo išnykti tiktai tada, kada visai išnyko tikybiniai įsitikinimai, kuriais ji rėmėsi. Pakitėjus žmonių nuotaikai ir visai eilei revoliucijų pertvarkius senovės bendruomenes, galėjo susidaryti kitokis nusistatymas ir įsikurti didesnė valstybė, valdoma jau kitokiomis taisyklėmis. Tam įvykti reikėjo, kad žmonės išrastų kitus pradmenis ir socijalinius santykius nukreiptų kita vaga, negu ta, kuria jie ėjo senaisiais laikais.

Pastabos:

[1] Poluksas, III, 21; *νόθος ὁ ἐκ ξένης ἢ παλλάκιδος· ὃς ἂν μὴ ἐξ ἀστῆς γένεται νόθον εἶναι.* Demostenas, in Neaeram, 16. Plutarchas, Periklas, 37.

[2] Lizijas, De antiqua resp. forma, 3. Demostenas, Pro corona, 91. Isokratas, Plataic., 51. Gajus, I, 67. Ulpijonas, V, 4. Titas Livijus, XLIII, 3; XXXVIII, 36.

[3] Plutarchas, Teziejus, 25. Platonas, Įstatymai, VIII, 842. Pauzanijas, passim. Poluksas, I, 10. Boeckh, Corp. inscript., II t. p. 571 ir 837. Ir Strabono laikais dar tebebuvo *ager romanus* ežių ženklai, ir prie kiekvieno ežių akmens kunigai kas metai darydavo aukojimus (Strabonas, V, 3, 2).

[4] Aišku, kad čia kalbama apie seniausių laikų miestus. Šie jausmai ilgainiui labai susilpnėjo.

XV skyrius.

MIESTŲ VIENO SU KITU SANTYKIAI; KARAS, TAIKA; DIEVŲ ALIJANSAS (ARBA SANTARVĖ).

Tikyba, kuri buvo įgavusi tokią didelę įtaką miestų vidaus gyvenimui, ne su mažesniu pasisekimu tardavo savo žodį ir dėl visų vieno miesto santykių su kitais. Apie tai galim patirti, stebėdami, kaip senųjų amžių žmonės skelbdavo karą karą, taikydavosi ir darydavo sąjungas.

Du miestai — tai dvi tikybinės bendruomenės, turinčios atskirus dievus. Kai jie kariaudavo, tai kariaudavo ne vieni žmonės, bet kovose dalyvaudavo ir dievai. Nemanykite, kad čia tik poetiškas vylius. Tuo dalyku senoliai taip tvirtai tikėjo ir taip gyvai tą tikėjimą reikšdavo, kad ir kariuomenė, į karo žygį eidama, imdavosi su savim ir savo dievus. Buvo tvirtai tikima, kad dievai kaudavosi kartu: kartais kariai apgindavo dievus, kartais dievai apgindavo karius. Kiekvienas tikėjo, kad kovodamas su priešais, jis kovoja ir su priešingo miesto dievais: buvo leista svetimųjų dievų neapkęsti, jie plūsti, įžeisti; galima buvo jie imti belaisviais.

Dėl to karo vaizdas būdavo keistas. Įsivaizduokime dvi vieną prieš kitą stovinčias nedidukes kariuomenes; kiekviena jų turi savo dievų stātulas, savo aukurus, savo vėliavas, kurios yra šventos emblemos,[1] kiekviena turi savo orakulus, kurie yra joms pažadėję pasisekimą, savo aukurus ir savo žynius, kurie joms prižada laimėjimą. Kiekvienas dviejų priešingų kariuomenių karys prieš mūšį atsimena ir kartoja tą pat, ką sakė anas graikas Euripido raštuose: „Kariaują kartu su mumis dievai yra daug galingesni, kaip tie, kurie kariauja mūsų eilėse“.

Kiekviena kariuomenė prakeikdavo priešo kariuomenę tokiais žodžiais, kuriuos mums paduoda Makrobijus: „O dievai! skleiskite baimę, nusiminimą ir visokį negerumą priešo eilėse. Ir žmonėms, ir kiekvienam, kuris gyvena jų žemėje, atimkite

saulės šviesą. Tetampa jūsų grobiu šis miestas, jo laukai, jo gyventojai ir jo vadai".[2]

Taip tarus, einama kautis ir kovojama iš abiejų pusių su tokiu žvērišku įnirtimu, jog gaunamas įsitikinimas, kad dievai tikrai palaiką jo pusę ir kad iš tikrųjų kariaujama su svetimais dievais. Priešui nėra pasigailėjimo; karas nepermaldaujamas; tikyba vadovauja kovai ir skatina kovojančius. Nėra aukštesnio veiksnio, kuris vėsintų įsikarščiavimą žudyti; leidžiama išpjauti belaisviai, pribaigti sužeistieji. Kalbėti apie pareigą priešui, kad ir kokia maža ji būtų, netenka; jos nėra ne tiktai karo lauke, bet ir toli nuo jo. Nėra visai įstatymo svetimšalio naudai; paskelbus svetimšaliui karą, atsišaukti į įstatymus netenka. Nėra ko svarstyti, kas svetimšalio atžvilgiu yra teisinga, kas neteisinga. Mucijus Scevola ir visi romėnai tikėjo, kad žudyti priešas yra geras darbas. Marcijus viešai gyrėsi g e r a i p a d a r ę s, apgaudamas Makedonijos karalių. Paulius Emilijus pardavė, kaip vergus, šimtą tūkstančių epirotų, kurie gera valia buvo į jo rankas pasidavę.[3]

Lakedemonietis Febidas taikos laiku buvo pagrobęs tėbiečių tvirtovę. Agezilajus, paklaustas apie šio veiksmo teisingumą, atsakė: „Tiktai ištirkite, ar jis yra naudingas; jei kuris veiksmas tėvynei naudingas, tai reikia jis atlikti". Štai kokia buvo senovės miestų gyventojų teisė.

Kitas Spartos karalius Kleomėnas sakydavo, kad visa pikta kas tik galima padaryti priešui, dievų ir žmonių akyse visados yra teisėtas veiksmas.[4]

Nugalėtojas galėjo naudotis savo pergale, kaip tinkamas. Jokis nei dievų, nei žmonių įstatymas nestabdė įsibrovusio keršyti arba grobti. Atėnai, nutarę išnovyti visus mitilėniečius, neskiriant lyties ir amžiaus, buvo tikri neperžengią savo teisių; kai rytojaus dieną jie, vykdydami savo nutarimą, išžudė tūkstantį piliečių ir atėmė iš visų mitilėniečių jų žemes, bet liovėsi ligi galo vykdyti savo nutarimą, jie buvo tikri pasielgę žmoniškai ir palankiai. Nukariavus Platėją, vyrai buvo išpjauti, moterys parduotos, bet niekas nugalėtojų nekaltino, kad jie nusižengę įstatymams.[5]

Buvo kariaujama ne tiktai su kariais; buvo kariaujama ištisai su visais gyventojais: vyrais, moterimis, vaikais ir vergais. Karas eidavo ne tiktai prieš žmogiškas būtybes; jis eidavo ir prieš laukus, ir prieš derlių. Namai būdavo degi-

nami, medžiai iškertami; derlius beveik visados būdavo aukojamas požemių dievams ir todėl padegamas.[6] Išnaikindavo gyvulius; galiausiai naikindavo ir pasėlius, kurie būtų galėję duoti derlių ateinančiais metais. Karas galėdavo išnaikinti visus tautos narius ir ištrinti jos vardą iš gyvųjų tautų skaičiaus, o taip pat paversti derlingą kraštą tyrlaukiu. Šiais karo teisės dėsniais eidama, Roma buvo sudariusi aplink save negyvenamas vietas: teritoriją, kurioje Volskai buvo turėję dvidešimt tris miestus, jie buvo pavertę bergdžiomis balomis; penkiasdešimt trys Lacijumo miestai išnyko; Samnijume ilgai galima buvo pažinti vietos, kuriomis buvo žygiavusi romėnų kariuomenė, ne tiek iš jų apsistojimo vietų, kiek iš dykumos, kuri viešpatavo apylinkėje.[7]

Kada nugalėtojas neišnaikindavo nugalėtųjų, tada jis turėdavo teisę panaikinti jų miestą, tai reiškia — nuslopinti jo gyventojų tikybinį ir politinį susibendravimą. Tada, panaikinus kultą, dievai būdavo pamiršti. Panaikinus miesto tikybą, išnykdavo ir kiekvienos šeimos tikyba. Židiniai užgesdavo. Kartu su kultu būdavo paneigti ir įstatymai, civylinė teisė, šeima, nuosavybė ir visa, kas palaikė tikybą.[8]

Klausykime, ką sakė nugalėtasis, kuriam buvo dovanota gyvybė; jam buvo liepiama tarti šie žodžiai: „Pavedu romėnų tautai savo asmenį, savo miestą, savo žemę, vandenį, kuris per ją teka, savo ežių dievus, savo šventoves, savo kilnojamąjį turtą, visus daiktus, kurie priklauso dievams“.[9] Nuošiol dievai, šventovės, namai, žemės, žmonės atitekdavo nugalėtojui. Toliau pamatysime, kad visa tai vyko, Romai viešpataujant.

Taikos sutarčiai padaryti reikalingas buvo tikybinis veiksmas. Jau Ilijadoje matome, kaip šventi heroldai neša aukas, dievams pažadėtas, būtent: avinus ir vyną; kariuomenės vadas, laikydamas ranką ant skirtų aukoti gyvulių, kreipiasi į dievus ir jiems skelbia savo pažadus; paskui atnašauja avinus ir laisto aukų kraują, o kariuomenė tuo laiku kalba šią formulę: „O, nemirtingieji dievai! padarykite, kad pirmam savo priesaiką sulaužiusiam nuriedėtų galva taip, kaip peilis nupjauna galvą šiai aukai“.[10]

Tokias pat apeigas randame visais graikų istorijos laikais. Dar ir Tukidido laikais sutartis buvo daroma prieš atnašaujant.

Tautos vadai, laikydami rankas ant skirtojo aukoti gyvulio, kalba formulę ir daro apžadus dievams.[11] Kiekvienos tautos atstovai kreipiasi į savuosius dievus[12] ir kalba priesaikos žodžius, jojo tautoje priimtus.[13] Šiąja malda ir šiąja priesaika, kreipdamiesi į dievus, jie suvaržo besiderančias puses. Graikai sakydavo ne „pasirašyti sutartį", bet papjauti priesaikos auką", ὅρκια τέμνειν, arba padaryti nulaistymą", σπένδεσθαι; istorikas, norėdamas įvardinti tuos asmenis, kurie, mūsų laikų kalba kalbant, būtų vadinami pasirašiusiais sutartį, sako: štai vardai tų, kurie padarė nulaistymą.[14]

Virgilijus, kuris kruopščiausiu tikslumu aprašinėja romėnų papročius ir apeigas, ne labai skiriasi nuo Homero, kada rašo apie sudaromąsias sutartis: „Statomas dviejų kariuomenių tarpe židinys ir įtaisomas aukuras bendroms dievybėms. Baltai apsirengęs kunigas atveda auką; abiejų darančiųjų sutartį pusių vadai daro nulaistymus, prašo dievų pagalbos ir taria savo pasižadėjimus; paskui papiaunama auka ir jos mėsa dedama į degančią aukure ugnį".[15]

Titas Livijus nuostabiai ryškiai atpasakoja šį viešosios romėnų teisės pasireiškimą: „Sutartis negali būti sudaroma, jei nedalyvauja fecijalai ir jei nebūna atliktos paslaptingos pareigos, nes sutartis tai ne žadėjimas vienas kitam, *sponsio,* kurį daro atskiri žmonės; sutartis sudaroma, maldas kalbant, *precatio,* kuriomis prašoma, kad tauta, kuri nusižengtų tartoms sutarties sąlygoms, dievų rankos būtų ištikta panašiu būdu, kaip paaukotąjį gyvulį tik-ką ištiko f e c i j a l o ranka".[16]

Tiktai šitokios apeigos tarptautiniams susitarimams suteikdavo šventą ir nelaužomą pobūdį. Visi žino Kodijumo šakių istoriją. Kariuomenė per savo konsulus, kvestorius, tribūnus ir centurijonus buvo sudariusi sutartį su samnitais. Tačiau tenai nebuvo nei gyvulio auka aukota, nei malda kalbėta, nei duotas pasižadėjimas dievų vardu. Todėl senatas ir nutarė turįs teisę pasisakyti, kad sutartis neturinti galios. Paneigus šį aktą, niekam, nei vyriausiajam kunigui, nei kuriam nors patricijų ir į galvą nebuvo atėjusi mintis, kad daromas pasižadėjimo laužomas veiksmas.

Senoliai tvirtai tikėjo, kad žmogus turįs pareigų tiktai savo dievams. Reikia atsiminti žodžiai vieno graiko, kilusio iš miesto, garbinusio herojų Alabandą. Jisai sako žmogui, ki-

lusiam iš kito miesto ir garbinusiam herojų Herkulį: „Alabandas“, sako jis, „yra dievas, o Herkulis nėra dievas“.[17] Susidarius šitokiai nuotaikai, reikėdavo, kad kiekvienas miestas, taikos sutartį darydamas, savo priesaikos liudininkais imtų tiktai savo dievus. Platėjiečiai spartiečiams sakė: „Mes sudarėme sutartį ir darėme laistymų; jums reiškėjais buvo jūsų dievai, o mums — dievai, gyveną mūsų krašte.[18]

Buvo daromos pastangos tesišaukti, kiek tai buvo galima, tiktai abiem miestam bendrų dievų. Priesaika buvo daroma tų dievų vardu, kuriuos mato visi, kaip antai visiems šviečiančios saulės ir visų maitintojos žemės. Kiekvieno miesto dievai ir jo herojai - globėjai labai rūpindavosi žmonėmis, ir todėl būdavo reikalo, kad sutartį darančios šalys, norinčios, kad sutartis būtų laikoma tikybos padaru, kviestųsi juos liudininkais.

Kadangi kare kartu su kariaujančiais žmonėmis dalyvaudavo ir dievai, tai jiems priklausė tinkama vieta ir sutartį darant. Todėl buvo nusistatyta, kad tarp dievų turi būt toks pat alijansas, koks esti tarp dviejų miestų gyventojų. Šį dievų alijansą vykdant, dvi tautos kaikada susitardavo įgalioti dalyvauti viena kitos šventėse.[19] Kaikada jos atidarydavo viena kitai šventoves ir pasikeisdavo tikybinėmis apeigomis. Kartą Roma buvo nustačiusi, kad Lavinijumo miesto dievybės globosiančios taip pat ir romėnus ir kad ji turėsianti teisę jų maldauti ir rengti jų garbei šventoves.[20] Dažnai susitariančios šalys pasižadėdavo viena kitos dievybėms reikšti kultą. Elijiečiai, panašiu būdu sudarę sutartį su etoliečiais, aukodavo kas metai savo sąjungininkų herojams.[21]

Galiausiai kaikada du miestai susitardavo kalbėti vienas antro vardą savo maldose.[22]

Įvykusiai sántarvei pažymėti nekartą būdavo dirbdinamos statulos arba medaliai, kuriuose būdavo vaizduojamos padavusiųjų vienas kitam ranką miestų dievybės. Todėl yra medalių, kuriuose matome kartu Milėto Apoloną ir Smirnos genijų, Sido Palasą ir Pergo Artenidą, Hierapolio Apoloną ir Efezo Artemidą. Virgilijus, kalbėdamas apie Trakijos alijansą su Troja, nušviečia dviejų tautų penatų susijungimą ir bendravimą.[23]

Šie keisti papročiai puikiai tinka nuotaikai, susidariusiai apie dievus. Kadangi kiekvienas miestas turėjo savo dievus,

tai nėra reikalo, rodos, aiškinti, kad dievams priderėjo dalyvauti ir kovose, ir sutarčių sudarymuose.

Vieno miesto karas ar taika su kitu — tas pat, ką vienos tikybos karas ar taika su kita. Senovės tautų teisei šis pradmuo ilgai buvo pagrindu. Dievams susikivirčijus, kildavo karas, neturįs nei taisyklių, nei gailestingumo; dievams susidraugavus, ir žmonės tapdavo draugais, ir tas jausmas buvo laikomas pareiga. Daugybiniams dviejų miestų dievams pajutus linkimą būti sąjungininkais, ir tų miestų gyventojai tą pat pajusdavo. Pirmasis miestas, su kuriuo Roma buvo sudariusi draugiškumo sutartį, buvo Etrurijos Cerė. Titas Livijus aiškina tos sutarties priežastis: galams įsibrovus į kraštą, romėnų dievai prisiglaudė Cerėje; tame mieste jie gyveno ir buvo garbinami; šventas vaišingumo ryšys tokiu keliu savaime susidarė tarp romėnų ir etruskų dievų;[24] tikyba neleido tokiomis aplinkybėmis dviem miestam būti priešais ir reikalavo, kad jie sudarytų draugiškumo sutartį visiems laikams.

Pastabos:

[1] ἐπὶ τὰς ἱερὰς ἐπάττοντο σημείας Dijonizas, X, 16.

[2] Makrobijus, Saturnalia, III, 9.

[3] Titas Livijus, XLII, 57; XLV, 34.

[4] Plutarchas, Agezilajus, 23; Lakedemoniečių mintys. Pats Aristidas nebuvo sudaręs išimties; rodos, jis bus buvęs tos nuomonės, kad vienam miestui teisingumas neprivalomas santykiuose su kitu miestu: žiūr., ką sako Plutarchas „Aristido gyvenime", 25.

[5] Titas Livijus, VI, 31; VII, 22: Cum agris magis quam cum hominibus urendo populandoque gesserunt bella.

[6] Titas Livijus, II, 34; X, 15. Plinijus, Hist. nat., XXXV, 12.

[7] Euripidas, Trojietės, 25—28: νοσεῖ τὰ τῶν θεῶν οὐδὲ τιμᾶσθαι θέλει. Kaikada nugalėtojas parsigabendavo dievus sau. Kitais atvejais, jei jis apsigyvendavo nukariautoje žemėje, tai, kaip įstatymą, įsakydavo palaikyti kultą krašto dievams ir herojams. Titas Livijus sako, kad romėnai, tapę Lanuvijumo viešpačiais, „jam paliko jo kultą", tuo nustatydami, kad pats nukariavimo faktas paneigtas; jie tai padarė su ta sąlyga, kad jie turėtų teisę įeiti į „Juno Lanuvina" šventovę (Titas Livijus, VIII, 14).

[8] Nugalėtieji netekdavo teisių į savo žemes. Tukididas, I, 98; III, 50; III, 58. Plutarchas, Periklas, 11. Siculus Flaccus, *De cond. agror.* — *Gramatici*, Lachmano leid. p. 138: Bellis gestis victores populi terras omnes ex quibus victos ejecerunt publicavere. Sticulus Flaccus, p. 136: Ut vero romani omnium gentium potiti sunt, agros ex hoste captos in victorem

populum partiti sunt: Ciceronas, in Verrem, II, III, 6; De lege agraria, I, 2; II, 15. Alpijonas, piliečių karai, I, 7. Einant šiuo pradmeniu solum provinciale teisėtai priklausė romėnų tautai; Gajus, II, 7: In provinciali solo dominium populi Romani est.

[9] Titas Livijus, I, 38; VII, 31; XXVIII, 34. Polibijus, XXXVI, 2. Pavedimo formulę randame taip pat Plauto veikale, Amphitryon: Urbem, agrum, aras, focos seque uti dederent (71); deduntque se, divina humanaque omnia, urbem et liberos (101).

[10] Ilijada, III, 245—301.

[11] *Κατὰ ἱερῶν τελείων*, Tukididas, V, 47. Palyg. Ksenofonto „Anabazis, II, 2, 9: *σφάξαντες ταῦρον καὶ κάπρον καὶ κρίον, καὶ βάπτοντες ξίφος.*

[12] Tukididas, II, 71.

[13] Tukididas, V, 47: *ὀμνύντων τὸν ἐπιχώριον ὅρκον ἕκαστοι.*

[14] Ten pat, V, 19.

[15] Vergilijus, XII. 13, 118—120, 170—174, 200—215. Sulyg. VIII, 641: et caesa jungebant foedera parca.

[16] Titas Livijus, IX, 5. Tas pats istorikas kitur, I, 24, aprašo visas apeigas ir dalį *precatio*. Ją rasime ir pas Polibijų, III, 25.

[17] Ciceronas, De nat. deorum, III, 19.

[18] Tukididas, II, 71.

[19] Tukididas, V, 23. Plutarchas, Tėzėjus, 25, 33.

[20] Titas Livijus, VIII, 14.

[21] Pauzanijas, V, 15, 12.

[22] Taip meldžiasi Atėnai už Chiją ir Chijas už Atėnus. Žiūr. Aristofano „Paukščių“, 880.

[23] Vergilijus, Enėjida, III, 15: sociique penates. Palygink Tito Livijaus, I, 45: deos consociatos.

[24] Titas Livijus, V, 50. Aulas Gelijus, XVI, 13.

XVI skyrius.

KONFEDERACIJOS; KOLONIJOS (arba naujokynai).

Ar graikai yra kiek stengęsi patobūlinti municipalinę santvarką? Nėra abejonės, kad taip. Dar labai tolimais laikais daugelis miestų buvo susijungę į įtam tikros rūšies konfederacijas; bet ir čia tikybiniai įpročiai dar labai daug įtakos turėjo. Nors kiekvienas miestas turėjo savo pritaniškąjį židinį, bet ir susibendravę miestai turėjo vieną bendrą židinį.[1] Miestas turėjo savo herojų, daugybines savo dievybes, savo šventes; konfederacija turėjo irgi savo šventovę, savo dievą, savo apeigas, metines savo sukaktuves, keliamas per šventuosius pietus ir žaidimus.

Dvylikos joniečių naujokynų grupė Mažojoje Azijoje turėjo bendrą šventovę, vardu *„Panionium“*;[2] ji buvo skirta helikoniškajam Poseidonui, kurį tie patys žmonės garbino Peleponeze prieš iškeliaujant.[3] Kas metai jie susirinkdavo į šią šventą vietą švęsti „Panijonijos“ šventės; jie bendrai atnašaudavo ir valgydavo šventuosius valgius.[4] Dorėnų miestai Azijoje taip pat turėjo bendrą šventovę Trijopijumo kyšulyje; ši šventovė buvo skirta Apolonui ir Poseidonui; ten per metines sukaktuves jie atlikdavo trijopinius žaidimus.[5]

Graikų kontinente beotiškųjų miestų grupė turėjo savo šventovę, Itoniškajai Atėnai[6] skirtą, ir savo metines šventes, vardu Panbeotia. Achėjos miestai bendrai aukodavo Egijume ir garbino Panacheiškąją Demėtrą.[7]

Žodis *„amfiktijonija“*, rodos, yra išlaikęs senovinę sąvoką, reiškusią daugelio miestų susivienijimą. Permetę akimis Graikijos istoriją nuo pat jos kūdikystės amžiaus, amfiktijonijų rasime labai daug. Žinomos yra Kalorijos, Delo, Termopilų ir Delfų amfiktijonijos. Kalorijos sala buvo visų susibendravusių miestų širdis, kaip antai: Hermijono, Epidauro, Pra-

zijos, Nauplijos, Egino, Atėnų ir Orkomėno miestų. Šie miestai ten vykdė savo aukojimus, ir jokis kitas miestas aukojimuose nedalyvaudavo.[8] Panašiai buvo ir Dele, į kurį nuo seniausių laikų siųsdavo savo atstovus artimųjų salų gyventojai švęsti Apolono šventės aukojimais, dainų chorais ir žaidimais.[9]

Ir ypačiai istorijos pažymėta Termopilų amfiktijonija buvo ne kitos rūšies, kaip anos. Susidariusi iš artimiausių miestų,[10] ji turėjo savo šventovę, Demėtrai skirtą, aukojo ir šventė metines savo šventes.[11]

Amfiktijonija, arba federacija, buvo glaudžiai susieta su kultu. Kitaip ir būti negalėjo, nes, anot vieno senolio, „toji pati mintis, kuri buvo vadovu, miestus kuriant, buvo taip pat akstinu bendriems aukojimams nustatyti keletui susifederavusių miestų. Gyvenimas kaimynais ir abišalis reikalas juos suartino ir paragino drauge švęsti tikybines šventes ir panegyrikas. Draugiškumo ryšys dar labiau sutvirtėjo drauge valgant šventuosius pietus ir darant laistymus".[12] Susibendravusieji miestai tikybos nustatytomis dienomis siųsdavo po keletą žmonių, laikinai aprengiamų kunigiškais rūbais; jie būdavo vadinami teorais, pilagorais ir hieromnemonais. Jiems dalyvaujant buvo papjaunamas atnašaujamasai gyvulys asocijacijos dievo garbei ir kepta aukure jo mėsa būdavo dalijama miestų atstovams. Bendrieji pietūs, paįvairinti giesmėmis, maldomis ir žaidimais, ir sudarydavo susibendravimo pažymį ir ryšį.

Iš helėnų tautos kūno vienybės jausmas, gemąs graikų sielos gelmėse, pasireikšdavo ne kitaip, kaip dievų bendrumu ir bendromis šventomis apeigomis, juos visus spietusiomis į krūvą. Daugybinių dievybių pavyzdžiu jie turėjo Panhelėniškąjį Zeusą. Olimpiškieji, istmiškieji, nemeniškieji, pitiškieji žaidimai tapo didžiausiomis tikybinėmis iškilmėmis, į kurias palengvėle liko įtraukti visi graikai. Kiekvienas miestas į juos siųsdavo *teoriją* (delegaciją) dalyvauti aukojimuose.[13] Graikų patrijotizmas ilgai tiktai tuo tikybiniu būdu tepasireikšdavo. Tukididas keletą kartų kalba apie bendrus visiems graikams dievus,[14] o Aristofanas, įtikinėdamas savo vientaučius mesti nelemtas kovas su savaisiais, sako: „Jūs, kurie Olimpe, Termopiluose ir Delfuose šlakstote aukurus tuo pačiu liustraliniu vandeniu, paliaukite ardę Graikiją savo nesantaika ir junkitės visi prieš barbarus".[15]

Sakytosios amfiktijonijos ir federacijos betgi mažai turėjo politinės reikšmės. Didelė būtų klaida manyti, kad termopiliškosios panjoniškosios ar olimpiškosios teorijos turėjo panašumo į kongresą ar federalinį senatą. Jei šiems asmenims ir buvo kaikada tekę rūpintis medžiaginiais reikalais ir politiniais susibendravimais, tai tat buvo tiktai išimtis, kuri pateisinama ypatingomis aplinkybėmis. Sakytoji amfiktijonija kartais nekliudydavo jos nariams ir skelbti karo vienas kitam. Vyriausias jų uždavinys buvo ne bendri reikalai tvarkyti, bet garbinti bendri dievai, atlikinėti apeigos, palaikyti švenčiu metu šventos paliaubos. Teorijos kartais atsisėsdavo tribunole ir skirdavo bausmę vienam kuriam susibendravusiųjų miestų, bet tai būdavo tiktai tada, kad koks nors miestas nusikalsdavo kokiai nors tikybinei pareigai arba kada užgrobdavo kurį nors dievybei skirtą žemės sklypą.[16]

Panašių institucijų būta ir senovės Italijoje. Latijumo miestai turėjo lotynų šventes: jų atstovai kas metai susirinkdavo į Latijumo Jupiterio šventovę Albos kalne. Ten jie atnašaudavo baltą bulių, kurio mėsa būdavo dalijama į tiek dalių, kiek būdavo susikonfederavusiųjų miestų.[17] Dvylika Etrurijos miestų taip pat turėjo bendrą šventovę, bendras metines šventes, bendrus žaidimus, atliekamus vyriausiam kunigui vadovaujant.[18]

Reikia žinoti, kad graikų, o juo labiau romėnų kolonizacija neturi jokio panašumo į dabartinių laikų kolonizacijas. Kolonija nebuvo priklausoma nuo ją kolonizavusios valstybės arba prie josios prijungta; ji pati būdavo visiškai savarankė ir nepriklausoma valstybė. Tačiau tarp kolonijos ir metropolijos susidarydavo tam tikros rūšies ryšys ir tas ryšys buvo išdava santykio, kuris susidarydavo, betkurią koloniją kuriant.

Tikrai būtų bergždžias darbas manyti, kad kolonija susidarydavo atsitiktinai, tam tikro emigrantų skaičiaus užgaida. Avantiūrininkų būrys niekados negalėjo miesto įkurti; senolių nusistatymu jis ir teisės neturėjo susitvarkyti suverenumo pamatais. Buvo taisyklės, kurių reikėjo ir laikytis. Pirmasis dėsnis turėti šventoji ugnis; antrasis — turėti atvykusiųjų skaičiuje asmuo, galįs atlikti įkūrimo apeigas. Visa šitai emigrantai imdavo iš metropolijos. Jie pasiimdavo ugnies iš metropolijos židinio;[19] keliauti su jais jie kviesdavosi įkūrėją, t. y. asmenį, kilusį iš šventos miesto šeimos.[20] Šis asmuo atlikdavo naujo miesto įkūrimą tokiomis pat apeigomis, ko-

kiomis kitados buvo įkurtas miestas, iš kurio jis iškeliavo.[21] Židinio ugnis visiems laikams ir visame kame nustatydavo dviejų miestų tikybos ir gimininguno ryšį. Miestas, kuris buvo davęs tam ryšiui pradžią, vadindavosi miestas-motina.[22] Kolonija, gavusi sakytąsias dovanas iš miesto, patekdavo į miesto dukters padėtį.[23] Dvi to paties miesto kolonijos būdavo vadinamos kolonijoms-seserimis.[24]

Ir kolonija, ir metropolija turėjo tą patį kultą.[25] Kolonija galėjo turėti kaikurių skirtingų dievų, tačiau ji privalė laikytis ir garbinti daugybines miesto-šaknies dievybes.

Dvylika jonijiečių miestų Mažojoje Azijoje buvo vadinami Atėnų kolonijomis; jie taip buvo vadinami ne todėl, kad jie būtų buvę sudaryti iš Atėnų gyventojų, bet todėl, kad jie buvo atsigabenę ugnies iš Atėnų pritanėjo ir atsikvietę atėnietį įkūrėją, kad jie teikė kultą Atėnų dievybėms, švęsdami jų šventes,[26] ir siuntė joms kas metai aukas ir teorijas.[27]

Tokiu pat būdu buvo sudarytos Korinto ir Nakso kolonijos.[28] Galiausiai, pati Roma, Albos kolonija, ir per ją Lavinijumo kolonija kas metai atnašaudavo Albano kalne ir siųsdavo gyvulius atnašauti Lavinijume, „kur yra jos penatai".[29] Graikai gerbė seną paprotį, kuriuo metropolija siųsdavo kolonijai vyriausiąjį kunigą kultui vadovauti ir apeigoms saugoti.[30]

Šie tikybiniai metropolijos ryšiai su kolonija galiojo ligi penktojo šimtmečio prieš mūsų erą. Politinio ryšio senoliai labai ilgai nežinojo, ir jis jiems nerūpėjo. Todėl ir nebuvo stengiamasi tų ryšių sudaryti.[31]

Pastabos:

1 *Ἑστία κοινὴ τῶν Ἀρκάδων*. Pauzanijas, VIII, 53.

2 Herodotas, I, 143.

3 Strabonas, VIII, 7, 2.

4 Herodotas, I, 148: *συλλεγόμενοι Ἴωνες ἄγεσκον ὁρτὴν, τῇ ἔθεντο οὔνομα Πανιώνια*. Strabonas, XIV, 1, 20: *Πανιώνια κοινὴ πανήγυρις τῶν Ἰώνων συντελεῖται τῷ Ποσειδῶνι καὶ θυσία*. Dijodoras, XV, 49.

5 Herodotas, I, 144. Aristidas iš Mileto, Fragmenta hist. graec., Didot leid. IV t.

6 Pauzanijas, IX, 34.

7 Pauzanijas, VII. 24.

[8] Strabonas, VIII, 6, 14. Ilgainiui šie papročiai pakitėjo; Argiviečiai dalyvavo šventose Nauplijos apeigose, o Lakedemoniečiai — šventose Prazijos apeigose.

[9] Tukididas, III, 104: *ἦν δὲ τὸ πάλαι μεγάλη σύνοδος ἐς τὴν Δῆλον τῶν Ἰώνων καὶ νησιωτῶν σὺν γυναιξὶ καὶ παισὶν ἐθεώρουν, καὶ ἀγὼν ἐποιεῖτο χόρους τεάνηγον αἱ πόλεις.* Ši amfiktijonija buvo atėniečių sudaryta, bet visai kitais sumetimais.

[10] Eschinas, 116; išskaičiuoja šventovės dalyvius, *ἔθνη μετέχοντα τοῦ ἱεροῦ*; jais buvo Tesaliečiai, Beotiečiai, Dorėnai, Jonijiečiai, Perrebai, Magnėtai, Dolopai, Lokrėnai, Etėjiečiai, Ftijotai, Maliječiai, Fokijiečiai, Sparta ten dalyvaudavo kaip Doridos kolonija, Atėnai, kaip jonijiečių tautos dalis. Palyg. Pauzanijas, X, 8.

[11] Strabonas, IX, 5, 17: *Δήμητρος ἱερὸν ἐν ᾧ θυσίαν ἐτέλουν οἱ ἀμφικτύονες*

[12] Ten pat, IX, 3, 6. Meinekė manė, kad ši vieta buvo įterpta paskiau ir ją išmetė savo leidinyje. Iš tikrųjų ji yra sena ir labai gali būti, kad Strabono laikų. Tokia pat mintis yra pareikšta ir Dijonizo iš Halikarnaso, IV, 25.

[13] Platonas, Įstatymai, XII, p. 950: *Θεωροὺς... Πυθῶδε τῷ Ἀπόλλωνι καὶ εἰς Ὀλυμπίαν Διὶ καὶ ἐς Ἰσθμὸν χρὴ πέμπειν, κοινωνοῦντας θυσιῶν καὶ ἀγώνων τούτοις τοῖς θεοῖς.*

[14] *Τὰ ἱερὰ τὰ κοινὰ τῆς Ἑλλάδος* (Tukididas, III, 58). *θεοὶ ὁμοβώμιοι καὶ κοινοὶ τῶν Ἑλλήνων* (id. III, 59; V, 18).

[15] Aristofanas, Lysistrata, 1130 ir toliau.

[16] Ir tiktai paskiau, būtent: Pilypo Makedoniečio laikais amfiktijonai susirūpino politiniais reikalais.

[17] Dijonizas, IV, 49: *ἵνα συνερχόμενοι πανηγυρίζωσι καὶ ἑστιῶνται καὶ κοινῶν μεταλαμβάνωσι.* Varonas, VI, 25. Latinae feriae, a Latinis populi quibus ex sacris carmen petere jus fuit cum Romanis. Plinijus, H. n, III, 9, 69: Cum his carmen in monte Albano soliti accipere populi. Sulyg. Titas Livijus, XLI, 16. Dijonizas iš Halikarnaso, IV: *ἑνὸς ταύρου κοινῶς ὑπὸ πασῶν θυομένου, μέρος ἑκάστη τὸ τεταγμένον λαμβάνει.*

[18] Titas Livijus, V, 1.

[19] Etimologicum magnum, *πρυτανεία* Herodotas, I, 136.

[20] Herodotas, I, 146; Tukididas, I, 24; VI, 3—5; Dijodoras, V, 53, 59, 81, 83, 84; Plutarchas, Timoléon.

[21] Tukididas, III, 34; VI, 4. Varonas, De lingua latina, V, 143: coloniae nostrae item conditae ut Roma.

[22] Herodotas atėniečius vadino jonijiečių tėvais, VII, 51; VIII, 22.

[23] Šias mintis senoliai daug kartų yra pareiškę. Polibijus, XII, 10; Dijonizas, III, 7; Titas Livijus, XXVII, 9; Platonas, Įstatymai, VI, Tukidas, I, 38.

[24] Polibijus, XXII, 7, 11. Plutarchas, Timoléon, 15.

[25] Tukididas, VI, 4; Polibijus, IX, 7; Strabonas, IV, 1, 4.

[26] Herodotas, I, 147; VII, 95.

[27] Tukididas, I, 25; Aristofano *„Skolijastas"*, *„Debesys"*, 385; Isokratas, Panegyrika, 7, 31.

[28] Dijodoras, XIII, 30; Tukididas, VI, 3.

[29] Varonas, De lingua lat. V, 144; Dijonizas, II, 52; Plutarchas, Korijolanas, 28.

[30] *Ἔθος ἦν ἀρχιερέας ἐκ μητροπόλεως λαμβάνειν.* Tukidido „Skolijastas", I, 25.

[31] Politiniai santykiai, mėginti kiek Korinto (Tukididas, I, 56), buvo sudaryti tiktai Atėnų ir Romos kolonijų, bet tai jau palyginti naujesnių laikų padaras ir apie juos čia nekalbėsime.

XVII skyrius.

ROMĖNAS; ATĖNIETIS.

Tikyba, sudariusi visuomenės ir ilgai jas valdžiusi, išauklėjo taip pat ir žmogaus sielą ir išdirbo jo būdą. Savo dogmomis ir tų dogmų taikymu gyvenime ji nurodė graikui ir romėnui tam tikrą galvojimo ir veikimo kryptį ir paliko jiems tam tikrų papročių, kurių nusikratyti jiems labai ilgai nepavyko. Tikyba žmogui rodė dievus, kur pakliuvo, dievus silpnus, dievus lengvai įrūstinamus ir dievus kerštininkus. Tikyba buvo pažeminusi žmogų ir atėmusi laisvę jo veiksmams, gąsdindavusi žmogų, kad dievai visados yra nusistatę prieš jį.

Reikia tiktai pažiūrėti, kokią vietą tikyba laiko romėnų gyvenime. Namai romėnui tai, kas mums *bažnyčia;* juose jis turi savo kultą ir savo dievus. Židinys — jo dievas; sienos, durys, slenkstis taip pat dievai; apjusiančios jo laukia ežios irgi dievai. Kapas — tai aukuras, pirmtakūnai — tai dieviškos būtybės. Kiekvienas kasdienio žmogaus gyvenimo veiksmas — tai apeiga. Visas jo dienos laikas priklauso tikybai. Rytą ir vakarą jis meldžiasi į savo židinį, savo penatus, savo pirmtakūnus; eidamas iš namų ir grįždamas namo, jis siunčia jiems maldas. Kiekvienas jo valgymas yra tikybinis veiksms; kiekvienu valgiu jis turi dalintis su naminėmis dievybėmis. Žmogus, ir gimdamas, ir tapdamas piliečiu, ir imdamas togą dėvėti, ir vesdamas, ir metines sukaktuves švęsdamas, atlieka iškilmingus savo kulto veiksmus.

Išėjęs iš namų, jis negali žengti žingsnio, nesusidurdamas su šventais daiktais: ar kokia koplytėlė, ar vieta, į kurią kitados trenkta žaibo, ar kapai — vis tai šventos vietos. Prieš vienus daiktus jam reikia susikaupti ir pasimelsti, nuo kitų jis privalo nusigręžti arba užsidengti akis, kad jos nepamatytų kokio nors nelaimę lemiančio daikto.

Kasdien jis aukoja savo namuose, kas mėnuo — savo kūrijoje, daugelį kartų per metus — savo gense ir triboje. Ne-

minint šių dievų, jis dar turi reikšti kultą miesto dievams. Romoje dievų buvo daugiau, kaip piliečių.

Jis aukoja, sakydamas ačiū dievams; jis tą pat daro ir kitais atvejais, dažniausiai, norėdamas sumažinti dievų rūstybę. Vieną dieną jis dalyvauja procesijoje ir šoka senoviškus šokius, šventos fleitos švilpesiu duodant taktą. Kitą dieną jis lydi vežimą, kuriame sudėtos dievybių stātulos.[1] Dar kitą kartą pareina *lectisternium;* vidury gatvės sustatomi valgiais nukrauti stalai; tam tikruose guoliuose suguldytos dievų stātulos; kiekvienas romėnas su vainiku ant galvos ir su laurų šakele rankoje eina pro jas ir nusilenkimu atiduoda pagarbą.[2]

Švenčiamos atskiros šventės: sėjos, pjūties, vynuogių raškymo. Kol javai išplaukia, jis jau dešimtį aukojimų yra padaręs ir dešimties atskirų dievybių prašęs derliui palaimos. Be to, dar daug yra švenčių, skirtų velionims, nes žmogus jų bijo.[3]

Jis neina iš namų neapsidairęs, ar neskraido koks paukštis, lemiąs nelaimę. Yra žodžių, kurių jis nedrįsta ištarti visą savo gyvenimą. Gimsta jo viduje koks nors pageidavimas, — jis tuojau ima lentelę, rašo savo pažadus ir deda lentelę prie kurio nors dievo statulos kojų.[4]

Kiekviena proga jis klausia dievų patarimo ir geidžia patirti jų valią. Atsakymų į visus tuos klausimus jis ieško ir randa, tyrinėdamas aukotojų gyvulių vidurius, žiūrėdamas, kaip paukščiai skraido ir kaip žaibas skrodžia erdvę.[5] Žinia apie kraujo lietų ir apie kalbantį jautį jį baugina ir verčia drebėti; jis nusiramina tik tada, kai permaldavimo auka sutaiko jį su dievais.[6]

Iš savo namų jis žengia tiktai dešine koja. Jis kirpdina savo plaukus tiktai pilnatyje. Jis nešiojasi amuletus. Norėdamas apsaugoti savo namus nuo gaisro, jis namų sienose daro įvairius magiškus užrašus. Jis moka formulių, kurių dėka galima išvengti ligos, susirgus žino kitokių pasigydyti, bet reikia jos kalbėti dvidešimt septyni kartai ir kiekvieną kartą tarti kitokiu būdu.[7]

Jis nesiima svarstyti senate įstatymų, jei paaukotieji gyvuliai nėra davę laimingų ženklų. Jis išeina iš piliečių susirinkimo, jei išgirsta pelės cypimą. Jis atsisako vykdyti kad ir geriausius savo pasiryžimus, jei pastebi blogą ženklą arba jei išgirsta kokią nors nelaimę lemiantį žodį. Jis drąsiai kovoja su

priešais, bet tiktai tada, kada laimės spėjikai (augūrai) jam yra pasakę, jog jis nugalėsiąs.

Čia papieštieji romėno ypatumai apibūdina ne žmogų varguolį ir tamsų, ne žmogų silpnaprotį, nepajėgiantį atsipalaiduoti nuo tikėjimo burtais, čia kalbama apie patricijų, žmogų aukštos giminės, galingą ir turtingą. Toksai patricijus yra buvęs ir kariu, ir magistratu, ir konsulu, ir žemdirbiu, ir pirkliu, tačiau, šalia to, visados yra kunigu, ir jo mintis yra atkreipta į dievus. Kad ir kaip galingai pasireikštų jo sielos linkimai — tėvynės meilė, garbės troškimas, turtų godumas — dievų baimė vistiek nugali viską. Horacijus labai teisingai yra išsitaręs apie romėną: dėl dievų baimės jis tapo pasaulio viešpačiu.

Dis te minorem quod geris, imperas.

Sakoma, kad tai buvusi politinė tikyba. Bet ar galima įsivaizduoti, kad trijų šimtų narių senatas, kad trys tūkstančiai patricijų galėtų taip gražiai nusistatyti apgaudinėti bemokslę liaudį? Ar gali būti, kad tokiomis aplinkybėmis, kada kitas su kitu lenktyniavo, kada kitas su kitu kovojo, kada kitas kito neapkentė, ištisais šimtmečiais nebūtų pasireiškęs toks žmogus, kuris, pakėlęs prieš tai savo balsą, nebūtų pasakęs: tai apgaulė. Jei koks nors patricijus būtų išdavęs savo kastos paslaptį ir vienu matu būtų atpalaidavęs plebėjus, taip nekantriai vilkusius tos tikybos jungą, nuo visų spėjikų ir kunigų, tai toksai žmogus, be abejonės, būtų įgijęs tokį didelį pasitikėjimą, jog būtų galėjęs tapti valstybės galva. Reikia pripažinti, kad jei patricijai patys nebūtų giliai ir nuoširdžiai tikėję, tai gal ne taip jau daug būtų reikėję pastangų paslapčiai išduoti.

Rodytumėm turį klaidingą supratimą apie žmogaus prigimtį, jei manytumėm, kad tikyba gali įsitvirtinti susitarimu ar būti palaikoma apgavimu. Kas sakytų, kad toji tikyba buvo sugalvota palengvinti skleistis politinei įtakai, tas tepaskaičiuoja iš Tito Livijaus raštų, kiek kartų tikyba buvo pastačiusi į keblią padėtį pačius patricijus ir kiek kartų ji vertė susirūpinti patį Senatą ir trukdė jo darbą? Tiktai Cicerono laikais imta tikėti, kad tikyba naudinga valdžiai; bet tada toji tikyba žmonių sielose jau buvo mirusi.

Imkime pirmųjų amžių romėną: pasirinkime iš jų vieną didžiausiųjų kariautojų, Kamilą, penkis kartus buvusį diktatorium, daugiau, kaip dešimtį kartų laimėjusį kovas. Kad nenu-

toltume nuo tiesos, turime jį vaizduoti ir kunigu, ir kariautoju. Jis priklausė Furia gensui; jo pavardė reiškia vieną kunigišką veiksmą. Vaikas būdamas, jis dėvėjo baltą drabužį raudonais kraštais, kaip jo žmonių luomo ženklą, ir nešiojosi burbulo pavidalo daiktą, šalinusį negerą likimą. Jis augo, kasdien dalyvaudamas kulto apeigose; jis jaunystę praleido, besimokydamas tikybinių apeigų.

Kilo karas, ir kunigas tapo kariu: matome, kaip jis, kavalerijos kovoje sužeistas į šlaunį, išsitraukia strėlę ir kovoja toliau. Atlikęs daug įvairių žygių, jis buvo pakeltas į magistratus; būdamas magistratu, jis darė viešus atnašavimus, teisė, vadovavo kariuomenei. Atėjo laikas, kada jam teko rūpintis diktatūra. Magistratas, kurio pareiga buvo teirautis dievų nusistatymo, budint kiaurą naktį mėnesienoje, įsmeigus akis į dangų, kartojo patylomis Kamilo vardą ir laukė dievų ženklo. Dievai siuntinėjo tiktai gerus ženklus, rodančius, kad Kamilas jiems malonus. Ir Kamilas tapo diktatoriumi.

Štai jis kariuomenės vadas: jis neišeina iš miesto, nepasiteiravęs augūrų ir nepadėjęs daugelio gyvulių aukų. Jo klauso daug karių, bet prie jo bene tiek pat kunigų, vienas vyresnysis kunigas, augūrai, aruspeksai, pularai, aukapjoviai. Imama kartu ir kilnojamasis židinys.

Jam pavedama baigti karas su Veijomis, kurios 7-nerius metus buvo laikomos apsiaustos, bet kurių paimti vis nepavyko. Veijos — etruskų miestas, t. y. beveik šventas miestas; todėl labiau dievotumas, negu drąsa, jį skatino kovoti. Jei romėnams per septynerius metus nesisekė jo paimti, tai tik todėl, kad etruskai geriau žinoję malonias apeigas ir magiškąsias formules dievams, kuriomis įgyjamas dievų palankumas. Roma taip pat atskleidė Sibilos knygas ir jose ieškojo dievų valios pasireiškimo. Ji susekė, kad lotyniškosios jų šventės buvo suterštos nusižengimu prieš laukują išraišką; todėl ji vėl pradeda atnašauti. Tačiau etruskai ir toliau ima viršų; telieka viena priemonė — pagrobti etruskų kunigas ir per jį sužinoti dievų paslaptis. Veijiečių kunigas buvo pagrobtas ir atvestas į Senatą. „Kad Roma nugalėtų", jis sako, „reikia, kad būtų pažemintas vandens paviršius albanų ežere, labai uoliai saugant, kad ežero vanduo nenutekėtų į jūrą". Roma paklausė jo žodžių, iškasė begalės kanalų ir griovelių, ir vanduo, išbėgęs iš ežero, dingo laukuose.

Tai įvyko kaip tik tuo laiku, kada buvo išrinktas Kamilas. Jis atvyko į kariuomenę, laikiusią apsiaustas Veijas. Jis buvo įsitikinęs pasieksiąs tikslą, nes visi orakulai skelbė jam, kad visi dievų įsakymai jo yra atlikti; tačiau, prieš išvykdamas iš Romos, jis buvo pažadėjęs dievams-globėjams iškelti šventes ir daryti atnašavimų. Kad nugalėtų, jis nepamiršta ir žmoniškų priemonių: jis didina kariuomenę, stiprina drausmingumą, kasa požemiais urvą, kuriuo galėtų įeiti į tvirtovę.

Atėjo puolimo diena: Kamilas, išėjęs iš savo palapinės, šaukia spėjikus ir deda aukas. Kunigai ir augūrai jam tarnauja, apsivilkęs paludumentumu, jis šaukiasi dievų palaimos: „Tavo, o, Apolone, vedamas ir tavo man įkvėpta valia aš ryžausi paimti ir sunaikinti Veijų miestą; jei nugalėsiu, tai pasižadu ir paskiriu tau atiduoti dešimtąją dalį grobio". Bet nepakanka dievai palenkti į savo pusę; priešai taip pat turi galingų dievybių, kurios juos globoja. Kamilas kreipiasi į jas su šia malda: „Karalienė Junona, kuri dabar gyveni Veijose, eik, tave maldauju, su mumis, nugalėtojais, į mūsų miestą, ten gausi kultą; mūsų miestas tetampa tavuoju miestu". Paskui, kada buvo baigtos aukos, sukalbėtos visos formulės, atliktos visos apeigos, kada romėnai jau buvo tikri turį sau palankius dievus ir nebeturį daugiau dievų, ginančių priešą, duodama ženklas pulti priešas ir paimama miestas.

Toks buvo Kamilas. Romėnų generolas — žmogus, gerai mokąs kariauti ir žinąs, kaip liepti kitiems jo klausyti, bet kartu jis tvirtai tiki augūrais ir atlieka kasdien tikybinius veiksmus; jis taip pat giliai tiki, kad svarbiausias dalykas kare ne drąsa ir ne drausmė, o sukalbėjimas tam tikrų formulių taip, kaip reikalauja apeigos. Šiomis formulėmis dievai buvo palenkiami ir verčiami, beveik visados, duoti prašytojui nugalėti priešą. Didžiausias atlyginimas tokiam generolui, jei senatas leidžia jam atnašauti iškilmių metu aukas. Tuo atveju jis lipa į šventąjį vežimą, į kurį pakinkyta 4-tas baltų arklių; tiek pat arklių veža Jupiterio stātulą procesijos dieną. Jis apsivelka šventais rūbais, būtent tokiais pat, kokiais aprengiamas dievas iškilmių dienomis.[8] Jo galvą puošia vainikas; dešinėje rankoj jis laiko laurų šakelę, o kairėj — dramblio kaulo skipetrą. Kaip tik taip aprengta ir papuošta Jupiterio statula. Su tokia beveik dieviška didenybe jis pasirodo savo piliečiams ir keliauja atiduoti pagarbos galingiausiam romėnų dievui. Jis per-

žengia Kapitolijaus slenkstį ir, atėjęs prie Jupiterio šventovės, aukoja gyvulius.

Ne vienam romėnui buvo įgimta bijoti dievų; iš tos baimės virpėjo ir graiko širdis. Kadangi seniau šias tautas kūrė, puoselėjo ir auklėjo jų tikybos, tai jos labai ilgai išlaikė daug savo pradinio auklėjimo žymių. Yra žinoma, kad spartiečiai buvo nusiteikę niekados nepradėti žygio kitu laiku, kaip tik pačiame pilnatyje,[9] aukoti aukas visą laiką, kad žinotų, ar dera kovoti, mesti sėkmingiausiai pradėtus vykdyti ir naudingiausius sumanymus, jei tiktai koks nors nelemiąs pasisekimo ženklas baugina. Atėnietis visu tūkstančiu įvairiausių būdo ypatumų ir sielos palinkimų skiriasi nuo romėno ir spartiečio, bet dievų baimės atžvilgiu jis į jį panašus.

Atėniečių kariuomenė niekados nepradėdavo žygio prieš septintą mėnesio dieną, o prieš išplaukiant laivynui į jūrą, būdavo pakeliama daug rūpesčio, kol perauksindavo Palados statulas.

Ksenofontas tvirtina, kad a t ė n i e č i a i turėję daugiau tikybinių švenčių, kaip kita kuri graikų tauta.[10] „Kiek daug dievams aukų aukota! Kiek šventovių ir statulų pastatyta!, kiek šventų iškilmių suruošta!, sako Aristofanas.[11] Bet kuriuo laiku per metus matysime tikybines šventes švenčiant ir vainikais padabintas aukas". „Tik mes, sako Platonas, tiek daug duodame aukų ir vykdome iškilmingiausias ir šventas procesijas dievų garbei".[12] Atėnų miestas ir jo apylinkės pilnos šventovių ir koplyčių: jų tarpe rasime ir miesto dievų kultui skirtų, ir skirtų tribų, demo ir šeimos kultui. Kiekvieni namai — šventovė ir beveik kiekvienas lauko sklypas — šventi kapai.

Nors atėnietį vaizduojame, kaip labai nepastovų, ūmų ir lengvabūdį, tačiau seniems padavimams ir senoms apeigoms jis reiškia ypatingą pagarbą. Svarbiausias jo tikybos pasireiškimas, per kurį jis parodo giliausį savo dievotumą, tai tikėjimas pirmtakūnų ir herojų. Jis turi mirusiųjų kultą, bet vis dėlto jų bijo. Vienas įstatymas įsako jam kas metai aukoti pirmuosius savo derliaus vaisius, kitas įstatymas draudžia jam net ir vieną žodelį pasakyti, kuris galėtų sukelti dievų rūstybę.[13] Visa, kas liečia senovę, atėniečiui šventas daiktas. Jo žinioje yra seni apeigų rinkiniai, bet jis jų nelaužo;[14] jei kuris kunigas įvestų į kultą mažų mažiausią naujovę, jis būtų baudžiamas mirtimi.

Keisčiausios apeigos perduodamos iš kartos kartai. Vieną kartą per metus atėnietis atnašauja Arijanos garbei, bet, kadangi sakoma, kad Arijana mirusi nuo gimdymo, tai reikia pamėgdžioti gimdančios moteriškės dejavimas ir judesiai, ir jis tai daro. Jis iškilmingai švenčia kitą metinę šventę, vadinamą Oskoporija (Oschoporie), kuri yra kaip ir Teziejaus grįžimo į Atiką priminimas; papuošiama vainiku Teziejaus statula, nes Teziejus puošėsi vainiku galvą; tam tikru balsu šaukiama, tikint, kad panašiai šaukė Teziejus; vykdoma procesija, kurioje visi dalyvauja su tokiais drabužiais, kokius dėvėjo Teziejaus laikais. Kitą kartą atėnietis būtinai verda daržoves ypatingo pavidalo katile; tai irgi apeiga, kurios kilimo žinios yra dingę tolimųjų amžių glūdumoje ir kurios prasmė jau pamiršta, bet kuri vis dėlto kas metai pakartojama.[14]

Atėnietis, kaip ir romėnas, turi nelaimingų dienų; tomis dienomis jis nesituokia, nepradeda vykdyti jokio sumanymo, nešaukia susirinkimų, nedaro teismo. Kiekvieno mėnesio aštuonioliktoji ir devynioliktoji diena skiriama nusitaurinti. Plinterijų dienomis, kurios laikomos nelaimingiausiomis, apdengiamos didžiosios daugybinės dievybės statulos.[15] Kitaip daroma Panatėnos dienomis; tomis dienomis deivės dangalas nešamas didelėje procesijoje, kurioje turi dalyvauti visi piliečiai, neatsižiūrint į amžių ir būklę. Atėnietis atnašauja, laukdamas derliaus; jis tą pat daro, kad pagytų arba kad būtų apsaugotas nuo bado ar maro.

Atėnai turi savo rinkinius apie senovės orakulus, kaip Roma turi savo sibilines knygas. Jie laiko Pritanėjyje žmones, kurie jiems buria ateitį.[16] Gatvėse, kur pasisuksi, visur susitiksi su spėjikais, kunigais ir sapnų aiškintojais.[17] Atėnietis tiki nujautimu; staigus dirksnių susierzinimas arba suspengimas ausyse jau jį atitraukia nuo sumanymo vykdymo. Jis nekeliauja laivu, prieš tai neatsiklausęs spėjikų. Prieš susituokdamas, nepamiršta stebėti paukščių skrajojimo.[19] Jis tiki magiškais žodžiais; susirgęs kabina ant kaklo amuletus.[20] Piliečių susirinkimas tuojau skirstosi, kai tik kas pasako, kad danguje pasirodė nelaimę lemią ženklai.[21] Jei, pranešus blogas naujienas susitrukdo aukojimai, tai jie turi būti paskui pakartoti.[22]

Atėnietis ir žodžio netaria, nepasiprašęs sau laimingo pasisekimo.[23] Kalbėtojai iš tribūnos, niekeno neverčiami, prade-

da kalbėti, besišaukdami dievų ir gyvenančių krašte herojų. **Žmonės gyveno, lyg orakulų globoje.** Oratoriai, norėdami, kad jų nusistatymas būtų priimtas, kiekviena proga kartodavo: taip įsako deivė.[24]

Nikijas yra kilęs iš didelės ir turtingos šeimos. Dar visai jaunas būdamas, jis vesdavo teoriją į Delo šventovę, kur būdavo dedamos aukos, ir vesdavo chorą, kuris aukojimo metu giedodavo giesmes dievo garbei. Grižęs į Atėnus, jis paaukojo dievams dalį savo turto, pastatydamas stātulą Atėnėjy ir koplyčią Dijonizuose. Keletą kartų jis buvo hestijatorium ir savo lėšomis iškėlė šventus pietus savo tribai; jis buvo koregu (asmenim, apsiimančiu sudaryt ir išmokyti chorą) ir laikė savo lėšomis chorą tikybinėms šventėms. Nebuvo dienos, kad jis nebūtų davęs aukos kokiam nors dievui. Savo namuose jis laikė žynį, kuris visur jį lydėjo ir davinėjo patarimus viešuose ir asmens reikaluose. Pakeltas į generolus, jis vadovauja kariuomenės žygyje prieš Korintą; grįžęs į Atėnus, kaip nugalėtojas, jis sužino, kad du jo kariai yra likę priešo žemėje nepalaidoti; jį apima tikybinis sielvartas; jis sulaiko savo laivyną ir siunčia heroldą prašyti korintiečių leisti palaidoti tuodu lavonu. Po kiek laiko atėniečiai nutaria žygiuoti į Siciliją. Nikijas lipa į tribūną ir pareiškia, kad jo kunigai ir jo žynys saką, jog esą ženklų, nelemiančių šiam žygiui pasisekimo. Tiesa, Alkibijadas turi spėjikus, kurie iš orakulo turi priešingų žinių. Tauta dvejoja. Atvyko žmonės iš Egipto; jie buvo klausę patarimo dievo Amono, kurį visuomenė jau buvo pamilusi; jie praneša tokią iš jo gautą žinią: atėniečiai paimsią visus sirakūziečius. Tauta tuojau nutaria kariauti.[25]

Nikijas prieš savo norą vadovauja šiam žygiui. Prieš įvykdamas, jis senu papročiu sudeda aukas. Jis atsiveda, kaip paprastai darė kiekvienas generolas, visą pulką žynių, aukotojų, aruspekų ir heroldų. Laivynas ima su savimi savo židinį; kiekvienas laivas turi emblemą, atstovaujančią kuriam nors dievui.

Vis dėlto, Nikijas maža teturi vilties laimėti. Argi nelaimė nebuvo pareikšta pakankamai ryškiai? Juodvarniai apteršė Palados statulą; žmogus buvo susižeidęs prie aukuro; žygis pradėtas nelaimingomis Plinterijų dienomis! Nikijas puikiai nujautė, kad šis karas bus pražūtingas ir jam pačiam, ir tėvynei. Todėl viso šio žygio metu jis buvo baikštus ir atsargus;

beveik nė karto jis neišdrįso pradėti kovos; šitaip darė drąsus karys ir gabus vadas. Sirakūzų miesto negalėjo paimti ir, prityrus skaudžių nuostolių, reikėjo grįžti į Atėnus. Nikijas ruošė savo laivyną kelionei namo; jūra buvo visai rami. Atėjo tamsi naktis. Jis klausia žynio patarimo; žynys pareiškia, kad turįs blogų ženklų ir kad reikią laukti triskart po 7 dienas. Nikijas patarimo paklauso; tą visą laiką jis praleidžia nieko neveikdamas, tik aukoja — dievų rūstybei nutildyti. Tuo tarpu priešai uždaro uostą ir sunaikina laivyną. Lieka tik trauktis sausu keliu, bet tokio kelio nėra; galų gale nei pats, nei jo kariai neišsprunka iš sirakūziečių rankų.

Ką sako atėniečiai, gavę žinią apie nelaimę? Jie žinojo Nikijo drąsumą ir nuostabų jo patvarumą. Taip pat jiems ir į galvą nebuvo atėjusi mintis prikišti jam, kad nesilaikė tikybos įspėjimų. Jie sugalvojo tiktai vieną dalyką jam prikišti,— kad jis buvo pasiėmęs neišmanėlį žynį. Žynys suklydęs, laikydamas tamsią naktį pražūtinga; jis turėjo žinoti, kad mėnuo, paslėpęs savo šviesą, norinčiai trauktis kariuomenei būna išgelbimas ženklas.[27]

Pastabos:

[1] Apie *tensae* procesiją žiūr. Tito Livijaus, V, 41; Svetonijus, Vespazijonas, 5; Festus, Müllerio leid. p. 364.

[2] Titas Livijus, 55; XL, 37; Plinijus, XXXII, 2, 10.

[3] Plautas, Amphitryon, II, 2, 145; Ovidijus (Fastes, V, 421 ir toliau) aprašo apeigas, kurių būdavo pasigaunama vaiduokliams nuvyti; reikia a t s i k e l t i v i d u n a k t į, a p e i t i b a s á m a p l i n k n a m u s, įsidėti į burną juodųjų pupų ir jos išspjauti, nusigręžus, sakant: „Štai, ką aš duodu, šiomis pupomis aš atsiperku". Dvasios susirenkančios pupas ir patenkintos pasišalinančios. Tokia senovinė apeiga.

[4] Juvenalas, Sat., X, 55. Apie tai dar parodo švino lentelės, M. Carapanos'o rastos Delfuose.

[5] Ciceronas, De divin., I, 2: nihil publice sine auspiciis nec domi nec militiae gerebatur. Valerijus Maksimas, II, 2, 1: apud antiquos, non solum publice, sed etiam privatim, nihil gerebatur sine auspicio prius sumpto.

[6] Titas Livijus XXIV, 10; XXVII, 4; XXVIII, II et alias passim.

[7] Paskaitykime, tarp kitų, ir formules, Katono paduotas, De re rust., 160, ir Varono, De re rust., II, 1; I, 37. Plinijus, H. n. XXVIII, 2—5 (4—23). Dvylikos lentelių įstatymai baudžia žmogų, *qui fruges excantassit* (Plinijus, XXVIII, 2, 17; Servijus, ad Eclogas, VIII, 99; sulyg. Cicerono, De resp., IV, 10.

[8] Titas Livijus, V„ 23; curru albis equis juncto... Jovis Solisque equis. Taip pat, X, 7; Qui Jovis Optimi Maximi ornatu decoratus, curru curato vectus in Capitolium. Plinijus, H. n. XXX III, 7, 36: Jovis simulacri faciem

minio inlimi solitum triumphantiumque corpora. Dionizas, II, 34; V, 47. Apijonas, Pūnų karai, 66. Juvenalas, X, 38: in tunica Jovis.

[9] Herodotas, VI, 106: „Gavę žinoti apie Persų išsikėlimą į krantą, Spartiečiai norėjo atėniečiams padėti; bet to negalėjo atvirai padaryti, jie nenorėjo laužyti taisyklių (τὸν νόμον - tikybos taisyklė); jie pasakė, kad jie išvyksią į žygį tik tą dieną, kurią mėnuo bus pilnas. Istorikas nesako, kad tai buvo tiktai pasiteisinimas. Turime apie senolius spręsti ne pro mūsų laikų, bet pro anų laikų akinius žiūrėdami.

[10] Ksenofontas, Resp. ath., III, 2, Sofoklas sako, kad Atėnai buvo tauriausieji iš visų miestų (Edipas, 1007). Pauzanijas, I, 21, pažymi, I, 24, kad atėniečiai buvo klusnesni už kitas tautas dėl dievų kulto.

[11] Aristofanas, Debesys.

[12] Platonas, Alkibijadas, II, p. 148.

[13] Plutarchas, Solonas, 21.

[14] Žiūrėkime, ką sako Isokratas apie senolių ištikimumą senoms apeigoms, Areopag., 29—30, Lizijas, adv. Nicomach., 19: τὰ ἐκ τῶν κύρβεων θύοντες, Demostenas primena apie senobinį pradmenį, reikalaujantį, kad aukos būtų duotos, kaip reikalauja senovės apeigos, kad nieko nebūtų praleista arba pakeista (In Neaerum, 75):

[15] Plutarchas, Tėziejus, 20, 22, 23.

[16] Platonas, Įstatymai, VII, p. 800: ἡμέραι μὴ καθαραὶ ἀλλὰ ἀποφράδες. Filokloras, fragmentai, 183, Ksenofontas, Hellenica, I, 4, 12.

[17]. Aristofanas, Pax, 1084.

[18] Tukididas, II, 8, Platonas sako taip pat apie „keliaujančius aukotojus ir apie spėjikus, kurie mindo turtingųjų slenkstį". (Politika, II).

[19] Aristofanas, Aves, 721; Euripidas, Jon. 1189.

[20] Aristofanas, Aves, 596.

[21] Aristofanas, Aves, 718, Ksenofontas, Memorabilia, I, 1, 3: „Jie tikėjo galimybe atspėti ateitį; savo likimui patirti jie stebėdavo paukščių skrajojimą, klausydavosi „jų ausis užgaunančių balsų, atsižiūrėdavo į ženklus ir aukų vidurius". Ksenofontas tvirtina, kad Sokratas tikėjęs burtininkais ir patardavęs mokytis spėti ateitį; ten pat, I, 1, 6; IV, 7, 10. Ir jis pats tikėjo burtais; jis tikėjo sapnais (Anabazis, III, 1; IV, 3); jis ieškojo patarimo aukų vidurių ženkluose (ten pat, IV, 3): jis laikė pas save spėjikus (ten pat, V, 2, 9; VI, 4, 13). Žiūr. Anabazis (III, 2), apalpimo scenos.

[22] Šią smulkmeną Plutarkas duoda apie patį Periklą (Plut., Periklas, 37, pasak Teofrasto).

[23] Aristofanas, Acharniečiai, 171.

[24] Plutarchas, Teziejus, 22.

[25] Aristofanas, Aves, 436.

[26] Likurgas, in Leocratem, 1. Aristofanas, Raitininkai, 903, 999, 1171, 1179.

[27] Plutarchas, Nikijas, 4, 5, 6, 13.

XVIII skyrius.

APIE VALSTYBĖS VISAGALYBĘ; SENOLIAI NETURĖJO ASMENINĖS LAISVĖS.

Miestas buvo įkurtas tikybos pavyzdžiu; jis buvo tvarkomas taip, kaip buvo sutvarkyta bažnyčia. Iš čia yra kilus jo jėga, jo galingumas ir toji vispusiškoji valdžia, kurios jis reikalavo sau iš savo narių. Tokiais pagrindais sudarytoje visuomenėje asmeninės laisvės negalėjo būti. Pilietis visuose, be išimčių, reikaluose priklausė valstybei; jis buvo jos nuosavybė. Tikyba, išpuoselėjusi valstybę, ir tikybą palaikanti valstybė padėdavo viena antrai ir sudarė vieną kultą. Šios dvi susijungusios ir susiliejusios galybės buvo sudariusios beveik antgamtišką jėgą, kuri buvo pavergusi vienokiu laipsniu ir žmogaus sielą ir jo kūną.

Žmoguje nebuvo nieko, kas tai jėgai nebūtų priklausę. Jo kūnas priklausė valstybei ir buvo reikalingas jos apsaugai. Romoje karo tarnyba buvo privaloma ligi keturių dešimtų metų amžiaus, o Atėnuose ir Spartoje visą gyvenimą.[1] Piliečio turtą valstybė betkuriuo laiku galėjo paimti; jei miestui reikėdavo pinigų, jis galėjo įsakyti moterims atiduoti jam savo papuošalus, pinigų skolintojams — perleisti jam savo paskolas, alyvų daržų valdytojams — atiduoti jam be atlyginimo gaminamąją alyvą.[2]

Valstybės visagalybė nepaliko nepalietusi ir atskiro asmens gyvenimo. Dauguma graikų miestų draudė žmogui likti viengungiu.[3] Sparta baudė netiktai tą žmogų, kuris būdavo viengungis, bet ir tą, kuris vėlai vesdavo. Valstybė galėjo įsakyti — Atėnuose dirbti, Spartoje nedirbti.[4] Jos tironybė buvo išplėsta ligi smulkmenų: Lokruose įstatymai draudė vyriškui gerti neatmieštą vyną; Romoje, Milete, Marselyje tas pat buvo draudžiama moterims.[5] Nėr ko stebėtis, kad ir apsirengimas buvo valstybės įstatymų nustatytas; Spartos įstatymai

buvo nustatę moterų plaukų tvarkyseną. Atėnų įstatymai joms draudė imti kelionei daugiau, kaip tris apsirengimo atmainas.[6] Rode įstatymai draudė skustis barzdą; Bizanse jie dėdavo pabaudą tam, kuris turėjo namie skustuvą. Spartoje, atvirkščiai, įstatymai reikalavo, kad būtų skutami ūsai.[7]

Valstybė turėjo teisę nepakęsti savo piliečių tarpe luošių ir bjaurios póvyzos žmonių. Todėl ji įsakydavo tėvui nužudyti kūdikį, jei anoks gimtų. Tokį įstatymą randame ir Spartos, ir Romos kodekse.[8] Tiesa, mes nežinome, ar toks įstatymas buvo Atėnuose, bet žinome, kad ir Aristotelis, ir Platonas jį yra įrašę į savo vaizduojamus tobūlų įstatymų pavyzdžius. Spartos istorijoje yra vienas bruožas, labai stebinęs ir Plutarchą, ir Rousseau. Spartą ištiko nelaimė prie Leuktrų; ten žuvo daug jos piliečių. Žuvusiųjų tėvai, nors ir turėjo žinių apie savo vaikus, bet negalėjo viešai pasirodyti kitaip, kaip tik linksmu veidu. Motina, kurios sūnus išvengė pražūties, žinodama, kad ji galės dar jį pamatyti, apsimesdavo nusiminusi ir raudodavo. Motina, kuri žinojo neberegėsianti sūnaus, apsimesdavo linksma ir lankė šventoves, garbindama dievus.

Galinga turėjo būti valstybė, galėjusi įsakyti reikšti jausmus, priešingus įgimtiems jausmams, ir kurios vis dėlto klausydavo!

Valstybė nepakęsdavo nesirūpinančio savo reikalais žmogaus. Filosofas ir mokslo žmogus neturėjo teisės gyventi sau tinkamu būdu. Reikėdavo, kad jisai balsuotų susirinkimuose ir kad, sulaukęs eilės, būtų magistratu. Tuo laiku, kuriuo ir, be to, netrūko nesantaikos, atėniečių įstatymai neleisdavo piliečiui likti neitraliu; jis privalė stoti į kovą kaip vienos ar kitos partijos šalininkas; tam, kuris panorėdavo gyventi nuošaliai nuo partijų ginčų ir naudotis ramumu, įstatymai skirdavo žiaurią bausmę, atimdami piliečio teises.[9]

Labai klystų, kas manytų, jog graikuose auklėjimas buvo laisvas. Priešingai, valstybė jautėsi turinti daugiausia teisių mokymo srityje. Spartoje tėvas neturėjo jokių teisių į savo sūnaus lavinimą. Šis įstatymas ne taip žiauriai pasireiškė Atėnuose; tačiau ir šis miestas stengėsi, kad visuotinas švietimas būtų ir parinktųjų mokytojų globoje. Aristofanas viename iškalbingai išdėtame atpasakojime vaizduoja atėniečių vaikus, einančius į mokyklą. Eilėmis, po keturius, jie žingsniuoja suglausta rikiuote, nepáisydami, ar lyja, ar sninga, ar saulė

kepina; vaikai jau supranta, kad jie eina pilietines pareigas. Valstybė pati norėjo vadovauti švietimui. Platonas duoda tokio reikalavimo pateisinimą.[10] „Tėvai neturi būti laisvi, siųsti ar nesiųsti savo vaikus mokytis į miesto parinktus mokytojus, nes vaikai mažiau priklauso tėvams, negu valstybei“. Valstybė norėjo, kad kiekvienas pilietis jai priklausytų ir kūnu ir siela, todėl jai rūpėjo paveikti jo kūnas ir jo siela taip, kad iš jo turėtų kuo daugiau naudos. Valstybė lavino ir mankštino žmogaus kūną, tikėdama jį būsiant valstybės ginklą ir todėl reikiant, kad tasai ginklas būtų tvirtas ir kuo liaunesnis. Ji mokė piliečius giedoti tikybines giesmes ir himnus, šokti šventus šokius, nes jie reikią gerai mokėti, kad būtų gerai atliekami aukojimai ir tikybinės šventės.[11]

Valstybei buvo pripažįstama teisė nepakęsti, kad vaikai būtų šviečiami šalip jos švietimo. Atėnuose vienu laiku buvo išleisti du įstatymai: vienas — draudžiąs mokyti jaunuolius, negavus magistrato leidimo, antras — draudžiąs mokytis filosofijos.[12]

Žmogus negalėdavo laisvai ugdyti tikybinių savo įsitikinimų. Jis turėjo tikėti ir klausyti, ką skelbė ir įsakydavo valstybės tvarka. Galima buvo neapkęsti arba neigti kaimyninių miestų dievas; dievybės, turinčios bendrą arba visuotiną pobūdį, kaip dangiškasis Jupiteris, Sibila arba Junona, galima buvo pripažinti arba neigti. Tačiau buvo neleistina reikšti abejonių dėl daugybinės Atėnos, Erektėjo arba Kekropo. Reiškiant apie juos neigiamas mintis, jaustųsi giliai įžeisti ir tikyba, ir valstybė, ir kaltininką už tokį įžeidimą sunkiai baustų. Už tokį nusikaltimą Sokratas buvo pasmerktas mirti.[13] Senoliai *visai nežinojo, kas yra laisvai galvoti apie tikybą* liečiančius dalykus. Reikėjo derintis prie kulto dėsnių, dalyvauti visose procesijose ir šventuose pokyliuose. Atėnų įstatymai buvo nustatę tam tikrą bausmę tiems, kurie nešventė tautinių švenčių taip, kaip buvo nustačiusi tikyba.[14]

Todėl senoliai nežinojo, nei kas yra pavienio asmens laisvė privatiniame gyvenime, nei kas yra laisvas švietimas, nei kas yra tikybinė laisvė. *Žmogaus asmuo visai mažai tereiškė tokiai šventai galybei, kaip tėvynė ir valstybė.*

Valstybė neturėjo teisės teisti piliečių, kaip kad yra jie teisiami dabartinėse visuomenėse. Ji galėjo smerkti ne už tai, kad nusikalto, bet už tai, kad jos reikalų nežiūrėjo. Aristidas

visai nebuvo nusikaltęs ir visai nebuvo įtariamas, tačiau miestas sakėsi turįs teisę jį ištremti iš savo teritorijos su tąja mintimi, kad jis savo dorumu buvo pasidaręs perdaug įtakingas ir galėjo būti pavojingas, jei savo įtakingumą būtų panorėjęs panaudoti. Tokią priemonę vadino o s t r a k i z m u; ši priemonė buvo vartojama ne vienuose Atėnuose; ja naudojosi ir Argė, ir Mėgaroje, ir Sirakūzuose. Aristotelis tvirtina, kad ostrakizmas buvęs visuose graikų miestuose, kurie turėjo demokratišką valdžią.[31] Vis dėlto ostrakizmas nebuvo laikomas bausme; tikriau tai tik apsisaugojimo priemonė, kurią valstybė vartojo prieš pilietį, įtariamą, jog jis galėsiąs ją varžyti. Atėnuose galima buvo žmogus kaltinti ir pasmerkti už permenką atsidavimą miesto reikalams.

Niekas negalėdavo laidúoti žmogaus gyvybės, kai tiktai jo reikalai susidurdavo su miesto reikalais. Romoje buvo išleistas įstatymas nužudyti kiekvieną, kuris svajotų tapti karaliumi.[16] Buvo įgavęs bendrą visų senolių pripažinimą pražūtingas teiginys, kad *valstybės gerovė — aukščiausias įstatymas.*[17] Buvo manyta, kad ir teisė, ir teisingumas, ir dora turį nusilenkti tėvynės reikalams.

Mes tikrai klystume, manydami, kad senovinėse valstybėse žmogus naudojęsis laisve. Iš tikrųjų *žmogaus laisvės nebuvo nė šešėlio.* Negalėjo prileisti minties apie teisę, nederančią su valstybės ir dievų teisėmis. Toliau matysime, jog keletą kartų keitėsi valdžios pavidalas, bet valstybės sąvokos esmė liko vis ta pati, ir jos galingumas nebuvo sumažintas. Valdžia vadino save tai monarkija, tai aristokratija, tai demokratija, tačiau *jokia revoliucija nesuteikė žmogui tikros laisvės, asmens laisvės.* Turėti politinės teisės, galėti balsuoti, rinkti magistratus, galėti būti arkontu — štai kas buvo vadinama laisve; tačiau žmogus nuo viso to nesijausdavo mažiau valstybės pavergtas. Senoliai, ypač graikai, visados didindavo visuomenės svarbumą ir jos teises. Tai, be abejo, priderėjo nuo švento ir tikybinio pobūdžio, kurį visuomenė buvo gavusi savo susidarymo pradžioje.

P a s t a b o s:

[1] Tukididas, I, 105; Plutarchas, *Fokijonas,* 24; Pauzanijas, I, 26. — Ksenofontas, *Hellenica,* VI, 4, 17.

[2] Aristotelis, *Ekonom.,* II. Autorius duoda pavyzdžių iš gyvenimo Bizantijoje, Atėnuose, Lampsake, Ponto Heraklėjoje, Chijė, Klazomėnuose, Efėse.

[3] Poluksas, III, 48: ἦσαν καὶ ἀγαμίου δίκαι πολλαχοῦ καὶ ὀψιγαμίου καὶ κακογαμίου ἐν Λακεδαίμοσι. Pol. ten pat. VIII, 4. γραφὴ ἀγαμίου. Plutarchas, *Lisandras*, 30. Romoje cenzoriai nustatydavo nevedusiems pabaudas. Valerijus Maksimas, II, 9; Aulas Gelijus, I, 6; II, 15. Ciceronas sako: censores... coelibes esse prohibento (*De legib.*, III, 3).

[4] Plutarchas, *Likurgas*, 24; Poluksas, VIII, 42; Teofrastas, *Fragm.*, 99.

[5] Atėnėjas, X, 33. Elijonas. H. v. II, 38; Teofrastas *Fragm.* 117.

[6] Ksenofontas, Resp. Lac., 7. Tukididas, I, 6. Plutarchas, Likurgas, 7. Heraklidas iš Ponto, fragm., Didot leid. t. II, 211. Plutarchas, Solonas, 21.

[7] Atėnėjas, XIII, 18, Plutarchas, *Kleomenas*, 9. — „Romėnai netikėjo, kad kiekvienam galima leisti pagal jo norą tuoktis, turėti vaikų, gyventi kaip kam tinka, pokyliauti, tenkinti savo pamėgimus ir nepatekti į globą ir teismą". Plutarchas, *Katonas*, 23.

[8] Plutarchas, *Solonas*, 20.

[9] Ciceronas, *De legibus*, III, 8; Dijonizas, II, 15. Plutarchas, *Likurgas*, 16.

[10] Aristofanas, *Debesys*, 960—965. Platonas, *Įstatymai*, VII.

[11] Aristofanas, *Debesys*, 966—968. Ten pat Spartoje: Plutarchas, *Likurgas*, 21.

[12] Ksenofontas, *Memorab.*, I, 2, 31; Dijogenas Laertietis, *Theophr.*, 5. Tie du įstatymai ilgai neišgyveno; jie vis tiktai aiškiai rodo, kokia galinga buvo valstybė švietimo srityje.

[13] Kaltinimo aktas sako: ἀδικεῖ Σωκράτης οὓς ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων. (Ksenofontas, *Memorabilia*, I, 1). γραφὴ ἀσεβείας žiūrėk. Plutarcho *Periklas*, 32; ginamoji Lisijaus kalba byloje prieš Andokidą; Poluksas VIII, 90.

[14] Poluksas, VIII, 46. Ulpijonas, *Schol. in Demosth., in Midiam.*

[15] Aristotelis, *Politika*, III, 8, 2; V, 2, 5; Dijodoras, XI, 87. Plutarchas, *Aristidas*, I; *Temistoklis*, 22; Filokloras, Didot leid., p. 396. Aristofanas, *Raitininkai*, 855.

[16] Plutarchas, *Publicola*, 12.

[17] Ciceronas, *De legibus*, III, 3.

TURINYS

Įvadas. — Norint pažinti visuomenės santvarką žiloje senovėje, reikia tirti tikybinės tų laikų žmonių pažiūros 5

PIRMOJI KNYGA

TIKYBINIAI SENOVĖS ĮSITIKINIMAI

I skyrius. Tikybiniai įsitikinimai apie vėlę ir mirtį. . . . 9
II „ Mirusiųjų garbinimas. 17
III „ Šventoji ugnis. 22
IV „ Šeimos tikyba. 32

ANTROJI KNYGA

ŠEIMA

I skyrius. Tikyba buvo kuriamasis senovės šeimos pradas . . 39
II „ Graikų ir romėnų vedybos 42
III „ Šeimos nenutraukiamumas; skaistybė draudžiamà; persiskyrimas nevaisingumo atveju. Nelygybė tarp sūnaus ir dukters. 49
IV „ Įsūnijimas ir atsiskyrimas. 55
V „ Apie giminę. Apie tai, ką romėnai vadino *agnatio* . 58
VI „ Nuosavybės teisė. 63
VII „ Paveldėjimo teisė. 76
1. Paveldėjimo teisės pradžia ir pradai senaisiais laikais. 76
2. Pavėldi sūnus, ne duktė 77
3. Apie šalutinį paveldėjimą. 81
4. Įsūnijimo ir atsiskyrimo išdavos. 83
5. Palikimo iš pradžių nežinota 84
6. Tėviškė senovėje buvo nedaloma 86
VIII „ Autoritetas šeimoje. 91
1. Tėvo galingumo pradas ir prasmė pas senolius . 91
2. Teisės, sudariusios tėvo galingumą. 95
IX „ Senovinė šeimos moralė 101
X „ Gens'as Romoje ir Graikijoje 108
1. Ką senovės istorikai mums sako apie gensą. . . 109

2. Kaikurių romėnų gensui apibūdinti išreikštų minčių tyrimas. 112
3. Gensas — tai šeima, tebeturinti dar pirmykštį sutvarkymą ir vienumą. 114
4. Šeimos išsiplėtimas; vergai ir klijentai . . . 118

TREČIOJI KNYGA

MIESTAS

I skyrius. Fratrija ir kūrija; triba 127
II „ Tikybinių įsitikinimų kitimai 132
1. Fizinės gamtos dievai. 132
2. Šios tikybos santykis su visuomenės išsiplėtojimu. 133
III „ Kuriamas miestas. 139
IV „ Miestas. 147
V „ Miesto įkūrėjo kultas; legenda apie Enėją . . . 156
VI „ Miesto dievai. 161
VII „ Miesto tikyba. 173
1. Viešieji pietūs. 173
2. Šventės ir laiko skaičiavimas (kalendorius). . . 176
3. *Census* ir *lustratio*. 177
4. Tikybos vaidmuō susirinkime, senate, tribunole, kariuomenėje; *triumphus* 179
VIII „ Apeigynai ir metinės sukaktuvės (*annalia*). . . 188
IX „ Miesto valdžia. Karalius. 196
1. Tikybinis karaliaus autoritetas 196
2. Politinė karaliaus valdžia. 199
X „ Magistratas. 203
XI „ Įstatymai 211
XII „ Pilietis ir svetimšalis. 219
XIII „ Patrijotizmas. Ištrėmimas. 225
XIV „ Apie municipalinės nuotaikos kryptį. 229
XV „ Miestų vieno su kitu santykiai; karas, taika; dievų alijansas (arba sántarvė). 234
XVI „ Konfederacijos; kolonijos (arba naujokynai) . . . 241
XVII „ Romėnas; atėnietis 247
XVIII „ Apie valstybės visagalybę; senoliai neturėjo asmeninės laisvės. 257
Turinys 263

Švietimo Ministerijos Knygų Leidimo Komisijos žurnalai

„Šviesos Keliai“

Mėnesinis gausiai iliustruotas moksleiviams skiriamas žurnalas

Prenumeratos kaina metams:
Moksleiviams 6,— lt.
Nemoksleiviams 10,— lt.
Atskiras Nr. 1,50 lt.

Redaguoja: Švietimo Ministerijos I-jo Departamento Direktorius Motiejus Miškinis.

Redakcijos ir administracijos antrašas:
Kaunas, Gedimino gatvė, 40 Nr. — Švietimo Ministerija, Knygų Leidimo Komisija.

Bendradarbiauja: Kan. dr. J. Tumas Vaižgantas, A. Vienuolis Žukauskas, prof. Iz. Tamošaitis, Liudas Gira, K. Binkis, Sofija Kymantaitė Čiurlionienė, dr. Alina Jacynienė Kairiūkštytė, dr. J. Purickis, prof. M. Račkauskas, P. Galaunė, K. Dineika, kalbininkas doc. J. Balčikonis, kalbininkas Stasys Dabušis, ir visa eilė jaunesniųjų rašytojų poėtų (Alantas, Babickas, Brazdžionis, Rutkauskas, Zobarskas ir kiti)

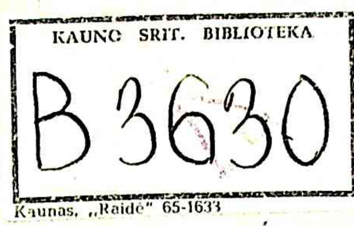
„Švietimo Ministerijos Žinios“;

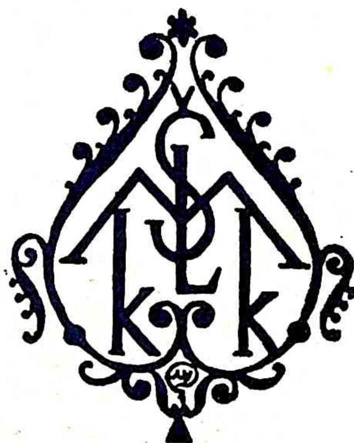
prenumeratos kaina metams 12,— lt., pusmečiui 6,— lt. Atskiras Nr. 1,— lt.

„Bibliografijos Žinios“;

prenum. kaina metams 7,50 lt., atskiras Nr. 2,— lt.

Spaudė akcinė „Ryto" bendrovė Klaipėdoje